

Володимирсько-
Берестейська єпархія

Програма
«Київське християнство
та унійна традиція»

Серія «Монографії», 2

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Національна академія наук України
Інститут української археології та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
Львівське відділення

Український
Католицький Університет
Гуманітарний факультет

IESW
INSTYTUT EUROPY
ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Інститут Центрально-Східної Європи
Instytut Europy Środkowo-Wschodniej

Анджей Гіль, Ігор Скочиляс

ВОЛОДИМИРСЬКО-
БЕРЕСТЕЙСЬКА ЄПАРХІЯ
ХІ–ХVІІІ СТОЛІТЬ:
історичні нариси

Львів 2013

УДК 94:[271-773-72-4](477)»10/17»
ББК Т3(4УКР)4-725+Э372.240.91(4УКР3=891)4
В-68

Рецензенти:

проф. Михайло Дмитрієв; проф. Губерт Лашкевич; проф. Леонід Тимошенко

Рекомендовано до друку

вченими радами Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (протокол № 2 від 1.XI.2013) та Українського Католицького Університету (протокол № 10 від 26.VI. 2013)

На обкладинці використано

антимінс владики Лева (Шлюбича-Заленського) 1695-1699 рр. (НМЛ)

Анджей Гіль, Ігор Скочиляс. Володимирсько-Берестейська єпархія XI–XVIII століть: історичні нариси. – Львів, 2013. – 288 с.

Історичні нариси репрезентують культурно-релігійну традицію двох сусідніх регіонів сучасних Білорусі та України – Берестейщини й Волині. Починаючи з кінця XI ст., ця традиція географічно й інституційно розвивалася в рамках Володимирської єпархії слов'янсько-візантійського обряду, що підпорядковувалася Київській митрополічій катедрі, а в окремі періоди належала до Галицької й Литовської церковних провінцій. Використані в книзі унікальні джерельні матеріали увиразнюють тісну пов'язаність місцевої Східної Церкви (Православної та Унійної) з руським соціумом українсько-польсько-білоруського етноконфесійного пограниччя й політичними структурами Галицько-Волинського князівства, Литви та Речі Посполитої.

Andrzej Gil, Ihor Skoczylas, Eparchia włodzimiersko-brzeska w XI–XVIII wieku: zarys historii. – Lwów, 2013. – 288 ss.

Publikacja niniejsza prezentuje kulturowo-religijną tradycję dwóch sąsiadujących regionów współczesnej Białorusi, Polski i Ukrainy – ziemi brzeskiej i Wołynia. Poczynając od końca XI wieku tradycja ta instytucjonalnie i geograficznie rozwijała się w ramach eparchii włodzimierskiej obrządku słowiańsko-bizantyńskiego, podporządkowanej zasadniczo metropolii kijowskiej a epizodycznie wchodzącej do prowincji cerkiewnych – halickiej i litewskiej. Wykorzystane w książce unikalne materiały źródłowe uwypuklają ścisłą współpracę miejscowej Cerkwi wschodniej (prawosławnej i unickiej) z ruską społecznością ukraińsko-polsko-białoruskiego pogranicza narodowo-wyznaniowego oraz z politycznymi strukturami księstwa halicko-wołyńskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Korony Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Wielu Narodów.

Andrzej Gil, Ihor Skochylas. Volodymyr-Brest Eparchy during XI–XVIII Centuries. Historical Essays. – Lviv, 2013. – 288 pp.

Historical essays are dealing with the cultural and religious tradition of the two neighboring regions of the present-day Belarus' and Ukraine: Volyn' and the Brest region. Starting from the end of the 11th century, this tradition was set up within the geographical and institutional framework of the Volodymyr eparchy of the East-Byzantine rite and was subjected to the Kyiv metropolitan. In some periods of its history the eparchy also belonged to the Halych and Lithuanian ecclesiastical provinces. By making use of the unique archival evidence the work has attempted to highlight the close interdependence between the local Eastern Church (both Orthodox and Uniate) on the one side, and the Ruthenian society of the Ukrainian-Belarus' ethno-confessional borderlands and political structures of the Halych-Volynian Principality, the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth on the other side.

ЗМІСТ

Вступ.....	9
НАРИС 1	
Юрисдикційний статус та особливості інституційного розвитку.....	13
Організаційна структура.....	23
Успенський катедральний собор і крилошанські храми столиці єпархії	32
<i>Мстиславів храм</i>	32
<i>Єпархіальний крилос-капітула та крилошанські церкви й монастирі Володимира</i>	37
НАРИС 2	
Руське унійне відродження	
останньої чверті XVII – початку XVIII століть.....	43
Предтеча „золотої доби” унії.....	43
Володимирський єпископ і київський митрополит Лев (Шлюбич-Заленський).....	48
<i>Походження, богословські студії та духовна кар’єра.....</i>	<i>48</i>
<i>Політична діяльність і релігійна політика .....</i>	<i>52</i>
<i>Культурні й соціальні ініціативи .....</i>	<i>54</i>
<i>Стосунки з православними й латинниками.....</i>	<i>56</i>
<i>Унійні ініціативи .....</i>	<i>59</i>
<i>Захист прав і прерогатив Руської Церкви.....</i>	<i>61</i>
НАРИС 3	
Пастирські візитації володимирських владик	65
Інститут канонічних візитацій у Київській митрополії.....	65
Канонічні огляди церков у Володимирській єпархії	69
Генеральні візитації Лева (Шлюбича-Заленського).....	74
Персональний склад візитаційних комісій.....	79
Територіальні та хронологічні рамки пастирських ревізій	
Володимирського владичтва кінця XVII – початку XVIII ст.	83
<i>Генеральна візитація 1695-1696 рр. ....</i>	<i>87</i>
<i>Візитація 1699-1701 рр. ....</i>	<i>88</i>
<i>Візитація 1703-1705 рр. ....</i>	<i>90</i>

НАРИС 4	
Інститут єпархіальних соборів	93
Соборова практика дозамойського періоду	93
Релігійна програма „помісного собору” 1715 року	99
Кодифікація та уніфікація літургійних обрядів.....	100
Сакраментальні практики.....	102
Культ блаженного Йосафата та політична легітимація <i>Slavia Unita</i>	104
Модернізація органів церковного управління й адміністративного контролю.....	107
Соціальне дисциплінування та „процес цивілізування” парафіяльного клиру.....	107
„Правила” Володимирської єпархіальної семінарії.....	109
НАРИС 5	
Парафіяльна мережа	121
Церкви Сокаля в XVII–XVIII століттях.....	121
Церква Св. Миколая Чудотворця	124
Церква Успення Пресвятої Богородиці (Успенська).....	130
Церква Св. Михайла Архангела.....	132
Унійні храми Берестя у візитаційному описі з 1726 року.....	134
Руські парафії у Вогині Берестейського крилосу-офіціалату (до початку XVIII століття).....	140
Перелік абревіатур.....	147
Джерела та бібліографія	151
ДОДАТКИ	
Описи крилошанських храмів Берестя у протоколі генеральної візитації 1726 року	183
Діяння та правила єпархіального собору 1715 року	201
Реєстр духовенства Берестейського крилосу (офіціалату) 1729 року	223
Іменний покажчик	233
Географічний покажчик.....	259

ВСТУП

Пропоновані читачам нариси з історії Володимирсько-Берестейської єпархії XI–XVIII ст. дискурсивно належать до студій про культурну й еклезіальну традицію Східної Церкви, що помітно поживалися після політичних змін у країнах колишнього соціалістичного табору наприкінці 1980-х рр., розпаду Радянського Союзу і появи на його руїнах нових незалежних держав. Ці дослідження є вагомим внеском у досягнення консенсусу щодо подолання цивілізаційних відмінностей між різними Церквами киевохристиянської традиції. У межах нового напрямку історичної регіоналістики – „єпархіальної історії”, впродовж останніх десятиліть написано низку праць, покликаних представити локальні особливості рецепції „руської віри” в різних єпархіях розлогої Київської митрополії. Зокрема, вийшли друком окремі монографії про Галицьке (Львівське)¹, Київське митрополічне (обох еклезіальних юрисдикцій)², Могилівське (Білоруське) православне³, Турово-Пинське (православного й унійного періодів⁴) та Холмське (до- та післяберестейської доби⁵) владичтва. З’явилися піонерські розвідки та розгорнуті статті про Полоцьку⁶ й Смоленську⁷ архієпархії.

---

¹ Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: 2010; Wawrzeniuk P. Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668-1708. Stockholm 2005.

² Прокоп’юк О. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721-1786 рр.). Київ 2008; Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. Київ 2007; Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762-1778. Rzeszów 1998; Skinner B. The Western front of the Eastern Church: Uniate and Orthodox Conflict in Eighteenth-century: Poland, Ukraine, Belarus, and Russia. DeKalb (Ill.) 2009.

³ Mironowicz A. Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku. Białystok 2008.

⁴ Mironowicz A. Biskupstwo turowsko-pińskie w XI–XVI wieku. Białystok 2011; Walczak W. Unicka eparchia turowo-pińska w XVII–XVIII wieku: struktura organizacyjna. Białystok 2012.

⁵ Gil A. Chełmska diecezja unicka 1596-1810: Dzieje i organizacja. Lublin 2005; Ejusd. Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku. Lublin; Chełm 1999.

⁶ Варонін В. А. Полацкія архіепіскапы першай паловы XVI стагоддзя (біяграфічныя матэрыялы) // *Silva Rerum Nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*. Вільня; Мінск 2009. С. 60-67; Його ж. Праваслаўныя цэрквы і манастыры горада Полацка (да 1582 г.). // *Studia Historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы: Науч. сб.* Минск 2009. Вып. 2. С. 152-174; Кузьмин А. В. Грамоты, связанные с деятельностью Полоцких епископов и архиепископов в XIV – середине XV в. как источник по истории Полоцкой епархии // *Вестник церковной истории*. Москва 2012. № 1/2. С. 229-254.

⁷ Куракин Ю. Н. Распространение католицизма и униатства на землях Черниговского воеводства Речи Посполитой в первой половине XVII в. // *Славяне и их соседи: Католицизм*

Водночас усе ще маловивченими залишаються Луцьке⁸ та Перемишльське⁹ владицтва.

На цьому історіографічному тлі науковий доробок, присвячений минулому Володимирсько-Берестейській єпархії, формально виглядає поважним. Особливо поталанило її „білоруській” частині – Берестейському крилосу-офіціалату, організаційну структуру якого у XVIII ст. висвітлила у своїй дисертації польська дослідниця Дорота Вереда¹⁰. Результати багаторічного опрацювання актового матеріалу про руське чернецтво Волині XV – першої половини XVII ст. нещодавно оприлюднив і київський історик Сергій Горін¹¹. Узагальнювальний характер мають ґрунтовні праці українського вченого Михайла Довбищенка, що охоплюють весь регіон Волині до Хмельниччини і доби Руїни включно¹². Однак, як це не дивно, досі немає окремого дослідження саме про Володимирсько-Берестейську єпархію, в якому цілісно й контекстуально була б репрезентована її історія, штучно не „поділена” національними історіографіями на „білоруську”, „польську”, „російську” чи „українську”.

и православие в средние века: Сб. тезисов. Москва 1991. С. 75-77; Флоря Б. Н. Уніатська Церква на Смоленщині в 20-х – на початку 30-х рр. XVII ст. // Ковчег. Львів 2000. Вип. 2. С. 85-98; Krajcar J. Religious Conditions in Smolensk 1611-1654 // *Orientalia Christiana Periodica*. 1967. Vol. 33. P. 404-456.

⁸ Давніша стаття: Рудович І. Погляд на історію Луцької єпархії // *Богословія*. Львів 1927. Т. 5. Ч. 2-3. С. 142-150.

⁹ Певною мірою цю лауну заповнюють нещодавно опубліковані праці: Пилипович В. Культурна територія: Статті і матеріали до інтелектуальної історії Надсяння. Перемишль 2011; Nabywaniec S. *Diecezja przemyska grekokatolicka w latach 1772-1795* // *Premisla Christiana*. 1992-1993. T. 5. S. 11-294.

¹⁰ Деякі фрагменти цієї дисертаційної роботи див.: Вереда Д. Адміністративні структури Берестейського офіціалату Володимирсько-Берестейської унійної єпархії у XVIII ст. // Ковчег. 2007. Ч. 5. С. 150-166; Wereda D. *Bazylianie w unickiej diecezji brzeskiej w XVIII wieku* // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 2003. T. 19. S. 271-277; Ejusd. *Biskupi unickiej diecezji włodzimiersko-brzeskiej w XVIII wieku* // *Szkice Podlaskie*. 2001. T. 9. S. 61-75; Ejusd. *Działalność bractw cerkiewnych w unickiej diecezji brzeskiej w XVIII wieku* // *Religie. Edukacja. Kultura*. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi / Pod red. M. Surdackiego. Lublin 2004. S. 579-590; Ejusd. *Kolatorowie parafii unickiej diecezji brzeskiej w XVIII wieku* // *Roczniki Humanistyczne*. 2000. T. 48 (2). S. 113-143; Ejusd. *Pochodzenie i wykształcenie duchowieństwa unickiej diecezji brzeskiej w XVIII wieku* // *Studia Podlaskie*. 2003. T. 13. S. 107-129.

¹¹ Горін С. *Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII ст.)*. Львів 2007; Його ж. *Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XVI – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі*. Київ 2012.

¹² Довбищенко М. В. *Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.)*. Київ 2008; Його ж. *Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст.* Київ 2001; Ejusd. *Cerkiew unicka na Wołyniu w dobie wojen kozackich 1648-1667* // *Ruchy religijne na Wołyniu w XVI i w XVII wieku* / Red. A. Gil. Lublin 2013. S. 11-120.

Тим часом потреба такої роботи є більш ніж очевидною, адже протягом домодерного періоду релігія відігравала провідну роль у цивілізаційному розвитку Європи, і лише в добу Просвітництва, а особливо після Великої Французької революції 1789 р., її вплив почав слабнути під натиском процесів дехристиянізації й секуляризації. Східна (Центрально-Східна) Європа під цим кутом зору вирізнялася тривалішим домінуванням конфесійного чинника, який у силу різних обставин продовжував превалювати тут у XIX ст. і був відчутно помітним навіть у XX ст. Християнство в цьому регіоні дуже активно співдіяло з локальними культурами й етнічними ідентичностями. На землях, які первісно входили до складу Давньоруської держави й творили канонічну територію Київської митрополії, а з XIV ст. довго перебували під пануванням Великого князівства Литовського та Корони Польської, Східна Церква виконувала також надзвичайно важливу „охоронну функцію”¹³. Церковні структури виступали тим середовищем, у рамках котрого формувалася конфесійна самосвідомість, тісно пов’язана з протонаціональними й національними ідентичностями, появою етносів та середньовічних і ранньомодерних дискурсів. Припускають, що етнічна та протонаціональна самосвідомість на слов’янсько-візантійському Сході переосмислювалася й артикулювалася в уявленнях не тільки про династію й державу, але й про релігію та територію, на якій цей етнос жив¹⁴. Отже, аби з’ясувати природу і джерела ранньомодерної ідентичності сповідників киевохристиянської традиції, необхідно проаналізувати церковні форми організації руської етноконфесійної спільноти, інституційно об’єднаної в численні єпархії Київської митрополії.

Однією з таких єпархій було Володимирсько-Берестейське владичтво, котре на регіональному рівні перебрало на себе функції консерватора „руської старовини” й інституційної основи організації східнохристиянської спільноти. У домодерний період відносини між конкретними світськими чи церковними юрисдикціями реалізовувалися як взаємини між регіонами. Територіальна за своєю суттю регіональна ідентичність („ментальність”) залежала від природних, економічних, соціокультурних і, особливо, релігійних факторів („середовища”), а також локальної ситуації. Володимирська єпархія долучилася до формування принаймні шести історичних регіонів на теренах сучасних

---

¹³ Найновіше дослідження з цієї проблематики: Plokhy S. *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*. Cambridge (Mass.) 2006.

¹⁴ Див.: Дмитриев М. В. *Проблематика исследовательского проекта „Confessiones et nationes. Конфессиональные традиции и протонациональные дискурсы в истории Европы” // Религиозные и этнические традиции в формировании национальных идентичностей в Европе. Средние века – новое время*. Москва 2008. С. 15-16, 18-19, 22-31, 38-42; *Culture, Nation, and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter (1600-1945)* / Ed. A. Kappeler, Z. E. Kohut, F. E. Sysyn, M. von Hagen. Edmonton; Toronto 2003.

Білорусі, Польщі й Україні¹⁵, межі яких у добу пізнього середньовіччя та нового часу маркувалися первісними границями владитв Київської митрополії¹⁶.

Своїми структурами Володимирська єпархія охоплювали регіональну мозаїку¹⁷ географічного ландшафту теперішніх Брестської області Республіки Білорусь (Берестейщина й Пинське Полісся), Люблінського, Мазовецького та Підляського воєводств Польщі (Підляшшя й Холмщина), Волинської та Львівської областей України (Волинь і Галичина). Ця мозаїка історичних регіонів виконувала подвійну функцію – і як територіального „полюса відштовхування”, і як „полюса притягування”, забезпечуючи відносну стабільність єпархіальної структури, котра базувалася на соціокультурній єдності та спільно пережитому духовно-релігійному досвіді. Своєю чергою, політичний фактор (зовнішня і внутрішня політика держав, на теренах яких розташовувалася певна церковна провінція) також виразно впливав на юрисдикцію й адміністративний устрій владитва, детермінуючи, залежно від його географічної локалізації, збільшення або ж, навпаки, редукцію канонічної території. Впродовж XI–XVIII ст. Володимирсько-Берестейська єпархія політично підпорядковувалася державним осередкам влади Волинського (Володимирського) й Галицько-Волинського (Королівство Русі) князівств, Литви, Корони Польської та Речі Посполитої.

Дослідження історії Володимирського владитва в „довгому триванні” – від XI до кінця XVIII ст. – дозволяє простежити зміни в „цивілізованні” й уніфікації цього строкатого географічного простору, який церковній єрархії вдалося опанувати за підтримки державних чинників і суспільних перетворень, значною мірою зруйнувавши бар’єри для проникнення в найвіддаленіші парафії

---

¹⁵ На думку Наталії Яковенко, „простір теперішньої України” набув „достатньої чіткості” лише протягом першої половини XVII ст., охоплюючи тоді Волинь, Галичину, Київщину, Поділля та Чернігово-Сіверщину (Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид., переробл. та розшир. Київ 2005. С. 17-18).

¹⁶ Уважається, що остання чверть XVI ст. в історії Польсько-Литовської держави була періодом виникнення регіоналізму, який „у випадку Русі [...] істотно посилювався внаслідок етнокультурних відмінностей від власне польських територій” (Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / Пер. з англ. Київ 2005. С. 103. Див. також: Sysyn F. Regionalism and Political Thought in Seventeenth-Century Ukraine: The Nobility’s Grievances at the Diet of 1641 // HUS. 1982. Vol. 6. № 2. P. 167-190.

¹⁷ Важливість студій про територію та уявлень про неї засвідчують праці: Yakovenko N. Choice of Name versus Choice of Path: The Names of Ukrainian Territories from the Late Sixteenth to the Late Seventeenth Century // A Laboratory of Transnational History: Ukraine and Recent Ukrainian Historiography / Ed. G. Kasianov, Ph. Ther. Budapest; New York 2009. P. 117-148 (українська версія статті: Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.) // Міжкультурний діалог. Київ 2009. Т. 1. С. 57-95); Sysyn F. E. Fatherland in Early Eighteenth-Century Ukrainian Political Culture // Mazepa e il suo tempo: Storia, cultura, societ? / A cura di G. Siedina. Alessandria 2004. P. 39-53.

(скажімо, болотистого Полісся чи покритого густими лісами Підляшшя) культурних і релігійних інновацій, а також налагодивши обмін інформацією між центром (Успенським владичим двором у Володимирі) та намісницькими (деканатськими) округами. Як і в усій Київській митрополії, організаційна структура місцевої Церкви також наслідувала політичні поділи не тільки в рамках відповідних князівських і єпархіальних територіальних одиниць, але й на рівні волостей, сотень і навіть десятин¹⁸. Опираючись на адміністративно-територіальний устрій Церкви, русини мали змогу декларувати свою культурну й релігійну програму на єпархіальних соборах, захищати права та привілеї „нації руської” в духовних судах, виявляти свій традиційний етос у діяльності церковних братств, різноманітних харитативних установ, парафіяльному шкільництві тощо.

У нарисах особливу увагу звернено на тісний зв'язок між тогочасною руською культурою¹⁹ та Східною Церквою (Православною, а з 1596 р. й Унійною), а також на формування тогочасною духовною елітою категорій „нормативного” християнства (*christianitas*) і його практичне втілення „парафіальною цивілізацією”. Ця діалогічна інклюзивна взаємодія в середньовіччі та в ранньомодерний період визначала межі розселення сповідників слов'янсько-візантійського обряду, а єпархіальні кордони маркували західну границю локалізації руської етноконфесійної спільноти. Єдина канонічна територія Володимирсько-Берестейської єпархії, домінуюча киевохристиянська (передовсім літургійна) традиція, спільний обряд, усталена еклезіальна пам'ять про минуле та подібна „ментальна географія” в сукупності творили елементи тяглості. За умов конфесійних, політичних і станових поділів саме церковні структури – від владичої резиденції до парафії включно – уможливили збереження єдності руської домодерної культури, долучившись на теренах Берестейщини, Волині й Підляшшя, а в окремі періоди – і Галичини, Пинського Полісся й Холмщини, до творення протонаціональної самосвідомості сучасних білорусів, поляків та українців.

---

¹⁸ На цьому, зокрема, наголошує: Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce // Kościół w Polsce: Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce / Pod red. J. Kłoczowskiego. Kraków 1969. T. 2. S. 811.

¹⁹ Опираючись на теорії західних учених, які підкреслювали необхідність культурної інтерпретації історії світової цивілізації (див., наприклад: Burke P. What is Cultural History? Cambridge 2005), концепт „релігійна культура” щодо історії України XVI–XVII ст. у сучасних категоріях спопуляризував канадський дослідник Франк Сисин (Sysyn F. E. The Formation of Modern Ukrainian Religious Culture: The Sixteenth and Seventeenth Centuries // Religion and Nation in Modern Ukraine. Edmonton; Toronto 2003. P. 1-22).

НАРИС 1

ЮРИСДИКЦІЙНИЙ СТАТУС ТА ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Від свого заснування в 70–80-х рр. XI ст. (1089-1091 рр.)¹ й аж до початку XIV ст. Володимирська єпархія² входила до складу Руської (Київської) митрополії, ставши однією з кільканадцяти її суфраганій. В одному з найдавніших візантійських реєстрів єпископій митрополії Русі, створеному за правління імператора

---

¹ У давнішій літературі дату заснування єпископії пов'язують із літописним записом під 992/93 р.: „Того же лѣта постави Леонтъ, митрополитъ Кіевскій и всея Руси, Чернигову єпископа Неофита, а въ Ростовъ постави єпископа Феодора, а въ Володимерь Стефана, а въ Бѣлградъ Никиту, и по инымъ многимъ градом єпископы поставы” (Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // ПСРЛ. 2000. Т. 9. Стб. 65). Згідно з Євгенієм Голубінським, Володимирська єпархія була фундована за Володимира Великого (тобто не пізніше 1015 р.): Голубинский Е. История Русской Церкви. Москва 1997. Т. 1. Ч. 1. С. 336-340, 669-671, 698-700; див. також міркування: Андрияшев А. М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV ст. Киев 1887. С. 64-65; Грушевський М. С. Історія України-Руси. Київ 1992. Т. 2. С. 375-377; Макарий (Булгаков). История Русской Церкви. Москва 1995. Кн. 2. С. 30-31; Теодоровичъ Н. И. Городъ Владиміръ Волынской губерніи въ связи с исторіей Волынской ієрархіи: Историческій очеркъ. Почаевъ 1893. С. 31. Натомість Михаїл Приселков час відкриття у Володимирі-на-Лузі православної катедрі відносить до 1089-1091 рр.: Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. Санкт-Петербург 2003. С. 90-91. Сучасні інтерпретації проблеми, що аргументують датування 1078-1086 рр.: Щапов Я. Н. Государство и церковъ Древней Руси X–XIII вв. Москва 1989. С. 39-42, 52-54, 127, 211; Poppe A. Biskupstwa na Rusi, 988-1300 // States, Societies, Cultures East and West. Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski / Ed.-in-Chief J. Duzinkiewicz. New York 2004. P. 843; Ejusd. Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku. Warszawa 1968. S. 175-179; Senyk S. A History of the Church in Ukraine. Rome 1993. Vol. 1. P. 143.

² Однією з перших спроб систематизації історичного нарративу про минуле волинських єпархій східного обряду була праця Помпея Батюшкова, написана в дискурсі західнорусизму й православного прозелітизму: Батюшковъ П. М. Волинь: Историческія судьбы юго-западнаго края. Санкт-Петербург 1888 (сучасне перевидання: Батюшков П. М. Волинь: Історичні долі південно-західного краю / Післямова В. С. Мороза; Пер. з рос. М. А. Миколаєнка. Дніпропетровськ 2004). Популярні огляди історії волинських владичств, у т. ч. Володимирсько-Берестейського, можна знайти у: Великий А. Г. З літопису християнської України: Церк.-іст. радіолекції з Ватикану. 2-ге вид. Рим; Львів 2000. Т. 6. С. 114-117; Рожко В. Нарис історії Української Православної церкви на Волині (870-2000): Іст.-краєзн. нарис. Луцьк 2001.

Мануїла I Комнина (1143-1180) і датованому Гайнріхом Гельцером 1170-ми рр. (з Codices Atheniensis B. N. 1371)³, Володимирська єпархія („του Βλαδμοιρου”) вписана на 5-му місці, після Білгородської, Новгородської, Чернігівської й Полоцької катедр⁴. В іншому візантійському поліптихові, що постав у перше десятиліття панування Михаїла VIII Палеолога (1259/61-1282), серед православних владичств Малої Русі Володимир названий після престолу Галича⁵.

Єпархія була матірною Церквою аж для чотирьох православних владичств, які функціонували на території Галицько-Волинського князівства (Королівства Русі). Окрім Галицького (відкрите між 1141 і 1144 рр.) та заснованого перед 1220/21 р. Перемишльського (відійшло від Галицького престолу), від Володимирської катедрі у XIII ст. відокремилися ще два єпископства – Угрівське („незадовго до навали монголів” або ж перед 1230 р.; невдовзі його осідок перенесено до Холма) та Луцьке (з’явилося не пізніше 1289 р., а найімовірніше, ще до походу Батия). Володимирські єрархи⁶ у княжі часи та в литовську добу відігравали одну з провідних ролей у суспільно-політичному й культурному житті південно-західних теренів Русі (зокрема, за володарювання Свидригайла вони були членами князівської ради⁷, а також послуговувалися почесним титулом „прототронія Київської митрополії”⁸). Упродовж другої половини XV – першої половини XVI ст. володимирські владики неодноразово зазначаються в джерелах як учасники „сойму” Волинської землі, де вони засідали на почесному першому місці, звершуючи суд, вирішуючи грошові, майнові й фіскальні справи, виступаючи свідками в земельних суперечках і врегульовуючи низку інших питань⁹.

Один з перших місцевих архиєреїв – Стефан (†1094) – згадується в Несторовому житті Феодосія Печерського (написане в 1080-х рр.) як єрєсарх Києво-

³ Gelzer H. Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte // Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften. 1901. Bd. 21. S. 585, 587-588.

⁴ Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae / Texte critique, introduction et notes J. Darrouzès. Paris 1981. P. 337 (notitia 13).

⁵ Fijałek J. Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie. Na podstawie źródeł greckich // Kwartalnik Historyczny. 1896. R. 10. S. 487-491; Gelzer H. Beiträge zur russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen // Zeitschrift für Kirchengeschichte. 1892. Bd. 13 (253). S. 246-247.

⁶ Найновіший перелік володимирських владик XI–XVI ст. наведено в: Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. Владимиро-Волынская єпархия // Православная энциклопедия. Москва 2004. Т. 8. С. 732. Стислі, застарілі відомості про них у: Теодорович Н. И. Городъ Владимірѣ Волынскої губерні... С. 35-92.

⁷ Терський С. Княже місто Володимир: Монографія. Львів 2010. С. 54.

⁸ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 9 об.

⁹ Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. Владимиро-Волынская єпархия... С. 730.

Печерського монастиря¹⁰. Після смерті Феодосія він став ігуменом знаменитої обителі, а згодом був поставлений пастирем у Володимирі, за князювання там Ярополка Ізяславича (у 1078-1085 рр.): „По съмрьти блаженааго феодосия таче по томъ епискоупоу въ володимирьскоую оболость”¹¹. Як владика, Стефан також фігурує серед учасників перенесення мощей Феодосія 14 серпня 1091 р. в Успенському храмі Києво-Печерського монастиря: „На другый же день собрашася епископи, Ефремъ Переяславський, Стефанъ Володимирський, Іоанъ Черниговський, Маринъ Гурьгевський, ігумени отъ всехъ манастыревъ с черноризци, придоша и люде благовернии”¹². Імена місцевих єпископів за князювання Данила й Василька Романовичів подано у статті 6731 р. (1223 р.)¹³ Галицько-Волинського літопису – Йосиф, Василій, Никифор Станило і Козьма: „В лѣта (ж) Данило и Василка Романовичю бѣахоу Володимирьскыи пискоупѣ. бѣ бо Асафъ, блжныи преподобныи стль Стое Горы. и потомъ бѣ Василѣи ѿ Стое Горы. и потомъ бѣ Микифоръ. прирокомъ Станило. бѣ бо слоуга Василковъ преже. и потомъ Коузма. кроткыи прп(д)бныи смиренныи. пискоупѣ Володимирьскыи”¹⁴.

Найповніший перелік володимирських владик знаходимо в т. зв. „Рукописі” київського унійного митрополита Лева (Кишки)¹⁵, укладеному наприкінці XVII ст. Поліптих єпископів у редакції „antiqua charta” 1558 р. виявлено у третій частині „Рукопису” (це оригінальні хронікальні записи автора про події другої половини XV – початку XVIII ст.), перед нотаткою про галицьких архиєреїв¹⁶: „Ep[isco]pi Vladimirienses: Joannes, Antonius, Anythi?, Codrius, Heliash,

¹⁰ До своєї хіротонії Стефан був ченцем Печерського монастиря у Києві, після смерті настоятеля Феодосія Печерського в 1074 р. став ігуменом обителі. Між липнем 1077 р. і 1078 р. Стефана змістили з ігуменства, і він перебрався до зведеного ним монастиря Влахернської Богородиці на Клові під Києвом, звідки й був обраний єпископом до Володимира-над-Лугою. (Найновіша публікація про цього владика: Юсупович А. К вопросу о назначении игумена Стефана володимирским епископом // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Зб. наук. праць. 2009. Вип. 16: Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. С. 7-9).

¹¹ Києво-Печерський патерик / Підгот. Д. Абрамович. Київ 1930. С. 100; Успенский сборник / Под ред. С. И. Коткова. Москва 1971. С. 96. Критичний розгляд нарративу: Артамонов Ю. А. Житие Феодосия Печерского: проблемы источниковедения // Древнейшие государства Восточной Европы. 2000 г.: Проблемы источниковедения / Ред. Л. В. Столярова. Москва 2003. С. 264-267.

¹² ПСРЛ. 1997. Т. 1. Стб. 211.

¹³ Точне датування встановив: Толочко П. Стаття 6731 года Галицко-Волынской летописи и время ее написания // Ruthenica. 2007. Т. 4. С. 47-48.

¹⁴ ПСРЛ. 1908. Т. 2. Стб. 739-740.

¹⁵ ЦДДА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 413, арк. 1-779.

¹⁶ Реконструкцію диптиха єрархів Володимирського православного владичтва за цим фрагментом „Рукопису” Кишки запропонував: Bendza M. Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne. Warszawa 1982. S. 31-32.

Stephanus, Symeon, Theodorus, Lavrentius, Procophius, Antonius, Josephi, Basilius, Niciphorus, Cosmas, Eusignius, Gregorius, Joannes, Demetrius, Daniel, Nycephorus, Porphyrius, Damianus, Basilius, Jonathan, Gennadius, Paphnutius, Jona, Gregorius, Theodosius, Meletius Chrebtowicz, Hypatius Pociey, Joachimus Morochowski, Josephus Bakowiecki, Joannes Michael Pociey, Benedictus Glinski, Leo Zalenski, Leo Kiszka¹⁷. Щоправда, автентичність цього диптиха XII–XIII (XIV?) ст. викликає сумніви, оскільки частина з названих у ньому пастирів не фігурує в інших тогочасних писемних пам'ятках.

Аналіз подій у Київській митрополії після Батиевого походу на Русь дає підстави говорити про те, що в цей період Володимирська єпархія, поряд з Галицькою, стала провідною єрархічною структурою Руської Церкви. Її еkleзіальне становище радикально змінилося на переломі XIII–XIV ст., коли правляча в Королівстві Русі династія Романовичів, відновлюючи свій політичний престиж після переїзду київського митрополита Максима (1283-1305) на Північ (у 1288 р. він прибув у Володимир і поставив єпископа Якова на спорожнілу Успенську катедру¹⁸), заснувала бл. 1303 р. Галицьку митрополію. У додатках до реєстрів Царгородського патріархату від 1356 і 1389 рр. серед шести єпархій, які ввійшли до нової церковної провінції в Малій Русі („καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ῥωσίαν”), є також Володимирська („ἡ Βλαντιβοίρη”)¹⁹. У серпні 1347 р., за наполяганням московського князя Симеона Гордого (1341-1353), Галицька митрополія була ліквідована хризубулою імператора Йоана VI Кантакузена, а її архипастир опинився у вигнанні на Волині, де його прийняв литовський князь Любарт Гедимінович. Одночасно з ліквідацією нової церковної провінції, патріарх, на прохання московського князя, повернув Київській митрополії також і Володимирську катедру, в складі шести єпископств Малої Русі²⁰. Саме в цей період з'являються згадки про володимирського єпископа Атанасія, який виїхав з Волині в Північно-Східну Русь і в 50-х рр. XIV ст. перебував при дворі митрополита Алексія²¹.

Але вже невдовзі, у 1354-1356 рр., за постановою Царгорода всі терени колишньої Галицької митрополії знову опинилися поза межами Київської мит-

¹⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 413, арк. 145. Опубл. у: Петрушевичь А. С. Краткое историческое извѣстiе о времени введения христианства на Галичской Руси, особенно же об учреждении святительских столиц в Галиче и Львове, и о святителях сидевших на упомянутых столицах. Львов 1882. С. 2; Его же. О соборной Богородичной церкви и святителяхъ въ Галичѣ // Галицкий исторический сборник. 1853. Вып. 1. С. 53, 144-145.

¹⁸ Чубагий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим; Нью-Йорк 1965. Т. 1. С. 656.

¹⁹ Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. P. 403 (notitia 17, Appendix 2, 3). Див. також: Gelzer H. Beiträge zur russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen... S. 253.

²⁰ РИБ. 1908. Т. 6: Приложенія. Стб. 18, 21-22 (док. № 2, 4).

²¹ Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. Владимиро-Волинская епархия... С. 727.

рополії, на короткий час поповнивши склад відродженої на початку 1360-х рр. митрополії „Литви й Малої Русі”²². Очевидно, здійснювати пастирську опіку над місцевим православним духовенством литовський митрополит Роман навряд чи міг. Річ у тім, що Галицька Русь у 1349/50-1370 рр. була під владою польського короля Казимира Великого, політичного конкурента тодішнього волинського князя Любарта Гедиміновича (1349-1385), який також претендував на спадщину Романовичів. Після смерті Романа (бл. 1361 р.) Володимирська єпархія, правдоподібно, не мала чітко визначеної юрисдикції. Згідно з грамотою патріарха Філотея від 8 жовтня 1364 р., як одна з катедр Галицької церковної провінції, вона була приєднана до Київської митрополії²³.

Завдяки наполегливості руського боярства та політичному розрахункові короля Казимира III, відновлена в 1370-1371 рр.²⁴ митрополія Малої Русі охопила, вочевидь, і Володимирське владцтво, яке кілька років (1366-1370) перебувало у складі Польського королівства. Однак ще за пастирства галицького митрополита Антонія (1370-1390/91) два підлеглі йому владики – володимирський (Йона) і турівський (Теодозій) – епізодично виявляли сопричастя з київським митрополитом Кипріаном (1375-1406), супроводжуючи архиерея під час його пастирських подорожей до Києва й Москви. Після смерті Антонія та декількох невдалих спроб обсадження вакантного Галицького Успенського престолу гідним кандидатом, король Ягайло на початку XV ст. остаточно визнав духовну юрисдикцію Кипріана над Галичиною та Волиню. Тогочасні джерела також фіксують виконання Кипріаном святительських чинностей на канонічній території Володимирської єпископії – 1404/05 р. він, у співслужінні з луцьким і холмським єрархами, хіротонізував володимирського владика Йоана (Гоголя)²⁵.

Проголошене Новгородським собором 1415 р. відокремлення Київської митрополії від Московської Церкви на короткий час визначило нетривале підпорядкування Володимирської єпископії „литовсько-польському” архиєреєві Григорієві (Цамблаку, 1415-1419/20). Про входження теренів Волинської Русі до складу новоутвореної Західноруської (Литовської) митрополії опосередковано свідчить „Хроніка собору в Констанці” Ульріха Ріхенталя (бл. 1360-1437). Серед 30 членів свити кир Григорія, котрий прибув на зібрання в Констанці

²² Das Register des Patriarchats von Konstantinopel. Wien 2001. Teil 3 / Hrsgg. von J. Koder, M. Hinterberger, O. Kresten. S. 104-139 (док. № 193-196). Давніша публікація: Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana collecta / Ed. F. Miklosich, I. Müller. Vindobonae 1860. Vol. 1. P. 261-270, 425.

²³ РИБ. 1908. Т. 6: Приложения. Стб. 91-98 (док. № 15).

²⁴ Там же. Т. 6: Дополнения. Стб. 125-128, 141-144 (док. № 22, 25). Див. також: Acta et diplomata graeca... Vol. 1. P. 577-580 (док. № 319).

²⁵ Acta et diplomata graeca... Vol. 1. P. 157-158, 171, 180.

в лютому 1418 р.²⁶, „Хроніка” називає єрарха Володимира (його зображення бачимо на мініатюрах Олендорфського кодексу) та князів і мешканців міст Червоної Русі, під якою розуміють землі колишнього Галицько-Волинського князівства. Як відомо, митрополит у Москві Фотій не вважав законними рішення Новгородського собору й закликав православне духовенство та мирян у Великому князівстві Литовському не підкорятися Цамблакові. За даними „Літописця Литви і хроніки руської” Ігнатія Даниловича, у 1421 р. Фотій візитував Львів і Володимир на Волині²⁷. Літописи занотують його присутність у регіоні також на початку 1420-х рр., у 1427-1428 та 1430 рр.²⁸ Один з наступних висвячених у Москві архипастирів – Йона (1448-1461), за підтримки короля Казимира Ягайловича²⁹ також намагався протягом 1451-1459 рр. підпорядкувати собі православне населення Волині³⁰. Зокрема, його духовній владі тимчасово підкорився володимирський владика Даниїл³¹, який раніше в київського митрополита Ісидора та царгородського унійного патріарха Григорія III Мамми „приях... рукоположение на епископство и исповедание свое дал”. 28 жовтня 1451 р. кир Даниїл склав присягу вірності московському митрополитові Йоні, отримавши від нього підтвердження свого святительського сану³². Після утворення в 1458 р. українсько-білоруської Київської митрополії (за згодою Григорія Мамми та благословення папи Пія II) владика Даниїл визнав юрисдикцію нового глави Руської Церкви Григорія Болгариновича (1458-1472).

²⁶ Флоря Б. Н. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сб. Москва 2007. С. 338-341.

²⁷ „W lieto 6929 (1421) i wo Lwowie i wo Wołodimieri prijechał wołtornik w kanon Rożestwa Christowo, a u Wilni był na kreszczienije” (Latopisiec Litwy i Kronika Ruska z rękopisu słowiańskiego przepisane; wypisami z Wremiennika Sofijskiego pomnożone; przypisami i objaśnieniami, dla czytelników polskich potrzebnymi, opatrzone, staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza, profesora zwyczajnego w cesarskim uniwersytecie charkowskim. Wilno 1827. S. 234, 244).

²⁸ Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. Москва 1950. С. 62 (док. № 22); Летописи белорусско-литовские // ПСРЛ. 1980. Т. 35. С. 33, 57; Московский летописный свод конца XV века // Там же. Москва; Ленинград 1949. Т. 25. С. 248.

²⁹ Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века / Сост. А. И. Плигузов. Москва 2008. С. 151-152 (док. № 29).

³⁰ Свідчення про пастирське служіння Йони „у Литві” зібрані в: Бучинський Б. Студії з історії церковної унії. І. Ісидорова унія // Записки НТШ. 1908. Т. 86. Кн. 6. С. 20-30.

³¹ РИБ. Т. 6. Стб. 563-566, 568-570 (цит. на с. 569-570).

³² „Данила, епископа владимерьского и берестиского, мы простихом его и благословихом со всеми нашими детми и съслужебники, со архиепископом и епископом рускими нашей митрополии, елици сие время прилучишась при нас, и велехом ему и слитургисати с нами. Он же и литургисал с нами в святей службе. Таче же и отпустихом его с духовною любовию в прежереченную в святейшую епископию Владимирьскую и на весь предел тоя епископыи. И того ради должен есть боголюбивый епископ Данил, в Святем Дусе сын и съслужебник нашего смирения, творити в той своей епископыи вся святительская церковная оправдания, яко же то издавна пошло” (Русский феодальный архив. С. 206 (док. № 58)).

Упродовж наступних кількох десятиліть Володимирська єпархія перебувала в сопричасті і з Римом, і з Царгородом³³. Та вже від початку XVI ст. й до Берестейської угоди владицтво зберігало вірність православ'ю.

Володимирська єпископія належала до найбільш стабільних і розвинених територіальних структур Київської митрополії. Була вона й однією з найбагатших. Ще за часів князя Любарта Гедиміновича Успенська катедра отримала у володіння с. Сушично поблизу Ковеля³⁴. У 1444 р. великий князь литовський Свидригайло Ольгердович конфірмавав усі давні надання Успенській катедрі, а саме фундушний запис Романа Мстиславича й Любарта Гедиміновича. 1516 року владиці Пахнутію (Пафнутію, перед 1513 – після 1526) було надано привілей Свидригайла „na dziesięciny i też sądy i winy, rospusty i pojemszczuzny i swierszczuzny zdawna do cerkwi Bożej i właductwa należące”³⁵. У 1548 р. єпископ Іван (Яцкович Борзобогатий) виклопотав королівську грамоту на кілька маєтностей у Луцькому повіті Волинського воєводства, „wiecznością przedane”. Найбільшою духовною посілістю було містечко Квасів, яке в 1563 і 1566 рр. здобуло дозвіл на три щорічні ярмарки і „targi wolne”³⁶. Протягом другої половини XVI – першої половини XVII ст. бенефіції Володимирської єпархії складався з трьох містечок і понад 30 сіл, причому на території Берестейського крилосу (офіціалату) розташовувалося тільки декілька владичих маєтків. Натомість у Володимирському повіті руському єрархові належали два розлогі господарські комплекси, а в Луцькому – Купичівська волость (містечко Озеряни та вісім сіл), надана Східній Церкві, за легендою, ще волинським князем Романом Мстиславичем³⁷.

Важливим джерелом прибутку володимирських владик був щорічний податок від парафіяльного духовенства – куниче (катедратик, столове). Перші (щоправда, непрямі) свідчення про існування куничого на теренах єпархії знаходимо в уже згадуваній грамоті великого князя литовського Свидригайла Ольгердовича 1444 р.³⁸ Безпосередня ж інформація про пастирський податок

³³ DPR. 1953. Vol. 1. P. 145-147 (док. № 82).

³⁴ Архів ЮЗР. 1883. Ч. 1. Т. 6. С. 7-9 (док. № III).

³⁵ Regestr spraw unionis et bonorum ejus, znajdujących się w Metrykach Wielkich W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego], metropolia całej Rusi // Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 9 об., 10 об.-11; ед. хр. 51, л. 11 об., 13 об.

³⁶ Ibid., л. 9 об., 10 об.-11; ед. хр. 51, л. 11 об., 13 об.

³⁷ Архів ЮЗР. Ч. 1. Т. 6. С. 431 (док. № CLXIX); Атаманенко В. Маєткове забезпечення Православної церкви Волині в другій половині XVI – першій половині XVII ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Свято-Троїцький собор в історії Луцька та Волині: Наук. зб. Луцьк 2005. С. 57-58; Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 139, 141, 196-197, 205-206 (док. № 138, 233). Див. також: Батюшков П. М. Волинь: Історичні долі південно-західного краю. С. 143-144.

³⁸ Архів ЮЗР. Ч. 1. Т. 6. С. 8 (док. № III).

на території владництва походить з першої чверті XVI ст. 22 вересня 1522 р. король Жигимонт I звелів земському маршалкові, дорогицькому і слонімському старості Янові-Миколаю Радзивиллу стягнути з попів православних парафій Дорогицького повіту „куниці”. Як випливає з тексту, цей податок, який священники, очевидно, не бажали сплачувати, був у юрисдикції володимирського й берестейського владика Пахнутія (Пафнутія)³⁹. Перші документальні відомості про сплату катедратика маємо з теренів Володимирського крилосу, – 1715 р. місцеві парохі віддали до єпископської скарбниці 1 047 польських золотих⁴⁰. Згідно з реляцією митрополита Лева (Кишки) до Риму з 1715 р. про бенефіції Руської Церкви, у Володимирській єпархії річні прибутки правлячого ординарія склали 5 200 флоренів; більше доходів у той час мали тільки перемишльські владика (7 000 флоренів)⁴¹.

Проголошення церковної унії 1596 р. спричинило конфесійний поділ Володимирської єпархії на православну й унійну юрисдикції. На відміну від деяких інших руських владитв (наприклад, Львівського), волинським архиереям не вдалося забезпечити конфесійної гомогенності своєї території. Так, зокрема, пастирську опіку над православними Західної Волині здійснював львівський владика Гедеон (Балабан, 1569-1607). У 1598 р. Іпатій (Потій) змушений був поскаржитися митрополитові Рагозі на Балабана, який втручався у внутрішні справи його єпархії⁴². Пізніше, на початку 20-х рр. XVII ст., сповідники „грецької старожитньої віри” на цих теренах отримали власного пастиря – князя Єзекиїла-Йосифа (Коріатовича-Курцевича, 1621-1625), архимандрита Трахтемирівського козацького монастиря на Дніпрі. У січні 1621 р. єрусалимський патріарх Теофан висвятив його на православного єпископа Володимира⁴³. Проте він не був допущений до місцевої катедри, а 15 березня того ж року король видав універсал про арешт владика Єзекиїла як „незаконного єрарха”, не визнаного в Речі Посполитій. Не наважуючись здійснювати своє пастирське служіння на Західній Волині⁴⁴, Курцевич виїхав до сусідньої Луцької єпархії, де з волі князя

³⁹ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 759, арк. 1.

⁴⁰ НМЛ, Ркл-113, арк. 24-24 зв., 27 зв.-28; BNW, BOZ, sygn. 930, k. 66.

⁴¹ *Rationes ob quas Episcopi Ritus Uniti Graeci in Russia debeant convocare quotannis Synodos Dioecesananas, ac in iis recipere Cathedratum, sive Synodaticum, idioma Ruthenico: Soborove, Stolove, sive Kuniczne, juxta diversitatem.* 10.IV.1715 // *Epistolae Kiška, Szeptyckyj, Hrebnyckyj.* P. 45-48 (док. № 36).

⁴² Акты ЗР. 1851. Т. 4. С. 188-189 (док. № 135). Коментарі: Макарий (Булгаков). История Русской Церкви. Москва 1996. Кн. 6. С. 199; Тимошенко Л. Берестейська унія Михайла Рагози // Різдво Христове 2000. Статті й матеріали. Львів 2001. С. 57.

⁴³ Теодоровичъ Н. И. Городъ Владиміръ Волинской губерні... С. 68-70.

⁴⁴ Антиміс владика Курцевича зберігається в: НКПІКЗ, № КПЛ-гр-3906. Опис та репродукція в: Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею. 1872-1922 рр. Київ 2002. С. 56 (№ 168); Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Киев 1897. С. 62 (№ 2726); Попов П. М. Ксилографічні

Заславського почав управляти Дерманським монастирем. 1625 року, під натиском королівської адміністрації, він подався до Москви й невдовзі став суздальським архієпископом, зазнавши згодом багатьох поневірянь на чужині⁴⁵.

У першій половині XVII ст. у різних парафіях Володимирської єпархії доходило до гострих конфліктів між православними та уніатами (у Більську 1635-1637 рр., у Володимирі (навколо Василівської церкви) в 1601-1603 р., у Кобрині 1647 р. – за храм Різдва Богородиці тощо). Навіть у XVIII ст., головним чином на Берестейщині, продовжували досить успішно функціонувати численні православні осередки (церковні братства, монастирі, храми)⁴⁶. Дослідження Михайлом Довбищенком „права патронату”⁴⁷ доводить, що застосування цієї прерогативи стало вирішальним чинником у розповсюдженні унії на Волині, тоді як роль духовенства, мирян та єпископату була другорядною. Руський католицизм у регіоні наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. підтримала частина магнатерії, а також представники середньої та дрібної шляхти. Найбільше до поширення єдності з Римом доклалися великі землевласники руського походження, котрі сповідували латинський обряд – Вишневецькі, Єло-Малинські, Заславські, Острозькі й Сангушки. За підрахунками науковця, унія на Волині (Володимирська та Луцька єпархії) в цей період охоплювала понад 20 волостей, на території яких розташовувалося бл. 30 міст і містечок та понад 570 сіл⁴⁸. У 1630-1648 рр. шляхта активізувала свої зусилля, спрямовані

дошки Лаврського музею. Київ 1927. С. 5; Скарби Києво-Печерської лаври: Альбом. Київ 1997. С. 146-147, 153, 239.

⁴⁵ Подальшу його долю на теренах Московщини простежує: Hodana T. Między królem a carem. Moskwa w oczach prawosławnych Rusinów – obywateli Rzeczypospolitej (na podstawie piśmiennictwa końca XVI – połowy XVII stulecia). Kraków 2008. S. 123-124.

⁴⁶ Архивъ ЮЗР. Ч. 1. Т. 6. С. 308-311, 320-327, 338-340, 723-724, 804-806 (док. № СХХІ, СХХV, СХХVI, СХХХII, СХХСІ, СССХХIII); Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 111-112, 117, 250-251 (док. № 68-70, 81-82, 84, 312).

⁴⁷ Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 24-91, 165-170, 176, 179-180, 184-190, 198-199, 238-240, 257; Його ж. Право патронату та поширення унії в Україні та Білорусі кінця XVI – першої половини XVII століття // Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: Матеріали міжнар. наук. діалогу про Берестейську унію фундації PRO ORIENTE (третя зустріч: Львів, 21-23 серпня 2006 р.) та Міжнар. наук. симпозиуму Інституту історії Церкви Українського Католицького Університету „Берестейська церковна унія: перспективи наукового консенсусу в контексті національно-конфесійного дискурсу” (Львів, 24-27 серпня 2006 р.) / За ред. Й. Марте й О. Турія. Львів 2008. С. 212, 215-222, 229-235; Susza J. De laboribus Unitorum, promotione, propagatione, et protectione Divina unionis ab initio eius usque ad haec tempora Jacobi Susza Episcopi Chelmensis anno Dni 1664 // Narasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae. Leopoli 1862. P. 311, 317.

⁴⁸ Початково більшість місцевої шляхти й магнатерії відмовлялась у своїх маєтках підтримувати Унійну Церкву, але в другій чверті XVII ст. інтерес nobilitetu (передовсім латинського віросповідання) до потреб русинів-католиків зростає, чому посприяв і розпад клієнтарно-патрональної системи князів Острозьких (Довбищенко М. В. Волинська шляхта

на підтримку католиків східного обряду в її земельних володіннях. Прикладом такої політики є ініціативи королеви Анни 1598 р. та Євгенії-Катерини Тишкевичівни (Вишневецької) 1637 р., які відкрито сприяли унії, надаючи розмаїті пільги тим священикам, котрі виявляли послух володимирським владикам⁴⁹.

У добу Хмельниччини, 1648-1667 рр., унія на теренах Володимирського владництва пережила виразну духовну й інституційну кризу. Восени 1648 р. козацькі загони захопили Кременець, де доценту зруйнували соборну Воскресенську церкву (разом з образами й дзвонами), а також шпиталь при ній і два двори, які належали кременецькому унійному протопопові⁵⁰. Генеральний намісник Кременецької „дієцезії” Федір Дубницький змушений був, рятуючи своє життя, переховуватись у лісах. Потрапивши до рук козаків, він, аби уникнути розправи, попросив захисту в православного настоятеля Почаївського монастиря Йова (Заліза)⁵¹. Тим часом православний ігумен Олександр (Дениско), заручившись підтримкою козацької старшини, поширив свою владу на всі унійні храми в місті й номінував туди своїх ереїв, захопив він і двір Дубницького. Трагедія спіткала іншого кременецького намісника – Федора Турянського-Турського, який, будучи 70-літнім хворим старцем, доживав віку в місцевому шпиталі. Запорожці, знайшовши отця, довго його катували, а потім зарубали шаблею⁵². Водночас джерельних свідчень про переслідування за конфесійною ознакою вірних-уніатів досі не виявлено.

Конфесійної однорідності руської спільноти, принаймні на Західній Волині, володимирським єпископам вдалося досягнути лише в останній чверті XVII – перших роках XVIII ст. Зокрема, їхнім великим успіхом став добровільний перехід на унію Милецького монастиря. У 1681 р. його настоятель Стефан (Го-

---

у релігійних рухах... С. 253-259, 265-266; Його ж. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (за матеріалами Волинського воеводства) // ДКЗ. 2006. Вип. 10. С. 201-220).

⁴⁹ Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 97, 237 (док. № 25, 297).

⁵⁰ Dowbyszczenko M. Cerkiew unicka na Wołyniu... S. 11-120.

⁵¹ Архивъ ЮЗР. 1914. Ч. 3. Т. 4. С. 581-584. Коментар: Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 218; Dowbyszczenko M. Cerkiew unicka na Wołyniu... S. 42-43.

⁵² „Где тыхъ часовъ людей велю в верѣ святой католицкой находяющихся тыранско позабиявши, межы которыми и велебного отца Теодора Туранского-Турского, през лет петдесят и весь час жытя веку своего и на остатным муки его пляцу в Унией Светой будучого, и статочного в летех седивых и барзо подешлыхъ, в шпиталю сидячого, антecessора манифестанта его мл отца Дубницкого, при которым розные sprawy такъ церквий менованых, яко и шпитальные з розными особами были, помененая выгузданая сваволя ребелизанти [...] первой се насмеваючи из жытя его в Едности Светой, уругаючи, за бороду торгоаючи, биючи, мордуючы барзо юж хорого, шаблею тыранско стяли, тело на пожарте бетиом выкинули” (цит. за найновішим виданням: Національно-визвольна війна в Україні: Збірник за документами актових книг / Упоряд. Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ 2008. С. 222-223).

раїн, ? – бл. 1690)⁵³, за посередництвом холмського владика Якова (Суші), склав католицьке Ісповідання віри, що було зачитане у Варшаві за присутності вищих достойників Речі Посполитої та апостольського нунція⁵⁴.

Організаційна структура

Початково територія Володимирської єпископії, згідно з тогочасною руською практикою, збігалася за своїми кордонами з однойменним князівством. Волинські парафії на заході межували з Польщею, на півдні – з Угорщиною та степовими просторами Подністров'я, на сході – із межиріччям Горині й Стиру, на півночі – з верхів'ями Прип'яті. Унаслідок „параду єпископій” другої половини XII – XIII ст.⁵⁵, владичтво значно зменшилося. Водночас за князювання волинського князя Мстислава Ізяславича (1156-1170) до Успенської катедрі були приєднані православні парафії Берестейської волості в середній течії Західного Бугу, що раніше, ймовірно, належали Турівській єпархії⁵⁶. Від 30–50-х рр. XIII ст., з утворенням Угрівського (Холмського) владичтва, західна границя Володимирської єпархії проходила, вірогідно, від впадіння у Буг р. Велнянка і далі на північ уздовж правого берега Бугу, охоплюючи на схід від нього такі поселення, як Городло, Грубешів і Сокаль. Наприкінці XIII ст. до Успенської катедрі перейшла північна частина Холмського владичтва з Дорогичином і Мельником, натомість у середині XIV ст. вона втратила район Городла, Любомля, Ратна й Кошара⁵⁷. Принаймні з XVI ст. Володимирська єпархія складалася з двох історично, культурно й етнічно пов'язаних між собою церковно-адміністративних округів – крилосів (або, як їх ще називають джерела, „єпархій”, „катедр”, „синодів”, „соборів” чи „офіціалатів”) – Володимирського (зі столицею у Володимирі) та Берестейського (з головним осідком у Бересті-Литовському). У Бересті, яке з 1566 р. стало центром однойменного воєводства, а з 1589 р. –

⁵³ Збереглися дві редакції житія Гораїна, укладені Левом (Кишкою) наприкінці XVII ст. (див.: Скр[утень] Й. Життєписи Василян. (Віомок з рукописного збірника митр. Льва Кишки) // Записки ЧСВВ. 1926. Т. 2. Вип. 1-2. С. 126-127) та одним з монахів-уніатів на початку 1720-х рр.: „Wielebny o[j]ciec Stefan Horain, archimandryta mielecki, człowiek na Wołyniu parenteliej znacznej, i sam świętobliwego żywota. Który do szędziwego wieku w monasterze Mileckim, w dizuniej będącym, przyszedzszy na ostatek, i sam jedność przyjął, i klasztor milecki z zakonnikami z naszym zakonem ś[więtym] zjednoczył, i pod posłuszeństwo protoarchimandryty poddał, także i dotychczas ten monastyr wo swiatim соединенны zostaje, i sam archimandryta tam żywota swego dokonął około roku Pańskiego 1690, requiescant in pace. Po nim archimandrytą tego miejsca zostaje IM ks. Gedeon Orański, episkop chełmski i bełski” (Архив СПБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 8).

⁵⁴ МУН. 1967. Vol. 4. P. 109-110, 130-131 (док. № 54, 65).

⁵⁵ Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія... С. 189-193.

⁵⁶ Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. Владимиро-Волынская єпархія... С. 727-728.

⁵⁷ Gil A. Prawosławna eparchia chełmska... S. 112-114.

потужного маєткового комплексу – Берестейської економії, Успенська катедра володіла Святомикільською юридикою з п'ятьма земельними ділянками, що їх надали Церкві шляхтичі Горновські⁵⁸. У цьому місті наприкінці 1720-х рр. діяли василіянський монастир при соборі та чотири храми (їхні парохі зазвичай і формували персональний склад Берестейського крилосу-капітули) – Св. Миколая Чудотворця (конкатедра), Преображення Господнього („za Muchawcem”), Пресвятої Тройці („na Wojtowej ulicy”), Михаїла Архангела („na Piaskach”), Свв. Косми і Дем'яна Безсрібників⁵⁹. За візитаційними описами 1725-1727 рр., до Берестейського крилосу-капітули входило духовенство з шести храмів: чотирьох церков Берестя – катедральної Св. Миколая, Пресвятої Тройці, Преображення Господнього (Св. Спаса) і Св. Михаїла, а також із Гершоновичів (Різдва Богородиці) та Лобачева (Св. Йоана Золотоустого). Проте роль цього органу управління протягом усього XVIII ст. зменшувалася. Вочевидь, для Берестейського офіціалату аж до кінця 60-х рр. XVIII ст. це була інституція суто титулярна. І тільки владика Антоній (Млодовський) доклав зусиль до відновлення крилосу як фактично діючої єпархіальної структури⁶⁰. Переважно руський характер міста Берестя в культурному просторі Київської митрополії засвідчує хоча б той факт, що в ранньомодерний період воно так і не перетворилося на центр римо-католицького деканату й місцеві латинники організаційно належали до Янівського деканату Луцької дієцезії. У Бересті з 1619 р. існувала резиденція Товариства Ісуса (з 1633 р. – колегія), при якій 1623 р. відкрили єзуїт-

⁵⁸ Архив СПБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 10; ед. хр. 51, л. 12 об., 15.

⁵⁹ Там же, ед. хр. 50, л. 11 об., 14; ед. хр. 51, л. 14 об.-15, 18; BNW, BOZ, sygn. 930, k. 67 v.; Gil A. Unickie cerkwie Brześcia w opisie wizytacyjnym z 1726 roku // Rocznik IEŚW. 2006. R. 4. S. 31-51. Особливості архітектури цих святинь та їхній інтер'єр відображені у протоколах генеральних візитацій 1725-1727 і 1759 рр., які частково вже досліджені (Gil A. Unickie cerkwie Brześcia... S. 33-51; Seniuk B. Architektura cerkiewna brzeskiej części diecezji włodzi-mierskiej w świetle inwentarzy wizytacyjnych z lat 1725-1727 // Lubelszczyzna. 1996. T. 3. № 2. S. 23-51; Ejusd. O niezachowanych ikonostasach z greckokatolickich cerkwi oficjalu brzeskiego diecezji włodzi-mierskiej. Kilka schematów ikonograficznych // Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10-11 maja 2003 roku. Łańcut 2003. S. 381-392; Sygowski P. Parę uwag o cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego w Terebuniu koło Brześcia nad Bugiem, na Białorusi (w świetle wizytacji z lat 1725 i 1757) // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. 2004. T. 2. S. 97-110; Ejusd. Stara i nowa cerkiew w Gierszonowicach (Gierszonach) koło Brześcia w świetle wizytacji z 1726 r. // Białostoczczyzna. 2000. T. 1. S. 95-102; Ejusd. Wyposażenie unickiej cerkwi pw. Św. Jana Ewangelisty w Rzeczycy k. Kamieńca Litewskiego (na podstawie opisu wizytacyjnego z roku 1725) // Cerkiew – wielka tajemnica. Sztuka cerkiewna od XI wieku do 1917 roku ze zbiorów polskich: Katalog wystawy. Gniezno 2001. S. 75-77).

⁶⁰ Bienkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 902-907; Wereda D. Działalność kapituły i konsystorza przy unickiej katedrze w Brześciu w XVIII w. // Nasza Przeszłość. 2004. T. 102. S. 379-381.

ську школу⁶¹. Територіальне розмежування Берестейщини та Західної Волині, зумовлене політичними чинниками, призвело до того, що обидва регіони втратили спільну адміністративну границю – їх розділили парафії сусідньої Холмської єпархії. Конфігурація кордонів Володимирського владцтва, що назагал сформувалась у XIV ст., залишалася майже незмінною до середини XVII ст., зазнаючи лише певних внутрішніх реорганізацій⁶².

Суттєво змінилася територія єпархії в другій половині XVII – на початку XVIII ст., коли вона поширилася далеко за межі Володимирського повіту, охопивши частково Луцький і більшу частину Кременецького повіту Волинського воєводства (до 40 % площі цього регіону), а також північні парафії Львівської єпископії та Сокальську й Тартаківську протопопії Холмського унійного владцтва. Згадані адміністративні округи бл. 1665 р. тимчасово опинилися в складі сусідніх Володимирської та Львівської єпархій. Збереглися актови записи про свячення Йосифом (Шумлянським) у 1678 і 1685 рр. клириків до двох парафій Сокальського намісництва – Копитів і Перв'ятичі⁶³. Водночас джерела фіксують виконання своїх пастирських обов'язків Левом (Шлюбичем-Заленським). Так, у 1698 р. один з графів Потоцьких презентував Заленському душпастиря на вакантний уряд пароха церкви в с. Барані Перетоки⁶⁴. У передміській парафії Св. Михаїла Архангела в Сокалі ще в 1730-х рр. зберігався антимінс владики Лева з 1690 р.⁶⁵ Сокальська й Тартаківська протопопії залишалися в юрисдикції володимирських єрархів і протягом першої третини XVIII ст. і були вилучені з „метрики” Володимирського крилосу-офіціалату лише на початку 1730-х рр., знову перейшовши під омофор холмських архиєреїв⁶⁶. Дещо раніше (бл. 1700 р.) заходами Лева (Шлюбича-Заленського) Володимирській єпархії були повернуті церква Св. Миколая Чудотворця в с. Черчичі⁶⁷ та Низкиницький

⁶¹ Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. Львів 2005. С. 128-129; Królik L. Organizacja dekanalna diecezji łuckiej i brzeskiej w XVII i XVIII wieku. Lublin 1981. S. 28.

⁶² Gil A. Unickie cerkwie Brześcia... S. 27-29; Mironowicz A. Przynależność diecezjalna Brześcia do końca XVI wieku // Беларускі гістарычны зборнік. 2007. Т. 27. С. 3-4, 6-11.

⁶³ НМЛ, Ркк-89, с. 30, 57.

⁶⁴ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 115 v.

⁶⁵ Ibid., sygn. 100, k. 13 v.

⁶⁶ Gil A. Cerkwie Sokala w XVII–XVIII w. Z dziejów architektury sakralnej diecezji chełmskich Kościoła wschodniego // Do piękna nadprzyrodzonego: Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego, greckokatolickiego. Chełm 2003. Т. 1: Referaty. S. 117-118, 121, 126; Ejusd. Chełmska diecezja unicka 1596-1810. Dzieje i organizacja. Lublin 2005. S. 144-149; Ejusd. Chełmskie diecezje obrządku wschodniego. Zagadnienia organizacji terytorialnej w XVII i XVIII wieku // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. Przemyśl 2000. Т. 5. S. 38.

⁶⁷ Як занотував тоді візитатор, „trzeci rok jak do diecezjej włodziemskiej podana” (ХДНБ, № 819199, арк. 45).

монастир⁶⁸, які до того тривалий час підпорядковувалися Холмській кафедрі. Обидва осередки релігійного культу в 1703 р. вперше стали об'єктом канонічної візитації Януарія (Огурцевича).

За спостереженнями М. Довбищенка⁶⁹, Кременецький повіт разом з його однойменним адміністративним центром де-факто належав до Володимирсько-Берестейської єпархії вже від початку XVII ст. 1623 року один зі своїх „помісних” соборів у Кременці провів владика Йоаким (Мороховський), ухваливши рішення про заснування в місті двох унійних братств, школи та шпиталю. У 1630 р. збудовану власним коштом муровану церкву Преображення Господнього князь Януш Вишневецький передав під пастирську опіку володимирських єпископів. Напередодні Хмельниччини в Кременці русини-католики володіли половиною парафій. 1637 року Євгенія-Катерина Вишневецька надала в Тилявецькому та Ямпільському маєткових ключах податкові пільги унійному духовенству, яке підлягало владіці Йосифові (Баковецькому)⁷⁰.

Таким чином, на півночі Кременецького повіту утворилися три хоч і невеликі, але територіально стійкі унійні анклавні центри в Шумську (володіння Данила Єло-Малинського), Тилявці та Ямполі (земельні посілості Євгенії Тишкевичівни). Окрім того, в межах цього генерального намісництва діяло декілька унійних монастирів – Преображення Господнього в Кременці, Пресвятої Тройці в Шумську та Стожецький у Шумській волості. Упродовж першої половини XVII ст. руські католицькі священники з м. Кременець і Шумськ та с. Татаринів (Татаринівка) в судових процесах з місцевими коляторами та православними неодноразово зверталися за духовною й практичною підтримкою саме до володимирських єрархів і київських митрополитів⁷¹. Контроль Успенської владичої кафедри над руськими парафіями зберігався і в 1660-х рр., про що свідчить реляція Якова (Суші) до Риму з 1665 р.⁷² У складі Володимирсько-Берестейської єпархії унійні храми й монастирі Кременеччини не пізніше

⁶⁸ „Ponieważ ten monastyr przedtym do jurysdykcji ep[isko]pów chełmskich należący, per combinationem et divisionem diecesium między IM ks. ep[isko]pami włodzimierskim, łuckim i chełmskim adscit in sortem diecezji włodzimierskiej, dlatego jako innych cerkwi i monasterów porządku w diecezji włodzimierskiej zostaje inwentarz tak i tego monastyrza” (ХДНБ, № 819199, арк. 46).

⁶⁹ Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 13-14. У ширшому контексті інституційної історії Київської митрополії феномен „обміну” територіями між сусідніми єпархіями вивчав: Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 861. В останні десятиліття на матеріалах Холмського владичтва проблема детальніше опрацьована в роботах: Gil A. Chełmska diecezja unicka... S. 133-160; Ejusd. Prawosławna eparchia chełmska... S. 130-131; Sygowski P., Gil A. Dekanat kaszogrodzki na tle dziejów Cerkwi unickiej na Wołyniu XVII – pierwszej połowy XIX w. // Rocznik IEŚW. 2007. R. 5. S. 206-210.

⁷⁰ Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 170-171, 236-237 (док. № 185, 295).

⁷¹ Там само. С. 157-158, 169, 171-172, 229-230, 232-233 (док. № 158, 182, 187-189, 284-286, 292).

⁷² Susza J. De laboribus Unitorum... P. 311.

початку 1630-х рр. були організаційно об'єднані в „дієцезію” – Кременецьке генеральне намісництво (офіціалат), що протягом майже всього XVII ст. творило, поряд з Берестейським і Володимирським крилосами-офіціалатами, тричленну структуру владицтва, з територіальною прив'язкою до державного повітового устрою Волинського воеводства. Першим відомим генеральним намісником Кременецького крилосу-офіціалату був (з 1602 р.) Федір Турський, а після його добровільної резигнації в 1641 р. – Федір (Флавіан) Дубницький, „преложоний Кременецькое деоцезии и визитаторъ епископства Володимиръского, въ едности святой будущый”⁷³, крилошанин Володимирської капітули (виконував обов'язки еклезіарха принаймні з 1639 р.)⁷⁴.

Розширення єпископії на теренах Східної та Південної Волині розпочалося після укладення „Pacta conventa” 1632 р. Тоді король Володислав IV дозволив володимирським унійним пастирям, самбірському титулярному архиєреєві Павлові (Овлочимському) та єпископові вітебському Никифорові (Лосовському) здійснювати свою юрисдикцію над храмами й монастирями східного обряду Луцько-Острозької єпархії⁷⁵. А вже 1637 р. польський монарх видав універсал духовенству й вірним Луцького владицтва про передачу місцевої катедри в управління Йосифові (Баковецькому)⁷⁶. У серпні 1700 р. до Володимирської єпархії, внаслідок успішно проведеної генеральної візитації, відійшли вісім парафій та один монастир Збаразької протопопії⁷⁷, що традиційно належала катедрі Луцька. Інша частина церков протопопії (15), разом з вісьмома храмами Олеського намісництва Луцької єпархії, на початку XVIII ст. опинилися під контролем львівського архиєрея Йосифа (Шумлянського, 1668-1708). У підпорядкування Святоюрській катедрі перейшли, зокрема, й ті п'ять парафій Збаражчини, що були інкорпоровані до Володимирського владицтва у 1700 р. (дві збаразькі, красносільська, луб'янська долішня та мусорівська)⁷⁸.

⁷³ Архивъ ЮЗР. Ч. 3. Т. 4. С. 581 (док. № ССXXXI). Коментар: Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 255; Dowbyszczenko M. Cerkiew unicka na Wołyniu... S. 96-98.

⁷⁴ Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 257-258, 261, 264, 266, 268, 272, 283 (док. № 327, 331, 336, 338, 343, 360).

⁷⁵ Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 254.

⁷⁶ Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 244-245, 247-249 (док. № 305-306, 308-309).

⁷⁷ Архивъ ЮЗР. Ч. 1. Т. 6. С. 140-144, 146-153 (док. № LXVII, LXIX).

⁷⁸ НМЛ, Ркл-144, арк. 35. Опубл. у: Скочилия І. Недатований реєстр духовенства, церков і монастирів Львівської єпархії за владицтва Йосифа Шумлянського // Записки НТШ. 2000. Т. 240. С. 564. Див. також: Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667-1708). Zarzys biograficzny. Lwów 1934. S. 95-96. „Метрика Шумлянського” інформує, що протягом 1705-1707 рр. львівський владика вділив єрейські свячення парохам у м. Збараж та сс. Вишгородка й Луб'янки Збаразького намісництва (НМЛ, Ркк-89, с. 55-57, 59-63, 88-90, 98, 101-104, 110, 114, 119, 122, 124-127, 129). Свої права на церкви Південної Волині Шумлянський обґрунтовував багаторічним виконанням обов'язків адміністратора Луцької єпархії в 1684-1687 і 1694-1695 рр. (НМЛ, Ркл-61, арк. 57 зв.-58 зв., 70 зв.-72 зв.; Курганович С. В. Діонисій

Візитаційна книга ХДНБ-819199 засвідчує, що ревізії 1695-1705 рр. були проведені Шлюбичем-Заленським не тільки у Володимирському крилосі Володимирсько-Берестейської єпархії, а й у ряді парафій Холмсько-Белзької та Луцько-Острозької єпархій. Це пов'язано, вочевидь, зі спробами київського митрополита за допомогою канонічних оглядів поширити унію на терени, які до того часу контролювалися православними (Луцьке владичтво), а також із намаганнями володимирського архиєрея розширити межі своєї юрисдикції за рахунок парафій сусідньої Холмської катедри, зі зверхником якої Шлюбич-Заленський уже протягом багатьох років провадив суперечку за спірні території на володимирсько-холмському та володимирсько-луцькому церковному пограниччі. У 1703 р. на основі угоди між митрополитом Левом (Заленським), як володимирським єпископом, та Діонісієм (Жабокрицьким), єпископом луцьким, Володимирське владичтво отримало назад усі раніше втрачені парафії у Володимирському повіті, а також Локачівську й Турійську протопопії та Загорівський, Зимненський, Низкиницький, Поповицький (жіночий) і Туропинський монастирі. Водночас володимирський пастир зберіг за собою Торчинську протопопію та частину Кашогородської, як своєрідну „компенсацію” за повернення луцькому владичі тих парафій, котрими він адміністрував у час, коли Луцькою єпархією управляли православні. Натомість Заленський повернув Луцькому владичтву всі його церкви у Кременецькому й Луцькому повітах, зокрема Збаразьку та Кременецьку протопопії⁷⁹. Станом на 1715 р. Збаразька протопопія вже не належала володимирським пастирям – укладений того року реєстр єпархіального духовенства⁸⁰ не містить даних про священників з цього регіону. Проблеми з дезорганізацією територіальних структур Київської митрополії намагався остаточно врегулювати Замойський собор 1720 р. У своїх пропозиціях до проекту його ухвал унійні владики спеціально наголошували, що „треба буде встановити межі єпархій, аби надалі не виникало скандальних суперечок між руськими єпископами”⁸¹.

Жабокрицькій, єпископ Луцькій и Острожській. Историко-біографическій очеркъ. Київ 1914. С. 95-98). Іншими претендентами на „освоєння” цього територіального простору були холмські унійні владики. 1685 року апостольський нунцій у Варшаві передав унійні парафії Луцько-Острозької єпархії в адміністрацію Якову (Суші) – поки сюди не буде номіновано канонічного ординарія в єдності з Римським престолом (Acta SCPE. 1954. Vol. 2. P. 83-87 (док. № 640, 643)). Згідно з „Regestrem Cerkwiow Administracyi naszej Łuckiej y Ostroskiej w iedności Świętey będących” 1696 р., тоді під юрисдикцією Суші перебувало бл. 240 руських церков, переважно на теренах Луцького повіту (Gil A. Chełmskie diecezje obrządku wschodniego... S. 54-60).

⁷⁹ Курганович С. В. Діонісій Жабокрицькій... С. 222; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 861; Gil A. Chełmska diecezja unicka... S. 148-149; Ejusd. Chełmskie diecezje obrządku wschodniego... S. 38-39. Див. також: Батюшков П. М. Волинь: Історичні долі південно-західного краю. С. 218.

⁸⁰ Архив СПБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 43-46.

⁸¹ МУН. 1968. Vol. 5. P. 339 (док. № 214).

Особливості намісницького устрою та парафіяльної мережі Володимирсько-Берестейської єпархії відображає реєстр Володимирського крилосу-офіціалату 1715 р.⁸² (карта 1). Він охоплює 242 унійні парафії Західної Волині (10 з них виявилися вакантними) та фіксує імена й прізвища 234 парохів, причому лише двічі на одному церковному бенефіцієві занотовано по двоє душ-пастирів. На підставі віднайденної нещодавно в Національній бібліотеці у Варшаві та Національному музеї ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові статистики церков і духовенства Берестейського та Володимирського крилосів 1727-1729 рр., а також деяких інших джерел, маємо змогу реконструювати організаційну структуру всього унійного владництва для першої третини XVIII ст. Володимирський крилос-офіціалат у цей період складався з 10 протопопій і на 1729 р. налічував 233 парафіяльних священики (табл. 1).

Таблиця 1

Володимирський крилос у 1715-1729 рр.⁸³

№	Протопопії	Кількість парафій	
		1715 р.	1727-1729 рр.
1	Володимирська	60	47(+14)*
2	Камінь-Кошарська	19	18
3	Киселинська	25	26
4	Ковельська**	33	33
5	Локачинська	13	12
6	Порицька	16	13
7	Сокальська	17	19
8	Тартаківська	18	18
9	Торчинська	28	22
10	Турійська	14	11

⁸² Архив СПБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 43-46.

⁸³ Укладено за: Excerptum ex „Actis Kiscianis” (14.III-30.IV.1711) // Litterae episcoporum. 1981. Vol. 5. P. 14; Regestrum cathedraticu[m] Vladimiriensis a[nn]o 1727 primae ratae // НМЛ, Ркл-113, арк. 27 зв.-28; Connotacja dekanatów diecezji Włodzim[ierskiej] 1729 r.; Registr odebranego katedratiku 2dae ratae z dekanatów diecezji Włodzim[ierskiej] pro a[nn]o 1729 // BNW, BOZ, sygn. 930, k. 66-66 v.

* Реєстри катедрадика 1727 і 1729 рр. для Володимирської протопопії не враховують 14 крилошанських церков м. Володимира, які, згідно з тогочасним церковним правом, були звільнені від сплати пастирського податку. Таким чином, сумарна кількість парафій цієї протопопії наприкінці 1720-х рр. мала б становити приблизно 60.

** У 1581-1583 рр. згадується ковельський протопоп о. Сила (Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии. Почаев 1903. Т. 5. С. 45, 166). Протягом 20-40-х рр. XVII ст. Ковельську протопопію очолювали уніати – Кузьма й Григорій Жаби-Городиські (Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 255).

Натомість у Берестейському крилосі-офіціалаті, за тими ж даними, душ-пастирювало 277 священників (1729 р.) в 11 протопопіях та функціонував окремий крилос-капітула⁸⁴ (табл. 2).

Таблиця 2

Берестейський крилос у 1729 р.⁸⁵

№	Протопопії	Кількість парафій
1	Берестейська	52
2	Білецька	27
3	Більська	27
4	Влодавська	21
5	Дорогичинська	23
6	Кам'янецька	35
7	Кобринська	28
8	Мельницька	24
9	Підляська	?
10	Поліська	20
11	Пружанська	20

За найновішими підрахунками, протягом другої половини XVI – першої половини XVII ст. у межах Володимирського повіту Волинського воєводства діяло 89 церков і монастирів східного обряду (у т. ч. 15 на території Володимир)⁸⁶. Під час проведення пастирських ревізій 1695-1696, 1699-1701 і 1703-1705 рр. візитатори не зафіксували 19 парафіяльних храмів із 79, згадуваних в

⁸⁴ У першій третині XVIII ст. прерогативи Берестейського крилосу були обмежені. У 1726-1729 рр. до нього входили о. Микита Хорошкевич (Niceta Choroszkiewicz), парох берестейський спаський; о. Матвій Маньковський (Matheusz Mańkowski), парох берестейський святотроїцький; оо. Атанасій і Никодим Анацкевичі (Athanaszusz i Nikodem Anaskiewicz), парохі гершоновські; о. Стефан Пироцький (Stefan Pirocki), парох лобачевський; о. Максиміліан Йойко (Йойкович) (Maximian Jójko (Jojkowicz)), парох берестейський святомихайлівський. 1775 року владика Адам Антоній (Млодовський) реорганізував Берестейський крилос за римо-католицькими взірцями (BNW, BOZ, sygn. 930, k. 67 v.; Gil A. Unickie cerkwie Brześcia... S. 33. Російський переклад латиномовної фундаційної грамоти від 17 липня 1775 р. про відновлення крилосу опубл. в: Рункевич С. Г. Описаніє документовъ архива западнорусскихъ уніатскихъ митрополитовъ. Санкт-Петербургъ 1907. Т. 2. С. 315-320 (№ 2155)).

⁸⁵ Укладено за: Cathedraticu[m] primae ratae Brestae importatum [...] anno 1727 // НМЛ, Ркл-113, арк. 24-24 зв.; Registr importowanego cathedraticu 2dae ratae pro a[nno] 1729 przez JM ks[iędz]a oficjała brzeskiego; Registr kapłanów wszystkich diecezji Brzeskiej sporządzony a[nno] 1729 d[ie] 26 [decem]bra // BNW, BOZ, sygn. 930, k. 67-71.

⁸⁶ Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 617-658.

актових джерелах до середини XVII ст.⁸⁷ Окрім того, п'ять церков Володимирського владичтва, котрі функціонували напередодні Хмельниччини, впродовж наступного півстоліття припинили своє існування як окремі адміністративні одиниці й були приєднані до сусідніх парафій⁸⁸. Водночас візитаційна книга ХДНБ-819199 інформує про незначне, але все ж зростання наприкінці XVII – на початку XVIII ст. парафіяльної мережі, принаймні на Західній Волині. Так, єпископська ревізія виявила „знаменито вибудовану на новому ґрунті” (*de nova radice*) церкву Св. Михаїла Архангела в с. Линево (ще навіть не посвячену)⁸⁹, а в с. Бубнів у 1703 р. візитатори занотували „церкву нову”, якої там раніше ніколи не було⁹⁰. Перед 1705 р. засновано також парафію в с. Обзир (без ктиторського фондушу)⁹¹.

У XV – першій половині XVII ст. на теренах Володимирської єпархії, як встановив Сергій Горін, налічувалося 20 монастирів східного обряду. Проте перед повстанням Хмельницького їх залишилося всього сім – Загорівський, Зимненський, Милецький, Низкиницький, у с. Попів Млин, Туропинський і Філонівський (усі православні)⁹². Як дізнаємося з матеріалів генеральних візитацій 1695-1705 рр., на місці семи колишніх обителей⁹³ єпископські комісари застали парафіяльні храми. Що ж до Берестейщини, то тут, за фрагментарними джерельними звітками, були тільки дві спільноти богопосвяченого життя – Кобринська (перша згадка – 1532 р.) і Лепесівська (дані 1644-1678 рр.)⁹⁴. Статистика ж Василянського чину показує, що станом на 1727 р. у Володимирській єпархії діяло лише чотири монастирі: Володимирський („collegium”), Загорівський,

⁸⁷ У сс. Вербне, Дольськ, Клюск, Купечів (дві церкви), Локачі, Марковичі, Михайловець, Обеніжі, Озеряни, Орани, Перковичі, Підгороденці, Попів Млин, Ружин, Стрижів, Турійськ, Туропин, Фалимичі.

⁸⁸ Село Ворищі – до парафії Пузів, с. Дорогиничі – до парафії Тишковичі, с. Пісочне – до парафії Мизів, с. Чесний Хрест – до парафії Селець, с. Яневичі – до парафії Мишів (див.: Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 618-619, 634-635).

⁸⁹ ХДНБ, № 819199, арк. 158.

⁹⁰ „Gdyż cerkiew nigdy w tej wsi nie bywała, teraz noviter od tejże wsi obywatela Theodora Pdjiły kształtnie wystawiona i wewnątrz obrazami przyozdobiona” (ХДНБ, № 819199, арк. 50).

⁹¹ ХДНБ, № 819199, арк. 251.

⁹² Горін С. Монастирі Західної Волині... С. 19-21. Див. також: Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 652-653.

⁹³ Блаженницької Св. Миколая Чудотворця (відома з другої половини XV ст.), Вербської Пресвятої Тройці (перша письмова згадка – 1543 р.), Володимирської Св. Онуфрія Великого (невдала фундація з 1570-х рр.), Літовизької Св. Миколая Чудотворця (документується з 1511-1512 рр.), Старопорицької, Туропинської, Хрестовоздвиженської в с. Чесний Хрест (Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 10; Горін С. Монастирі Західної Волині... С. 61-67, 90-93, 187-196, 244-248; Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 644-645, 655, 657-658).

⁹⁴ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 12-12 об.

Зимненський і Милецький⁹⁵. Отже, джерела церковного походження вказують на поступовий занепад східного монастицизму в Західній Волині, що розпочався ще в другій половині XVI ст. і був пов'язаний, серед іншого, зі зменшенням обсягів ктиторської підтримки чернечих осередків Руської Церкви, насамперед з боку магнатерії, яка переходила в латинство й втрачала духовні й матеріальні спонуки опікуватися обителями.

Успенський катедральний собор і крилошанські храми столиці єпархії

Мстиславів храм

Головним катедральним храмом Володимирської єпископії ще з княжих часів був знаменитий Успенський собор у Володимирі (т. зв. Мстиславів храм, інші його назви – „великая церковь”, „єпископія”, „Святая Богородица”) – окраса міста і живий свідок її киевохристиянської традиції⁹⁶. Як припускають, собор було зведено в середині XII ст., на місці найдавнішої святині Володимира – храму Успення Пресвятої Богородиці, що первісно постав у середмісті (Окольному ґроді)⁹⁷. Уперше він згадується в Никонівському літописі під 1160 р. – „того же лѣта князь Мстиславъ Изяславичъ подписа святую церковь въ Володимери Волынскомъ, и украси ю дивно святыми и драгими иконами, и книгами, и вещми многими чудными, и священными сосуды златыми и сребряными з бисеромъ и съ каменіемъ драгимъ”⁹⁸. Успенську катедру⁹⁹, розташовану в центрі

⁹⁵ *Litterae basilianorum*. 1979. Vol. 1. P. 301-302 (док. № 187).

⁹⁶ Найновіше монографічне дослідження з історії міста домодерного періоду: Терський С. Княже місто Володимир...

⁹⁷ Терський С. Княже місто Володимир... С. 86-87.

⁹⁸ ПСРЛ. 2000. Т. 9. Стб. 229.

⁹⁹ Досі фактологічно найвичерпнішими працями з історії храму є роботи Ореста Левицького (Левицкий О. И. Историческое описание Владимир-Волынского Успенского храма, построенного в половине XII века князем Мстиславом Изяславичем. Киев 1892). На прохання Святоволодимирського братства науковець підготував історичний нарис про Успенський собор у Володимирі, маючи на меті з'ясувати особливості його зовнішнього вигляду, простежити зміни в архітектурі (у зв'язку із планованими заходами з відновлення цього княжого храму) (див.: Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшся (XIX – початок XX ст.). 2-ге вид., доп. Луцьк 2008. С. 404-405). Натомість голова Святоволодимирського братства Омелян Дверницький 1889 р. опублікував невеликий нарис про православні святині Володимира: Дверницький Е. Н. Памятники древняго православія въ г. Владимире-Волынскомъ. Київ 1889. С. 12-22. У цьому виданні описано 15 православних храмів і 5 монастирів, що в різні періоди функціонували в місті; особливо докладно охарактеризовано архітектуру, внутрішнє опорядження, бібліотеки та інші історичні артефакти Успенського собору, Василівської й Іллінської церков. (Обставини укладення праці та її видання розкриває: Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство... С. 403-404).

міста на пагорбі, на правому березі р. Луга, фундував бл. 1156-1160 рр. князь Мстислав Ізяславич. Це був значних розмірів тринавовий триапсидний храм хрещато-баневої структури (площею 35x21 м, висотою бл. 18,5 м), підлогу якого покривали полив'яні керамічні плитки. Ймовірно, всередині святиня була повністю розмальована (у центральній апсиді та на окремих віконних відкосах виявлено оригінальні фрагменти стінового фрескового живопису, в т. ч. із фронтальними постатями святих)¹⁰⁰. Собор серйозно постраждав під час штурму Володимира наприкінці зими 1241 р. загонами хана Батия: „Не бѣ бо на Володимѣрѣ не ошталъ живѣи. цркви с[вя]тои Б[огороди]ци исполнена троупѣя. иныя цркви наполнены быша. троубѣя и телесѣ мртвѣх”¹⁰¹.

Галицько-Волинський літопис під 1288 р. докладно описує вотивні дари Успенській катедрі, внесені князем Володимиром Васильковичем: „Оу еп[и]с-к[о]пѣи же оу с[вя]тоа Б[огороди]ца образ Сп[а]са великаг[о] окова сребрѡм ев[ан]г[е]ліе списавъ и окова сребрѡм и да с[вя]тои Б[огороди]ци, и ап[о]с[то]лѣ списа опракос, с[вя]тои Б[огороди]ци да. и съсѣды слоуж[е]бные жъженог[о] золота с каменіемъ драгым Б[огороди]ци ж да. образ Сп[а]совъ окован золотѡм съ драгым каменіем постави оу с[вя]тоа Б[огоорди]ца. въ памат събѣ”¹⁰². Собор, що мав велику вівтарну частину з центральною та двома меншими напівциліндричними бічними апсидами і хорами над нартексом, став усипальницею місцевих волинських князів і владик. Тут був похований у 1170 р. фундатор храму князь Мстислав Ізяславич, „въ с[вя]тѣи Б[огороди]ци въ еп[и]с[ко]пѣи юже бѣ самъ созда въ Володимѣри”, у 1270/71 р. – князь Василько Романович, а 1288/89 р. – його син Володимир¹⁰³.

За відомостями Короткого Волинського літопису, взимку 1490-1491 рр. заволзькі татари, спустошуючи Волинську землю, „Володимери церкви божии пожгли и великую церков Пречистое мурованую и мѣсто и людей по мѣстам и по селам и по дорогам без числа посекали и в полон побрали”. Проте вже невдовзі (1494 р.) владика Вассіан (1487-1497) „обнови церковь Пречистое у Володимери муром, иконами и ризами и съсуды, паче ж книгами и светостию в льто 7002, идикт 13, на Введени Пречистое день с епископом луцким Ионою и с епископом холмским Симеоном”¹⁰⁴. У цей період собор, правдоподібно, суттєво

¹⁰⁰ Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини ХХ ст. (у світлі соціотопографії). Луцьк 2004. С. 27-28, 81-82; Терський С. Княже місто Володимир... С. 86-89, 118-126. Див. також давнішу літературу: Теодорович Н. И. Городъ Владимиръ Волынской губерніи... С. 111-136.

¹⁰¹ Іпатьевская летопись // ПСРЛ. Т. 2. Стб. 788.

¹⁰² Там же. Стб. 925.

¹⁰³ Там же. Стб. 559 (цитата), 869, 927. Коментар: Кучинко М. Володимир середньовічний: Історико-археологічні нариси. Луцьк 2006. С. 51-55.

¹⁰⁴ ПСРЛ. 1980. Т. 35. Стб. 122. Цей літописний фрагмент також цитує: Терський С. Княже місто Володимир... С. 54-55.

реконструювався. Навколо нього був зведений єпископський (владичий) замок (нотується в 1565 р.), неодноразово відновлюваний у наступні століття (зокрема, масштабна перебудова храму, з ініціативи князя Костянтина Острозького, планувалася владикою Феодосієм (Лазовським, 1565-1589) у 1588 р.¹⁰⁵). У 1560-х рр. церква зазнала великих ушкоджень (впало склепіння) внаслідок габельної боротьби між православними претендентами на Володимирський владичий престол – Феодосієм (Лазовським) і шляхтичем Іваном Борзобогатим-Красенським¹⁰⁶. Лише наприкінці століття її поступово відновили, залучивши до будівельних робіт італійського муляра Франциска, який, згодом, надав споруді ренесансного стилю. Протягом першої половини XVII ст. правовий статус і матеріальне забезпечення Володимирської катедри стабілізувалися (саме тоді підтверджено фундаційні грамоти Успенського собору).

За архиєрейства Іпатія (Потія) і Йоакима (Мороховського) храм було ґрунтовно відремонтовано, а також укріплено єпископську резиденцію, зведено нові мури й невеликі вежі, згодом – кам'яну владичу резиденцію на місці давньої дерев'яної. Інший єпископ – Йосиф (Баковецький) – під південним вівтарем Успенської катедри спорудив усипальницю володимирських пастирів, де облаштував Святотроїцьку каплицю. Баковецький також розбудував владичий замок, обвівши його міцною кам'яною стіною. Незважаючи на неодноразові руйнування, реконструкції й пожежі, замок і надалі використовувався як осідок володимирських єрархів. Наприкінці 1750-х рр. Пилип-Феліціан (Володкович) звів на цій території дві вежі та фронти у стилі бароко¹⁰⁷. Замок також був осідком унійної консисторії, духовного суду та крилосу (капітули) часів Речі Посполитої¹⁰⁸. У візитації 1695 р. детально описано Успенський собор, включно із головним вівтарем, престолом, жертвником, іконостасом, чудотворною іконою Богородиці, кам'яною хрестильницею, збіркою богослужбових книг. До катедри належала каплиця Пресвятої Тройці з іконою Ченстоховської Богородиці. У цій каплиці заповіла себе поховати, зокрема, шляхтянка Катерина Хмелевська¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Архивъ ЮЗР. 1859. Ч. 1. Т. 1. С. 236-238.

¹⁰⁶ Там же. С. 11.

¹⁰⁷ Там же. С. 7-11. Коментар: Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 103-105, 129-130.

¹⁰⁸ Ісаєвич Я. Д., Мартинюк А. І. Володимир-Волинський. Історико-краєзнавчий нарис. Львів 1983. С. 30; Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 103-105, 113, 129-130.

¹⁰⁹ Архивъ ЮЗР. Ч. 1. Т. 6. С. 8 (док. № III). Див. також: Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 619-622; Його ж. Документи до історії унії... С. 89, 233; Колосок Б. Успенський собор і Влох Францишек // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф. (20-23 січня 1998 р.). Луцьк 1998. С. 107-108; Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-

Мстиславів храм не оминули пожежі Володимира 1683 і 1715 рр. Під час першої з них вогонь знищив „до мурів” Успенську катедру („потріскалися й розпалися щити муровані [...] і башти нагорі, а через деякий час і самі склепіння завалилися”)¹¹⁰ та єпископський замок („gdy z dopuszczenia Boskiego, włodzimierska cerkiew wespół z pałacami episkopskimi była fundutus zgorzała, tak dalece, że tylko jedne mury były zostały”). Єпископ Лев (Заленський), який „koło katedry włodzimi[е]rskiej miał staranie w restawrację”¹¹¹, зумів через декілька років відбудувати всі зруйновані споруди „do pierwotnej ozdoby”, у чому мав „nie małą pochwałę imienia swego za tak wielkie koszty i prace około miejsca tego świętego”¹¹². У 1715 і 1728 рр. собор знову горів¹¹³, і його вкотре довелося відбудувати тепер уже Левові (Кишці). У цей період з північного боку цегляних мурів споруджено вхідну браму у вигляді барокового порталу з арочним проїздом. У середині XVIII ст. Успенську церкву переобладнав єпископ Теофіл (Ґодебський)¹¹⁴. З його ініціативи 1753 р. було прибудовано новий фасад, що позбавило храм архітектурних особливостей старокиївської доби. Таким чином, стилістично й структурно собор наблизився до західної моделі католицької святині. Зокрема, тоді змінено форму центральної апсиди й фасаду із західного боку, перероблено головний вівтар, де поєднувалися стилі бароко й пізнього ренесансу¹¹⁵. У 1782 р., за розпорядженням владики Симеона (Млоцького)¹¹⁶, була здійснена спроба прорубати в одній з колон новий вихід до проповідальниці, що завершилося обвалом колони, а за нею – і частини склепіння¹¹⁷. Храм опинився в аварійному стані, ставши непридатним для

Волинського... С. 81-82, 144-145; Петрович В. В. Історична топографія міста Володимира Х–XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів 2003. С. 13.

¹¹⁰ Левицкий О. И. Историческое описание... С. 68; Терський С. Княже місто Володимир... С. 121.

¹¹¹ Балик Б. І. „Катафальк чернечий” василіян XVII–XVIII ст. (Рукописна збірка життєписів Василян) // *Analecta OSBM*. 1973. Vol. 8. Fasc. 1-4. P. 80-81.

¹¹² Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 17; ед. хр. 363, л. 20 об.-21.

¹¹³ Згідно з житієм митрополита Кишки, „zgorzała funditus zewnątrz i wewnątrz, oprócz ołtarza ś[więtego] ojca Bazylego, który cały został, lubo część gradusów ugorzała, i przy sercu w samym obrazie dziurka wypalona, jako bity zostak” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 207, л. 15 об.; ІР НБУ, ф. 231, № 24, арк. 1-28).

¹¹⁴ Зберігся недатований антимінс владики Ґодебського: НКПІКЗ, № КПЛ-гр-893. Опис та репродукція в: Каталог збережених пам’яток... С. 59 (№ 186), 174; Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея... С. 69 (№ 2811).

¹¹⁵ Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 145.

¹¹⁶ Недатований антимінс владики Симеона (Млоцького) є в: НКПІКЗ, № КПЛ-гр-879. Опис та репродукція в: Каталог збережених пам’яток... С. 59 (№ 188), 174; Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея... С. 71 (№ 2834).

¹¹⁷ Левицкий О. И. Историческое описание... С. 49-72; Раппопорт П. Мстиславов храм во Владимире-Волынском // *Зограф*. 1977. № 7. С. 18.

богослужінь¹¹⁸. З того часу Володимирська катедра перестала функціонувати як сакральна споруда Руської Католицької Церкви.

В унійний період Успенський собор прославився своєю чудотворною іконою Богородиці¹¹⁹, навколо якої увиразнювалася регіональна тотожність уніатів. За історичною традицією намальований на дошці образ Володимирської Богоматері (розміром 124x167 см) подарував Успенському храмові 1494 р. владика Вассіан, у зв'язку з відбудовою святині після татарського нападу на місто. У XVII ст. ікону оздобили срібною ризою, у наступному столітті вона також була оновлена. До поширення культу Володимирської Богоматері на Волині в першій половині XVII ст. особливо доклався владика Йоаким (Мороховський). Він особисто підтримав функціонування цього важливого для уніатів святого місця, передавши „тисечу золотых на оздобу и окраску работою шныцерскою и малярскою образу Пречистое Богородици, пред которымъ тело мое погребено будетъ”. Саме завдяки його настійливим проханням до Риму, в 1630 р. папа Урбан VIII видав індульгенцію на 20 років тим вірним, які у празник Успення Богородиці особисто вшанують образ у соборному храмі.

Ікона Володимирської Богородиці, що прославилася чудесами, притягувала до себе численних вірян, у т. ч. таких відомих магнатів, як князі Заславські, Кошар-Сангушки та ін. При Успенській катедрі Йоакимом (Мороховським) було засноване церковне братство¹²⁰, котре серед іншого опікувалося й чудотворною іконою. Членами конфрадернії були не лише уніати, а й латинники, котрі також успішно пропагували культ Володимирської Діви Марії. Про почитання цього образу в середовищі духовенства, шляхти й почасті міщан свідчить хоча б те, що у своєму заповіті з 1637 р. Катерина Хмелевська відписала на його оздоб-

¹¹⁸ У часи російського панування Успенський собор використовувався як склад, клуня чи навіть хлів. Попри проекти порятунку святині 1805 і 1839 рр., її вдалося відновити лише на початку XX ст. Усупереч планам Святішого Синоду розібрати храм, зусиллями місцевого духовенства його частково законсервовано, як пам'ятку православної присутності у регіоні. Заходи 1896-1900 рр. з реставрації Успенської церкви у Володимирі (в руслі стильового методу реставрації з домінуючим впливом національного стилю тогочасної російської архітектури) завершилися урочистим освяченням 17 вересня 1900 р. і публічною маніфестацією „віддавна квітнучих на Волині православ'я та російської народності” (Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство... С. 37, 303-308, 338-344; Терський С. Княже місто Володимир... С. 19-21).

¹¹⁹ Опис та оцінку мистецької вартості образу Володимирської Богоматері наводять: Ричков П. А., Луц В. Д. Сакральне мистецтво Володимира. Київ 2004. С. 161-162; Рожко В. Чудотворні ікони Волині і Полісся. Луцьк 1998. С. 51; Уманцев С. С. Живопис кінця XVI – першої половини XVII ст. // Історія українського мистецтва: У 6 т. Київ 1976. Т. 2. С. 281 (іл. 198). Текст заповіту зі згадкою про ікону опубл. в: Архів ЮЗР. Ч. 1. Т. 6. С. 624 (док. № ССLIII). Заходи місцевих руських владик щодо поширення культу Володимирської Богоматері в першій половині XVII ст. простежено в: Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 84-86, 89, 228, 273.

¹²⁰ Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 228 (док. № 279).

лення 2 000 золотих, Ян Заблоцький – 85 золотих, а волинський воєвода князь Адам Сангушко-Кошарський надав „до образу Пречистої Діви Марії” велику срібну лампаду. Збереглися відомості, що перед чудотворною іконою відправлялися заупокійні богослужіння та здійснювалися інші релігійні чинності.

*Епархіальний крилос-капітула
та крилошанські церкви й монастирі Володимира*

Священики міських храмів Володимира, згідно з киевохристиянською традицією, формували персональний склад епархіального крилосу (капітули). Уперше об'єднання білого духовенства – крилос – при катедральному соборі столиці епархії згадується 1240 р.¹²¹ Холмський єпископ Іван був поставлений галицько-волинським князем Данилом саме „ѿ клироса великое ц[е]ркви с[вя]тои Б[огородиц]и Володимерьской”¹²². Крилошани виступають і під 1288/89 р., у зв'язку з похованням у Мстиславовому храмі князя Володимира Васильковича¹²³. У 1576 р. вони отримали право опікуватися катедральним собором і його майном, а у 1589 р. – також управляти столовими добрами єпископії в час вакантності архиерейського престолу. В унійну добу цей орган епархіального управління був поновно „заснований” 28 лютого 1598 р. при Успенській катедрі й на початку XVII ст. реформований Іпатієм (Потієм) за латинськими взірцями¹²⁴. Судові справи першої половини XVII ст. за участю володимирських крилошан відображають надзвичайно широке коло питань, що перебували в їхній компетенції. Вони контролювали духовні посілості місцевої Церкви, володіли рухомим і нерухомим майном, захищали у світському й церковному судах інтереси духовенства й мирян, допомагали правлячому архиереєві в урядуванні епархією¹²⁵. Володимирський крилос утримувався завдяки прибуткам місцевого Преображенського монастиря з сіл Підгайці, Радочижі та Янів¹²⁶. На початку 1640-х рр. крилошанами фігурують писар о. Тимофій Шиманович (Thymoteusz

¹²¹ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 740, 927.

¹²² Там же. Стб. 740.

¹²³ Там же. Стб. 927.

¹²⁴ Лист Потія про фундацію крилосу-капітули у Володимирі був конфірмований королем Жигимонтом III: Архивъ ЮЗР. Ч. 1. Т. 6. С. 208-211 (док. № LXXXIV).

¹²⁵ Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 105-106, 111, 135-137, 146, 175-176, 225-227 (док. № 53, 65, 123, 128, 151, 198, 275, 277).

¹²⁶ Батюшков П. М. Волинь: Історичні долі південно-західного краю. С. 143; Петров Н. Об учреждении Ипатием Поцеєм униатской капитулы во Владимире Волинском и первоначальных ее действиях // Труды Киевской Духовной Академии. 1869. Т. 2. С. 504; Тимошенко Л. Унійна діяльність Іпатія Потія на Волині (до 385-річчя з дня смерті і поховання у Володимирському соборі) // Минувле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф. (20-23 січня 1998 р.). Луцьк 1998. С. 123). Різні аспекти діяльності крилосу розглядаються в: Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 98, 105-107, 135-138, 146.

Szymanowicz), еклезіарх о. Федір Дубницький, священники Успенського храму Євстафій Івановський, Миколай Скибич, Іван Русовецький, Костянтин Євлович, ковельський протопоп Григорій Городиський, а також Василій Залуський¹²⁷.

У Володимирі в різні періоди було кількадецять крилошанських храмів і близько десяти монастирів східного обряду. У княжу добу¹²⁸, за даними сучасних дослідників, існувало щонайменше десять церков (вісім дерев'яних і дві кам'яні). Найдавнішою такою святинєю була сакральна споруда кінця XI – першої половини XII ст., виявлена в урочищі Онуфріївщина (Велесовщина), де колись існувало язичницьке капище¹²⁹. Тут, у південно-східній частині передмістя, у заплаві на лівому березі р. Луга, пізніше діяв храм Св. Онуфрія Пустельника¹³⁰. У другій половині XII ст. зведено Михайлівську чотиристовпну церкву (вул. Василівська), храм на вул. Садовій¹³¹ (50–60-ті рр. XII ст.) і Дмитрівську святиню на Підзамчі. Остання розмальована за розпорядженням Володимира Васильковича¹³², про що докладно написано в Галицько-Волинському літописі під 1289 р., у сюжеті про похвалу князеві: „Оу Волдимериж списа с[вя]т[а]го Дмитреа всего. и съсѣды слоужбные сребрѧные скова. и иконоу пр[е]с[вя]тыя Б[огороди]ца окова сребром с каменіем дорогым. и завѣсы (для царських врат всередині вітваря. – А. Г., І. С.) золотом шиты. а друугые оѣамитные съ дробницею. и всѣми оузорочїи оукрасі ю”¹³³.

З-поміж інших джерельно зафіксованих святинь княжого Володимира варто назвати храм Свв. Апостолів¹³⁴ (перші згадки під 1287 і 1288 рр., стояв на

¹²⁷ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 12.

¹²⁸ Найповніша інформація про християнські святині Володимира зафіксована в літописній похвалі померлому 1288 р. князеві Володимирі Васильковичу: ПСРЛ. Т. 2. Стб. 925. Сучасний стан вивчення сакральних споруд середньовічного Володимира (насамперед археологічні розкопки) висвітлено в: Кучинко М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV ст. Луцьк 2009. С. 131–138, 142–145.

¹²⁹ Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 88; Кучинко М. Володимир середньовічний... С. 20–21.

¹³⁰ Археологічно виявлений та обстежений у 50–80-х рр. XX ст. (Терський С. Княже місто Володимир... С. 98–101, 145, 147). Уперше згадується в заповіті Василя Загоровського 1577 р. У 1728 р. Онуфріївська парафія переведена в с. Шистів, а урочище з церквою передане на утримання Володимирського василіянського колегіуму (Epistolae Kiška, Szeptyckuj, Hreb-пущкuj. Р. 148–149 (док. № 13); Скочиляс І. Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII ст. За матеріалами Володимирського собору 1715 р. Львів 2008. С. 43–44).

¹³¹ Відкритий у 1983 р.: Пескова А. А. Раскопки древнерусских памятников на Волини // Археологические открытия. 1983 год. Москва 1985. С. 341–342; Еє же. Раскопки древнерусских памятников на Волини // Археологические открытия. 1984 год. Москва 1986. С. 291. Див. також: Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 83.

¹³² Терський С. Княже місто Володимир... С. 205–206.

¹³³ Ипатьевская летопись... Стб. 925.

¹³⁴ Див. запис про вотивні дари князя Володимира Васильковича для Апостольської обители: „Въ манастырѣ въ св[ят]ои ап[о]с[то]лы да еч[ан]г[е]ліе опракос. и ап[о]с[то]ль сам

лівому березі р. Смоч, у районі сучасної вул. Гайдамацької), а також Миколаївську церкву на Подолі (згоріла 1794 р.)¹³⁵. Напередодні військового походу, згідно з Іпатіївським літописом, у 1235 р. галицько-волинський князь Данило Романович „молащюса. Бо[г]у с[вя]т[о]му архиерѣю Николѣ. иже каза чюдо свое”¹³⁶. Галицько-Волинський літопис під 1291 р. також містить оповідь про спорудження князем Мстиславом Даниловичем кам’яної гробниці Свв. Йоакима й Анни „надъ гробомъ. бабы своеи Романовои”¹³⁷. Археологічно вона не локалізована, але неодноразово зазначена в джерелах кінця XV – першої половини XVI ст. (1488-1489 і 1513 рр.) як церква Свв. Йоакима й Анни на території Володимирського замку (востаннє задокументована 1566 р.)¹³⁸. Другою половиною XIII ст. датована Михайлівська ротонда, першою половиною XIV ст. – Святоюріївська святиня в північно-східній частині Великого окольного гроду, в урочищі Апостольщина, в кінці вул. Островецької¹³⁹.

Головним храмом Володимирського Подолу була безіменна чотиристовпна триапсидна церква (розмірами 28,2x20,7 м) на протилежному від дитинця березі р. Смоч, відкрита М. Каргером у 1955-1956 рр. Західніше від Успенського собору археологи знайшли невелику безстовпну, з однією півциркульною апсидою церкву (площею 17,7x11,3 м¹⁴⁰). Північне (П’ятницьке) передмістя репрезентував храм Св. П’ятниці (ймовірно, зведений з цегли у XIII ст.). Натомість на східному передмісті, поряд з Київськими воротами за валами, стояла безіменна святиня з кладовищем (від неї збереглася кам’яна надмогиляна плита), а на передмісті Іванівщина (урочище Шкартані) – аж два храми на островах – Св. Йоана Золотоустого (в Острівку) та Різдва св. Йоана Хрестителя (в урочищі Лозівщина). За

списавъ. и съборникъ великый. Цѣа своего тоутож положи и кр[е]сть въздвизалный и м[о]л[и]твенникъ да” (Ипатьевская летопись... Стб. 925-926). Коментар: Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 86-87. Див. також: Дверницькій Е. Н. Памятники древняго православія... С. 30, 39-57.

¹³⁵ Літопис руський за Іпатським списком / Пер. Л. Махновець. Київ 1989. С. 391-392. Див. також: Кучинко М. Свято-Миколаївська церква у Володимирі: історія і сучасність // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець 2007. С. 17-22.

¹³⁶ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 775. Коментар: Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 91.

¹³⁷ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 937.

¹³⁸ Частина дослідників схильна ототожнювати цей храм із Василівською ротондою (див.: Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 91-92, 118; Терський С. Княже місто Володимир... С. 71-72, 139-140).

¹³⁹ Археологи виявили тут давнє церквище, пов’язане, вочевидь, з колишнім храмом Св. Юрія Побідоносця (на Валах, в кінці вул. 20 липня), що описаний під час візитації 1695 р. (Міркування щодо локалізації святині висловлено в: Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 92; Терський С. Княже місто Володимир... С. 86. Давніше дослідження: Теодоровичъ Н. И. Городъ Владимиръ Вольнской губерніи... С. 153-154).

¹⁴⁰ Терський С. Княже місто Володимир... С. 132-133.

інформацією Святослава Терського, на правобережному передмісті Володимира могли існувати церкви Свв. Косми і Дем'яна Безсрібників (в урочищі Поїздники) та Св. Луки Євангеліста¹⁴¹. Інша святиня – Введення у храм Пресвятої Богородиці (згодом з XIV ст.) – локалізується в південно-східній частині Ринку, на Подолі¹⁴². Центром західного передмістя був острів з дерев'яним храмом Св. Іллі на р. Луга (відомий з першої половини XVI ст., фіксується в 1567, 1572 і наступних роках, у 1833 р. розібраний)¹⁴³. На лівобережному передмісті Заріччя (тепер однойменне село) розташовувалася церква Св. Прокопія (перші згадки – 1584, 1588 і 1593 рр., в урочищі Прокопівщина, між Білими Берегами й Залужжям), парафіянами якої були здебільшого мешканці ремісничого посаду¹⁴⁴.

У другій половині XIV – XVI ст. на території Володимира налічувалося вже 14 православних святинь, а до кінця XVII ст. – 17 руських церков. Деякі з давніх храмів припинили своє існування (на вул. Садова, Дмитрівський і Михайлівський), тим часом з'явилися нові парафії – П'ятницька (на вул. Ковельська; перша половина XV ст.; закрита в 1798 р.), Різдва св. Йоана Хрестителя (Предтечі) на о. Лозівщина (середина XV ст.), Св. Йоана Богослова (середина XV ст.), Св. Йоана Золотоустого в Острівку (друга половина XV ст.), Св. Теодора Тирона (перші звістки – 1547 і 1559 рр.), Введення у храм Пресвятої Богородиці (при Луцькому тракті, між замком і Василівською ротондою; документується в 1554, 1584 і 1589 рр.) та Св. Іллі Пророка (наприкінці вул. Броварна; згадки 1568 і 1577 рр.)¹⁴⁵. Натомість соборовий реєстр духовенства Володимирського крилосу-офіціалату 1715 р. нараховує в місті 13 парафіяльних церков – Введення у храм Пресвятої Богородиці, Св. Василя Великого, Св. Іллі Пророка, Св. Йоана Богослова (Євангеліста), Св. Йоана Хрестителя, Св. Миколая Чудотворця, Св. Михаїла Архангела, Св. Онуфрія Пустельника, Св. Параскеви П'ятниці, Св. Прокопія, Св. Спасителя (Преображення Господнього), Св. Федора Тирона та Свв. 40 Апостолів¹⁴⁶.

¹⁴¹ Терський С. Княже місто Володимир... С. 94-95. Див. також: Теодорович Н. И. Городъ Владиміръ Волинской губерні... С. 158-163.

¹⁴² Теодорович Н. И. Городъ Владиміръ Волинской губерні... С. 157-158; Терський С. Княже місто Володимир... С. 92-93.

¹⁴³ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 9 об.-10 об. Див. також: Терський С. Княже місто Володимир... С. 96.

¹⁴⁴ Теодорович Н. И. Городъ Владиміръ Волинской губерні... С. 155-157.

¹⁴⁵ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 10 об.; Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 93, 119-122, 125-126, 145-153; Петрович В. В. Історична топографія... С. 9-13. Див. також: Теодорович Н. И. Городъ Владиміръ Волинской губерні... С. 152-153, 170-179.

¹⁴⁶ Домодерний період формування парафіяльної мережі Православної Церкви на теренах Володимира представлений у ґрунтовному дослідженні: Терський С. Княже місто Володимир... (стисле, синтетичне висвітлення проблематики у статті того ж автора: Терський С. Храми середньовічного Володимира та його околиць: історія, локалізація, конфесії (за

Помітну роль у духовному й культурному житті столиці єпархії та й усього регіону відігравали монастирі. Михайлівська обитель з однойменною церквою-ротондою (діаметром бл. 20 м, з трьома апсидами-нішами у східній стіні) з'явилася в другій половині XIII ст. (перестала діяти не пізніше XV ст.)¹⁴⁷. Вона двічі вказується в літописі під 1268 р. як важливий чернечий осередок, в якому похований литовський князь Войшелк, котрого убив князь Лев Данилович¹⁴⁸. Про іншу руську святиню – Свв. Апостолів, читаємо в заповіті князя Володимира Васильковича 1287 р.: „И монастырь свои Ап[о]с[то]лы же создахи и своєю силою”¹⁴⁹. У наступні століття (задокументована 1452 і 1577 рр.) вона функціонувала як парафіяльний храм (згоріла 1790 р.)¹⁵⁰. Жіноча обитель Св. Теодора стояла в урочищі „Стара катедра” (західна околиця Володимира), слугуючи, ймовірно, замською резиденцією волинських князів. Теодорівська церква існувала, правдоподібно, до кінця XIV ст. як шестистовпний триапсидний храм розмірами 25,3x17 м, оздоблений фресковим розписом, із підлогою з майолікових керамічних плиток¹⁵¹. У ранньомодерний період на місці сакральної пам'ятки княжої доби постала дерев'яна Федорівська церква, відома з 1547 р.¹⁵²

Для XVI – першої половини XVII ст. київський історик С. Горін локалізує вісім чернечих спільнот на території історичного Володимира. Йдеться, зокрема,

---

даними археології) // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець 2007. С. 7-16). За незбереженими матеріалами пастирської ревізії Володимира (охоплює дев'ять унійних парафій) минуле українських храмів міста також описують: Дверницький Е. Н. Памятники древняго православія... С. 138-166; Теодорович Н. И. Городъ Владиміръ Волинской губерніи... С. 116-133. Історію окремих церков столиці єпархії можна почасти з'ясувати за: Кучинко М., Петрович В. До питання про локалізацію деяких храмів Володимира-Волинського княжої доби // Записки НТШ. 2007. Т. 253. С. 528-533.

¹⁴⁷ Михайл Каргер ідентифікує Святомихайлівський сакральний комплекс із розкопаним ним у 1955-1956 рр. чотиристовпним триапсидним храмом розмірами 28,2x20,7 м (Каргер М. К. Вновь открытые памятники зодчества XII-XIII ст. во Владимире-Волинском // Ученые записки Ленинградского государственного университета: Серия исторических наук. 1958. Вып. 29. № 252. С. 1-33).

¹⁴⁸ Ипатьевская летопись... Стб. 868; Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 17, 29, 83-84; Терський С. Княже місто Володимир... С. 93, 97, 127-132, 134-137, 139.

¹⁴⁹ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 904.

¹⁵⁰ Теодорович Н. И. Городъ Владиміръ Волинской губерніи... С. 167-169.

¹⁵¹ Археологічно відкритий у 1886 р. і повторно досліджений Павлом Раппопортом у радянські часи (Раппопорт П. А. Раскопки церкви „Старая Катедра” во Владимире Волинском // Археологические открытия. 1975 год. Москва 1976. С. 384-385. Див. також: Терський С. Княже місто Володимир... С. 93, 97, 127-132. Загальна інформація подана в: Кучинко М. Володимир середньовічний... С. 21-22, 60-69; Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 88-89; Теодорович Н. И. Городъ Владиміръ Волинской губерніи... С. 136-144).

¹⁵² Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 121.

про такі монастирі: Св. Василя на передмісті Засмочю (заснований між 1523 і 1558 рр., припинив існування у 60–70-х рр. XVI ст.); Св. Іллі Пророка на передмісті Іллінщина (документується з 1568 р., перестав функціонувати між 1603 і 1608 рр., перейшовши під контроль Унійної Церкви); Різдва св. Йоана Хрестителя на передмісті Іванівщина (єдина джерельна звістка – 1637 р.); Архистратига Михаїла на передмісті Михайловець (востаннє зафіксований 1620 р.); Преображення Господнього (Св. Спаса) на „владичій горі”, поблизу катедрального собору (на вул. Князя Романа; вперше згадується 1508 р.; у 1695 р. фігурує як „дуже стара дерев’яна церква”, востаннє нотується 1760 р.; наприкінці XVI – у першій третині XVII ст. використовувався як парафіяльний храм¹⁵³); Пресвятої Тройці; Св. Онуфрія Пустельника (перша згадка – 1578 р., остання – 1632 р.), а також Успення Богородиці, резиденція місцевих владик (зазначається в джерелах з 1590 р.). До середини XVII ст. у Володимирі діяло близько десяти чернечих обителів, з яких на початку XVIII ст. збереглася лише одна – василіянська при Успенській катедрі¹⁵⁴.

Окрім осередків релігійного культу руської етноконфесійної спільноти, у столиці єпархії також було декілька римо-католицьких храмів – Божого Тіла, Пресвятої Тройці з монастирськими спорудами (отців домініканців, фундований 1497 р. великим князем литовським), Свв. Йоакима та Анни (парафіяльний, з 1554 р.). У середині XVIII ст. розпочалося будівництво монастиря оо. капуцинів та єзуїтського костелу Серця Ісусового. Юдейську громаду міста представляла синагога (з кінця XV ст.), що розташовувалася неподалік Миколаївської церкви¹⁵⁵.

---

¹⁵³ У 1633 р. архимандрит Пахомій (Оранський) здійснив невдалу спробу відродити тут чернечу обитель, що перебувала в унії з 1596 р.

¹⁵⁴ Горін С. Монастирі Західної Волині... С. 68-116. Див. також: Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 622-627, 631-634; Його ж. Документи до історії унії... С. 389-392; Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів 2003. С. 119; Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 118-119, 145-152; Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся. Луцьк 2000. С. 50-65 (популярний нарис із використанням застарілої літератури); Petrowycz W. Prawosławne i greckokatolickie cerkwie Włodzimierza Wołyńskiego XV–XVII stulecia // Do piękna nadprzyrodzonego: Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego, greckokatolickiego. Chełm 2003. T. 1: Referaty. S. 98-109.

¹⁵⁵ Горін С. Монастирі Західної Волині... С. 251-273; Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині... С. 119; Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 123-124, 153-158; Kuczinko M. Rzymskokatolickie budowle sakralne końca XV–XVIII w. we Włodzimierzu Wołyńskim // Do piękna nadprzyrodzonego: Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego, greckokatolickiego. Chełm 2003. T. 1: Referaty. S. 80-97.

НАРИС 2

**РУСЬКЕ УНІЙНЕ
ВІДРОДЖЕННЯ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVII –
ПОЧАТКУ XVIII СТОЛІТЬ**

Предтеча „золотої доби” унії

Остання чверть XVII – початок XVIII ст. – період, в який проходила пастирська діяльність володимирського владика (1679-1708) і київського митрополита (1695-1708) Лева (Шлюбича-Заленського), був добою руського унійного відродження в українсько-білоруських землях Речі Посполитої¹. У просторовому контексті його наслідком стала „нова унія” та безпрецедентне територіальне розширення Київської (з’єднаної з Римом) митрополії, а саме входження

---

¹ Найкращими дослідженнями цього надзвичайно цікавого періоду в історії України є праці російської дослідниці Тетяни Яковлевої (Таїрової): Гетьман Иван Мазепа. Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга / Сост. Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург 2007. Вып. 1; Таирова-Яковлева Т. Мазепа. Москва 2007; Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). Київ 2003. Новаторські підходи до оцінки епохи застосовано і в останній синтезі: Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид., переробл. та розшир. Київ 2005. С. 370-464. Для „короткого” XVIII ст. класичними є роботи: Когут З. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ 2004; Kohut Z. Russian centralism and Ukrainian autonomy: imperial absorption of the Hetmanate, 1760s-1830s. Cambridge (Mass.) 1988 (український переклад: Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830. Київ 1996). Доробок науковців у вивченні „Мазепинської доби” підсумовують матеріали декількох важливих конференцій: Иван Мазепа і мазепинці: Історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII століть: Наук. зб. / Упоряд. І. Скочиляса. Львів 2011; Mазепа e il suo tempo: Storia, cultura, società / A cura di G. Siedina. Alessandria 2004. Ця парадигма є плідною й щодо історії Польсько-Литовської держави другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Як доводять піонерські дослідження професора Яцека Сташевського, період Хмельниччини, „шведського потоку” та „часів саських” не був самим лише занепадом і регресом. (Маємо на увазі передовсім такі його ґрунтовні монографії: Staszewski J. August II Mocny. Wrocław 1998; Ejusd. August III Sas. Wrocław 1989; Ejusd. Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący... Studia i szkice z czasów saskich. Olsztyn 1997; Ejusd. O miejsce w Europie: Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku. Warszawa 1973. Див. також ювілейний збірник статей: Między Zachodem a Wschodem: Studia ku czci profesora J. Staszewskiego / Pod red. J. Dumanowskiego i in. Toruń 2003).

до її складу Луцького (1702 р.)², Львівського (1700 р.)³, Перемишльського (1691 р.)⁴ владичтв та парафій Київської архієпархії в Київському й почасти Брацлавському воєводствах (1715 р.)⁵. Де-факто це означало завершення три-валого, понад столітнього періоду дезорганізації структур Унійної Церкви та започаткування її „золотої доби” в межах Польсько-Литовської держави. У XVIII ст. саме ця Церква стала основною етноконфесійною спільнотою Речі Посполитої (на 1772 р. Київська з'єднана митрополія охоплювала 10 035 парафій, тоді як Римо-Католицька Церква – лише 8 499)⁶.

² Процес переходу на унію цього владичтва розглянуто в: Кургановичь С. В. Діонисій Жабокрицький...; Рудович І. Погляд на історію Луцької єпархії // Богословія. 1927. Т. 5. Ч. 2-3. С. 142-150.

³ Найновіша праця з цієї теми: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія... С. 273-295. Див. також: Андрусак М. Львівський Єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об'єднання церков // Логос. 1979. Т. 30. № 3. С. 193-214; № 4. С. 292-307; Біла С. Унійна програма галицької ієрархії (кінець XVII ст.) // ДКЗ. 1998. Вип. 3. С. 210-221; Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667-1708)...

⁴ Див. докладніше: Балик Б. І. Інокентій Іван Винницький, єпископ перемиський, самбірський, сяніцький (1680-1700). Рим 1978; Його ж. „Промова послів” Перемищини в 1691 р. // *Intrepido Pastori*: Наук. зб. на честь Блаженного Патріярха Йосифа в 40-ліття вступлення на галицький престіл 1.11.1944. Рим 1984. С. 299-322; Добрянській А. Исторія епископов трех соединенных епархий Перемышльской, Самборской и Саноцкой от найдавнейших времен до 1794 года. Львов 1893; Bendza M. Prawosławna diecezja przemyska...; Stępień S. Eparchii przemyskiej droga do unii ze Stolicą Apostolską // WZU. 1997. Т. 4-5. S. 139-151.

⁵ 1715 рік як дату переходу на унію українських парафій Київщини названо в житті митрополита Лева (Кишки), який тоді особисто прийняв місцевих протопопів у лоно Руської Католицької Церкви: „Przyczynił P[an] Bóg jego ks[iędza] Leona szczęściem i aestymacją, którą miał etiam u disunitow diecaesiej kijowskiej, bo z wo[jewó]dztwa kijowskie[g]o powiatu owruckiego, żytomie[er]skiego etc. etc. około roku 1715tego kapłani przez swoich dziekanów posłuszeństwo jemu, jako metropolicie kijowskiemu, ultro oddali, i jedność się krzewiła przez promocje i fundacje nowe od szlachty kollatorów tak, że w roku 1723cim d[ie] 21 febr[uar]ii ś[więtej] p[amięci] ks[iędza] Leon m[e]tr[o]p[oli]ta mnie praesentując regestr diecaesiej kijowskiej noviter erigowanej, liczył cerkwi, alias parochij, n[umero] 273, ut plurimum de nova radice od szlachty fundowanych za przyjęciem jedności kościelnej” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 207, л. 13).

⁶ Висновок опертій на результати масштабного дослідницького проекту, ініційованого Інститутом географії Католицької Церкви при Люблінському Католицькому Університеті, що були презентовані під час Міжнародного конгресу СІНЕС у Львові та Любліні у вересні 2007 р. (див.: <<http://www.iesw.lublin.pl/dzialalnosc.php#konau>> (20 травня 2010 р.)). На землях Корони Польської католицькі храми східного обряду також становили більшість (8 311 церков, або 54,49 %, від усіх релігійних святинь), суттєво випереджаючи латинські конфесійні спільноти (5 720 костелів, або 37,50 %). А на теренах Волинського воєводства унійних храмів (1 319) у той час було майже в сім разів більше, ніж вірменських (1), караїмських (1), мусульманських (1), православних (3), римо-католицьких (121) та юдейських сакральних споруд, разом узятих. (Найновіші статистичні підрахунки в: Szady B. Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku. Lublin 2010. S. 206).

В етнічному й культурному аспектах успіх руського унійного відродження виявлявся в організаційному об'єднанні під „плащем” Унійної Церкви „руської нації”, яка на рівні „парафіяльної цивілізації” хоч і мала свої регіональні відмінності, однак на рівні еліт і надалі зберігала виразну етноконфесійну культурну єдність, котру можна окреслити поняттям *Slavia Unita*. З одного боку, політичним результатом цього оновлення було повніше ототожнення (окциденталізація⁷) З'єднаної Церкви з культурою й соціальною структурою сарматської Речі Посполитої (образно кажучи, границі Київської митрополії збігалися з кордонами Польсько-Литовської конфедерації)⁸. З іншого, йшлося про законодавче і фактичне обмеження для православних та уніатів їхніх релігійних, культурних і господарських контактів з Московською (Російською) державою (передовсім з історичною Смоленщиною й Лівобережною Україною) та землями на півдні, що перебували у сфері впливів мусульманської Порти (зокрема Волощиною та Молдавією). Визначальною релігійною парадигмою цього часу була організована вищою церковною єрархією масштабна модернізація й конфесіоналізація⁹ Унійної Церкви. „Технічно” вона взорувалася на реформаційний

⁷ Про поступову латинізацію та окциденталізацію Руської Церкви в XVII–XVIII ст., а також термінологічні суперечки з цього приводу детальніше див.: Зноско К. Латинизация Православного Богослужения в Униатской Церкви. Варшава 1932; Хойнацкий А. Западно-русская церковная уния в ее богослужении и обрядах. Киев 1873; Chadyka J. Kulturotwórcza rola Unii Brzeskiej na Białorusi // Unia Brzeska z perspektywy czterech stuleci. Materiały międzynarodowego sympozjum naukowego Unia Brzeska po czterech stuleciach (Lublin, 20-21 IX 1995 r.) / Red. S. Gajek, S. Nabywaniec. Lublin 1998. S. 167-177; Kowalczyk J. Latinisation et occidentalisation de l'architecture gréco-catholique en Pologne au XVIIIe siècle // Polish Art Studies. 1984. № 5. S. 11-31; Ejusd. Latynizacja i okcydentalizacja architektury greckokatolickiej w XVIII wieku // Biuletyn Historii Sztuki. 1980. № 3/4. S. 347-364. Цьому питанню присвячене окреме дослідження Софії Сенік: Senyk S. The Ukrainian Church and Latinization // *Orientalia Christiana Periodica*. 1990. Vol. 56. S. 165-187 (стаття вийшла також окремим виданням в українському перекладі: Сенік С. Латинізація в Українській Католицькій Церкві. Люблін 1990).

⁸ За влучним висловом професора Ярослава Ісаєвича, ця культура передбачала „співіснування і взаємодію залишків середньовічної спадщини (візантійсько-слов'янської і західної неосхоластики) й барокової освіченості (яка зберегла чимало від ренесансу), врешті появу передпросвітницької ідеології та просвітництва” (Ісаєвич Я. Основи релігійного життя і культури на Україні (до кінця XVIII ст.) // *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine: The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe. International Conference (Rome, 28 April – 6 May 1990)* / Ed. J. Kłoczowski. Lublin; Rome 1994. P. 171). Його перу також належить новаторська стаття на цю тему: Ісаєвич Я. До характеристики культури доби Бароко: василіянські освітні осередки // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Ювіл. зб. на пошану чл.-кор. НАН України Миколи Ільницького. 2004. Вип. 12. С. 195-206.

⁹ Під концептом конфесіоналізації (у своєму „класичному” прочитанні передбачає насамперед тісну співпрацю між Церквою та державою) розуміємо ширші тенденції в Київській

досвід посттридентського латинського християнства, а ментально була закорінена в тогочасний дискурс киевохристиянської традиції в її католицькому прочитанні.

Інституційною й духовною основою руського унійного відродження був Василянський чин¹⁰, до якого також належав володимирський владика Лев (Шлюбич-Заленський). Протягом другої половини XVII ст. чин зумів оправитися від катастроф середини століття, кодифікувати свій майже сторічний досвід існування в єдності з Римом та окреслити новий ідеал монашого благочестя. Саме василіяни в досліджуваний період започаткували „творче напруження” в українсько-білоруському соціумі, формуючи тогочасну унійну ментальність¹¹. Вони визначали особливості творення „нової руської реальності”, відіграючи головну роль у розробці духовною елітою „стратегії поглинання”

митрополії до взаємного відчуження східних християн різних еклезіальних юрисдикцій, кодифікації досвіду віри, творення „своїх” богословських навчальних закладів і видавничих осередків, дисциплінування релігійних практик, посилення православного й унійного ексклюзивізму та увиразнення специфічно конфесійної самосвідомості – процесів, відомих у Західній Європі під збірним поняттям *Konfessionsbildung*. (Певним підсумком дотеперішніх студій цих процесів є: Die Katolische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993 / Hrsgg. W. Reinhard, H. Schilling. Gütersloh 1995. Оригінальну концепцію конфесіоналізації ранньомодерного суспільства на українському ґрунті запропонував: Plokhy S. *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*. New York 2001 (український переклад: Плохій С. *Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні*. Київ 2005). Проблему конфесіоналізації руської спільноти в Речі Посполитій постулюють російські науковці: Дмитриев М. В. *Православная культура Московской и Литовской Руси в XVI ст.: степень общности и различий // Белоруссия и Украина: История и культура*. Ежегодник 2003. Москва 2003. С. 22, 87-88; Дмитриев М. В., Флоря Б. Н., Яковенко С. Г. *Брестская уния и общественно-политическая борьба на Украине и Белоруссии в конце XVI – начале XVII в. Москва 1996. Ч. 1: Брестская уния 1596 г. Исторические причины*. С. 26-28. У загальному контексті Центральної та Східної Європи процеси конфесіоналізації розглядаються в: *Churches and Confessions in East Central Europe / Red. H. Łaszkiwicz*. Lublin 1999. Див. також застосування концепту конфесіоналізації на прикладі руського шкільництва та книжкової справи в синтезі: Яковенко Н. *Нарис історії...* С. 286-292).

¹⁰ Ваврик М. М. *Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка*. Рим 1979; Bieńkowski L. *Organizacja Kościoła wschodniego...* S. 1017.

¹¹ Див. оцінку релігійної та культурної заангажованості василіян у внутрішнє життя Руської Церкви: Патрило І. *Вклад Василянського чину в життя з'єднаної Київської митрополії (1617-1839) // Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine: The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe. International Conference (Rome, 28 April – 6 May 1990) / Ed. J. Kłoczowski*. Lublin; Rome 1994. P. 282-289; Harasym I. *Geneza i rola monastycyzmu bazylikańskiego w historii Cerkwii Greckokatolickiej od XVI do XX wieku // WZU*. 1997. T. 4-5. S. 225-239; Nowicka-Jeżowa A. *Udział bazylianów w kształtowaniu kultury chrześcijańskiej na wschodnich Kresach Rzeczypospolitej // Ibid*. S. 240-251.

кодів тогочасної культури¹². Одним з яскравих прикладів успішності цієї еkleзiальної моделі було входження храмової архітектури Унійної Церкви у дивовижний світ Віленського бароко¹³, а також регулярне проведення капітул (конгрегацій) чину і протоархимандричих візитацій¹⁴.

Із культурно-антропологічної перспективи руське унійне відродження було пов'язане з харизмою таких непересічних особистостей, як київські митрополити Кипріан (Жоховський, 1674-1693)¹⁵, Лев (Шлюбич-Заленський, 1695-1708), Юрій (Винницький, 1708-1713)¹⁶ та Лев (Кишка, 1714-1728)¹⁷.

---

¹² Вплив бароко на різні вияви й пласти тогочасної руської культури уніатів відображено в низці праць, у т. ч. тих, які стосуються „популярної релігії” (див., зокрема: Шпак О. Українська народна гравюра XVII–XIX століть. Львів 2006).

¹³ Феноменом Віленського бароко під мистецьким кутом зору цікавляться передовсім білоруські та почасти польські й російські дослідники. Найважливішими узагальнювальними роботами останніх років з цієї проблематики є: Бароко ў беларускай культуры і мастацтве. 3-е вид. / Навук. рэд. В. Ф. Шматаў. Мінск 2005; Быцева І. М., Хадыка Ю. В. Група абразоў другой палавіны XVII ст. з Брэста // Помнікі мастацкай культуры Беларусі. Новыя даследаванні: Зборнік артыкулаў. Мінск 1989. С. 30-34; Габрусь Т. В. Мураваная сакральная архітэктурa XVI–XVIII стст. // Архітэктурa Беларусі. Нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце: У 4 т. Мінск 2006. Т. 2. С. 204-241, 341-391; Її ж. Семантыка і функцыя трансепта ў беларускім дойлідстве XVI–XVIII стст. // Помнікі мастацкай культуры Беларусі. Новыя даследаванні: Зборнік артыкулаў. Мінск 1989. С. 114-119; Слюнькова І. Н. Монастыри восточной и западной традиции: Наследие архитектуры Беларуси. Москва 2002. С. 397-522 (розділ „Униатские базилианские монастыри”).

¹⁴ Археографіческой сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Северо-Западной Руси. Вильна 1900. Т. 12; Козловскій И. Съезды Базилиан въ Западной Руси // Вестник Западной России. 1870. Т. 2. Ч. 4. Отд. 2. С. 1-43; Недзьльскій С. Уніатскій митрополитъ Левъ Кишка и его значеніе въ исторіи Унії. Вильна 1893. С. 298-299; Підручний П. В. Василянський чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 р. // *Analecta OSBM occasione sacri millennii Rus'–Ukraine 988-1988*. Romae 1988. Vol. 13. Fasc. 1-4. P. 119, 124-126, 144, 147, 149, 152-154, 157; Його ж. Початки Василянського чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви у XVII столітті: Матеріали Четвертих „Берестейських читань” (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.) / Ред. Б. Гудзяк; Співред. О. Турій. Львів 1997. С. 88-92; Wojnar M. *De Capitulis Basilianorum*. Romae 1954.

¹⁵ Його заходи щодо реалізації першого успішного видавничого проекту в Унійній Церкві – заснування 1695 р. друкарні в Супраслі та її едиційні успіхи описує: *Cubrzyńska-Leonarczyk M. Oficyna supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów*. Warszawa 1993. S. 12-31 (див. також скорочену версію цієї монографії: *Cubrzyńska-Leonarczyk M. Dziedzictwo Unii Brzeskiej. Z dziejów oficyny wydawniczej OO. Bazylianów w Suprasłu (1695-1803)*. Warszawa; Białystok 2007. S. 5-15).

¹⁶ Обставини його номінації на предстоятеля Унійної Церкви розкрито у статті: Śliwa T. *Wybór przemyskiego biskupa unickiego Jerzego Winnickiego na metropolitę kijowskiego (1708-1713)* // *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*. 1988. T. 35. Zesz. 4. S. 59-75.

¹⁷ Лев (Кишка) є одним з найблискучіших інтелектуалів Унійної Церкви. З-під його пера вийшло чимало богословських і церковно-історичних праць, які стали окрасою теологічної думки русинів-католиків ранньомодерного періоду (Назарко І. Київські і галицькі

Володимирський єпископ і київський митрополит Лев (Шлюбич-Заленський)

Походження, богословські студії та духовна кар'єра

Володимирський владика Лев Заленський¹⁸ походив з руської шляхетської родини Заленських герба Прус-І (за іншими даними, Прус-ІІІ), родовим маєтком якої було с. Любичі (в межах Луцько-Острозької єпархії)¹⁹. В актах Віленської папської колегії занотовано, що їхній студент Лев (Заленський) був русином („russus”) з „Catholicis Parentibus”, але не вказано, до якого обряду належали його батьки²⁰. Шляхтичі Заленські обіймали різні уряди в державних установах Волині, Підляшшя та інших земель²¹. Батько майбутнього київського митрополита Лев-Франц тривалий час виконував обов'язки хорунжого підляського, а

митрополити: Біографічні нариси (1590-1960). Рим 1962. С. 79-87; Недѣльскій С. Уніатскій митрополитъ...; Codello A. Kiszka Łukasz // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław; Warszawa; Kraków 1966-1967. Т. 12. С. 511; Sraka J. L'attività di Leo Kyška fino alla presa di possesso della Metropoli di Kiev (1714). Roma 1983; Wojnar M. Basilian Scholars and Publishing Houses (XVII-XVIII) // *Analecta OSBM*. 1974. Vol. 9. P. 72-74. Див. також: Дурбак Р. Митрополит Лев Кишка як церковний письменник // *Нива*. 1938. С. 311-318; Його ж. Митрополита діяльність Льва Кишки // *Там само*. 1939. С. 164-171, 204-212, 251-256; Корзо М. Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI – XVIII вв.: Становление, эволюция и проблема заимствований. Москва 2007. С. 436-444; Скінэр Б. Грамадзкія каштоўнасьці ўніяцкай царквы ў XVIII ст. // *ARCHE* Пачатак: Навуковы, навукова-папулярны, грамадзка-палітычны і літаратурна-мастацкі часопіс. 2007. № 4. С. 102-104; Deruga A. Registra listów metropolity unickiego Leona Kiszki do ks. Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza w. lit., i jego żony (1705-1728) // *Ateneum Wileński*. 1935. S. 1-11). Зберігся антимінс Лева (Кишки) на полотні, виготовлений у 1711 р. (НКПІКЗ, № КПЛ-гр-882. Опис та репродукція в: Каталог збережених пам'яток... С. 58 (№ 180), 174; Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея... С. 67 (№ 2783)).

¹⁸ Основні біографічні відомості про нього подано в: Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861-1996). Львів 1996. С. 251-252, 297; Великий А. Г. З літопису християнської України... Т. 6. С. 24-28; Казуля С. В. Заленські (Шлюбич) Леґ // *Релігія і церква на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік*. Мінск 2001. С. 116; Назарко І. Київські і галицькі митрополити... С. 69-72; Теодорович Н. И. Городъ Владимиръ Волынской губернии... С. 86-87; Niesiecki K. *Herbarz polski*. Lipsk 1844. Т. 10. S. 47; Olgebrand S. *Encyklopedyja Powszechna*. Warszawa 1868. Т. 27. S. 232; Pelesz J. *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. Wien 1880. Bd. 2. S. 288-290.

¹⁹ Leonis Szlubic-Zalenskyj biographia // *Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj*. P. 177 (док. № I).

²⁰ *Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj*. P. 179 (док. № I).

²¹ Так, Анджей (Андрій) Василевич Заленський у 1588-1616 рр. був володимирським земським суддею, Ян (Іван) Заленський у 1618-1637 рр. – володимирським земським суддею й луцьким підстаростою, Якуб (Яків) Шлюбич-Заленський у 1724-1733 рр. – володимирським війським (див.: *Urządnicy wołyńscy XIV-XVIII wieku: Spisy / Oprac. M. Wolski. Kórnik 2007. S. 116-117, 126*).

мати Анна (Ганна) Глинська доводилася рідною сестрою володимирському єпископові Венедиктові (Корчаку-Глинському)²².

Докладні відомості біографічного характеру про Лева (Шлюбича-Заленського) та пастирсько-адміністративну діяльність владики подають три різні редакції (у шести списках) його житія. Найповнішою з них є „Genealogia metropolitów ki[j]owskich w jedności z Kościołem Rzymским zostających” 1715 р. у двох списках (один з них виявився дефектним)²³. Важливу інформацію містять „Dyptichi albo pominnik”²⁴ та „Katalog zmarłych” ченців Василянського чину з початку 1720-х рр.²⁵, що відклалися в колекції Павла Доброхотова в Санкт-Петербурзі. Меншою за обсягом, але вартісною є холмська редакція житія Заленського „Катафальк чернечий” 1680-1718 рр. з Державного архіву в Любліні²⁶, а також стисла біографія Лева у пом’янику Жировицького монастиря²⁷.

Народився майбутній митрополит бл. 1648/1651 р.²⁸, його світське ім’я невідоме. Із василянського житія довідуємося, що своїм духовним вибором Лев завдячував дядькові по материнській лінії – володимирському владиці Венедиктові (Глинському). Саме він переконав свого племінника ще в молодому віці обрати іноцество²⁹. Новіціат Заленський відбув у Битенському монастирі,

---

²² Leonis Szlubic-Zalenskyj biographia... Р. 177. Коментар: Назарко І. Київські і галицькі митрополити... С. 69. Натомість Каспар Несецький батьком київського митрополита вважав Станіслава Заленського, родове гніздо якого було в маєтку Заленжа Равського воєводства. Рідними його братами нібито були Лука і Франциск (земський суддя володимирський), а стриєм – Іван, смоленський канонік і кобринський парох (Niesiecki K. Herbarz polski. Т. 10. S. 47). Утім, ця генеалогічна версія не знаходить документального підтвердження.

²³ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 207, л. 1-1 об.; ед. хр. 321, л. 52-57 об.

²⁴ Найповніше з них зберігається в колекції Павла Доброхотова в Санкт-Петербурзі: „Dyptichi albo pominnik wyrażający śmiertelności ludzkiej obraz przez wypisanie z pewnego exemplarza, jednego zakonnika, zeszytych z tego świata w Zakonie Świętego Bazylego Wielkiego cenniejszych person i prałatów, począwszy od roku 1686 aż do roku 1721 do dnia 21 aprilis dedykowany w tymże roku wyż mianowanym przewielebnemu w Bogu JM księdzu Mitrophanowi Ze[m]diowskiemu zakonu Ś[więte]o Bazylego W[ielkie]o, zakrystianowi żyrowickiemu od WO bazylianów monastyrа torokańskiego, aby tych wszystkich pobożnie zeszytych ojców i braci naszej w tej Świętej Ławrze, pamiętka potomnym czasom wiadoma będąc okazja była, do westchnienia przed Majestatem Boskim, aby miłościw był, duszom ich, gdy przyjedzie sądzić żywych i umarłych, i oddać każdemu zapłatę podług uczynków jego” (Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 363).

²⁵ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 16 об.-19; ед. хр. 363, л. 20.

²⁶ Опубл. у: Балик Б. І. „Катафальк чернечий” василян... Р. 80-81.

²⁷ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Rankraščių skyrius, f. 19, № 91, p. 33 v.

²⁸ В актах Грецької папської колегії в Римі занотовано, що 1673 р. він мав 25 років, а в документах Віленської колегії 1672-1673 рр. – 22 роки (Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynyskyj. Р. 179 (док. № I-II)).

²⁹ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 16 об.-17; ед. хр. 363, л. 20 об.

а чернечі обіти під іменем Лев склав у Супрасльській архимандрії³⁰. Нижчі богословські студії він розпочав у Оломоуці (Моравія), а закінчив у Вільні (1672-1673 рр.), – тут його прийняли 7 вересня 1672 р. як студея, що знав латину й польську мову та вивчав логіку³¹. У 1673 р. василіяни відправили Лева (Заленського), вже як еромонаха, на навчання до Риму в Грецьку колегію св. Атанасія. Сюди він вступив 18 грудня 1673 р. і прослухав курс філософії (метафізика) та богослов'я. Однак у травні 1676 р. Заленський важко занедужав, і провід чину відкликав його назад у Київську митрополію³², до Жировицького монастиря (де, як припускають, він навіть посідав уряд архимандрита)³³. Саме з Жировичів, за рекомендацією місцевих іноків, Лева до владичого двору у Володимирі покликав Венедикт (Глинський), аби обрати своїм коад'ютором.

За даними „Рукопису” Кишки, номінаційний привілей на коад'юторію для Шлюбича-Заленського король Ян III Собеський видав 30 листопада 1678 р.³⁴ Єпископську хіротонію Лева здійснив у співслужінні з іншими владиками митрополит Кипріан (Жоховський) на Гродненському сеймі (правдоподібно, наприкінці 1678 – на початку 1679 р.), куди унійні єпархи прибули для захисту прав Церкви³⁵. Не пізніше червня 1679 р. Заленський також отримав уряд кобринського архимандрита, проте сама Кобринська обитель була бідною („Kobrinensem pauperem archimandriam”)³⁶. Не відмовився він від престолу Володимира і в середині 90-х рр. XVII ст.³⁷, коли єпископи Унійної Церкви з благословення Римської курії та за підтримки королівського двору обрали його предстоятелем Київської митрополії³⁸.

³⁰ Leonis Szlubic-Zalenskyj biographia... P. 177. Коментар: Назарко І. Київські і галицькі митрополити... С. 69.

³¹ Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 179 (док. № I).

³² Ibid. (док. № II).

³³ Leonis Szlubic-Zalenskyj biographia... P. 177.

³⁴ „Datur coadjutoria Leoni Załęski ad instantiam Benedicti Gliński pro episcopate Vladimiriensi a rege Joanne III. Biała d[ie] 30 no[v]embris 1678” (Петрушевич А. С. Дополнения къ сводной галицко-русской лѣтописи съ 1600 по 1700 годъ. Львовъ 1891. С. 571).

³⁵ Leonis Szlubic-Zalenskyj biographia... P. 177. Коментар: Назарко І. Київські і галицькі митрополити... С. 69-70.

³⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 766, арк. 1 зв., 8; МУН. Vol. 4. P. 152 (док. № 75).

³⁷ На прохання Заленського, Конгрегація поширення віри на своїх засіданнях 18 квітня і 2 серпня 1695 р. позитивно розглянула справу збереження за ним Володимирської єпархії, з огляду на „спустошення митрополії” („per essere la Metropolia disolata”) та відсутність належного утримання предстоятеля Унійної Церкви (Acta SCPE. Vol. 2. P. 129-130, 132 (док. № 691, 695)).

³⁸ Як зазначав автор життя Заленського, „z których to episkopów między inszemi, z dostojstwa swego, pierwsze w duchowieństwie trzymał miejsce ks[ia]dz Leon Załęski. Ten tedy jako protothroni metropoliej i episkop włodzimierski i brzeski, od lat kilkunastu sprawując diecezje swoje, przechodził inszych episkopów godnością, i czułym staraniem we wszystkich tych rzeczach,

Після смерті у вересні 1693 р. Кипріяна (Жоховського) папський нунцій у Речі Посполитій Антоніо Сантакроче, за погодженням з Римською Апостольською столицею та Варшавським королівським двором³⁹, призначив 2 листопада (за іншими даними, 11 листопада) того ж року Шлюбича-Заленського тимчасовим адміністратором Київської унійної митрополії та Полоцької архієпархії⁴⁰. Уже 15 листопада 1693 р. король Ян Собеський надав Заленському привілей на Київську й Полоцьку катедри та Дерманську, Дубнівську і Святохрестську архимандрії – на той період, поки „все духовенство грецького обряду не обере з-поміж себе нового митрополита”. Згідно з цим актом, володимирський єпископ отримував також доступ до столових маєтків митрополії, котрі 26 грудня 1693 р. йому передав віленський воєвода, великий гетьман литовський Казимир Сапіга⁴¹. Очевидно, конфлікти з пинським єпископом Маркіяном (Білозором) у 1696-1699 рр., шляхтичами Великого князівства Литовського, а також василями Святотроїцької провінції за маєток Торокани спонукали владика Лева відмовитися від уряду полоцького архієпископа⁴² та детермінували його рішення не резидувати як предстоятель Руської Церкви у фактичній її столиці – Вільні, а залишитися й надалі у своєму рідному Володимирі⁴³.

По довготривалих переговорах та узгодженні позицій між Римською курією, вищими достойниками Речі Посполитої й руською єрархією⁴⁴ Лев (Шлюбич-Заленський) остаточно був визначений як найкращий кандидат з-поміж тогочасного руського єпископату. 10 березня 1695 р. Ян III Собеський видав Заленському королівську презенту на Київську митрополію⁴⁵. Своєю чергою, у Варшавській нунціатурі 11 квітня того року відбувся Інформаційний процес, організований папським послом Антоніо Сантакроче, на якому були особисто опитані Лев (Заленський) і два таємні свідки – лещинський архимандрит Мелетій (Дорошковський) і полоцький ігумен Йосафат (Гуторович)⁴⁶. Після цього

---

co ku pomnożeniu chwały Boskiej, i roskrzewiania jedności ś[więtej] należało. Niemniej też miał zalecenie z znamienitego wszędzie po majątnościach gospodarstwa swego, które nie tylko po folwarkach zawsze było, ale i w katedralnych rezydencjach, też znaki niemniej gospodarstwa jego zaletę mu nie małą czyniły” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 52).

³⁹ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 18-18 об.; ед. хр. 363, л. 22.

⁴⁰ Рункевич С. Г. Описание документов... 1897. Т. 1. С. 379-380 (№ 1024).

⁴¹ Петрушевич А. С. Дополнения... С. 728; Рункевич С. Г. Описание документов... Т. 1. С. 386, 393 (№ 1026, 1035).

⁴² Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 13 об.; ед. хр. 321, л. 53-53 об.; МУН. Vol. 4. P. 261 (док. № 166); Петрушевич А. С. Дополнения... С. 748-749.

⁴³ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 363, л. 22 об.

⁴⁴ У своєму листі до кардинала Альтеріо нунцій Андреа Сантакроче 8 березня 1695 р. схвалив обрання Заленського, його кандидатуру того ж місяця підтримав і перемишльський єпископ Антоній (Винницький) (МУН. Vol. 4. P. 231-234 (док. № 140, 142)).

⁴⁵ Петрушевич А. С. Дополнения... С. 742.

⁴⁶ Рункевич С. Г. Описание документов... Т. 1. С. 387-388 (№ 1034).

Рим дозволив канонічну елекцію київського митрополита, призначивши на неї своїх комісарів – римо-католицького єпископа познанського Станіслава Вітвицького і лівонського – Миколая Поплавського. 15 квітня 1695 р. унійні владики та їхні представники⁴⁷ у Варшаві, в храмі Св. Йоана Хрестителя, рукоположили Лева (Шлюбича-Заленського) на нового главу Руської Церкви⁴⁸. Тоді ж Заленський склав у нунціатурі католицьке Ісповідання віри, а наступного дня – присягу вірності Святішому Отцю та зізнання про митрополичі бенефіції⁴⁹.

Політична діяльність і релігійна політика

Серед найважливіших пастирсько-адміністративних та культурно-освітніх ініціатив Лева (Заленського) сучасники виокремлювали його багаторічну підтримку діяльності Володимирського василіянського колегіуму, спроби заснування єпархіальної семінарії, мистецьке оздоблення обох катедральних соборів, зведення архиєрейського дому в Бересті, фундацію низки нових парафій і церковних інституцій, зразкове провадження владичого двору, послідовне й второпне сприяння „новій унії” тощо⁵⁰. Заленський, як і інші єрархи Руської Церкви, був заангажований у тогочасне політичне життя Речі Посполитої, він брав активну участь у роботі генерального сейму, зібраннях шляхти Берестейського й Волинського воеводств і сеймиках Володимирського повіту, де стало

⁴⁷ Пинський єпископ Маркіян (Білозор), делегат холмського єпископа лещинський архимандрит Мелетій (Дорошкевич) і делегат перемишльського єпископа дерманський ігумен-номінат Антоній (Жолкевський).

⁴⁸ Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 185-186 (док. № 6).

⁴⁹ Оубл. в: Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 186-189 (док. № 7-8). 2 серпня 1695 р. Конгрегація поширення віри видала декрет про апробацію канонічної елекції Шлюбича-Заленського (МУН. Vol. 4. P. 235 (док. № 143)). Своєю чергою, новообраний предстоятель Руської Католицької Церкви надіслав вдячні листи папі римському Інокентію XII, кардиналові Каролу Барберіні та префектові Конгрегації Паолоццо Альґ'єрі (Ibid. P. 189-192 (док. № 9-12)). 27 серпня, 15 і 22 жовтня 1695 р. кардинал Барберіні звернувся до єзуїта Мауріціо Вота з проханням з'ясувати додаткову інформацію про митрополита-електа (зокрема щодо можливості збереження за Левом уряду володимирського владика та призначення на вакантну Полоцьку архієпархію, а також правочинності королівської номінації для глави Унійної Церкви), аби тим самим усунути перепони для канонічної конфірмації обрання нового архипастиря „Metropolia Greco-Unita della Russia” (Litterae episcoporum. 1976. Vol. 4. P. 170-173 (док. № 134, 137-138)). Однак уже 22 вересня 1695 р. владика Лева благословив папа римський Інокентій XII (1691-1700) на уряд предстоятеля Руської Церкви (Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви... С. 251-252; Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 395 (№ 1039)). 26 травня 1696 р. Святіший Отець також надіслав Заленському благословенну грамоту з нагоди його обрання київським митрополитом (Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 395 (№ 1040)). А 2 червня 1696 р. зі вступом на митрополичий престол Заленського привітав кардинал Барберіні (Litterae episcoporum. Vol. 4. P. 178-179 (док. № 144)).

⁵⁰ Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 388-393 (№ 1034).

проживав. Так, під час Варшавського сейму в жовтні 1696 р., владика поінформував про стан унії, домагаючись у нобілітету й вищого латинського духовенства підтримки Руської Католицької Церкви⁵¹. З реляції Заленського 1698 р. дізнаємося, що на елекційному сеймі йому вдалося підтвердити в нового монарха „права, привілеї, дипломи, найсвятіші булли для унії, а також імунітетні права” („Juribus, Privilegiis, Diplomatibus, imo Bullis Sanctissimorum, gratiosissime Unioni”)⁵².

Характер стосунків тогочасного предстоятеля Руської Церкви з Римською Апостольською столицею, а також зміст його петицій і суплік до різних папських декастерій добре ілюструється архиєпископським донесенням з березня 1699 р., яке представив Конгрегації поширення віри генеральний прокуратор Василіянського чину Сильвестр (Пешкевич, 1696-1710). Документ містив п'ять пунктів, що передбачали відновлення дії декрету папи Урбана VIII з 1624 р. про: 1) заборону русинам переходити „з грецького обряду на латинський”; 2) допуск представників білого духовенства до вищих студій у Віленській папській колегії; 3) забезпечення кандидатам з Василіянського чину чотирьох стипендій для навчання у Грецькій папській колегії; 4) отримання додаткових місць у папській колегії в Празі для ченців-василіян; 5) надання диспенз від бігамії для семи священників Володимирської єпархії, з огляду на небезпеку їхнього „відходу від святої унії”⁵³. Протягом свого майже тридцятирічного пастирського служіння Заленський неодноразово звертався за підтримкою до Риму⁵⁴, вбачаючи в ньому головного гаранта прав і привілеїв Унійної Церкви. Таку позицію володимирського та інших єпископів Київської митрополії можна назвати, услід за Александром Наумовим, „папославізмом” русинів-католиків. Цей унійний тріумфалізм фокусувався на розвитку такої інституційної еклезиології, котра наголошувала на римоцентричній концепції лояльності до Речі Посполитої виключно через відданість Апостольському престолові св. Петра⁵⁵.

Як засвідчують фрагментарно збережені джерела, владика Лев був прихильником поміркованої інтеграції Унійної Церкви у світ польської сарматської культури та поступової латинізації її обряду й еклезиальної традиції. Одним із виявів такого підходу володимирського владика є зміни, запроваджені частиною підлеглого йому духовенства у відправі богослужінь (дані з

⁵¹ Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 192-194 (док. № 13-14).

⁵² Ibid. P. 197-198 (док. № 18).

⁵³ Acta SCPE. Vol. 2. P. 149-151 (док. № 719).

⁵⁴ Так, у середині червня 1694 р. через єзуїта Воту, який саме збирався в подорож до Вічного Міста, владика Лев передав кардиналові Каролу Барберіні листа з проханням узяти під захист Унійну Церкву та опікуватися її справами в Папській курії (Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 183-184 (док. № 4)).

⁵⁵ Аргументація такої концепції викладена у статті: Naumow A. Przemiany w ruskiej kulturze unitów // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. 1997. T. 5-6. S. 142-143.

кінця XVII ст.). Генеральний прокуратор Василянського чину в Римі Петро Камінський 1685 р. скаржився, що в деяких парафіях руські священники відкидають ектенії, „а се тому, що єпископи володимирський і пинський такі собі єпископи, як сьв. Василий, отже й повні Сьвятого Духа (бо так треба) й можуть постановляти, як кому подобаєть ся”⁵⁶. Іншим прикладом латинізації східного обряду є практикування Левом (Шлюбичем-Заленським) повних відпустів і відзначення папських Ювілейних років. Відомо, що наприкінці листопада 1701 р. митрополит звернувся до варшавського нунція з проханням обрати певні місцевості в українсько-білоруських землях (у т. ч. і Володимир), де вірні-уніати могли б отримати повний відпуст за участь разом з римо-католиками в Сотому Ювілейному році⁵⁷. У 1702 р. Римський престол справді надав Заленському факультативи на проведення у Київській митрополії Святого Року, котрий, як писав папський нунцій Піньятеллі, мав слугувати „багатьом мільйонам душ”⁵⁸.

Культурні й соціальні ініціативи

Згідно із життям Заленського, своє пастирство він розпочав з відновлення спершу катедри Св. Миколая Чудотворця у Бересті, а пізніше – Успенського собору у Володимирі, що перебував у невідрадному стані⁵⁹. Зокрема, до Миколаївського храму стараннями єпископа були виготовлені новий іконостас („Deisus рієкпу”) для одного з бічних вівтарів, збудовано бабинець, отиньковано внутрішні стіни храму, встановлено нову підлогу, перекрито дах, реставровано дзвони. Окрім того, при Берестейському соборі Шлюбич-Заленський звів новий єпископський палац, навколо якого посаджено сучасний парк. Завдяки цьому владиці, у Кобринському василіянському монастирі було відремонтовано стару церкву й споруджено нові келії⁶⁰. Подібні ініціативи Заленський зреалізував і у Вільні, де його заходами реставровано митрополичий палац, огорожено муром дзвіницю, в Успенській катедрі встановлено два бічні вівтарі тощо⁶¹. На взірєць кращих панських маєтків, Лев (Шлюбич-Заленський) утри-

⁵⁶ Щурат В. В обороні Потієвої Унії. Письмо о. Петра Камінського Ч. С. В. В., авдітора гр.-кат. митрополії 1685 р. Львів 1929. С. 88. Коментар: Гуцуляк Л. Д. Божественна літургія Йоана Золотоустого в Київській митрополії після унії з Римом (період 1596-1839) / Пер. з англ. А. Маслюх. Львів 2004. С. 218.

⁵⁷ Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 203-204 (док. № 24).

⁵⁸ МУН. Vol. 5. P. 1 (док. № 1).

⁵⁹ „Objął tę episkopię nie bardzo porządne, i owszem że złe było gospodarstwo za księdza Glińskiego, wszędzie katedry i episkopskie residentie pustkami się świeciły” (Архив СПБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 17).

⁶⁰ Архив СПБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 17; ед. хр. 363, л. 20 об.

⁶¹ Там же, ед. хр. 207, л. 1 об.; ед. хр. 321, л. 57 об.; ед. хр. 324, л. 18 об.; ед. хр. 363, л. 20 об., 22 об.

мував владичий двір, в організації якого наслідував тогочасну європейську моду⁶². При цьому дворі діяла музична капела, яка складалася з десяти хлопців-„трубадурів” і з якою єпископ подорожував теренами Волині, влаштовуючи публічні виступи-концерти. Однак згодом резиденція Заленського втратила свій світський характер, і крім осіб духовного сану, тут залишилися тільки ті, хто обслуговував господарські потреби двору⁶³.

Мабуть, найважливішим досягненням Лева (Шлюбича-Заленського) в цій сфері стало заснування василіянського колегіуму у Володимирі та спроба фундації Володимирської єпархіальної семінарії⁶⁴. Саме цьому архиєреєві вдалося закласти тривкі підвалини під василіянський колегіум і зробити його однією з найкращих публічних шкіл середнього рівня в українсько-білоруських землях Речі Посполитої. Автор житія Заленського, о. Іван Олешевський (Ольшевський) дуже високо оцінював освітні успіхи владики: „Jego staraniem szkoły łacińskie we Włodzimierzu słynęły, i nasi zakonnicy professorami zostawali, ucząc od mniejszych szkół aż do retoryki, i fihilosophią tradując”⁶⁵. Як свідчать матеріали Інформаційного процесу в 1695 р., Шлюбич-Заленський також здійснив перші реальні кроки щодо відкриття у своєму престольному місті нового освітнього осередку власним коштом⁶⁶. 1692 року владика Лев звернувся до Конгрегації поширення віри з проханням посприяти у видачі папського бреве, яке санкціонувало б відкриття „шкіл у цьому місті для навчання молоді під проводом монахів василіян” та одночасно забороняло б фундацію подібних інституцій (світських чи церковних) латинниками. Конгрегація на своєму засіданні 21 травня 1692 р. розглянула супліку руського архиєрея, проте утрималася від остаточного рішення, передавши справу до Апостольської нунціатури у Варшаві⁶⁷.

⁶² „Że na dworze jego między sługami i dworskimi, w obyczajach i polityce, wszelka się skromność znajdowała, niertrzeźwego sługi nienawidział, i zaraz takiego od boku swego oddalał” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 52).

⁶³ „Młodzi dziesiątek od karmazynu, i muzykę z trębaczami chował, i inne w stroju karocach w poszos[t]nych wozach światowe mody się wydawały” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 17 об.).

⁶⁴ Заленський віддавна опікувався студентами Папської Урбанської колегії Конгрегації поширення віри, збираючи інформацію про здібних кандидатів на вищі студії (переважно з числа василіян) та відправляючи їх до Риму (див. листи до нього від кардинала Барберіні з 20 вересня 1698 р., 13 лютого 1699 р. і 5 лютого 1701 р.: *Epistolae Zochovskij, Zalenskyj, Vynnyskyj*. Р. 195-199, 201-203 (док. № 16-17, 19, 21-23); *Litterae episcoporum*. Vol. 4. Р. 202-203, 225-226 (док. № 162, 174)).

⁶⁵ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 52; ед. хр. 324, л. 17; ед. хр. 363, л. 20 об.; Савич А. Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII в. Київ 1929. С. 258-259.

⁶⁶ Рункевич С. Г. Описание документовъ... Т. 1. С. 388-389.

⁶⁷ „Il Vescovo di Vladimiria di rito rutheno unito, havendo erette le Scuole in quella città per educare gioventù sotto la directione de Monaci Basiliiani, supplica l’EE. VV. d’impetrargli un

І лише за наступника Заленського на Володимирському престолі – Лева (Кишки), цей освітній проект у 1715 р. було реалізовано⁶⁸.

Стосунки з православними й латинниками

Лев (Заленський) активно й послідовно проводив політику навернення до єдності з Римом православних парафій в українсько-білоруських землях⁶⁹. Ще 1 березня 1681 р. король Ян Собеський, на прохання володимирського єпископа, заборонив „людям грецької віри” у Великому князівстві Литовському публічно здійснювати релігійний культ⁷⁰. У 80–90-х рр. XVII ст. владики ініціював широкомасштабні заходи, спрямовані на приєднання до унії провідних русинів-міщан Вільна. При цьому він використовував як правові аргументи та методи персонального переконування членів віленської православної громади, так і відвертий примус, що опирався на підтримку королівської влади й магістрату. У підсумку митрополитові вдалося залучити в лоно Унійної Церкви декількох впливових членів кравецького та шевського цехів міста (у т. ч. двох цехмістрів „грецької віри”), які привселюдно склали католицьке Ісповідання віри у Святотроїцькому василіянському монастирі⁷¹. 1697 року Заленський домогся підтвердження привілею короля Михайла Корибута Вишневецького про виняткове право латинників та уніатів обіймати керівні посади в цехах Вільна⁷². Та незважаючи на ці заходи архиєрея, значна частина міщан-русинів і надалі залишалася вірною „ортодоксії”.

Міжконфесійні стосунки на теренах Київської митрополії ще більше загострилися зі вступом російських військ у Річ Посполиту. Царська армія в перше десятиліття XVIII ст. стала реальною загрозою для русинів-католиків. Московські стрільці, крім територій сучасної Білорусі та Литви, розташувалися також на Волині, де разом з представниками інших військових сил плундували храми, монастирі й маєтності Унійної Церкви, переслідували її клир, а

Breve col quale si proibisca a qualunque Religioso d'altro Istituto, regolare, o secolare di rito latino, d'aprire altre scuole nella sudetta città d'Vladimiri in pregiudizio di quelle del Vescovo” (Acta SCPE. Vol. 2. P. 260 (док. № 75)).

⁶⁸ Див. про це ширше: Скочиляс І. Біля джерел унійного тріумфалізму: „Synodus Dioecesisana Vladimiriensis” 1715 року та його релігійна програма // Rocznik IEŚW. 2007. R. 5. S. 35-45, 68-71.

⁶⁹ Архив СРБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 17 об.; ед. хр. 363, л. 21.

⁷⁰ Королівське розпорядження, зокрема, було адресоване Якову Карасинському, берестейському православному ігуменові, та настоятелям Більського, Дорогичинського, Кам'янецького та Яблочинського монастирів, що діяли в межах Володимирського владцтва (Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 354 (№ 956)).

⁷¹ Архив СРБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 55-56.

⁷² Митрополит навіть змушений був у суді відповідати на позов Віленського Святодухівського братства, котре скаржилося на утиски православних Вільна (Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 395-397 (№ 1042-1043)).

передовсім ченців-василіян⁷³. У своїх розпачливих донесеннях до Риму з 1708 р. предстоятель Руської Церкви наголошував на великій небезпеці „для святої унії”, що походила від царських військ, котрі окупували багато місцевостей Білої Русі, Волині та корінної Литви. Як приклад владика Лев наводив спустошення Березвицького, Мінського (де резидував фельдмаршал граф Шереметьєв) василіянського монастирів і маєтків Віленської митрополичої катедри й Пинської унійної єпархії та пов’язані з цим обтяження для ченців.

За словами Заленського, особливих кривд „і мучеництва” від московських стрільців зазнавав простолюд у Слонімському повіті. Коли сенатори Великого князівства Литовського намагалися заступитися перед князем Олександром Меншиковим за іноків Битенської й Жировицької обителей, царський вельможа порівнював монахів-василіян „зі собаками, які навіть не кальвіністи, не лютерани, не римо-католики”⁷⁴. У зв’язку з переслідуванням русинів-католиків, митрополит суплікував до Риму й польського короля⁷⁵. Папа Климент XI у своєму бреве руському архиєреєві з 17 жовтня 1705 р. задекларував моральну підтримку уніатам, закликавши не проливати кров „синів унії” й не руйнувати їхніх святинь⁷⁶. Від їхнього імені римський понтифік тоді ж звернувся до польського короля, просячи його про опіку⁷⁷.

Із самого початку в Лева (Шлюбича-Заленського) не склалися персональні стосунки з московським самодержцем Петром Олексієвичем Романовим (1682-1725). За інформацією апостольського нунція Давіа, під час першої зустрічі з Петром на обіді у віленської каштелянної Замойської в Бересті унійний митрополит виявив „добре виховання” („buona intelligenza”), що, однак, не завадило йому відкрито вказати московському монархові на „помилки схизми” („l'errore dello scisma”)⁷⁸. Пізніше цар особисто погрожував Заленському смертною карою⁷⁹, тому архиєпископ змушений був покинути терени Київської митрополії

⁷³ За даними життя Заленського, „nasi zaś zakonnicy z inszych klasztorów białoruskich przełęknieni będąc taką niespodzianą tyranią, jedni po lasach, błotach i urodach chronili się, drudzy unosząc zdrowie, przebrawszy się z habitu w świeckie suknie, co żywo, dniem i nocą do Litwy, i na Wołyń uchodzili, zostawując pustkami klasztory” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 56 об.-57).

⁷⁴ „Sed multo magis Princeps Menzik monstravit in verbis quod habet in corde, quando Senatoribus Lithuanis pro Monasteriis Zyrovicensi, et Bithenensi instantiam facientibus, haec formalia dixit: Toti Canes (hoc est nostril Religiosi), nec sunt Calvinistae, nec Lutherani, nec Romano catholici, imo plus illis addendum est” (Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 214).

⁷⁵ Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 206-210.

⁷⁶ МУН. Vol. 5. P. 28-29 (док. № 16). Перест: Рункевич С. Г. Описаніе документовъ... Т. 2. С. 16 (№ 1110).

⁷⁷ DPR. 1954. Vol. 2. P. 6-8.

⁷⁸ МУН. 1967. Vol. 4. P. 257-258 (док. № 162).

⁷⁹ Як стверджує о. Іриней Назарко, „цар Петро був особливо вороже настроєний до митрополита Заленського і часто відгрожувався йому словами: «Їй Богу, я не цар, якщо його

в 1705-1706 рр. та рятуватися втечею до Тинецького монастиря оо. бенедиктинців під Краковом⁸⁰. І лише коли політика Росії та її окупаційної армії щодо уніатів змінилася, ставши більш гнучкою, Шлюбич-Заленський повернувся в рідні краї. У листопаді 1705 р. було видано навіть толеранційний привілей для з'єднаної з Римом Руської Церкви, котрий гарантував особисту свободу й непорушність майна духовенства. Тоді ж з'явилися й інші „охоронні грамоти”, на захист бенефіціїв та окремих святинь уніатів⁸¹.

На першому етапі Північної війни переслідувань з боку росіян, розквартированих на території Київської митрополії, зазнали й інші унійні єпископи. Зокрема, митрополит Заленський був стурбований „оскарженнями і звинуваченнями” на адресу пинського владики Порфирія (Кульчицького, 1703-1716), висунутими царем, та відвертим цькуванням луцького владики Діонісія (Жабокрицького, 1695-1709)⁸², який у той час переховувався на Закарпатті. Жабокрицький, необачно підтримавши кандидата на польський престол Станіслава Лещинського, особистого ворога Петра I, спочатку був заарештований (у 1706 р.), а згодом вивезений до Москви й далі на Соловки, де й помер як мученик за віру⁸³.

не повішу»” (Назарко І. Київські і галицькі митрополити... С. 72). Проте джерельного підтвердження саме такого ставлення Петра Олексійовича до Лева (Шлюбича-Заленського) немає. На цій обставині наголошує московський дослідник Владислав Петрушко: „В своем послании в Рим Лев Заленский указывал, что царь Петр якобы угрожал повесить главу Униатской Церкви. Этим униатский митрополит объяснял свои длительные разъезды по различным городам Речи Посполитой и за ее рубежами (в частности, он на некоторое время уезжал в пределы Священной Римской империи). Однако в реальности Российский государь более не предпринимал никаких враждебных акций против Льва Заленского и униатского духовенства. В ноябре 1705 г. Петр I даже объявил, что гарантирует безопасность всем униатам” (Петрушко В. Митрополит Лев Заленский и Униатская Церковь в Речи Посполитой в период его правления // <http://www.sedmitza.ru/text/415691.html> (9 березня 2012 р.)).

⁸⁰ „Za tego metropolity ciężka była persekucja nastąpiła na zakon nasz od cara moskiewskiego Piotra Aleksiejewicza, który gdy w Połocku potracił zakonników naszych. Na ten czas i ksiądz metropolitan w jawnym niebezpieczeństwie zostając, musiał metropoliej odbiec, i aż za Krakowem w Tuńcu u ojców benedyktynów poty przechowywać się, aż tu carskie hramoty na bezpieczeństwu zdrowia i fortunę całego zakonu wyprawione były” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 19). Подібний наратив знаходимо в: Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 56 об.

⁸¹ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 57. Про ці події, а також московську політику щодо уніатів у Речі Посполитій див. монографії: Deruga A. Piotr Wielki a unicy i unja kościoła, 1700-1711. Wilno 1936. S. 89-221.

⁸² Лист Заленського до папського нунція з Володимира 23 березня 1702 р. в справі свячень Жабокрицького опубл. в: Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 204-205 (док. № 25). Див. також: Litterae episcoporum. Vol. 4. P. 235-242 (док. № 180).

⁸³ Батюшков П. М. Волинь: Історичні долі південно-західного краю. С. 217-218; Deruga A. Piotr Wielki a unicy... S. 16-17.

Улітку 1705 р. сталася відома Полоцька трагедія⁸⁴, коли цар особисто вбив у Софіївській катедрі кількох ченців-василіян, котрі публічно задекларували свою відданість католицькій вірі⁸⁵.

Унійні ініціативи

Лев (Шлюбич-Заленський) неодноразово звертався до Святішого Отця Інокентія XII з проханнями підтримати унію, яка поширювалась у Львівській і Перемишльській єпархіях⁸⁶. Владика Лев доклав чималих зусиль для конверсії на католицизм у 1702 р. Луцької єпархії, провадячи складні перемовини з її пастирем Діонісієм (Жабокрицьким) щодо усунення канонічних перешкод до його хіротонії й визнання зверхності Римського престолу⁸⁷. Завдяки персональним заходам Заленського, до „святої єдності” були повернуті десятки церков і монастирів на Волині й теренах сучасної Білорусі. Причому, за даними життя владика Лева, частина парафій визнавала його юрисдикцію добровільно, інші ж переходили в підпорядкування архиєрея під тиском коляторів і судових інституцій⁸⁸. У своєму останньому листі до Риму від 15 лютого 1708 р. (адресований прокураторові василіян Сильвестрові (Пешкевичу)) Заленський ентузіастично повідомляв про поширення унії в українсько-білоруських землях і навіть сподівався на перехід на католицизм російського царя Петра⁸⁹.

Іншою важливою заслугою Шлюбича-Заленського було вироблення зваженої політики щодо єпархій „нової унії”. Попри заклики частини вищого духовенства з теренів Литви максимально уніфікувати літургійні й обрядові практики

⁸⁴ Див. опис цих трагічних подій у „*Diarium Excidii Monasterii Polocensis Patrum Basilianorum cum Sancta Romana Ecclesia Unitorum, patrati a Serenissimo Moscoviae Duce, Anno praesentis 1705, die 11, et 12 Iulii*” („Щоденник чоловіковбивства отців василіян Полоцького монастиря, з’єданого зі Святою Римською Церквою, вчиненого московським князем цього року 1705, дня 11 і 12 липня”), що був укладений Шлюбичем-Заленським на основі свідчень полоцьких ченців-уніатів і надісланий до Конгрегації поширення віри 18 серпня 1705 р.: *Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj*. P. 207-210 (док. № 28); МУН. Vol. 5. P. 14-28 (док. № 15).

⁸⁵ Архів СПбІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 56 об.

⁸⁶ *Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj*. P. 184-185 (док. № 5).

⁸⁷ Архів СПбІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 54.

⁸⁸ „*Sam ks[ią]dz metropolita, w pomnożeniu jedności ś[więtej] należytej archipasterskiej gorliwości przykładał, przyłączając cerkwie i monastyrz dyzunickie do swoich diecezji i metropoliej, tak w Koronie i na Wołyniu, jako i w Wielkim Księstwie Lit[ewskim] będące, częścią za poddaniem się niektórych miast, cerkwi i monasterów dobrowolnie, a częścią pozyskując one prawnymi terminami i poddawaniem swoich przez panów kollatorów*” (Архів СПбІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 56).

⁸⁹ „*Forsitan brevi his nostris persecutionibus et continuis molestiis placabitur Dominus, et ex Saulo efficiet Paulum; quod etsi ex omnibus circumstantiis nobis videtur esse impossibile, sed quid Deo est impossibile?*” (*Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj*. P. 213-215 (док. № 32); цит. на с. 214). Коментар: Петрушко В. Митрополит Лев Заленский...

в новонавернених владичтвах, митрополит Лев санкціонував збереження там локальних церковних традицій. Знаємо, наприклад, що він особисто підтримав Діонісія (Жабокрицького), який у підлеглих йому волинських парафіях толерував відправлення співаної Служби Божої, проти чого протестували василіяни. Так само Заленський дозволив зберегти автономію чернечих спільнот епархіального права в Короні Польській, які, з огляду на суттєві організаційні й обрядові розбіжності з іноками Святотроїцької провінції, не виявляли бажання приєднуватися до „литовських василіянів”⁹⁰.

⁹⁰ Унікальні свідчення про толеранційну політику Лева (Шлюбича-Заленського) щодо обрядових традицій „давньої” й „нової” унії наводить автор його життя в „Генеалогії київських митрополитів”: „Wszakże ta diecezja [łucka] w swoich zwyczajach coś po staremu schizmatyckiego z siebie pokazywała, bo naszym kapłanom w swoich cerkwiach nabożeństwa i służb Bożych, a ile czytanych odprawować zabraniano. Czego i sam episkop duchowieństwu swemu nie ganił, ale niejako onemu pobłażał. I gdy taki ab usus niektórych gorszył, i samego ks[ię]dza metropolitę nie pomału urażał, i powątpiewając, aby ta diecezja znowu do schizmy nie odpadła, posyłał do episkopa [Żabokrzyckiego] delegatę swego, pytając się, co za przyczyna, że on jako episkop w jedności będący, na takie zgorszenie patrząc, nie stara się o zupełne zjednoczenie duchowieństwa naszego z swemi. W ostatku, jeżeliby widział woli metropolitańskiej być sprzeciwne, żeby mu pogroził kłatwą. Na co ks[ię]dz Żabokrzycki, episkop łucki, ekskuzując się delegatowi metropolitańskiemu, dał taką racją: „Że ja z duchowieństwem moim diecezji łuckiej niedawno nawróconym, choćbym nie chciał, muszę być w obyczajach i nabożeństwie różnym z temi, którzy dawno do uniej przystąpili, nie z inszej przyczyny, tylko dlatego, żebym insze zwyczaje i ceremonie do cerkwi naszych wprowadzając, nie uczynił w diecezji zamieszania naszego, skądby duchowieństwo do skarżenia się o to kollatorom swoim, że ja nową wiarę jaką wymyślłam, mogliby mieć okazją do buntów jakich, jako też i do oderwania się znowu do schizmy, i do nieposłuszeństwa ku pasterzowi swemu, w jedności zostającemu. A tak w tych rzeczach lepiej lente postępować, aniżeli skwapliwie, gdyż za czasem i sami mogą się postrzec, i do społeczności przychodzić, gdy nabierze się kler dobrych obyczajów, i uważy, że to wierze nic nie jest przeciwnego, czy czytana, czy Służbę z[e] śpiewaniem odprawować. I dlatego muszę ichnie obyczaje znosić, i z letka, a nie gwałtownie z niemi postępować. Dość że mam w diecezji pokój, i za mną jako za pasterzem w jedności zostającym idą, słuchając i posłus[ze]ństwo oddając. Ja też ze strony mojej, gdy mam metropolitę za zwierzchnego pasterza mego, i w jego posłuszeństwie zostaje, nie może być odmiennych trochę suspicja żadna, żeby diecezja łucka i episkop, dla odmiennych trochę, i niezgadujących się z unitami dawnymi obyczajów, nie w jedności Kościoła zostawał. A taką rostopną odpowiedź ks[ię]dz metropolita, przez delegatę swego otrzymawszy, nie chciał potem dla takich różnic w ceremoniach, źle suspikować o księdzu episkopie łuckim, i owszem uważał, że dobrze i mądrze czynił, że się duchowieństwu swemu w tym nie przykr[z]ył, dlaczego zrazu, jako hrube i niezwykajne, bez zgorszenia ich samych i ich kollatorów, pociągnąć nie mógł. A nie tylko ten episkop łucki, i drugie episkopie złączone z[e] Stolicą Apostolską różność niejaką trzymali, ale nawet i klasztory, na ten czas w ich diecezjach będące, lubo w uniej zostawali, jednak z nami złączyć się nie chcieli, ale jako my, tu w Litwie prowincjała osobliwego mamy, i jemu posłuszeństwo oddajem, i tak i oni po diecezjach, pod episkopami mieszkając, od nichże generalnych namiesników swoich miewają, którzy klasztorami rządzą, i zakonnikami dysponują. Co wszystko mniej uraża jedność, gdy ta różność między nami pochodzi, nie dla niezgody jakiej w wierze ś[więtej] katolickiej, ale tylko dla różności trochę w ceremoniach cerkiewnych, które nie są artykułami wiary” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 54-54 об.).

Водночас, на відміну від коронних єпархій, київський митрополит так і не домогся конфесійної однорідності Полоцької архієпархії, від якої 1632 р. відокремилося Могилівське (Білоруське) православне владичтво⁹¹. Так, цілком безуспішними виявилися його спроби блокувати на Варшавському елекційному сеймі 1697 р. номінацію королем Августом III случького архимандрита Серапіона (Полховського) на уряд могиливіського православного пастиря „для Білої Русі”. Це призначення, на думку Заленського, було „загрозою для святої унії”, адже юрисдикція Полховського частково поширювалася на Полоцьку унійну архієпархію⁹². Не могла зарадити в цій справі й Римська курія, що за посередництвом свого нунція намагалася вплинути на королівський двір⁹³, який, своєю чергою, перебував під потужним пресом Москви, що протегувала „благочестію” в Речі Посполитій. Тож Шлюбичу-Заленському так і не вдалося реалізувати давню мрію київських митрополитів – підпорядкувати православні парафії Могилівського владичтва Полоцькій унійній кафедрі⁹⁴.

Захист прав і прерогатив Руської Церкви

Іншим важливим напрямом діяльності руського архиєрея стали його наполегливі заходи з реституції Володимирській єпископії тих церковних бенефіцій, які були раніше захоплені світськими особами. І в цьому він досягнув значних успіхів, поновивши контроль катедри над численними ґрунтами⁹⁵, озерами, сіножатями⁹⁶ та „границями”, а також трьома єпархіальними маєтками, відчуженими вже бл. 40 років⁹⁷. З цією метою, зокрема, впродовж п’яти років владика провадив затяжний судовий процес із берестейською підсудковою

⁹¹ Найновіша монографія з історії цієї єпархії: Mironowicz A. Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku. Białystok 2008.

⁹² Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 197-198 (док. № 18).

⁹³ Acta SCPE. Vol. 2. P. 152-153 (док. № 721).

⁹⁴ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 321, л. 54 об.-55.

⁹⁵ Див. заходи Заленського з відновлення контролю Церкви над церковним ґрунтом („plac cerkiewny”) у Бересті, що віддавна належав крилошанському храмові Свв. Косми і Дем’яна Мучеників. (Свого часу Іпатій (Потій) у 1611 р. та його наступники (у 1616, 1661 і 1679 рр.) дозволили єврейському кагалові зводити тут будинки, за що юдеї мали сплачувати щорічний чинш у 20 польських золотих для потреб місцевого Святомиколаївського собору (ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 766, арк. 1-3 зв.)). У 1687 р. Берестейський гродський суд задовольнив позов владика Лева про звільнення „космодем’янського плацу” від самовільних забудов, здійснюваних євреями (ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 766, арк. 7-7 зв.).

⁹⁶ У 1699-1701 рр. провадився судовий процес між владикою Заленським та Яном Биковським за сіножаті Ксавниці й Княжниці на границі митрополичого маєтку Прилепи в Мінському воєводстві (Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 402-405 (№ 1055, 1058-1059, 1061)).

⁹⁷ Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 388-393 (№ 1034).

пані Пшездецькою за фільварок Грушова (Крушево), заручившись у 1683 р. підтримкою апостольського нунція⁹⁸. Не менш результативним виявився процес митрополита з Андрієм Гарлинським за столовий маєток Печурани Новгородського воєводства (1701 р.), який Кипріан (Жоховський) у 1676 р. заставив за 3 000 польських золотих як позику на ремонт Віленської Успенської катедрі⁹⁹. Заленський також зумів набути маєтки Мазури у Берестейському воєводстві (1683-1685 рр.) й Коїльно на Західній Волині та захистити від зазіхань місцевих шляхтичів посілість Тришина (Тришин) на р. Мухавець¹⁰⁰.

Боротьба Речі Посполитої проти турецько-татарської загрози й баталії Північної війни, матеріальна розруха і криваві міжусобиці в країні між різними шляхетськими угрупованнями, – у таких складних і навіть драматичних умовах доводилося Левові (Шлюбичу-Заленському) здійснювати своє пастирське служіння на початку XVIII ст.¹⁰¹ Тому головним його завданням у той час стала турбота про безпеку підлеглого духовенства й мирян, захист церковних бенефіціїв від грабунку і жовнірських постоїв¹⁰², здобуття імунітетних прав для уніатів (у т. ч. для вищого духовенства). Наприклад, у своїй реляції до Риму з 1698 р. Заленський скаржився на кривди й утиски, яких зазнавали унійні єпископи, біле й чорне духовенство від військових контрибуцій, що призводило до спустошення духовних маєтків¹⁰³. На засіданні Конгрегації поширення віри 12 листопада 1697 р. розглядалася супліка предстоятеля Руської Церкви до Святішого Отця з проханням видати дві булли – до коронного й литовського великих гетьманів, щоб ті заборонили жовнірам обтяжувати столові маєтки „Церкви русинів-уніатів” („beni della Chiesa de Rutheni uniti”) постійями („квартирами”). Митрополит також просив надати відповідні імунітетні привілеї уніатам – так само, як це було зроблено щодо латинників¹⁰⁴.

⁹⁸ Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 181 (док. № 1).

⁹⁹ Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 2. С. 4-5 (№ 1070).

¹⁰⁰ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 13-13 об.; ед. хр. 207, л. 1; ед. хр. 324, л. 17 зв.-18; ед. хр. 363, л. 21-22; ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 766, арк. 8-12.

¹⁰¹ На цьому, зокрема, особливо наголошують василянські житія, що хронологічно охоплюють 1680-1718 рр.: Балик Б. І. „Катафальк чернечий” василян... Р. 80-81.

¹⁰² Одним з позитивних результатів такої діяльності Заленського було звільнення 1 листопада 1695 р. великим гетьманом литовським і віленським воєводою Казимиром-Яном Сапігою на один рік усіх столових маєтків Київської митрополії від будь-яких податків, з огляду на їхнє розорення внаслідок військових постоїв (Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 393 (№ 1036)).

¹⁰³ Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj. P. 197-198 (док. № 18). Подібного змісту був і лист Заленського з Володимира, написаний 21 березня 1699 р. апостольському нунцієві Джованні Антоніо Давіа: Ibid. P. 199-200 (док. № 20).

¹⁰⁴ Acta SCPF. Vol. 2. P. 141-142 (док. № 712).

* * *

За відомостями василіянського житія, пом'яника Жировицького монастиря та „Рукопису” Лева (Кишки), Шлюбич-Заленський помер у родинному маєтку Коїльно 21 липня 1708 р., у 60-літньому віці, маючи за плечима 40-літній досвід священничого й архиерейського служіння. Він був урочисто похований у Володимирській катедрі 27 серпня того ж року перемишльським владикою й адміністратором Київської митрополії Юрієм (Винницьким)¹⁰⁵. Його могила не збереглася. У своєму тестаменті Заленський заповів 12 тис. польських золотих Володимирському колегіуму, забезпечених на одному з маєтків, однак значна частина рухомого й нерухомого майна митрополита перейшла в руки найближчих родичів¹⁰⁶. До наших днів у фондах Києво-Печерського заповідника зберігся зразок антимінса Лева (Заленського), замовленого 1694 р. в невідомого художника з нагоди номінації володимирського владика на уряд адміністратора Київської унійної митрополії. Ця унікальна мистецька пам'ятка з кольоровим іконографічним сюжетом „Спас Нерукотворний” на полотні містить зображення знарядь мучеництва Христа, чотирьох євангелістів у кутах та особового герба архиерея¹⁰⁷. Великою за обсягом є епістолярна спадщина Шлюбича-Заленського. Тільки оо. василіянами в 1958 р. було опубліковано бл. 30 його листів за 1683-1708 рр., що відклались у ватиканських архівах та були адресовані вищим достойникам Римської курії й Василіянського чину¹⁰⁸. Серед іншого, у 1698-1699 і 1708 рр. владика Лев надіслав Папському престолу декілька обширних реляцій про тогочасну політичну й релігійну ситуацію в українсько-білоруських землях та свою архипастирську діяльність як глави Руської Церкви¹⁰⁹.

Загалом пастирське служіння Лева (Шлюбича-Заленського) залишило суперечливий слід в історії Унійної Церкви, руського соціуму та українсько-

¹⁰⁵ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 207, л. 1; ед. хр. 324, л. 19; ед. хр. 363, л. 20; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Rankraščių skyrius, f. 19, № 91, p. 33 v.; Балик Б. І. „Катафалк чернечий” василіян... Р. 81; Петрушевич А. С. Дополнения... С. 893. Натомість прокуратор Василіянського чину в Римі інформував Конгрегацію поширення віри, що митрополит помер 24 серпня 1708 р., маючи на увазі, очевидно, приблизну дату його похорону (Acta SCPE. Vol. 2. P. 263 (док. № 808)).

¹⁰⁶ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 19; ед. хр. 363, л. 23.

¹⁰⁷ НКПІКЗ, № КПЛ-гр-884. Опис та репродукція в: Каталог збережених пам'яток... С. 58 (№ 179), 174; Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея... С. 66-67 (№ 2780).

¹⁰⁸ Святішому Отцю Інокентію XII, префектам і секретарям Конгрегації поширення віри (насамперед кардиналові Каролі Барберіні), папським нунціям у Речі Посполитій Опітіо Паллавічіні (1680-1688), Джованні Антоніо Давія (1696-1700) і Франческо Піньятеллі (1700-1703), консульторам Василіянського чину в Римі (Epistolae Zochovskij, Zalenskyj, Vynnyskij. P. 181-215 (док. № 1-32)).

¹⁰⁹ 21 вересня 1698 р. „Relatio de statu Unionis Sanctae, modoque speciali de activitate Metropolitanae Kioviensis in eius defensione et propagatione” (Epistolae Zochovskij, Zalenskyj, Vynnyskij. P. 197-198 (док. № 18)).

білоруської культури доби Бароко. Сучасники оцінювали його як особу, котра відійшла у кращий світ, „ніс znacznego [...] nie zostawiwszy”¹¹⁰. Василянське життя митрополита не приховує певних негативних моментів у його діяльності: „Jedną wadę w nim upatrzono, że był skretny w zbieraniu prowentów, które mu się zbiory nie szczęściły, ponieważ po kilkakroć z skarbcu wykradzione pieniądze miewał i na nich szkodał”¹¹¹. Як стверджує у своїй праці¹¹² прокуратор Василянського чину в Римі о. Ігнатій Кульчинський (1694-1741), владика Лев виявляв нерішучість і слабодухість у критичні моменти, йому бракувало ширших поглядів і відваги. Водночас особисті, людські якості характеру (тиха і лагідна вдача, милосердя до знедолених, захоплення храмовим будівництвом і жертвенність) свідчили на користь предстоятеля Руської Церкви. Один з послідовників Заленського – Йосафат (Гуторович) – писав про нього як про „благочестивого, смиренного і зразкового способом поведінки” архиєрея¹¹³.

---

¹¹⁰ Балик Б. І. „Катафальк чернечий” василян... Р. 80-81.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Kulczynski I. Specimen Ecclesiae Ruthenicae, ab origine susceptae fidei ad nostra tempora in suis capitibus seu Primathibus Russiae cum S. Sede Ap. Romana semper unitae. Romae 1733. Vol. 1. P. 137.

¹¹³ Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 388-393 (№ 1034).

НАРИС 3

**ПАСТИРСЬКІ ВІЗИТАЦІЇ
ВОЛОДИМИРСЬКИХ ВЛАДИК**

Інститут канонічних візитацій у Київській митрополії

Візитація (від лат. *videre* – бачити) у своєму первісному, ранньохристиянському значенні тлумачиться як пастирське відвідування владикою своєї вівчарні, тобто вірних і парафіяльного клиру. Її завдання полягало в усесторонньому ознайомленні з духовним і матеріальним станом парафії, вивченні потреб мирян, нагляді за дотриманням чистоти віри та проповіданням слова Божого¹. Для Київської митрополії перші згадки про такі подорожі митрополитів та єпископів сягають 1273 р., а для Волині вони датуються початком XV ст. Достовірніші відомості про канонічні візитації Володимирсько-Берестейської єпархії збереглися від першої третини XVII ст. Причому йдеться про обстеження Волині як православними, так і унійними єрархами. Єпископи під час ревізій виконували низку сакральних чинностей: освячували храми, поставляли священиків, проводили судові розгляди суперечок між духовенством і мирянами (у рамках своєї компетенції), контролювали дотримання вірними канонів Церкви (зокрема християнської доктрини), надавали до престолів святинь антиминоси тощо. Генеральні візитації дозволяли єрархії зібрати цінний матеріал для з'ясування актуальних потреб вірних і клиру, щоб краще орієнтуватись у релігійній ситуації в краї. На основі отриманої в час цих інспекцій інформації

---

¹ Генеза пастирських візитацій у християнській Церкві пов'язана з довготривалим процесом розвитку відносин між державою та релігією в ранніх східних деспотіях (передовсім Ассирії й Персії) та значною мірою опирається на освячені Біблією традиції древньої Іудеї, свідчення в Новому Завіті Ісуса Христа і практичний досвід подорожей апостолів по Ойкумені (див. про це докладніше: Lang B. George Orwell im gelobten Land. Das Buch Deuteronomium und der Geist kirchlichen Kontrolle // Kirche und Visitation: Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa / Hrsgg. E. W. von Zeeden, P. T. Lang. Stuttgart 1984. S. 21-35). Найповніше ця проблематика висвітлена в наукових збірниках: Kirche und Visitation: Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa / Hrsgg. E. W. von Zeeden, P. T. Lang. Stuttgart 1984. S. 21-35; La società religiosa nell'età moderna. Atti del Convegno studi di storia sociale e religiosa (Capaccio-Paestum, 18-21 maggio 1972). Napoli 1973.

владики видавали пастирські послання та розпорядження, реформували культурно-релігійне життя єпархії².

Однак на практиці проведення канонічних візитацій у Київській митрополії було обтяжене значними труднощами. Обстеження храмів ускладнювалось обширністю території єпархій, природними умовами регіону, де „навесні й восени подорожування було взагалі неможливим з огляду на стан доріг”³. Ці фактори істотно впливали на визначення географії та часу пастирських подорожей, що не могло не позначитися на їхній періодичності й тривалості. Іншою перешкодою для ефективного функціонування інституту візитацій у Київській митрополії було ставлення до нього самої унійної єпархії. Виразне занедбання нею свого обов’язку візитувати підпорядковані їй парафії частково пояснюється тогочасними особливостями релігійної ментальності, а також специфікою богословської думки східних християн, для яких активна діяльність чи душпастирська опіка „не були найголовнішими єрейськими обов’язками: священник насамперед вважався літургісантом – особою, що керувала громадою парафіян під час церковного богослужіння як найбільш натхненної форми людського самовираження”⁴. Ще однією причиною занепаду в Київській митрополії інституту канонічних візитацій є втручання мирян у суто церковні справи, коли власники маєтків з власної волі не допускали до храмів, розташованих на їхніх землях, єпископських комісарів (або й глушилися над ними) чи коли православні руські міщани відмовлялися визнавати зверхність Риму й не приймали пастирської опіки унійних владик. Підваження статусу єпископських ревізій пояснюється також тим, що парафіяльний клир, безпосередньо залежний від своїх коляторів, часто-густо нехтував відвідинами архиєреїв (траплялися випадки, коли парох просто не допускав у свою церкву візитаторів).

² Пастирські візитації (поряд з єпархіальними соборами) як дієвий засіб реформи Унійної Церкви в XVII–XVIII ст. вперше розглянуто в таких монографіях: Плохий С. Н. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв. Киев 1989. С. 107–109; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 900–901; Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1979 / Pod red. J. Kłoczowskiego. Lublin 1992. S. 225; Litak S. Reformy kościelne XVI w. // Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej / Pod red. J. Kłoczowskiego. Lublin 1989. S. 165; Śliwa T. Kościół unicki w Polsce w latach 1596–1696 // Historia Kościoła w Polsce / Red. B. Kumor, Z. Obertyński. Poznań; Warszawa 1974. T. 1. Cz. 2. S. 277–278. З неопублікованого наукового доробку на особливу увагу заслуговує 640-сторінкове дисертаційне дослідження Петра Левицького (Левицкий П. Униатские визиты, или ревизии приходов 18 ст., как церковно-исторический материал. 1908 г. // IP НБУ, ф. 304, спр. 2029).

³ Сенік С. Берестейська унія і світське духовенство: наслідки унії у перших десятиліттях // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті: Матеріали Четвертих „Берестейських читань” (Львів, Луцьк, Київ, 2–6 жовтня 1995 р.) / Ред. Б. Гудзяк; Співред. О. Турій. Львів 1997. С. 72; Ї ж. Українська Церква в добу Хмельницького. Львів 1994. С. 27, 54.

⁴ Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Пер. М. Габлевич; Під ред. О. Турія. Львів 2000. С. 63.

У перших десятиліттях XVII ст. в з'єднаних з Римським престолом єпархіях усе ще зберігалася давня церковна практика (притаманна, зокрема, й Православній церкві в Речі Посполитій) поєднання духовних обов'язків владики під час канонічних інспекцій із судівничими та синодальними. Без сумніву, запровадження унії не змінило системи церковного управління унійними єпархіями, в яких і надалі існувала традиція попередніх століть, що передбачала використання своєрідної „тріади” (візитація – соборчик (синод) церковної округи – духовний суд) для підтримання тривкого інституційного зв'язку єрархії з духовенством і вірними, забезпечення виконання судових вироків у віддалених від єпископської катедри місцевостях та збереження принципу соборності Східної Церкви. Проте вже з 30-х рр. XVII ст. (особливо в другій його половині) ця система почала зазнавати суттєвих трансформацій у бік її пристосування до латинської моделі, у т. ч. щодо практики генеральних ревізій⁵.

На жаль, про візитації унійних владик у поберестьейську добу (включно до початку XVIII ст.) відомо небагато⁶. Більшість принагідних згадок про це дають змогу частково відтворити лише хронологію та географію таких поїздок єпископів і митрополитів. Жодне з церковних джерел першої половини XVII ст. не інформує нас про правові рамки цих візитацій, нормативні акти, що визначали порядок і послідовність канонічного огляду храмів, дуже рідко мовиться про предмет та об'єкт пастирських ревізій, права та обов'язки єпископських комісарів. Традиційне для українсько-білоруського вищого духовенства бачення свого пастирського покликання виразно простежується у висловах одного з перших руських католицьких митрополитів – Іпатія (Потія, 1600-1613): „Обов'язок кожного пастиря [...] – це піклування про стадо, доручене йому, та пильно про нього дбати [...]. Тому їм, як пастирям і слугам Божої Церкви, котрим доручено [...] стадо розумних Христових овець, потрібно якнайпильніше дбати, щоб воно не було розпорошене”⁷. На думку дослідників, уже в перше поберестьейське

⁵ Унійна Церква не кодифікувала свого пастирського досвіду щодо проведення канонічних візитацій, хоча подібні питання й ставилися на соборах Київської митрополії в 1621 та 1640 рр.: на першому з них одне з правил цього зібрання зобов'язувало православних єпископів до канонічних інспекцій своєї пастви та проповідування їм слова Божого, на другому – вперше в історії Київської православної митрополії встановлювалася окрема посада візитатора церков і монастирів церковної провінції (Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / Репр. вид. Київ 1998. Т. 2. С. 143; Голубев С. Київській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (опытъ церковно-историческаго изслѣдованія). Київ 1898. Т. 2. С. 485-486).

⁶ Пекар А. Іпатій Потій – провісник З'єдинення // *Analecta OSBM*. 1996. Vol. 15. Fasc. 1-4. P. 219; Vieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 865.

⁷ Цит. (з незначними скороченнями) за: Сенік С. Два митрополити – Потій і Рутський // *Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління: Матеріали Перших „Берестейських читань”* (Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р.). Львів 1995. С. 144.

десятиліття унійна єрархія усвідомила, що „прийняття унії значною мірою залежало від пастирських зусиль окремих єпископів”⁸. На важливості єпископських візитацій для поширення унії наголошував у своїй – хоч і наскрізь апологетичній, однак усе ж дуже вартісній – праці „De laboribus unitorum” Яків (Суша). Він писав, що шляхом здійснення канонічних оглядів церков унійним єрархам вдалося повернути до єдності з престолом св. Петра „велике число душ”⁹.

Брак даних про генеральні візитації, очолювані руськими католицькими владиками в XVII ст., частково можна пояснити тим, що в досліджуваній період такі ревізії в Київській митрополії мали не масовий, а епізодичний характер. Так, архиєпископи часто скаржилися, що змушені самотужки, без допомоги владик, здійснювати канонічні огляди храмів¹⁰, незважаючи на те, що єпископи до цього неодноразово спонукала Конгрегація поширення віри¹¹. До регулярних відвідин своєї пастви унійних архиєреїв певною мірою зобов’язували й „Правила для єпископів”¹², укладені Йосифом (Велямином Рутським) перед 1636 р. У цих „Правилах” митрополит, серед іншого, вимагав від владик візитувати разом з ним їхні єпархії (розділ 2, § 4). Передбачалося також, що єпископи підтримуватимуть зі своїм зверхником сталий зв’язок, відвідуючи його кожного третього року та письмово інформуючи про стан справ у владіцтві (зібрати ж достовірні відомості про це без періодичних візитацій було дуже важко). Поступово в Унійній Церкві протягом XVII ст. серед її духовної еліти виробилося розуміння важливості цього інституту церковного управління. Типовий приклад еклезіальної свідомості руської католицької єрархії – відповіді („Zwierciadło”) турово-пинського єпископа Пахомія (Оранського, 1637-1653) на закиди колишнього уніата, який перейшов у латинство, монаха Касіяна

⁸ Сенік С. Українська Церква в XVII столітті // Ковчег. 1993. Ч. 1. С. 30.

⁹ Susza J. De laboribus Unitorum... P. 304-305, 310.

¹⁰ Незадоволення візитаційною практикою тогочасного унійного єпископату виявляв уже митрополит Рутський, нарікаючи, що інші владики ігнорують необхідність цього виду своєї діяльності (див.: Сенік С. Два митрополити... С. 141). На тому, що руські католицькі єпископи в той час назагал нехтували своїми пастирськими обов’язками, наголошував у 1622 р. також папський нунцій Джованні де Торрес. За його словами, лише Йосафат (Кунцевич), „полоцький архієпископ, веде суворе життя, завжди носить на тілі волосяницю і є прикладом для всієї своєї єпархії. Інші єпископи мають найкращі прагнення, однак їм не вистачає здібностей, потрібних для поширення божої слави” (цит. за: Правда про унію. Документи і матеріали. Вид. 2-ге, доп. / Ред. В. Ю. Маланчук, М. М. Олексюк, Ю. Ю. Сливка. Львів 1968. С. 39 (док. № 21)).

¹¹ Див., наприклад, розгляд Конгрегацією в 1633 р. питання про візитацію галицьким титулярним єпископом „руських унійних церков”: Decem negotia Ep. Haliciensis et responsum S. Congregationis de Prop. Fide. Roma, 28.II.1633 // Acta SCPE. 1953. Vol. 1. P. 125.

¹² Опубл. в: Археографическій сборникъ документовъ... Т. 12. С. 201-210; Regulae s. d. Episcoporum, quas, ut videtur, Metropolita in ultimo Capitulo Generali eius vita durante promulgavit // Epistolae Rutskyj. P. 369-380 (док. № 188).

(Саковича). Оранський намагався, хоч далеко не так яскраво й аргументовано, як православні в „Літосі”, переконати свого опонента й руську суспільність загалом, що Руська Католицька Церква таки докладає зусиль, аби позбутися неосвіченості парафіяльного клиру й безладу в своїх пастирських та організаційних структурах, і як доказ таких добрих намірів владик називав єпархіальні собори й канонічні візитації, котрі, на думку єпископа, мали б зарадити неналежному станові його Церкви¹³.

Канонічні огляди церков у Володимирській єпархії

Є підстави стверджувати, що візитації у Володимирській єпархії проводилися вже напередодні та в перші роки запровадження унії на Волині. Так, Атанасій Пекар зазначає, що тодішній її пастир Іпатій (Потій, 1593-1613)¹⁴ „від початку свого владцтва [...] об’їжджав окремі парафії розлогої єпархії і палкими проповідями вже задалегідь переконував своїх духовних овечок про потребу єдності Христової Церкви”¹⁵ (щоправда, ці висновки подані без покликань на першоджерело, тож їх можна прийняти за умоглядні). Після повернення з Риму, куди він разом з луцьким владикою Кирилом (Терлецьким) їздив за папським благословенням і де складав на руки понтифіка „Артикули”, володимирський єпископ продовжував візитувати храми на підпорядкованій йому території¹⁶. Робив він це з метою навернення духовенства та вірних до унії, добре розуміючи, що від цього залежатиме успіх Берестейського поєднання з Апостольською столицею¹⁷. Проте, як показала практика, йому не завжди вдавалося досягти бажаного результату. Так, у послуху своєму архипастиреві відмовило одне із церковних братств у престольному місті. Після того як Потія було обрано київським митрополитом, він уже не міг приділяти належну увагу своїй єпархії, котру з дозволу папи затримав за собою і де переважно й перебував в останні роки свого життя. У зв’язку з новими архипастирськими обов’язками, Потій, очевидно, рідше особисто інспектував Володимиро-Берестейщину, передавши свої повноваження візитатора-єпископа, треба гадати, одному з членів катедрального крилосу.

¹³ Грушевський М. Історія України-Руси. 1996. Т. 8. Ч. 2. С. 104.

¹⁴ Див. про нього: Тимошенко Л. Унійна діяльність Іпатія Потія... С. 122-123.

¹⁵ Пекар А. Іпатій Потій... Р. 154.

¹⁶ Там само. Р. 176.

¹⁷ Як припускають, під час таких візитацій Потій „роз’яснював народові значення з’єдинення, його євангельські основи і великі духовні користі, [...] не забував він і своїх священників й де тільки міг, повчав їх про основні істини віри, пояснював їм вагомість з’єдинення, заохочував їх правильно виконувати священницькі чинності, передусім – правильно уділювати Святі Тайни, закликаючи їх до послуху й карности” (Пекар А. Іпатій Потій... Р. 181-182).

Якщо про візитаційну діяльність наступника Іпатія (Потія) на володимирській кафедрі Йоакима (Мороховського, 1613-1631)¹⁸ не маємо якихось достовірних даних, то про Йосифа (Мокосія-Баковецького, 1632-1650)¹⁹ така інформація існує. Архівні джерела повідомляють про одну з перших візитацій Баковецького, проведену ним у 1635-1637 рр. Протягом цих кількох років було, зокрема, обстежено унійні церкви у Дрогичині (Дорогичині)²⁰ та Більську Підляському²¹. Хоча самі матеріали цього канонічного огляду не збереглися, проте публікації окремих витягів з них дають змогу скласти уявлення про завдання, об'єкти, спосіб проведення та наслідки цієї ревізії. Вочевидь, пастирська поїздка Йосифа (Баковецького) була пов'язана з розмежуванням королівськими комісарами церковних маєтків та храмів між православними й уніатами на підставі „Пунктів примирення” 1632 р. Щоб уберегти руські католицькі парафії від переходу на православ'я та захистити свої позиції в краї, Баковецький, мабуть, і розпочав у 1635 р. канонічний огляд церков, призначивши візитатором владичтва о. Захарія Атанасія (Фурса), архипресвітера Успенської катедрі й генерального намісника Володимирсько-Берестейської єпархії. Іншими членами ревізійної комісії були архидиякон кафедрального собору Тимофій Симанович і візитаційний писар Сумовал Войшнарович²².

Згідно з опублікованим у 1860-х рр. протоколом візитації церкви Різдва Богородиці у Більську, що датується 29 вересня 1637 р.²³, єпископські комісари з'ясовували передовсім правовий статус парафії (існування підтверджених

¹⁸ Декілька архівних джерел, пов'язаних з діяльністю Мороховського (королівське надання йому в 1613 р. єпископії й текст архиерейської присяги від 4 липня 1614 р.), виявив: Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 138, 142-143 (док. № 134, 143).

¹⁹ Лист короля про передачу в 1632 р. Володимирської катедрі Йосифові (Баковецькому) та його архиерейська присяга опубл. у: Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 200, 202-203 (док. № 238, 243). Особливості пастирського служіння цього єпископа на Успенському владичому престолі розкриває його життє, вміщене в „Рукописі” Лева (Кишки) й видане у: Скр[утень] Й. Життєписи Василян... 1932. Т. 4. Вип. 1-2. С. 234-236. Різні аспекти його світської кар'єри та душпастирства висвітлюють: Горін С. Архимандрит Жидичинського Миколаївського монастиря Йосиф Баковецький (1626-1632 рр.) // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець 2007. С. 86-96; Його ж. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя). Київ 2009. С. 102-108; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569-1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. Острогож, Львів 2002. С. 165-169.

²⁰ Архівна нотатка в: A[nno] 1635. Wizyta cerkwi drohickiej] Ś[więtej] Trójcy i ś[więtego] Michała // ЦДДА України у Львові, ф. 201, оп. 4, спр. 7546, арк. 1 зв.

²¹ Sosna G. Dzieje Cerkwi w Bielsku Podlaskim. Białystok 1995. S. 78-81.

²² Документы, относящиеся к истории православия в Западной России // Вестник Западной России. 1868. Т. 3. Кн. 7. С. 9.

²³ Документы, относящиеся к истории православия... С. 7-9. Це унікальне джерело першим увів до наукового обігу Григор Сосна, православний священник з Підляшшя: Sosna G. Dzieje Cerkwi... S. 78-81.

фундацій, час спорудження святині та імена її ктиторів). Далі вони описували сакральні будівлі (церкви, каплиці, дзвіниці) та їхнє внутрішнє опорядження, а саме іконостас (Деїсус), храмові ікони, літургійне начиння, престол, фіксували наявність антимінса²⁴. Окремо характеризувалося обійстя священника та загалом церковний бенефіцій (грунти й сіножаті). Про те, що візитація 1635-1637 рр. проводилася дуже ретельно, а єпископські інспектори виконували свої обов'язки старанно, свідчить хоча б та детальність і скрупульозність, з якою занотовувалася інформація про богослужбові книги, священничі ризи й богородичні образи²⁵. Крім самого храму та інших сакральних споруд, ревізори звертали увагу й на села, що входили до парафії, – на відміну від Галичини, на Берестейщині й Підляшші до однієї матірньої церкви належало не одне, а кілька поселень. Наприклад, у тому ж Більську комісари владики інспектували не тільки храм Різдва Пресвятої Богородиці в самому місті, але й вісім навколишніх сіл, котрі також були приписані до нього. Іншим не менш важливим завданням візитаторів Володимирсько-Берестейської єпархії в той час стала боротьба з „нез'єднаними” та юридичний захист унійного духовенства від рішень провінційних сеймиків, ухвал місцевих світських судів та виступів православного населення²⁶.

Аналіз окремих збережених актів архіву єпархіальної консисторії дозволяє припустити, що Баковецький одним з перших в Унійній Церкві взявся за реформування інституту канонічних візитацій, намагаючись позбавити його судівничих та соборових функцій²⁷. Своє припущення ґрунтуємо на тому, що саме цей владика, починаючи з 1635 р., запровадив практику документування

²⁴ Документы, относящиеся к истории православия... С. 7-8.

²⁵ Такий обширний опис ікон подано, наприклад, у протоколі візитації Пречистенської церкви в Більську з 1637 р.: „На намісній іконі Пресвятої Богородиці табличок сім, корали, шнури чотири перлові, перстень золотий, хрестиків різних більших і менших шість” (цит. за: Документы, относящиеся к истории православия... С. 8).

²⁶ Про такі завдання візитаторів йдеться, зокрема, у протоколі канонічного огляду однієї з більських церков, у якому зазначено, що місцевий унійний протопоп скаржився єпископським ревізорам на непослух вірних та їхній спротив унії (Документы, относящиеся к истории православия... С. 8-9).

²⁷ Позитивну характеристику Баковецькому як глибоко духовній особі й діяльному пастиреві представили в гродському суді 1634 р. крилошани Успенського собору: „Который водлуг стану духовного и поволаня своего живучи и справуючис не толко жадных кривдъ никому не чинит, але свои кривды пробачает и терптиве зносит не маючи ничего в болшом старанью у себе одна абы яко наболшое помножене хвалы божое оздобъ церковных з добр и провонтов на хвалу божую фундованых [...]; свои власные добра дедичные вечистые [...] все на Церковь Божую з собою самим оферовал и на поратоване и на праву добр знисчоных церковных и на оздобу хвалы Бжое на соборну церкви [...] охотне оборочает все то што доброму епископови належит дбале и працювите чинячи”. (Цит. за: Довбищенко М. В. Документи до історії унії... С. 226 (док. № 275)).

візитаційних чинностей у пастирській діяльності унійних єрархів²⁸. Таким чином, питання, котрі з'ясовувалися під час канонічних оглядів, тепер уже не виносилися на розгляд духовного суду та одночасно не обговорювалися на соборчику духовенства, а фіксувалися у візитаційному протоколі, що подавався єпископові. В останній період архиєрейського служіння Баковецького, що збігся з Хмельниччиною, початком польсько-російської війни та „шведським потопом”, генеральні ревізії у Володимирській єпархії, очевидно, не відбувалися. Відомо, серед іншого, що 1648 р. козацькі загони захопили Успенський собор, який тоді втратив свою ризницю, літургійне опорядження, владичу митру та золоте й срібне оздоблення²⁹. Вдруге катедра постраждала в 1655 р., під час спільного походу українських і московських військ на захід. Тоді, знищивши частково судові книги, козаки й стрільці також зламали входні двері, привласнили собі церковне начиння, позривали з могил надгробки та повикидали з поховань тіла покійників³⁰. Кременецький протопресвітер Федір Дубницький відверто заявляв про переслідування козаками русинів-католиків на теренах Волині в роки Визвольної війни: „Повъстала збунътовала и ребелизовала сво-еволя козацькая и посьполитого хлопъства, розъные крае, особливе воеводства Волянъского, инъфестовали, костелы Божие квалтили, людей веры свя-тое рымское и въ едности святой будучых, духовъных и свецьких, выкоренити усилюючи, тыранъско с того света зносили”³¹.

Про внука Іпатія (Потія) – Івана-Михайла (Потія, 1655-1666), дослідники пишуть, що він „розбуджував в духовенстві й народі католицьку свідомість” і

²⁸ Джерельні свідчення про запровадження у Володимирсько-Берестейській єпархії візитаційної документації віднайдено в реєстрі актів 1758 р., що свого часу зберігалися в митрополичому архіві у Вільні („Specyfikacja papierów, za woli JW JM ks. Hrebnickiego metropolity całej Rusi z archiwum JW JM ks. Godebskiemu biskupowi włodzimi[e]rskiemu cerkwiów diecezji włodzimi[e]rskiej i brzeskiej służących, w roku 1758 die 15 febr[uar]ii wydanych”). Згідно з реєстром, у 1-му фасцикулі містилася „Wizyta wizja grańców cerkwi sakowskiej”, а в 2-му – „Wizyta cerkwi drohickie[j] Ś[więte]j Trójcy i Ś[więtego] Michała”. На те, що згадані документи були не єдиними візитаційними протоколами XVII ст. в архіві Володимирської єпархії, вказує прикінцева нотатка архіваріуса, василіянина о. Никифора (Заленського): „Wizyty w seksterniach i dwie księgi wizyt intryligowane...” (ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4, спр. 7546, арк. 1-2).

²⁹ Недатовану оповідь про захоплення козаками Володимирської катедри знаходимо в житті Баковецького: Скр[утень] Й. Життєписи Василян... 1932. Т. 4. Вип. 1-2. С. 235.

³⁰ „На церковъ соборную володимерскую нападши и оную одбивши, цо колвекъ было охендозства церковъного вырабававши, умерлых з гробу повикидавши, скрини тежъ зъ книгами такъ кгородскими яко и земъскими будучие поудбиял книги вси секстерна протокулы продукта орииналы термини sprawy и мунимента вшелякие зъ скрин повиручавши пошарпал, подоптал, [...] же не тилко по церкви, але и по цминтари книг и паперовъ полно было” (цит. за: Dowbyszczenko M. Cerkiew unicka na Wołyniu... S. 45).

³¹ Архивъ ЮЗР. Ч. 3. Т. 4. С. 582 (док. № ССXXXI).

що „це здійснив він за допомогою частих єпархіяльних синодів, візитацій та проповідей”³². Однак чи справді Іван (Потій) проводив часті канонічні огляди церков свого владичтва, джерела не інформують. Наступний володимирський єрарх Венедикт (Глинський, 1667-1678) уже через рік після вступу на єпископський престол обстежував низку храмів єпархії, відвідавши в числі інших парафій с. Черніїв Володимирського крилосу³³. Після того як Конгрегація поширення віри 1672 р. скасувала заборону київського митрополита Коленди на проведення канонічної ревізії, владика Глинський у 1674 р. частково оглянув церкви свого єпископства, зокрема у місті Більську³⁴. Відсутність на сьогодні докладніших відомостей про генеральну візитацію 1674 р., насамперед про її хронологічні рамки та територіальну охопленість, унеможлиблює її ширшу характеристику.

Окрім єпископських, храми й монастирі Володимирської єпархії ставали також об’єктом митрополичих (провінційних) візитацій, котрі в Руській Церкві ініціювалися її предстоятелем – митрополитом. Одна з таких ревізій відбулася навесні 1655 р., у розпал Хмельниччини. 5 березня того року київський унійний митрополит Антоній (Селява) з Торокан пастирським універсалом, адресованим „wszystkiemu duchowieństwu religiej naszej greckiej w tej szerokości Metropolitaństwa naszego będącemu”, зобов’язав свого коад’ютора Гавриїла (Коленду) оглянути крилошанські святині у Володимирі („w tamte kraje Wołyńskie i Ukrainne”), в т. ч. Успенську катедрu. Метою такої ревізії в столиці владичтва було з’ясування стану столових маєтків єпископії після смерті Йосифа (Баковецького)³⁵. Коленда, за погодженням з рідним братом покійного – Венедиктом (Баковецьким), архимандритом жидичинським, мав також очолити похорон владика Йосифа в крипті Успенського собору. Водночас, за дорученням Селяви, митрополичий делегат повинен був дізнатись у священників єпархії, котрі

³² Великий А. Г. 3 літопису християнської України... С. 115-116.

³³ М[альшевский] Н. Заметка о визитах как хранилищах исторических сведений и документов (на память о митрополите Иосифе) // Литовские епархиальные ведомости. 1869. № 10. С. 658.

³⁴ Там же. Григор Сосна вважає, що матеріали візитації Володимирської єпархії 1674 р. в період Першої світової війни були, очевидно, втрачені (Sosna G. Dzieje Cerkwi... S. 127).

³⁵ „Mając my z powinności naszej pasterskiej włożony nasze ten ciężar abyśmy nie tylko w archidiecezji naszej metropolitańskiej, która się w pewnych granicach zawiera, ale też i po wszystkich episkopiach i ich diecezjach do niej należących to jedynie staranie i obmyślowanie mieli, jakoby chwala Boża za czułością partikularnych pasterzów w każdej episkopie, monastyrze i cerkwi od czasu tym więcej a więcej się pomnażała i zbawienie ludzkie wiara powszechna katolicka starożytna z wiarą Kościoła Rzymskiego od wieku zgodna i jedna nieustannie krzewiła się, a obyczaje dobre i poczciwe ustawicznie między pobożnymi chrześcijany inkrement swój biorąc sprośne i niepotrzebne zdzierstwa przeciwnych i zgorszenia pełnych obyczajów spośrzodku siebie zatłumiać, głuszyć i od czasu gubiąc wykorzeniać mogły” (РГИА (СПб), ф. 823, оп. 1, д. 815, л. 1).

прибули до Володимира, чи мають якісь кривди від „своїх старших” та чи виконують конституції соборів Київської архієпархії³⁶.

* * *

Загалом єпископські візитації в Унійній Церкві XVII – початку XVIII ст., як і в римо-католицьких єпархіях Західної Європи та в Російській Православній Церкві, своїми впливами охоплювали церковних осіб, будівлі, інституції, місцевості та предмети і врешті-решт змагали до реформи Церкви. У Володимирсько-Берестейському владичстві його пастирі також дотримувалися давньої традиції, коли під час єпископських ревізій „духовні комісари” проводили судові засідання та скликали намісницькі соборчики духовенства, на яких обговорювалися результати таких інспекцій і з допомогою соборових свідків та духовних інстигаторів виносилися вирокі щодо порушників канонічного права в окремих парафіях.

Генеральні візитації Лева (Шлюбича-Заленського)

У роки архієрейського служіння Лева (Шлюбича-Заленського) регулярні пастирські візитації єпископів Унійної Церкви вже стали звичною церковною практикою³⁷. Так, генеральні ревізії Київського митрополичого владичтва відбувались у 1676, 1680-1681, 1684-1686, 1696, 1714 та 1720 рр.³⁸ У Полоцькій

³⁶ „Jeśli przeszłe senody nasze episkopskie i ich konstitucje przez IM ojców episkopów w dioce-sjach ich do skutku są przywiedzione, jeśli de facto sunt in usu” (РГИА (СПб), ф. 823, оп. 1, д. 815, л. 1).

³⁷ Генеза, завдання, територіальні рамки та динаміка пастирських ревізій у різних владичтвах Київської унійної митрополії ширше висвітлені в статті: Скочиляс І. Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської унійної митрополії. 1596-1720 роки // Записки НТШ. 1999. Т. 238. С. 46-94.

³⁸ Єдиний протокол канонічного обстеження церкви Красного Села (укладений єпископськими комісарами Мартином Петровичем (Marcinem Piotrowiczem), намісником слонімським, та Олексієм Волоссовичем (Aleksiem Wołossowiczem), писарем Новгородської капітули), який є витягом з книги генеральної візитації унійних храмів Новгородського крилосу, віднайдено в: ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 149, арк. 1. Значно більше збереглося матеріалів, що стосуються пастирської ревізії 1714 р. (див. тогочасні описи церков у: ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 548, арк. 8-8 зв.). Натомість акти генеральної візитації Бобруйської, Клецької, Мінської, Несвізької, Новгородської, Пуховицької й Циринської протопопій 1680-1681 рр. (НГАБ, ф. 136, воп. 1, д. 42042, л. 1-107 аб.; опубл. у: Візиты уніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680-1682 гг.: Зборнік дакументаў / Уклад. Д. В. Лісейчыкаў. Мінск 2009), генеральної візитації цього ж регіону 1684-1686 рр. (РГИА (СПб), ф. 823, оп. 3, д. 409, л. 1-16 об.), генеральної візитації понад 150 храмів Волковиської, Гродненської, Клецької, Несвізької, Слонімської й Циринської протопопій 1696 р. (НГАБ, ф. 1502, воп. 1, д. 1, л. 1; РГИА (СПб), ф. 823, оп. 3, д. 420, л. 1-44 об.) відкалялися майже повністю. Остання ревізія Київської архієпархії напередодні Замойського

архиепархії, в умовах Північної війни та російської окупації краю, таку владичу ревізію зуміли організувати навіть у 1703-1704 рр.³⁹ Також з кінця XVII ст. періодично проводилися єпископські обстеження унійних храмів у Холмській єпархії (знаємо про описи окремих церков 1679, 1687, 1688, 1712, 1715 рр.), а в рік скликання Замойського собору владика Йосиф (Левицький) розпочав масштабну ревізію, що тривала впродовж 1720-1725 рр., охопивши щонайменше 250 руських парафій регіону⁴⁰. Проте дозамойські пастирські огляди ще не поширювалися на всю територію єпархій та часто виконували місійну роль, тобто були зорієнтовані на навернення православного люду до єдності з Римом. Водночас важливе значення мало те, що на початку XVIII ст. інститут канонічних візитацій у більшості владичств Київської унійної митрополії поступово позбувався не властивих йому функцій – соборових, судових та адміністративних, еволюціонуючи у бік класичної пастирської моделі⁴¹.

За єпископства Лева Шлюбича-Заленського візитаційна практика в єпархії набула динамізму й фактично перетворилася на чи не головний інструмент реалізації пастирської програми Успенської катедри та ефективний інститут адміністративного контролю за парафіяльним життям. Про це заявляли й заприсяжені особи на Інформаційному процесі („Processus informationus”) у 1695 р., коли володимирського єпископа обирали київським митрополитом.

собору була проведена настоятелем Лавришівського монастиря о. Северином (Клепацьким) (Sewerian Kleracki) взимку або навесні 1720 р. з ініціативи митрополита Лева (Кишки). Територіально вона охопила понад 200 унійних церков Мінського крилосу (собору) в Блонській (22), Бобруйській (25), Глуській (9), Долгинівській (25), Ігуменській (10), Логойській (21), Мінській (38), М'ядзельській (21), Пуховицькій (16) і Рогачевській (17) протопопіях. (На жаль, матеріали цього пастирського огляду, оправлені свого часу в окрему візитаційну книгу, практично не збереглися, хоча в 1788 р. їх ще можна було знайти в архіві Київської унійної митрополії під назвою „Wizyta generalna wszystkich cerkwi, plebanii, prezbiterów całego soboru mińskiego za wydaniem uniwersału JW w Bogu i najprzewielebniejszego pana księdza Leona Kiszki, arcybiskupa, metropolity ruskiego” (РГИА (СПб), ф. 823, оп. 3, д. 117, л. 29-32). Окремі описи унійних храмів, складені під час візитації 1720 р., виявлено нами в: НГАБ, ф. 1502, воп. 1, д. 1, л. 2 (Солтанівська церква Новгородського крилосу), д. 2, л. 1 (Потейківська церква Несвізького намісництва)).

³⁹ Тоді пастирською ревізією було охоплено Бабинецьку, Бихівську, Бишенківську, Білицьку, Бобровську, Борисівську, Браславську, Вележківську, Велізьку, Вітебську, Голубицьку, Горецьку, Городецьку, Лепельську, Мстиславську, Освейську, Полоцьку, Себезьку, Смолянську, Сокольнянську, Цицеринську, Часницьку та Черейську протопопії (РГИА (СПб), ф. 823, оп. 3, д. 455, л. 1-81). Огляд матеріалів цієї візитації наводить: Мальшевський Н. Извлечение изъ инвентаря визитъ 1703 года протопопий... // Литовские епархиальные ведомости. 1869. № 17. С. 1040-1049.

⁴⁰ IP НБУ, ф. 231, № 152, арк. 1-2 зв.; APL, ChKGK, sygn. 107, k. 232; Sygowski P. Wizytacja cerkwi unickiej diecezji chełmskiej przeprowadzona w latach 1720-1725 przez biskupa chełmskiego i bełskiego Józefa Lewickiego // Studia Archiwalne. 2006. T. 2. S. 199-232.

⁴¹ Див.: Скочилиас І. Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях... С. 93.

Так, свідки тоді в один голос стверджували папським посланцям, що Лев (Заленський) „не раз особисто візитував єпархію, а окремі її частини – через офіціалів”⁴².

Уже взимку – навесні 1694 р. Шлюбич-Заленський, як адміністратор Руської Церкви, розпочав канонічну візитацію Київської митрополичої архієпархії, відвідавши низку унійних парафій і монастирів. Ревізія також проводилася з огляду на небезпеку втрати столових маєтків митрополії у Великому князівстві Литовському, які захопила місцева магнаторія (зокрема віленський воєвода Сапіга). Реляцію Заленського про пастирське обстеження підпорядкованих йому територій кардинали Конгрегації поширення віри розглядали на своєму засіданні 10 жовтня 1694 р. Вони звернули увагу на слова владики, що під час ревізії він виявив численні надуживання шляхти, яка привласнила собі рухоме й нерухоме майно митрополії⁴³. Незадовго до цього, 7 червня 1692 р., протархимандрит Василянського чину, березвицький ігумен Симеон (Огурцевич) проголосив візитацію унійних обителів у Володимирській і Луцькій єпархіях, яку мав здійснити Гедеон (Война-Оранський)⁴⁴.

Окрім канонічного огляду митрополичої архієпархії в 1694-1696 рр., упродовж наступного десятиріччя Шлюбич-Заленський зумів організувати й успішно провести за посередництвом своїх урядників аж три генеральні візитації Володимирсько-Берестейського владцтва – у 1695-1696, 1699-1701 і 1703-1705 рр. Тільки в одному Володимирському крилосі-офіціалаті за цей період було обстежено 192 парафіяльні храми й монастирі, з них половину (50,53 %) єпископські комісари відвідували двічі, 34,37 % – тричі, й лише 15,10 % – один раз (табл. 3).

Таблиця 3

Візитаційна активність у 1695-1705 рр.⁴⁵

№	Протопопії	Кількість парафій, візитованих		
		тричі	двічі	один раз
1	2	3	4	5
1	Володимирська	11	31	12
2	Збаразька	–	–	9
3	Камінь-Кошарська	–	18	1
4	Киселинська	–	7	2

⁴² Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 386-387 (№ 1034).

⁴³ „Ha trovato nel visitarla essere ridotta in pessimo stato, poichè da più persone sono stati usurpati li mobile, appropriatisi li beni, e violate la sua giurisditione” (Acta SCPF. Vol. 2. P. 127 (док. № 688)).

⁴⁴ Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 377 (№ 1016).

⁴⁵ Укладено за: ХДНБ, № 819199.

1	2	3	4	5
5	Ковельська	30	3	1
6	Локачинська	–	–	–
7	Порицька	2	9	–
8	Сокальська	–	13	3
9	Тартаківська	9	1	1
10	Торчинська	14	15	–
11	Турійська	–	–	–
	Загалом (192)	66 (34,37 %)	97 (50,53 %)	29 (15,10 %)

Виявлені в „Архіві історії унії” матеріали парафії с. Високе Литовське Кам’янецької протопопії кінця XVII – початку XVIII ст. містять унікальні відомості про поширення візитаційної практики Лева (Шлюбича-Заленського) також на терени Берестейського генерального намісництва (вона охопила щонайменше всю Кам’янецьку протопопію⁴⁶). Серед цих документів бачимо й інвентар місцевої церкви з 1696 р., укладений під час єпископської ревізії, та протоколи обстеження того ж храму від 4 лютого 1700 р. („z woli u roskazania archypasterza”) і 23 листопада 1704 р.⁴⁷ У двох останніх протоколах візитатори зареєстрували зміни, що відбулися після першої інспекції („zjachawszy na wizyte, gdzie wszystko wedlug rejestru napisanego widzialem”). При цьому ревізори ретельно верифікували зібрані ними дані з актом обстеження святині 1696 р.⁴⁸ Таким чином, ані за своїм пастирсько-адміністративним духом, ані за структурою та змістом канонічні візитації церков Берестейського й Володимирського генеральних намісництв не різнилися між собою, виступаючи як єдине ціле.

Унікальність цієї масштабної акції Унійної Церкви на Берестейщині та Західній Волині полягає не тільки в її хронологічній тривалості та широкій територіальній охопленості, але й у тому, що вона відбувалася в умовах фактичної громадянської війни в Речі Посполитій, економічної розрухи краю та присутності в регіоні козацької, російської й шведської армій, котрі становили потенційну загрозу для унійних святинь і католиків східного обряду. Частковим поясненням цього феномена є наратив „Життя” владики Лева. Воно засвідчує, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Володимирська єпископія, на відміну від

⁴⁶ Про візитацію Кам’янецької протопопії згадує також Никодим Малишевський, який користувався протоколом візитації Військової церкви, що, як стверджує цей автор, походить з 1700 р. (М[алишевський] Н. Заметка о визитах... С. 658).

⁴⁷ ЦДДА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 226, арк. 2.

⁴⁸ „Ten inwentarz cerkiewny podczas archipasterskiej generalnej wizyty we wszystkich punktach, dokumentach, porządkach i lustracji autoritate majoris fidei roborisque quoad omnia contenta” (ЦДДА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 226, арк. 2).

інших частин Київської митрополії, менше постраждала від військових дій, шляхетських міжусобиць та економічного занепаду⁴⁹. І все ж окремі парафії на початку Північної війни зазнали суттєвих матеріальних збитків. Скажімо, під час візитації 1705 р. з'ясувалося, що в м. Торчин місцеве братство втратило церковне срібло, яке змушене було віддати на потреби міста – для сплати викупу шведському війську⁵⁰.

Візитаційна програма Лева (Шлюбича-Заленського), як випливає зі змісту кодексу ХДНБ-819199, декларувала виразно пастирський характер усіх трьох єпископських ревізій, а також зміцнювала у свідомості місцевого духовенства й вірних уявлення про духовну єдність сакрального простору Володимирського владитства. Писарі обов'язково зазначали, що обстеження храмів відбувається за присутності парафіян, церковного братства, місцевого священика і ктиторів чи панського двору („wizyta duchowna moralna generalna [...] przy obecności dworu, parafian i onych parocha”⁵¹). Сама процедура канонічного огляду складалася зі семи тісно пов'язаних між собою чинностей: 1) приїзду візитаційної комісії та урочистого проголошення в парафії початку ревізії; 2) проповіді генерального ревізора; 3) сповіді пароха та відправлення ним Св. Літургії при єпископському комісарові, що було своєрідним іспитом єрея на предмет уміння літургісати (іноді ревізор провадив духовні вправи („eksorty”) з мирянами парафії⁵²); 4) з'ясування умов зберігання Пресвятої Євхаристії в храмі та форм її почитання⁵³; 5) ревізії рухомого й нерухомого майна церкви („rewizji rzeczy i sprzętu cerkiewnego”); 6) укладення протоколу генеральної візитації („spisywania splendoru, rzeczy i wszelkiego sprzętu cerkiewnego”); 7) відповідних розпоряджень візитатора щодо направи духовного життя священика й вірних

⁴⁹ „Jedna włodzi[m]i[er]ska episkopia, w której on najwięcej rezydował, jakożkolwiek się otrzymała, i miał gospodarski porządek po wszystkich folwarkach tej episkopie” (Балик Б. І. „Ка-тафальк чернечий” василян... Р. 80).

⁵⁰ „Że bractwo, kttorowie i mieszczenie extrema pressi necessitate podczas wojny szweckiej na potrzebę miasta od żołnierzów aggrawanego dali na zastaw z cerkiewnego srebra, to jest krzyż srebrny, ewangelia oprawna we srebro pod aksamitem czerwonym, korona jedna, lampa srebrna, tablic sześć, pasek srebrny” (ХДНБ, № 819199, арк. 120 зв.).

⁵¹ ХДНБ, № 819199, арк. 1 зв.

⁵² Типовим є запис у протоколі візитації однієї з церков м. Тартаків: „Przeze mnie, Danie-la Korytyńskiego, officjała i generalnego wizytatora za zjazdem moim do tejże cerkwi i parafiej cum clero assistente za przybyciem też mužów parafianów tutejszych die visitationis i przy parochu dawnym tejże cerkwi WO Janie Kielichowiczu, który spowiedź i mszę św. gdy exacte odprawił jako insignis protoprezbiter tartakowski, po uczynionej przemowie do ludzi, wziąłem wiadomość” (ХДНБ, № 819199, арк. 111 зв.).

⁵³ Зокрема, в м. Торчин „po wysłuchanej spowiedzi św. i naszym zwyczajnym nabożeństwie była inspekcja Venerabilis w hrobnicy cynowej porządnej nie na litionie” (ХДНБ, № 819199, арк. 120).

та економічного становища парафії⁵⁴. Об'єктом уваги Шлюбича-Заленського був парафіяльний храм чи монастир, але фактично пастирське обстеження охоплювало всю локальну церковну округу в широкому розумінні цього слова (як правило, єпископські комісари ототожнювали парафію й місцеву церкву – див., наприклад: „W parafie i cerkwi swojczowskiej”). Зазвичай протягом одного дня ревізори відвідували два храми (21 жовтня 1703 р. – сс. Орані та Рогожани; 4 лютого 1705 р. – сс. Киселин і Твердині), інколи три (2 вересня 1695 р. – сс. Бунянів, Войсичі та Городин; 8 грудня 1703 р. – сс. Боб'ятин, Свитазів і Спасів), ще рідше – чотири (15 жовтня 1703 р. – сс. Березовичі, Загорів, Хворостів і Хорів).

Персональний склад візитаційних комісій

У XVII – на початку XVIII ст. візитаційні обов'язки від єпископів поступово перебрали на себе їхні генеральні намісники (офіціали), уряд яких у Руській Церкві трансформувалася під впливом латинської моделі. Виглядає на те, що й самі владики не заперечували проти таких інновацій, все рідше й рідше особисто проводячи канонічні огляди підпорядкованої їм території. Згідно з тогочасними вимогами, офіціали були зобов'язані щороку візитувати церкви в намісництвах свого округу та „наглядати за намісниками, як вони виконують свої обов'язки, чи не побирають понад норму від парохів катедралика”⁵⁵. У Володимирсько-Берестейській єпархії також набула поширення практика, коли єпископські ревізії здійснювалися, як правило, уповноваженими до цього владикою особами, котрі переважно вибиралися з-між місцевих офіціалів. Саме з їхньою допомогою Шлюбич-Заленський і провів, мабуть, наймасштабніші за його пастирства генеральні візитації Володимирської єпархії 1695-1696, 1699-1701 та 1703-1705 рр.

Митрополит Лев особисто призначав візитаторів, і вони діяли від його імені⁵⁶. Нотатки у книзі ХДНБ-819199 вказують на те, що, крім самого єпископського комісара та його писаря, у склад ревізійної комісії також входили представники

---

⁵⁴ Див., для прикладу, початкову формулу візитаційного опису Миколаївського храму в Сокалі: „Zjachawszy od św. Mikołaja nazajutrz i obwieściwszy bractwo i kapłana tamecznego o następującej wizycie, którzy gdy się do cerkwi na echo dzwona zebrali, przemowę ratione mojej funkcji do nich uczyniłem. I po wysłuchanej spowiedzi i mszy św. od wielbnego parocha tegoż exacte odprawionej, zaraz cum clero mihi assistente, do rewizji rzeczy i splendoru tejże cerkwi przystąpiłiśmy, którą nimeśmy zaczełi, podał nam tenże wielbny paroch ojciec Jan Wasik św. michałowski, rukopolożeniec wielbnego ep[isko]pa z bractwem swoim rejestra srebra i splendorów od WnJM ojca rektora terazniejszego sokalskiego ad aeternam memoriaм spisane” (ХДНБ, № 819199, арк. 109).

⁵⁵ Bienkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 915.

⁵⁶ „Do której ja, modernus zesłany od JM w Bogu WnJM ks. Leona Szlubic Załęskiego, metropolity i ep[isko]pa włodzi[m]i[er]skiego na generalną wizytę jako wizytator w roku niniejszym 1701 m[і]ѣсц[а] оѣвруаріа в. [2] дна и третяго, Daniel Korytyński, officjał i generalny namiesnik i wizytator całej diecezji włodzi[m]ierskiej” (ХДНБ, № 819199, арк. 108).

Володимирського єпархіального крилосу („przy tymże duchowieństwie kapitulnym”)⁵⁷. Джерелами інформації для візитаторів слугували свідчення священників, зізнання під присягою парафіян⁵⁸, принагідні повідомлення коляторів церков, а також власні спостереження єпископських комісарів та деколи документи парафіяльних, консисторських і приватних (шляхетських) архівів. Вдалося реконструювати персональні дані про чотирьох генеральних візитаторів – Маркіяна (Мартина) (Кульчицького) (1695-1696 рр.), Даниїла (Коритинського) (1699-1701 рр.), Івана Вирозуба (1700 р.), Януарія (Огурцевича) (1703-1705 рр.), а також трьох візитаційних писарів – Олександра Кизиковського (1699-1701 рр.), Самуїла Смоленського (1700 р.) і Германія Дрогишевського (1704 р.).

Маркіян (Мартин) (Кульчицький), консультор Василянського чину, ректор Володимирського колегіуму, ігумен Віленського й Зимненського монастирів⁵⁹ та володимирський офіціал, походив з Підгір'я (напевне, з теренів Підкарпаття). У молодому віці потрапив до Любліна, звідки його до столиці своєї єпархії взяв під особисту опіку холмський владика Яків (Суша, 1652-1687). Маючи філософську освіту ще до переїзду на Холмщину, після прийняття монаших обітів о. Маркіян у новіціаті вивчав поетику й риторику. За часів короля Михайла Корибута Вишневецького (1669-1673), з ініціативи холмського єпископа, молодий Кульчицький відвідував табір польської армії, де був представлений монархові. Невдовзі, разом з іншим василіянином – Колачинським, Суша відправив його до алюмнату в Празі. Після здобуття богословської освіти й повернення на батьківщину Кульчицький був скерований проводом чину до Володимира, в розпорядження Лева (Шлюбича-Заленського). Тут о. Маркіян тривалий період виконував обов'язки ректора василіянского колегіуму та офіціала Володимирського генерального намісництва. Пізніше виїхав до Литви, де перебував у різних чернечих осередках – Берестейському, Битенському, Віленському (як ігумен) і Жировицькому⁶⁰. У грудні 1703 р. Мартин (Кульчицький) був віленським митрополічим офіціалом, настоятелем Віленського василіянского монастиря, консультором Василянського чину⁶¹. Деякий час належав до оточення полоцького архієпископа Мартина (Білозора), проте згодом відійшов від нього і вірно служив своєму монашому чину, попри численні поневіряння. Уже в похилому віці обійняв уряд жировицького архимандрита⁶².

⁵⁷ ХДНБ, № 819199, арк. 11.

⁵⁸ Так, у с. Спасів візитатор здійснював інвентаризацію майна церкви, „jakom slyszal swiadectwa parochian” (ХДНБ, № 819199, арк. 14 зв.).

⁵⁹ Стисла згадка про нього в: Терський С. Княже місто Володимир... С. 13.

⁶⁰ Балик Б. І. „Катафальк чернечий” василіян... Р. 94-95.

⁶¹ Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 2. С. 11-12 (№ 1095).

⁶² „WO Marcyan Kulczycki, consultor zakonu, na[u]ką theolog, w podeszłym wieku zszedł z tego świata w roku 1706. Różne miał funkcje w zakonie, a mianowicie po officjalstwie włodzi-mierskim zostawszy konsultorem, był promowowany na starszestwo wilęskie, gdzie siedm lat na

Ревний у відправі богослужінь, умів добре проповідувати („w głosie syn gromu, w tym nie miał niektórych komplacencji, że długo nazbyt prawil kazanie”), дотримувався „старовини”, обережно ставився до „новин”, був щедрий і доброзичливий до співбратів. Мав міцне здоров'я, однак, ставши ігуменом Жировицької обителі, часто хворів („od nóg puchlizna poszła”). Помер 1706 р. у Новгородку (за іншою інформацією, в Жировичах), там і похований⁶³.

У 1699-1701 рр. візитаційну комісію очолював *Даниїл (Коритинський)*. За даними „Катафальку чернечого” холмської редакції 1680-1718 рр., Коритинський народився, найвірогідніше, на Берестейщині й був сином кобринського протопопа. У юному віці вступив до Василянського чину („młodziuchny wstąpił do Zakonu”), де богословську освіту здобував „за Альваром”. Продовжив навчання у Вільні, студуючи різні предмети „аж до риторики”. Після окупації міста московськими військами став дяконом у Святотроїцькому монастирі, та вже невдовзі його відправили до Браунсберга вивчати моральне богослов'я й філософію. Повернувшись із вищих студій, був проповідником у Вільні й Новгородку та промотором Віленського Святотроїцького унійного братства. За „Рукописом” Лева (Кишки), у 1696 р. Даниїл (Коритинський) обіймав посаду пинського офіціала⁶⁴. Останнім місцем його чернечого служіння була Зимненська обитель, де він і помер на початку XVIII ст.⁶⁵ Як зазначав автор

---

nim mieszkając, mocno się z bracią swoją zakonną opponował temu, który nie będąc elektem, chciał uczynić się archimandrytą wileńskim. O czym wyżej w tej księdze i o innych złych i dobrych powodzeniach i różnych tranzakcjach, które się za jego starszństwa przytrafiały do czytania czytelnika odsyłam. Na ostatek już w niesposobności zdrowia z Wilnia posłany był na starszństwo żyrowickie, gdzie całe na nogi upad[łw]szy, już tylko łóżka i celi pilnował. Zatym od Szwedów niepojednokrotnie tamże w Żyrowicach zrabowany, i z sum[m]y klasztornej i z[e] swego zapasiku funditus ogołocony zostawszy, w wielkiej mizerje i niedostatku, do Borun przyjechał i tam czas niedługi przemieszkawszy, gdy się widział, że już po wielkim paroksizmie nieco zdał przychodzić do siebie, znowu z Borun zapuścił się był do Żyrowic, ale w recydywę wpa[dłw]szy, w drodze wieku swego dokonał, w Nowogródku w monasterze naszym pożegnawszy ten świat roku 1706 in [septem]bris” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 13-13 об.; ед. хр. 363, л. 17).

⁶³ „Szczedry był z natury, ojcowie chcąc podweselić, czekali, zaczym się kąsek napił, skoro kąsek podweselił, już w ten czas dał i naddał i darował, co komu się podobało, mówiąc: ‘Jasieńku, weź, wszystko to Boskie i zakonne, lecz gdy się wytrzeźwił, nazajutrz żałował wczorajszej ochoty i zamkną[w]szy się, trzy dni czasem z celi nie wychodził, medytując, gdzie który wiedział o jego fantazji, nie narażał się, bo ciężko zbeształ, chamska mać nazywając, wypchnął” (Балик Б. І. „Катафальк чернечий” василян... Р. 94-95).

⁶⁴ У вересні того року Коритинський, як пинський офіціал, був свідком у Варшаві під час судового процесу між владикою Маркіяном (Білозором) і київським митрополитом Левом (Заленським) (Петрушевич А. С. Дополнения... С. 749).

⁶⁵ „WO Daniel Korytynski zszedł z tego świata w roku 17[...], na starszeństwie zostając na Wołyniu w monasterze Zimnie. Był człowiek szędziwego [wieku] i pracował wiele w zakonie, przepowiadając słowo Boże i inne powinności odprawując zakonne, tamże w Zimnie pochowany” (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 4; ед. хр. 363, л. 8 об.).

життя о. Даниїла, був це „człek gorący do chwały Bożej, w zakonie długo pożył, i wieku podeszłym pobożnie, przykładnie pożywszy, zasnął w Panie”⁶⁶.

Принаймні частину парафій Берестейського генерального намісництва (зокрема на території Кам'янецької протопопії) в 1700 р. обстежував *Іван Вирозуб*, кам'янецький протопоп, спільно зі своїм писарем Самуїлом Смоленським (у 1704 р. візитаційним нотарієм нотується Германій Дрогишевський)⁶⁷.

Обов'язки генерального візитатора в 1703-1705 рр. виконував *Януарій (Огурцевич)* (Januarius Ohurcewicz). Як дізнаємося з василіянської візитації Святотроїцької провінції 1705 р., він народився бл. 1664 р. у Вільні, в міщанській родині Миколи й Анни Огурцевичів⁶⁸. Його близьким родичем, імовірно, був бурмістр-уніат Вільна Іван Огурцевич, три сини якого стали ченцями-василіянами (один з них посів уряд протоархимандрита, а інший – Йосафат (†1692), відомий проповідник і поет, працював викладачем риторики у Володимирському колегіумі, а пізніше як архимандрит опікувався Гродненською обителлю)⁶⁹. Близько 1682 р. Януарій (Огурцевич) вступив до Василіянського чину і проходив новіціат у Битенському монастирі. Після чернечого постригу його відправили на вищі студії до папської колегії у Браунсбергу⁷⁰. Отримавши богословську освіту, став „офіційним” теологом оо. василіян. У Відділі рукописів Бібліотеки Академії наук Литви ім. Врублевських зберігається двотомний рукописний конспект лекцій о. Януарія „Fons moralium ex variis sacrarum scripturarum, ss. Partum, interpretaetum, concionatorum theologorum oriundus”⁷¹, які молодий чернець слухав у Браунсберзькій колегії. Приблизно в 1699-1700 рр. Огурцевич був переведений до василіянського монастиря у Володимирі, де він став ректором місцевого колегіуму (на цій посаді джерела фіксують його ще в 1711 р.⁷²). Тоді ж архимандрит чину Лев (Кишка) призначив о. Януарія ігуменом Зимненської обителі. Генеральним намісником і водночас візитатором Володимирсько-Берестейської єпархії Огурцевича обрано не пізніше початку 1702 р.⁷³

⁶⁶ Балик Б. І. „Катафальк чернечий” василіян... Р. 296-297.

⁶⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 226, арк. 2.

⁶⁸ Blažejovskyj D. Byzantine Kyivan Rite Students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities and Institutes of Central and Western Europe (1576-1983). Rome 1984. P. 57.

⁶⁹ Балик Б. І. „Катафальк чернечий” василіян... Р. 278-279.

⁷⁰ Blažejovskyj D. Byzantine Kyivan Rite Students... P. 57.

⁷¹ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Rankraščių skyrius, f. 41, № 590 (t. 1), № 591 (t. 2).

⁷² Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 19, 49, 51 об.; Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 140.

⁷³ Під актом канонічного процесу 9 квітня 1702 р. у Володимирі щодо обрання Діонісія (Жабокрицького) луцьким владикою о. Януарій уперше фігурує як „officialis, rector Włodimiriensis”. Ймовірно, того ж року владика Лев (Шлюбич-Заленський) номінував його і візитатором волинської частини єпархії (Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 328, л. 115, 117 об.-118; Litterae episcoporum. Vol. 4. P. 242 (док. № 180)).

Єдиним візитаційним писарем, про котрого знайдено докладніші біографічні відомості, є *Олександр Кизиковський*, який супроводжував о. Коритинського під час його подорожі Західною Волиню в 1699-1701 рр. Можливо, він доводився родичем василіянинові Якову (Кизиковському, †1665), родом з Волині, випускникові Грецької римської колегії („teolog rzymski”) у 1691 р., доктору богослов'я, ігуменові спершу Полоцького, а згодом Віленського монастирів⁷⁴. Олександр Кизиковський був парохом Успенської церкви в с. Городище Ковельської протопопії, давньої фундації князів Сангушків, що наприкінці XVII ст. перебувала в коляції (подаванні) володимирських унійних єпископів. Візитаційний опис цього храму від 19 січня 1696 р. містить унікальні біографічні дані про о. Кизиковського. Єрейські свячення він отримав з рук владики Шлюбича-Заленського, на Городищенській парафії перебував приблизно від 1692 р. Вирізнявся душпастирською ревністю й турботою про оздобу Божого храму⁷⁵.

Територіальні та хронологічні рамки пастирських ревізій Володимирського владитства кінця XVII – початку XVIII ст.

На початку XVIII ст. організаційна структура Володимирського крилосу-офіціалату⁷⁶ налічувала 243 унійні парафії Західної Волині у складі 11 протопопій-намісництв. Якщо не брати до уваги Збарзької протопопії, що перебувала під омофором володимирських унійних владик тимчасово, впродовж 1695-1705 рр. пастирськими ревізіями Лева (Шлюбича-Заленського) було охоплено 184 осередки публічного християнського культу (177 парафіяльних храмів, дві каплиці⁷⁷ і шість монастирів на території єпархії – Зимненський (документується з кінця XV ст.⁷⁸),

⁷⁴ Архів СРБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 8 об.; Acta SCPE. Vol. 2. P. 178 (док. № 742).

⁷⁵ Як занотував візитатор, Кизиковський купив для церкви „різне опорядження” (зокрема завісу для царських врат), оправав Євангеліє львівського друку „зеленою єдвабною матерією та срібною оправою”, для богородичної ікони справив „квітчасту срібну шату блаватної матерії”, придбав священничі ризи, „гарну нову дарохранительницю з англійської цини”, Октоїх львівського друку за 40 золотих, дві таблиці, три коронки для образу Діви Марії та одну для ікони Спасителя, одну малу срібну коронку на Архиреєєві в Деїсусі та спонукував до жертвності інших (ХДНБ, № 819199, арк. 201-201 зв.).

⁷⁶ Архів СРБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 43-46.

⁷⁷ Св. Миколая Чудотворця в м-ку Літовиж та в м. Кристіямпіль.

⁷⁸ ХДНБ, № 819199, арк. 51-52 зв.; Горін С. Монастирі Західної Волині... С. 140-186; Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 638-642. Див. також: Гнатюк Л. Монастирі і храми в системі оборонних споруд середньовічної і ранньомодерної Волині // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець 2007. С. 240-243; Крощенко Л. Історико-архівні дослідження Зимненського монастиря на Волині. (Реконструкція підвалів) // Записки НТШ. 2001. Т. 241. С. 495-510.

Милецький (уперше згадується в середині XV ст.)⁷⁹, Низкиницький (фундований між 1621 і 1627 рр.)⁸⁰, Сокальський жіночий (заснований не пізніше 1697 р., у 1719 р. переведений до Белза⁸¹), Старозбаразький⁸² і Стоянівський⁸³). Із незрозумілих причин не була обстежена в 1695 р. Загорівська обитель (відома з кінця XV ст.), адже ще 1662 р. вона занотована в актових джерелах як діюча⁸⁴. Наступні (1699-1701 і 1703 рр.) ревізії Шлюбича-Заленського не заторкнули монастирів єпархії (за винятком Низкиницького), оскільки саме тоді (1705 р.) протоархимандритом Левом (Кишкою) була проведена масштабна ревізія всіх чернечих осередків Святотроїцької провінції Василянського чину, в т. ч. й західноволинських обителей – Володимирської (Успення Богородиці), Зимненської, Сокальської й Стоянівської⁸⁵. Таким чином, пастирські візитації Шлюбича-Заленського охопили 75,72 % усіх існуючих на той час унійних парафій Західної Волині (табл. 4).

⁷⁹ ХДНБ, № 819199, арк. 4-5; Горін С. Монастирі Західної Волині... С. 197-221; Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 646-649. Низку документів про фіскальні зобов'язання Милецького монастиря та його фондуші (а також церкви Різдва Богородиці) за 1640-1828 рр. виявлено в: ІР НБУ, ф. 231, № 170, арк. 1-3; № 212-227. Для XVIII ст. збереглися візитаційні описи та інвентарі Милецького чернечого осередку за 1760, 1774 і 1786 рр. (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1254, арк. 277-282 зв.; ІР НБУ, ф. 231, № 152, арк. 182-185, 236-242).

⁸⁰ ХДНБ, № 819199, арк. 46-46 зв.; Горін С. Монастирі Західної Волині... С. 222-232; Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 650-651.

⁸¹ ХДНБ, № 819199, арк. 82. Див. про це докладніше: Гіль А. Унійні монастирі Холмсько-Белзької єпархії (1596-1720) // Ковчег. 2007. Ч. 5. С. 293-294. 18 січня 1719 р. Лев (Кишка) видав універсал для церковного братства храму Успення Богородиці в Сокалі, згідно з яким спільнота отців василіян „ritus graeci uniti”, що діяла при парафії, разом з двором, ґрунтами, фондушем у 6 000 польських золотих, бібліотекою та іншим рухомим і нерухомим майном передавалися Белзькій обители, а сама Успенська церква переходила під управу сокальських парафіян і душпастирську опіку о. Симеона Марушкевича (ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 3024, арк. 1).

⁸² Архивъ ЮЗР. 1871. Ч. 1. Т. 4. С. 141-144.

⁸³ ХДНБ, № 819199, арк. 17-17 зв. Стоянівський монастир як православний відомий з 1620 р., існував також на час проведення Замойського собору (Гіль А. Унійні монастирі Холмсько-Белзької єпархії... С. 298).

⁸⁴ Горін С. Монастирі Західної Волині... С. 61-67, 117-139; Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах... С. 636-638. У 1703 р. загорівським ігуменом був Феодосій Волинець, який відмовився від сану пинського владика через похилий вік, хоча для нього шляхта Волинського воеводства й домогалася відповідного привілею (Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 2. С. 9 (№ 1088)). Таким чином, безпідставним є твердження Владислава Петрушка про те, що „близько 1698 р. за підтримки збройних загонів польської армії Заленський захопив православні монастирі на Волині – в Зимному й Низкиничих. При цьому частину монахів було вбито, а інших змусили прийняти унію” (Петрушко В. Митрополит Лев Заленський...).

⁸⁵ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 328, л. 111 зв.-115 об., 117-119 об.

Таблиця 4

**Територіальна характеристика
генеральних візитацій кінця XVII – початку XVIII ст.⁸⁶**

№	Протопопії	Кількість парафій (1715 р.)	Візитовані храми і монастирі			Загальна кількість візитованих церков і монастирів 1695-1705
			1695-1696	1699-1701	1703-1705	
1	Володимирська	60	+	+	+	52+2
2	Збаразька	–	+	+	+	8+1
3	Камінь-Кошарська	19	+	+	+	19+0
4	Киселинська	25	+	+	+	9+0
5	Ковельська	33	+	+	+	33+1
6	Локачинська	13	+	+	+	?
7	Порицька	16	+	+	+	11+0
8	Сокальська	17	–	+	+	16+1
9	Тартаківська	18	+	+	+	10+1
10	Торчинська	28	+	+	+	29+0
11	Турійська	14	+	+	+	?
Загалом		243				187+6

Порівняння даних візитаційної книги ХДНБ-819199 із рестром духовенства 1715 р. показує, що на парафії Локачинської й Турійської протопопії єпископські ревізії тоді не поширилися (див. карту). У Володимирській протопопії не було оглянуто три унійні храми (в м-ку Несухоїже, церква Преображення Господнього в м-ку Локачі та церква в с. Біличі), у Торчинській – один храм (у с. Церковна), у Сокальській – теж один (с. Яструбичі), у Тартаківській – п'ять (сс. Княже, Корчин, Торське, Фусів, Шпиколоси). Аж 11 парафіяльних святинь не обстежили пастирські комісари в Киселинській протопопії (сс. Ворочин, Голоби, Доросин (Доросині), Купичів, Літин, Любче, Озеряни, Оснухів, Мусор (Мосор), Туличів, Туричани)⁸⁷. Ще п'ять осередків публічного релігійного культу були відвідані єпископськими ревізорами, але з різних причин не візитовані ними⁸⁸ (табл. 5):

⁸⁶ Укладено за: ХДНБ, № 819199.

⁸⁷ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 43-46.

⁸⁸ Храми в сс. Колосів і Хоболтів Володимирської протопопії, Пісочне Ковельської протопопії й Успенська церква в Сокалі та Сокальський жіночий монастир.

Таблиця 5

**Хронологічні рамки
генеральних візитацій кінця XVII – початку XVIII ст.⁸⁹**

№	Протопопії	Візитація 1695-1696 рр.		Візитація 1699-1701 рр.		Візитація 1703-1705 рр.	
		К-ть обсте- жених церков і монастирів	Дати проведення	К-ть обсте- жених церков і монастирів	Дати проведення	К-ть обсте- жених церков і монастирів	Дати проведення
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Володимирська	48	4.I, 9-10.II, 9-22.VIII, 8-9,16,25.IX, 10-18.X, 11-23.XI, 23.XII.1695, 8-9,15.II, 19.X.1696	11	18-20.III, 5-6, 24.IV.1700, 27.I, 17-18.II. 1701	48	6-27.X, 2,10-26.XI, 13.XII.1703, 22.I.1704, 21.I, 27.X, 10.XII.1705
2	Збаразька	–	–	9	13-15,29. VIII. 1700	–	–
3	Камінь- Кошарська	18	1,8-15.XII. 1695, 12.V.1696	–	–	19	6-21.I.1705
4	Киселинська	7	25-29.IX, 4,23. XII.1695, 16.V.1696	–	–	9	26-30.I, 2-5.II.1705
5	Ковельська	34	23.VIII, 6-9, 18-21. XII.1695, 7-30.I, 1-8,29.II, 20- 21.V.1696	28	8-31.I.1700	31	14- 25.I.1704, 3-5,8-11,15, 21-24.I.1705
6	Локачинська	–	–	–	–	–	–

⁸⁹ Укладено за: ХДНБ, № 819199.

1	2	3	4	5	6	7	8
7	Порицька	11	10.IX, 7-17.X, 19.XI.1695	2	7.XII.1700, 21.II.1701	11	3-9.XI.1703
8	Сокальська	2	1695	13	29-31.I, 2-3, 11-13. II.1701	14	29-30.XI, 1-5,8-12.XII. 1703
9	Тартаківська	11	7,12-15.X, 17.XI.1695	9	5-21. II.1701	10	23.XI, 4-8. XII.1703
10	Торчинська	26	23-30.VIII, 1-30.IX.1695	19	29.X, 4,13- 16. XI.1699, 1-17.III, 14-16. VI.1700	27	21,27. XI.1703, 11-16. III.1704, 24-29.IX, 1-6.X.1705
11	Турійська	-	-	-	-	-	-
	Загалом (242 парафії станом на 1715 р.)	157 (64,6 %)	4.I, 9-10.II, 9-30.VIII, 1-30.IX, 7-18. X, 11-23.XI, 1,4-8,23.XII. 1695, 7-30.I, 1-8,15,29.II, 12,16,20- 21.V,19.X. 1696	91 (37 %)	29.X, 4,13- 16. XI.1699, 8-31.I, 1-20.III, 5-6,24.IV, 14-16.VI, 7,13-15,29. XII.1700, 27-31.I, 2-21. II.1701	169 (69 %)	6-27.X, 2-30.XI, 1-13.XII. 1703, 14-25.I, 11- 16.III.1704, 3-30.I, 2-5.II, 24-29.IX, 1-6,27.X, 10.XII.1705

Генеральна візитація 1695-1696 рр.

У час цієї пастирської ревізії не була візитована Збарзька протопопія, що тоді перебувала за межами Володимирської єпархії. Так само оминули владичі комісари церкви в с. Обзир Камінь-Кошарської протопопії, храми в сс. Оздютичі та Раймісто Киселинської протопопії, три святині в с. Линево і в м-ку Стоянів Торчинської протопопії, які на той момент ще, очевидно, не належали до Успенської катедрі, залишаючись православними. Усі парафії відвідали ревізори на теренах Ковельської, Порицької й Тартаківської протопопій. Натомість лише два осередки релігійного культу (Успення Богородиці в Сокалі та місцевий жіночий монастир) були обстежені в Сокальській протопопії. Загалом

візитація 1695-1696 рр. охопила більшість парафій Володимирського крилосу (157), що становило 64,6 % від усіх діючих на його території церков і монастирів (див. табл. 3).

„Духовна, генеральна, моральна” ревізія Володимирсько-Берестейської єпархії 1695-1696 рр. мала чітко визначену програму та продуману систему опису унійних святинь. Тому цілком вірогідно, що вона могла опиратися на якийсь партикулярний візитаційний квестіонар, складений на взірець питальників, поширених в Унійній Церкві за часів митрополита Кипріяна (Жоховсько-го). Згідно з цією програмою, перед візитаторами Лева (Шлюбича-Заленського) ставилися такі завдання:

- отримання основних відомостей про колятора парафії;
- визначення титулу храму;
- збір достовірної інформації про священика (тривалість перебування на парафії, душпастирська праця, моральність, матеріальний добробут тощо);
- опис літургійного опорядження церкви та способу зберігання Святих Дарів;
- перелік церковного інвентарю храму (заслони, покривала, священичі ризи тощо);
- реєстр богослужбових кодексів, книг для проповідей та церковних метрик;
- опис зовнішнього вигляду церкви та дзвіниці;
- з’ясування матеріального стану парафії (церковні фондуші, грошові леґації та ін.);
- встановлення переліку сіл, приписаних до парафіяльного храму, та загального числа парафіян;
- фіксування діючих при церкві братств, дяківських шкіл та шпиталів.

Окрім церковно-адміністративних та господарсько-економічних питань, ревізія 1695-1696 рр. заторкувала ряд інших проблем. Очевидно, що вона здійснювалась і з пастирською метою, про що свідчить участь візитаторів у богослужіннях у кожній з обстежуваних церков (з цього, власне, й розпочиналася візитація в парафії) та проповідування вірним слова Божого після завершення канонічного огляду храму. Принагідно зауважимо, що подібний характер мали й інші генеральні візитації Володимирської єпархії в наступні роки.

Візитація 1699-1701 рр.

Єпископська ревізія цього періоду покрила лише частину єпархії. Так, з 54 парафій Володимирської протопопії були обстежені 11. Усього дві церкви (сс. Жашковичі та Стенятин) стали об’єктом уваги візитаторів у Порицькій протопопії. Більшість храмів описано тільки в Тартаківському (9 з 11) і Торчинському (19 із 29) намісництвах. А дві церковні округи – Камінь-Кошарська

і Киселинська, з незрозумілих причин взагалі не були охоплені ревізією. Натомість практично вперше єпископські комісари відвідали парафії Сокальської протопопії (13 храмів). Загалом візитація 1699-1701 рр. поширилася на 91 осередок релігійного культу Володимирського владництва, що становило бл. 37 % від усіх діючих на той час у ньому храмів і монастирів.

Ця візитація, нагадаймо, вирізнялася тим, що вона охопила не тільки ті церкви, які вже інспектувалися протягом попереднього канонічного огляду, але й православні святині сусідньої Луцької єпархії – з метою запровадження там унії (луцький владика Діонісій (Жабокрицький) тоді ще офіційно не проголосив єдності з Апостольським престолом). Зокрема, до візитаційного маршруту було включено Збаразьку протопопію, котру обстежував володимирський офіціал Даниїл (Коритинський) у середині серпня 1700 р. за підтримки власника Збаразької волості магната Юзефа Потоцького. Зі змісту протоколу, складеного Коритинським, дізнаємося, що він відвідав дві святині у Збаражі, місцевий монастир та дев'ятьох священиків з навколишніх сіл, в яких після спустошень другої половини XVII ст. не залишилося жодного храму. Свою неспроможність ревізувати всю протопопію о. Даниїл пояснював тим, що „ще ані церков, ані домів парохі [...] збудованих не мають, тому туляться в хатах близьких сусідів, а інші ще перебувають у схизмі”⁹⁰. Не візитував генеральний намісник інших святинь протопопії й через опір православного населення цієї унійній ревізії, про що побіжно згадував і сам володимирський офіціал, визнаючи, що вірні „не хочуть перебувати під зверхністю нашого його милості отця архипастиря, і взагалі посполитий люд бунтують, аби не схилився до унії”⁹¹.

Основою для обстеження храмів була візитаційна книга ХДНБ-819199, яка вже містила протоколи канонічних оглядів церков Володимирського крилосу 1695-1696 рр. Тому єпископські комісари проводили інвентаризацію церковного майна „podług deskrypcjej wizytu wyżej wyrażonej wielebnego ks. Kulczyckiego”⁹². Від попередньої ревізії візитація 1699-1701 рр. відрізнялася тим, що фіксувала наявність у місцевого духовенства соборових квитів („kwit soborowy”) і посвідок про отримання св. мира, а також грамот рукоположення та інсталяції („list stanowleny”). Як і в час генеральної візитації середини 1690-х рр., було обстежено храми та здійснено облік церковного інвентарю. Пильну увагу пастирські комісари звертали на Пресвяту Євхаристію в кивоті, яка символізувала присутність

⁹⁰ „Jeszcze ani cerkwi, ani domów kapłani dla residencji sobie post hostilitatem pobudowanych nie mają, lecz tylko w chatach sąsiadów blizkich przytulają się, a drudzy jeszcze pertinaces in schismate persewercją” (Отчет (визита), представленный намѣстникомъ Владимирскаго уніятскаго епископа, Данииломъ Корытынскимъ, о состоянїи церквей и духовенства въ Збаражской благочинїи. 1700. Августа 13-15 // Архивъ ЮЗР. 1871. Ч. 1. Т. 4. С. 141 (док. № LXVII)).

⁹¹ „Nie chcą się mieć sub ditionem naszego JM ks. archipasterza, i owszem lud pospolity buntują, aby się nie skłaniał do uniej” (Архивъ ЮЗР. Ч. 1. Т. 4. С. 141).

⁹² ХДНБ, № 819199, арк. 7 зв.

Господа у храмі і на вшануванні якої особливий наголос робила тогочасна латинська еклезіологія. Для виконання сакральних чинностей та уділення Святих Тайн парохі мусили мати у церкві миро, свячену воду, літургійний посуд (чашу, дискос, ложечку тощо), ампулки, хрести, лампади, тож усі ці речі візитатори уважно оглядали й реєстрували у візитаційному протоколі. Щодо богослужбових книг ревізори обмежувалися записами про формат, місце друку, інколи – оправу, поділяючи в окремих випадках їх на друковані та рукописні. Нотували вони й дані про метричні книги в парафіях, яких, щоправда, здебільшого не було. Після цього комісари описували літургійні шати та покривала, котрі використовувалися під час богослужіння, вказуючи ґатунок матерії, її колір, стан збереження, призначення, кількість. З-поміж літургійного опорядження осібню характеризувалися сакральні речі, котрі зберігалися на престолі: антипедіуми, покривала, ілітони, антими́нси тощо. Дуже детальні відомості подавалися щодо іконостасу та напрестольних й настінних ікон, у т. ч. і про наявність у храмі царських врат і хоругв.

Окремо ревізори візитували пароху. Їх цікавила інформація про його походження, дату й місце свячень, ім'я єпископа, котрий рукоположив єрея, ставлену грамоту на парафію та ін. Особливо прискіпливо перевіряли вони те, чи священик, висвячений православним владикою, отримав благословення від унійного єрарха та дозвіл на відправлення Літургії у своєму храмі згідно з канонами Католицької Церкви. Поряд з особою душпастиря, увагу приділяли також вікаріям, якщо вони були в парафії, та дякам (у ті часи дуже нечисленим). У свій протокол ревізори вписували дані й про церковні фондуші та земельні посілости парафій, виділяючи відомості про ґрунти, сіножаті, городи та зазначаючи їхній юридичний статус, наявність фундаційних грамот на ці землі, іноді – їхні розміри. Після завершення генеральної візитації єпископські комісари видавали відповідні розпорядження для направи релігійного життя в парафії та покращення її матеріального стану, проте, як свідчать джерела, такі декрети в той період ще не вносились у візитаційні протоколи, а надсилалися єпископові як звіти⁹³.

Візитація 1703-1705 рр.

Третій з черги канонічний огляд єпархії за часів Шлюбича-Заленського розпочався після дворічного інтервалу, взимку 1703 р., а завершився аж 1705 р. Він заторкнув майже всі парафії Володимирської (48 із 54), Ковельської (31 із 34),

---

⁹³ Один з таких звітів надіслав Левові Шлюбичу-Заленському й візитатор Даниїл Копистинський; ця реляція частково повторює зміст протоколу візитації Збаразької протопопії, однак вона цінна тим, що відображає особисті враження єпископського комісара від пастирської ревізії та містить опис перебігу канонічного огляду церков, чого немає в самому візитаційному протоколі (див.: Архивъ ЮЗР. Ч. 1. Т. 4. С. 148-153 (док. № LXIX)).

Сокальської (14 із 16), Тартаківської (10 із 11) і Торчинської (27 із 29) протопопій та всю територію Камінь-Кошарського, Киселинського й Порицького намісництв. Церква в с. Хотячів чомусь була візитована двічі – 23 жовтня 1703 р. і 10 грудня 1705 р. Натомість храми в сс. Кристиямпіль та Обзир тоді обстежувалися вперше. Загалом ревізія 1703-1705 рр. поширилася на 169 парафій Володимирського крилосу, тобто на понад 69 % його діючих церков і монастирів. Завдання цього канонічного огляду, як і попереднього, полягало у фіксації змін, що сталися в парафіях після останньої генеральної візитації, тому записи в книзі ХДНБ-819199 були лаконічними й нагадували радше неповний реєстр церковного майна, аніж класичний візитаційний протокол Володимирської єпархії кінця XVII ст.⁹⁴ Така вибіркковість уваги значно полегшувала працю пастирських комісарів і давала змогу проводити інспекції частіше, ніж тоді, коли б вони здійснювалися за „повною” програмою.

Єпископські візитації наступного володимирського владика Лева (Кишки, 1711-1728), мабуть, також відбувалися не з меншою інтенсивністю. На жаль, збереглися лише фрагментарні матеріали генеральної ревізії 1718 р. Йдеться про візитаційні описи двох унійних святинь у Сокалі – Св. Миколая Чудотворця та Св. Михаїла Архангела, укладені 11-12 травня 1718 р.⁹⁵ Цікаво, що володимирський єрарх тоді особисто вирушив у пастирську подорож, яка, припускаємо, охопила й інші терени Володимирсько-Берестейської єпархії. Лев (Кишка) дуже ретельно нотував фізичний стан храмів і дзвіниць, їхнє внутрішнє опорядження, особливості архітектурного стилю. Він також цікавився мистецьким оздобленням іконостасів та храмових образів, наводив перелік літургійних книг, священничих риз тощо. Підсумки канонічної ревізії сокальських церков архиерей виклав у візитаційних протоколах, що структуруються на майже двадцять добре розбудованих і змістовних розділів⁹⁶. Саме в цей період – за часів Лева (Кишки) – вперше у візитаційній практиці Володимирського владичтва з'являється підсумковий документ – Реформаційний декрет, що став для єрархії додатковим інструментом контролю за виконанням її розпоряджень та впровадженням необхідних інновацій.

⁹⁴ Такий лаконічний запис залишив у 1704 р. візитатор під час ревізії церкви с. Високе Литовське Кам'янецької протопопії (ЦДДА України у Львові, ф. 201, оп. 5, спр. 226, арк. 2).

⁹⁵ APL, ChKGK, sygn. 100, k. 9-15 v. Детальний аналіз інформаційного потенціалу цих описів здійснив: Gil A. Cerkwie Sokala... S. 121-122, 125-126.

⁹⁶ „Ordo in ecclesia”, „Opisanie cerkwi”, „Krzyże”, „Apparaty, Towalnie, alby, humerały, paski, komeszki, obrusy”, „Zaslonki”, „Ampułki, vela i paski, wozduszki”, „Antepedia”, „Ewangelie i księgi cerkiewne”, „Lichtarze, kadzielnice”, „Chorągwie”, „Dzwonnica, dzwony, dzwonki”, „Residitiae rzeczy różnych cerkiewnych”, „Quantitas parochiae”, „Grunta, sianozęci, sumy”, „Sprawy cerkiewne i brackie”, „Opisanie budynków na plebaniej”, „Punkta cerkwie sokalskiej świętomikulskiej podczas wizyty od nas zostawione” (APL, ChKGK, sygn. 100, k. 9-15 v.).

* * *

Завдяки генеральним візитаціям Володимирського владичого двору вдалося: а) законодавчо забезпечити правовий статус низки духовних інституцій Унійної Церкви; б) встановити дієвий контроль за дотриманням русинами публічного релігійного культу; в) здійснити інвентаризацію бенедиктинських парафій і деяких монастирів; г) частково реформувати організаційну структуру єпархії; ґ) поширити практики соціального дисциплінування клиру й вірних; д) устійнити цензуру за релігійною літературою; е) розробити масштабну програму катехизації та, у ширшій перспективі, християнізації руської спільноти. Систематичні пастирські ревізії кінця XVII – початку XVIII ст. дали змогу завершити процес реуніатизації теренів Західної Волині (у т. ч. відновити свій *status quo* перед 1648 р.) та повернути до єдності з Римом абсолютну більшість вірних-русинів регіону. Пов'язані з душпастирською діяльністю духовенства і практикуванням публічного релігійного культу, генеральні візитації Лева (Шлюбича-Заленського) 1695-1705 рр. заторкували досить великий спектр проблем внутрішнього життя Володимирської єпархії.

НАРИС 4

ІНСТИТУТ ЄПАРХІАЛЬНИХ СОБОРІВ

Соборова практика дозамойського періоду

У ранньомодерну добу, з огляду на територіальну охопленість і вплив на християнську спільноту, головну роль відігравали канонічні візитації, василіянські конгрегації та єпархіальні собори. Про одне з таких зібрань духовенства у Володимирському унійному владіцтві напередодні Замойського собору й ітиметься в цьому нарисі. Дослідження побудоване на аналізі унікального джерела – збірки актів єпархіального собору у Володимирі 13-15 жовтня 1715 р., що були вписані у книгу понтифікальних чинностей („Щоденник”) Лева (Кишки) під назвою „*Synodus Dioeciesana Vladimiriensis*”. Структурно ці матеріали містять: 1) вступну та завершальну формули чину соборування; 2) „діяння” собору (докладний опис перебігу чотирьох сесій); 3) реєстр церков і духовенства Володимирського крилосу-офіціалату (за намісництвами); 4) конституції собору – „*Postanowienia soboru Włodzimierskiego*” (20 правил); та 5) устав Володимирської єпархіальної семінарії – „*Regulae et leges ab alumnis vladimiriensibus observandae*” (12 параграфів). Сукупно вони не тільки відображають соборову практику руських владіцтв та релігійну програму *Slavia Unita* в Речі Посполитій, але й містять докладні дані про організаційну структуру волинської частини Володимирської єпархії для практично не вивченого періоду в її історії – першої третини XVIII ст. Документ декілька років тому було виявлено в колекції Павла Доброхотова Архіву Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук¹. Як з’ясувалося, „Щоденник” є одним з томів знаменитих „*Actis*

---

¹ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 1-48 (реєстр: Ульяновський В. І. Колекція та архів єпископа Павла Доброхотова. Київ 1992. С. 170). Фрагмент „Щоденника” Кишки, що відклався в колекції Доброхотова, є 9-м томом „*Actis Kiscianis*” і хронологічно охоплює відрізок часу від 3 серпня 1714 р. до 31 грудня 1715 р. Попередній аналіз змісту книги показує, що збереглася лише частина записів за цей період. Разом з декількома іншими томами рукопис віднайшов наприкінці XIX ст. у бібліотеці Жировицької духовної семінарії православний дослідник з Гродна М. Диковський, який і надав цьому джерелу стереотипну назву – „*Acta Kisciana*” (Диковский Н. Базилианский орден и его значение в западно-русской униатской Церкви во XVII и начале XVIII века // Гродненские епархиальные ведомости. 1906. № 24-25, 38; Кургановичь С. В. Діонисій Жабокрицький... С. 244-245; Deruga A.

Kiscianis” (канцелярійних і хронікальних записів, які Кишка провадив упродовж 1702-1728 рр. як протоархимандрит, володимирський єпископ і київський митрополит)². У другій половині ХХ ст. це джерело було введено до наукового обігу завдяки едиційній діяльності монахів Василіянського чину³.

Соборова практика владицтва до початку ХVІІІ ст. відома хіба що в загальних рисах. Документальні вістки про зібрання єпархіального клиру того часу є фрагментарними й не дають змоги відтворити цілісну картину соборового руху, хоча певні його типологічні характеристики все ж простежуються. Перший після проголошення єдності Руської Церкви з Римом єпархіальний собор Іпатій (Потій) скликав у липні 1597 р. – до Берестя, де було підтверджено унійну

Piotr Wielki a unicy... S. XVI–XVII). Диковський з’ясував, що окремі аркуші „Щоденника” відсутні. Пізніше з уривка тексту було виготовлено копію (донесення про переслідування луцького унійного владики Діонісія (Жабокрицького) на початку ХVІІІ ст. під титулом „Descriptio captivationis a Moschis Dyonyzii Zabokrzycki, episcopi Luceoriensis” (арк. 118 зв.-121 оригінальної пагінації). У першому десятилітті ХХ ст. вона потрапила у фонди Імператорської академії наук у Санкт-Петербурзі (Срезневский В. И., Покровский Ф. И. Описание рукописного отделения Библиотеки имп. Академии наук. Санкт-Петербург 1910. Т. 1. № 50), однак подальша її доля невідома.

² Досі не встановлено, скільки всього Лев (Кишка) уклав томів книги своїх понтифікальних чинностей. Це джерело вважалось більшістю дослідниками втраченим ще в ХІХ ст. (див., наприклад, зауваги: Codello A. Kiszka Łukasz... S. 511; Wojnar M. Basilian Scholars... P. 74). Після смерті митрополита в 1728 р. „Acta Kisciana”, як виглядає, опинилися в різних руках. Зокрема, останній (13-й або 14-й) том дістався його наступникові на Київському престолі, львівському владиці Атанасієві (Шептицькому), який отримав фоліант разом з митрополічним архівом (правдоподібно, в 1729 р.). Рукопис спершу зберігався у Львівському єпархіальному архіві, пізніше – в архіві Галицької греко-католицької митрополічної консисторії, а на початку ХХ ст. був переданий до новоствореного Церковного музею у Львові (з 1913 р. Національного музею). Атрибутований нещодавно кодекс на титульному аркуші має оригінальну назву „Miscilanea varia 1727 mense julio” й містить записи останнього періоду життя Лева (Кишки) – від липня 1727 р. до 4 жовтня 1728 р., причому хворий митрополит власноручно провадив „Щоденник” до 24 вересня 1728 р. (НМЛ, Ркл-113). Інші два томи „Actis Kiscianis” (8-й і 9-й?), які хронологічно охоплювали відповідно 1720-1721 рр. і 1721 р., у другій половині ХVІІІ ст. фігурували в складі документів митрополічного архіву Флоріана (Гребницького, 1748-1762) як „Księga piąta” (РГИА (СПб), ф. 823, оп. 3, д. 117, л. 14).

³ Про наявність в Австрійській національній бібліотеці у Відні 1-го (1702-1703 рр.; 98 арк.), 6-го (1710-1711 рр.; 326 арк.) та 11-го (1723-1725 рр.; 331 арк.) томів „Щоденника” Кишки вперше повідомив Михайло Ваврик ще наприкінці 1970-х рр. (Die Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien, „Series Nova”, № 3844-3846. Див. перестовий опис цих матеріалів у: Mazal O., Unterkircher F. Katalog der abendländischen handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. Series nova (Neuerwerbungen). Wien 1967. Bd. 3. № 3846-3849. Про віденські „Acta Kisciana” згадують: Підручний П. Початки Василіянського чину... С. 116; Cubrzyńska-Leonarczyk M. Oficyna supraska 1695-1803... S. 43-44). Отець Порфирій Підручний з цього „унікального тритомного щоденника” виготовив мікрофільми. Фрагмент 5-го тому опублікований василіянами у Римі (Excerptum ex „Actis Kiscianis”... P. 8-68).

декларацію українсько-білоруського єпископату попереднього року⁴. Такі зібрання клиру в 50–60-х рр. XVII ст. проводилися і за архиерейства владики Івана-Михайла (Потія)⁵. За наступника Потія – Венедикта (Корсака-Глинського, 1667-1678), єпархіяльний собор мав відбутися 1671 р. – почергово у Бересті та Володимирі. Його ініціював київський митрополит Гавриїл (Коленда), аби підготувати ґрунт для візитації Володимирського владичтва, з правлячим архиєреєм якого він мав особистий конфлікт⁶. Наприкінці березня – на початку квітня 1711 р., через декілька тижнів після хіротонії, своє перше єпархіяльне зібрання у Володимирі провів Лев (Кишка). Користаючи з цієї нагоди, новий пастир здійснював різні адміністративні призначення, висвячував нових єреїв, видавав декрети духовного суду, полагав господарсько-фінансові справи та приймав скарги від мирян, духовенства і коляторів парафій. На 21 травня того ж року єпископ Лев запланував наступний собор у Бересті для намісників Берестейської, Влодавської, Кам'янецької, Кобринської, Поліської та Пружанської протопопій, на якому планував роздати духовенству св. миро. Крім того, Кишка обстежував парафії свого владичтва, скликаючи одночасно клир на єпископські соборчики. Під час таких зібрань єпископ сподівався отримати катедрастик („*proventum Mensae*”) від священників Дорогичинського, Кам'янецького, Кобринського і Пружанського намісництв та видати їм нові антимінси і ставлені грамоти („*investituris*”)⁷. У травні або червні 1712 р. Лев (Кишка) очолив черговий з'їзд духовенства, де серед іншого приймалися дисциплінарні рішення щодо неканонічного обсадження церковних бенефіцій деякими душпастирями⁸.

У другій половині XVIII ст. у Володимирському владичтві собори, припускаємо, відбувалися так само динамічно, проте їхню хронологію, за відсутністю відповідних джерел, вдається простежити переважно тільки для Берестейського крилосу-офіціалату (зокрема у 1774, 1776, 1777, 1781, 1798 і 1799 рр.)⁹. Засади

⁴ Тимошенко Л. Унійна діяльність Іпатія Потія... С. 122-123.

⁵ Великий А. Г. 3 літопису християнської України... Т. 6. С. 115-116.

⁶ Див. витяг з пастирського послання Гавриїла (Коленди) до єпархіяльного клиру Володимирського владичтва від 12 травня 1671 р.: „*Propterea ut post hanc Visitationem, Synodo Episcopali designata, possimus sufficienter scire de Protopraesbyteratibus, et Ecclesiis, et animabus Archipastoratui nostro commendatis. Donec igitur Synodus dicta succedat ex potestate nostra Metropolitana omnibus Reverendis Patribus, Protopresbyteris, Presbyteris Archidioecesis nostrae Vladimiriensis et Brestensis mandamus ut sitis parati ad reddendas rationes villicationis et curae animarum, ut hoc ipsum deferatur per Nos Sedi Apostolicae. Quando autem Synodum designabimus Brestae et Vladimiriiae, tum universalibus singularibus Protopresbyteratibus Brestensibus et Vladimiriensibus denuntiare non tardabimus*” (Epistolae Korsak, Sielava, Kolenda. P. 298 (док. № 76)).

⁷ Excerptum ex „*Actis Kiscianis*”... P. 27, 36, 45, 61, 66-67.

⁸ Deruga A. *Regestra listów*... S. 6.

⁹ APL, ChKGK, sygn. 90, k. 1 v.-3 (собор 7-9 червня 1798 р. у Ганній під головуванням Порфирія (Важинського) для намісництв Берестейської єпархії „*w Galizji Zachodniej*”),

проведення зібрань духовенства цього періоду частково розкриває пастирський лист владики Пилипа-Феліціана (Володковича) від 20 вересня 1772 р. „Універсал” передбачав пильний контроль собору за станом бенедикціїв і церков, а також релігійними практиками парафіян. У зв’язку з цим, окрім загальних письмових звітів, намісники представляли також ретельно укладені парохами реєстри „осіб католицької віри”. Іншим завданням єпархіальних конгрегацій було відновлення етноконфесійної єдності Володимирсько-Берестейського владичтва, на території якого, про що вже згадувалося, функціонували численні православні осередки. Саме в цьому дискурсі треба розглядати наголос пастирського листа Володковича на тому, аби намісники подали списки храмів, які „odpadłe od jedności s[więtej]”, з докладними відомостями про їхній правовий статус і матеріальний стан¹⁰.

Прикладом кодифікації на єпархіальному рівні тогочасної соборової практики та устійнення самої формули соборування (з усіма відповідними церемоніями та обрядами) є „Synodus Dioeciesana Vladimiriensis”. Він відбувся 13-15 жовтня 1715 р. в Успенському кафедральному храмі Володимира й відіграв важливу роль у легітимізації цього органу церковного адміністрування не тільки у Володимирському владичтві, але й у всій Київській митрополії. Річ у тім, що саме тоді розгорівся гострий конфлікт між руським духовенством і єрархією (головно з економічних мотивів), в який безпосередньо був утягнутий Лев (Кишка). Одним з наслідків цього протистояння було поставлення Римською Апостольською столицею під сумнів багатовікової прерогативи унійного єпископату скликати собори. Тому першим актом, який проголосив Кишка на зібранні 1715 р., стала тридентська постанова про право „митрополитів, архієпископів і єпископів [...] щороку відбувати єпархіальні собори, і на них приймати відповідні слушні декрети”¹¹.

Типологічно зібрання у Володимирі належить до „помісних дволітніх соборів”, або ж, за тогочасною термінологією, „часткових соборів”, що почергово відбувалися в кафедральних храмах крилосів-офіціалатів, здебільшого влітку або восени. У такий спосіб владики намагалися забезпечити максимальну участь парафіяльного духовенства в соборуванні й детальніше ознайомитися зі станом справ на місцях. У рамках річного соборового циклу в українсько-білоруських владичтвах тієї доби планувалося проведення загальноєпархіальної

к. 14 v.-15 v. (собор у Ганній 10-11 червня 1799 р.); sygn. 179, s. 42-61 (діяння та конституції „генерального собору” 11-13 травня 1774 р. у Бискупичах), s. 72-73 (стислий опис „генеральних соборів” 1776 і 1777 рр.), s. 91-99 (діяння та конституції „генерального собору” в Бересті 18-20 жовтня 1781 р.).

¹⁰ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 2, картон 9, ед. хр. 1, л. 263, 271.

¹¹ Там же, оп. 1, ед. хр. 50, л. 39 об. Перебіг та наслідки „соборового конфлікту” 1713-1715 рр. висвітлюються в: Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть / Упоряд. та іст. нарис І. Скочиляса. Львів 2006. С. III–LVII.

„генеральної” конгрегації (собору), „помісного дволітнього” собору та єпископських соборчиків в адміністративних центрах намісництва¹². Отже, 1715 р. у Володимирсько-Берестейській єпархії, крім „помісного собору” у Володимирі, мали б відбутися також „генеральний собор” для всього владництва та другий „помісний собор” для Берестейського крилосу-офіціалату, проте документально це не підтверджено.

У Київській митрополії главою (протосом) і єдиним законодавцем собору вважався єпископ, а духовенство мало лише дорадчий голос¹³. Тільки архиєрей міг скликати таку конгрегацію або ж делегувати для цього протосинкела, і без його присутності це зібрання було б недійсним. Разом з протосом Левом (Кишкою) з-поміж вищого єпархіяльного духовенства у Володимирському „помісному дволітньому” соборі взяли участь офіціал о. Патритій (Більський) (Patritius Bielski), писар крилосу-капітули о. Олександр (Кизіковський) (Alexander Kizikowski), крилошанин-еклезіарх о. Теодор (Баховський) (Theodorus Bachowski), а також викладачі й адміністратори місцевої семінарії¹⁴. Можливо, були тут і зверхники Василіянського чину (зокрема о. Соколінський), яких Кишка запросив до Володимира на 14 жовтня того року для обговорення проблеми вакантності престолу Полоцької архієпархії¹⁵. Окрім близько десяти намісників, найбільшу групу соборуючих складала парафіяльні священники (максимально – бл. 200 отців, за реєстром духовенства). Однак зміст 12-го правила Володимирського собору, котре накладало суспензу („запращеніє”) на порушників соборової дисципліни, засвідчує, що певна кількість парохів таки не прибула на єпархіяльний з’їзд¹⁶. Щодо мирян – „Божого люду” – то їхня участь у конгрегації 1715 р. не занотована. Саме в цей період в Унійній Церкві остаточно занепадає інститут елекційних соборів, який передбачав присутність на них руської шляхти, міщан і братств, тож зрозуміло, що до соборування на звичайних щорічних зібраннях єпархії мирян у XVIII ст. допускали зрідка¹⁷.

Володимирський собор тривав три дні. Сам чин соборування був поділений на чотири сесії, які проходили зазвичай з 9 год. ранку до 4 год. пополудні „для вигоди всім парохам” (остання, четверта сесія, своєю чергою, складалася з трьох підсесій). Аналіз соборових чинностей показує, що зібрання 1715 р.

¹² Концепцію „соборової триади” („генеральний собор”; „помісний дволітній (трилітній) собор”; „єпископський соборчик”) та її пастирську практику на матеріалах двох руських владцств розглянуто в працях: Собори Львівської єпархії... С. LXXI–LXXVIII; Skoczylas I. Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej. Lublin 2008. S. 23-42.

¹³ Див.: Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589-1891). Львів 2000. С. 169.

¹⁴ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 39-44.

¹⁵ Deruga A. Regestra listów... S. 7.

¹⁶ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 42.

¹⁷ Собори Львівської єпархії... С. XCV.

мало літургійну, пасторальну, адміністративну, фіскальну та судову мету. Кожен день розпочинався Літургією та молитвою до Святого Духа („Царю Небесний”). Як на початку собору, так і на його завершенні відбувалася урочиста процесія зі Святими Дарами навколо Успенського храму, зі співом гімну св. Амвросія „Тебе, Бога, хвалимо” („The Deum”). Під час урочистого відкриття сесії його учасники, „згідно з давнім звичаєм Східної Церкви”, тримаючи в руках палаючі свічки, проголосили анатему еретикам, а також відспівали многоліття руській єрархії („multi anni hierarchico rutheno”). Духовенство зобов'язували брати участь у всіх соборових богослуженнях (було визначено сім священників, які почергово відправляли Св. Літургію у Володимирському соборі), а також висповідатися й прийняти Тайну Євхаристії (для цього обирали п'ять ісповідників). На 3-й сесії клир складав на руки митрополита Ісповідання віри, „прихиливши коліна і поклавши палець правої руки на Святе Боже Євангеліє”. Одним з ключових моментів конгрегації було виголошення проповідей наперед визначеними проповідниками (на його відкритті таке „казання” мав о. Діонисій Чорнолуцький, префект Володимирської школи). На 1-й соборовій сесії також занотована промова Лева (Кишки), „звернена до римського понтифіка Климента XI та короля Августа II [...] та зростання в доктрині і звичаях Перемишльської, Володимирської й інших [унійних] єпархій”. Це та інші пастирські повчання єпископа, можливо, опиралися на готові взірці, запозичені з рукописних Кормчих книг різних списків і редакцій. Завершувалося зібрання многоліттям духовній і світській владі (римському архиєреєві та правлячому в державі монархові) й пастирським благословенням його учасників¹⁸.

Володимирський собор багато уваги приділяв вирішенню практичних адміністративних справ, пов'язаних з налагодженням дієвого пастирського контролю за життям парафіяльного клиру та мирян. Так, на 2-й сесії обрано екзаменаторів для намісництва (їхній перелік – по три для кожного намісництва – додано до актів конгрегації). Після складення відповідної присяги вони повинні були на місцях періодично приймати іспити у священників, наглядати за їхньою діяльністю та готувати кандидатів до єрейських свячень. Окремим декретом Лев (Кишка) номінував апостольським нотарієм в єпархії о. Олександра Кизіковського. На зібранні вирішувалися й інші питання пастирсько-адміністративного характеру. Зокрема, під час 3-ї сесії три спеціально обрані для цього урядники за дорученням владики здійснювали ревізію у священників метрик, Службеників, фундаційних документів, інсталяційних (ставлених) грамот, а також роздавали їм св. миро „в пообідні години” й оглядали мирниці, в яких воно зберігалось¹⁹.

Щодо фіскальних прерогатив собору, то вони не акцептувалися церковним правом, хоча насправді їхня реалізація вважалася одним з головних соборових

¹⁸ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 39-39 об., 48.

¹⁹ Там же, л. 39 об.

завдань. Так, під час конгрегації було проведено успішну збірку на новофундовану семінарію. Та чи духовенство сплачувало тоді до єпископської скарбниці пастирський податок „катедрастик” – невідомо, адже Римська курія напередодні Замоїського собору мала серйозні застереження щодо канонічності цієї фактично звичаєвої практики²⁰. Недостатньо висвітленими у джерелах є також судові функції конгрегації 1715 р., хоча вибір на 1-й сесії трьох соборових суддів і згадки про „судові засідання” на одній з наступних сесій дають підстави стверджувати, що Лев (Кишка) досить активно використовував цей форум для зміцнення у своєму владитстві канонічної дисципліни, насамперед серед священничого клиру.

Артикульованим підсумком Володимирського собору було публічне проголошення відповідних настанов і пастирських декретів та укладення соборових „діянь”. Після ретельного редагування вони лягли в основу правил новозаснованої єпархіяльної семінарії, а також конституцій цього зібрання, написаних польською мовою „для зрозуміння всіма” (їхні копії отримали всі намісники – учасники зібрання). З тих декретів, які зачитувалися на соборі, лише текст про „таблицю свят, яких треба святкувати” не ввійшов до його актів²¹.

Релігійна програма „помісного собору” 1715 року

„*Postanowienia soboru Włodzimierskiego*” відображають інституційний вимір релігійної програми Володимирської єпархії. 20 правил собору переважно обговорюють питання, пов’язані з пастирською діяльністю духовенства і практикуванням публічного релігійного культу, серед яких:

- кодифікація та уніфікація літургійних обрядів (правила 1, 15, 18);
- контроль за sacramentalними практиками й належним пошануванням „святих речей” (правила 8, 14, 16, 17, 19);
- утвердження культу блаженного Йосафата (Кунцевича) та політична легітимація *Slavia Unita* (правила 10, 11);
- програма християнізації унійної спільноти (правила 9, 13, 17, 19);
- модернізація органів церковного управління та адміністративного контролю в єпархії (правила 3, 4, 7, 9, 12);
- соціальне дисциплінування та „цивілізування” парафіяльного клиру (правила 3, 5, 20);
- реформа богословської освіти (відкриття єпархіяльної семінарії) (правила 2, 4).

²⁰ Див. аргументи митрополита Лева (Кишки), який описує в своїх донесеннях до Риму практику сплати катедрастика під час єпархіяльних соборів, у: *Epistolae Kiška, Szeptyckuj, Hrebnyckuj*. Р. 44-45 (док. № 35-36).

²¹ Архив СПБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 40-40 об.

У семи випадках Володимирський собор, ухвалюючи свої конституції, безпосередньо покликається на папські булли, конституції Римської Апостольської столиці та декрети Триденту (фрагмент одного з них наведено в перекладі польською мовою). Латинське канонічне право в цьому разі дозволяло руській єпархії легітимізувати перед Папським престолом інститут єпархіальних конгрегацій у Київській митрополії, підтвердити номінації на різні церковні уряди, створити правові підстави для фундації семінарії та її матеріального забезпечення, врегулювати судові й матримоніальні повноваження намісників, а також встановити дієвіший контроль за релігійним життям мирян²².

Кодифікація та уніфікація літургійних обрядів

Літургійні приписи Володимирського собору підкреслюють передовсім необхідність досягнення однозгідності у богослужбових відправах „за новим Службником”. Вони суголосні з тогочасним занепокоєнням духовної еліти відсутністю устійненого в усіх унійних владцтвах канону Св. Літургії (висловлене, зокрема, василіянськими капітулами 1703 і 1709 рр.). Цілком логічним було б припустити, що собор 1715 р. мав на увазі Службник Кипріяна (Жоховського) 1692 р. – першу друковану книгу цього типу в руських землях. Службник впровадив деякі літургічні „новини” (як-от приватні богослужби, відправлення повної Літургії під час П’ятидесятниці, обхід з Найсвятішими Тайнами у Велику П’ятницю і на Великдень, нівеляція ролі дякона в церкві, ігнорування імен руських святих), а також кодифікував уже існуючі в Київській митрополії практики (*filioque*, поминання папи римського, усунення теплоти й губки та відмова від напоювання Агнців для Літургії Напередосвячених Дарів)²³. Однак з’ясувалося, що 1-ше правило собору мовить радше про докладніше не відомий передрук Службника Жоховського, здійснений з ініціативи Лева (Кишки) бл. 1713 р., коли той також почав виконувати обов’язки адміністратора унійної митрополії та Перемишльського владцтва. Як доносив апостольський нунцій Єронім Ґрімальді, Кишка „мав змогу запровадити у вжиток в цій єпархії виправлений Службник і Часослов, котрі було видруковано в його Володимирській єпархії”. Парафіяльний клир тоді скаржився Римові на руських владик, які на єпархіальних соборах „хочуть зобов’язати духовенство купувати наново видрукований Службник за високою ціною під приводом того, що в ньому виправлено багато помилок, ко-

²² Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 39 об., 40 об., 41 об.-42 об.

²³ Ваврик М. До історії Службника в Українській Католицькій Церкві в 2-ій половині 17-го століття // *Analecta OSBM*. 1979. Vol. 10. P. 102-112; Його ж. Службник Митрополита К. Жоховського 1692 р.: Генеза і аналіз // *Ibid*. 1975. Vol. 9. P. 319-323; Ґаладза П. Літургічне питання і розвиток богослужень напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII ст. // *Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви у XVII столітті: Матеріали Четвертих „Берестейських читань”* (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.) / Ред. Б. Ґудзяк; Співред. О. Турій. Львів 1997. С. 19-20.

трі стосуються відправи Служби Божої, тим часом як насправді цей новий Службник нічим не відрізняється від інших і є звичайнісіньким передруком”²⁴.

Оскільки не всі священники Володимирської єпархії були обізнані з приписами щодо відправлення Літургії, Утрені та Вечірні „за Службником [Жоховського]”, собор наказав усім парохам відбути двотижневу „практику й навчання” при Успенській катедрі „під наглядом еклезіарха”. Щоб уже від початків призвичаїти молодих єреїв до нових літургійних правил, було вирішено організувати у Володимирі для них своєрідний „новіціат”, в якому протягом трьох тижнів вони мали проходити богослужбову формацію. Задля збереження спільнотного характеру Св. Літургії, собор заборонив її правити „по дворах під карою клятви”. Що стосується латинських нововведень, пізніше апробованих Замойським собором, то „*Synodus Dioeciesana Vladimiriensis*” дозволив відновлювати Агнець, просочений освяченим вином (який упродовж року зберігався в церкві і яким причащали хворих), кожних два тижні²⁵.

Стурбованість Володимирського собору занепадом східнохристиянської літургійної спадщини та, ширше, давніх релігійних традицій Київської митрополії²⁶ („руської старовини”) несподівано виявляється суголосною аналогічним настроєм у середовищі Василянського чину, на який дослідники традиційно покладають головну відповідальність за „латинізацію” українсько-білоруської Церкви. Для прикладу, в квітні 1711 р., під час подання Віленського Святотроїцького монастиря новому настоятелю о. Василю (Процевичу), візитатор, борунський ігумен о. Іван (Олешевський) залишив василянській братії новий устав – „*Porządek opisany Monasterya Wilenskiego Cerkwi Przenas. Troycy*”. Серед інших правил, що регламентують внутрішнє життя обителі, Олешевський, взиваючи до авторитету Св. Отців, особливо акцентує на дотриманні всіх церемоній Східної Церкви та відновленні тих обрядів, котрі з незрозумілих йому причин монахи вже тривалий час занедбували або й свідомо ігнорували²⁷. Візитаторові

²⁴ Гуцуляк Л. Д. Божественна літургія... С. 95-103.

²⁵ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 41, 42-42 зв.

²⁶ Згадаймо хоча б уже хрестоматійні закиди тогочасного аудитора Київської митрополії Петра Камінського вищому унійному духовенству щодо латинізації Руської Церкви, викладені в його донесенні до Риму в 1680-х рр.; див. публікацію документа: Щурат В. В обороні Потієвої Унії...

²⁷ Цей пасаж василянина Олешевського вартий того, аби його зачитувати повністю: „*Aby ceremonie święte nam od OO. Świętych podane, w ni w czym nie były mutowane, z czego by Syzma gorsząc się dalszą przez to nienawiść ku nam brać mogła, za czym oproszczone z Ewangelią na Służbie Bożej wychody, a odrzucone «ohłaszenynie», ktore się za Cathechumenow po całym swiecie przy ofiarach Boskich odprawowac się zwykły; także podczas «Cherowika» wyszły ze zwyczaju, y zertownika na wielki prestoł perenosy, «So mirom izydim», nie wychodzenie na cerkiew, y cokolwiek ceremonie dawne święte do powinosci nas obliguią, to wszystko WW. OO. odprawowac powinni, żadney rzeczy nie opuszczaiąc, ani na żaden zły zwyczaj dotąd obserwowany nie zapatruiąc się, pod niebłogosławienstwem Imieniem I. X. Prowincyała, miec chcą y przykazuię, y w tym*

йшлося насамперед про обряд Великого Входу під час Служби Божої (урочистої процесії переносу Святих Дарів від проскомидійника до престолу), який був важливою складовою співаної Літургії. Річ у тім, що василіяни, а також світські священники під впливом латинників почали практикувати приватні читані служби, несумісні з візантійською евхаристійною Літургією, і для них похід зі Святими Дарами став „зайвим”. Іван Олешевський та інші достойники Руської Церкви наполягали на безумовному дотриманні цього обряду саме тому, що в східно-християнській традиції він „розвинувся у гармонійну взаємодію між священнослужителями [...] та вірними [...]”, а „момент перенесення хліба й вина перетворився на важливий вияв спільнотного аспекту евхаристійної відправи”²⁸.

Сакраментальні практики

3-поміж релігійних обрядів, які в обставинах Київської митрополії були соціально та культурно детермінованими, собор, природно, головну увагу звернув на Великодню сповідь та матримоніальні практики. Останні часто мали неканонічний характер і трактувалися вірними радше як фольклорне дійство, тісно переплетене з реліктами поганства, аніж як сакраментальна чинність²⁹. На зібранні духовенства 1715 р. відверто визнавалося, що „в тутешніх краях почастішали покvapливі шлюби блукаючим людям”. Їхню масову появу, вочевидь, необхідно пов'язувати з тогочасними суспільно-політичними процесами у Речі Посполитій, а також подіями Північної війни, в яку була втягнута держава. Собор суворо заборонив священникам уділяти Тайну Вінчання таким „незнайомим особам” без дозволу єпископа – під карою клятви й усунення від бенефіцію. Кожний парох також не мав права допускати до одруження вірних з „чужих парафій”. Аби унеможливити ці та інші матримоніальні надуживання, Володимирський собор постановив вінчати парафіян тільки після проголошення в місцевому храмі протягом трьох тижнів передшлюбних оповідей³⁰.

wszystkim aby I. X. Starszy miał zawsze przezorne oko sumienie onego obowiazuię, ponieważ jeden z Episkopow naszych pobożnego y świętobliwego żywota, te słowa nam w Congregacyey Zakonney zostawił: «Iż doznałem, prawi y doświadczyłem tego nieraz jako Bog znacznie nas karał y karze za opuszczenie naszych starożytnych ceremoniey». Dla tego nie mają bydz w cerkwi naszej podczas Służby Bożey ukłękania na kolana, opuszczenie gwiazdek, porzuciwszy Antymins na Portatelu Rzymskim odprawowanie, bo na to żadney, ni od kogo licentiey nie mamy, ale wszystkich tych zwyczaiow swawola nasza namnożyła y Rzymskie ceremonie w Cerkiew wprowadziła, dla ktorzych wiele swoich ceremoniy zapomniewszy, y co raz one gubiąc, na to przywodziemy młodszą Bracią, że nie mając Instructiey dobrej o Nabożenstwie Ruskim, w wielkie błędy popadaia, y przydzie do tego, że y do ostatka onych zapomnie muszą, z czego wszystkiego, nie kto inszy, tylko my Panu Bogu rachunek czasu swego dac powinni będziemy” (Excerptum ex „Actis Kiscianis”... P. 35-36).

²⁸ Гуцуляк Л. Д. Божественна Літургія... С. 287-289.

²⁹ Архив СПБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 42-42 об.

³⁰ Ця практика опитувань вірних перед уділенням Тайни Вінчання була відома у сусідньому Холмському владичстві вже із середини 1680-х рр. На початку XVII ст. тут ще

Для дисциплінування уніатів важливе значення мала популяризація покутних практик, передовсім регулярної Тайни Покаяння та обов'язкової участі в Пасхальній сповіді. Декілька конституцій зібрання 1715 р. передбачали систематичний контроль парохів за тим, аби всі парафіяни сповідалися в часі Великоднього посту. Священики також повинні були заохочувати „простий люд” своїми духовними настановами („*exortami*”) до більш частого складання іспиту сумління та прийняття Євхаристії. Щоб упорядкувати чин покути та запобігти можливим непорозумінням і згіршенням, соборові отці заборонили душпастирям розрішати мирян від тяжких гріхів („*casus reservati*”) без спеціального письмового дозволу. Одне з правил скрупульозно перелічує 20 тяжких гріхів, відпущення яких зарезервоване за єпископом³¹.

Із сакраментальними практиками пов'язана турбота Володимирського собору про належне пошанування „святих речей”. Він наголошує на відповідному зберіганні св. мира, котре наказувалося тримати в олов'яних (цинових) мирницях. Священика, який з'явився б на майбутній конгрегації зі скляною мирницею, треба було суворо карати, адже це збільшувало ризик нещасних випадків, профанації „сакраменталій” і навіть уневажнення Св. Тайн. Подібні приписи знаходимо і в інших унійних владицтвах, зокрема Львівському та Холмському, де детально регламентувалася процедура отримання духовенством св. мира й додатково застерігалася, аби парохі змінювали його щороку, у фіксований термін³². Інша соборова конституція зобов'язує намісників вимагати від священиків зберігати Пресвяту Євхаристію обов'язково в кивотах („*siboriach*”), а Св. Тайни – у дарохранительницях (артофорах, „*puszkach*”). Через

траплялися випадки вінчання духовенством своїх парафіян уночі, „по кутах” і до того ж у нетверезому стані, натомість Володимирський собор 1715 р. про такі драстичні факти вже не згадує. (Див. публікацію актів єпископського соборчика в Грубешові 1619 р. та відповідної конституції Холмського собору 1684 р. в: Skoczylas I. *Sobory eparchii chełmskiej...* S. 70, 132).

³¹ Це „ересь або схизма; побиття і скривавлення клирика; звертання до світських судів [у церковних справах] або притягнення до них духовних осіб; захоплення церковних та парафіяльних ґрунтів і прибутків; ув'язнення чи затримання духовних і позивання їх до світських осіб; розршення від екскомуніки; відправлення богослужень в екскомуніці; підпал міст, містечок і сіл; уділення шлюбів вагусам (волоцюгам) без пастирського благословення; купівля духовних бенефіціїв; накладання громадами податків на духовенство; вигнання духовної особи з парафії; святокупство; добровільне (свідоме) вбивство; неправдиве свідчення з великою кривдою для ближнього; порушення прерогатив Церкви („церковної свободи”); побиття батька або матері; чародійство; позбавлення вагітності („плоду”) через встид; укладення шлюбу [з особами], які перебувають у [кровній] спорідненості” (Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 42 об.).

³² Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 42; Собори Львівської єпархії... С. 18, 27, 31-33, 39-41, 140, 184-186, 222-223, 254, 268-269, 288, 300-301, 320, 322-323, 356, 359, 366, 368, 382-384; Skoczylas I. *Sobory eparchii chełmskiej...* S. 71.

неодноразові звинувачення русинів у тому, що вони тримають Святий Хліб у воскових посудинах, коробках, загорнутим у папір тощо, Кишка навіть наполягав на тому, аби Святі Дари перебували не в дарохранительниці, а на головному престолі. Загалом цей припис собору може свідчити про те, що й на початку XVIII ст. у багатьох храмах спосіб зберігання Євхаристії був невідповідним, і до неї вірні не виявляли належної поваги, особливо поза Літургією³³.

*Культ блаженного Йосафата
та політична легітимація Slavia Unita*

На конгрегації окремо обговорювалася справа почитання Йосафата (Кунцевича), якого проголосив блаженним папа Урбан VIII в 1643 р. Культ мученика вирішили пристосувати до місцевих унійних традицій, тим більше, що дитинство і молодість Кунцевича тісно пов'язані з Володимиром (де він, як припускають, народився в міщанській родині)³⁴. З цією метою собор звелів „урочистість св. Йосафата святкувати в першу неділю після 27 вересня за новим календарем”, а також продовжувати побожну практику відзначати її в інші дні, „як це є за звичаєм у Володимирській єпархії”³⁵. Натомість бреве Урбана VIII встановлювало день святкування на 12 листопада (за юліанським календарем, 2 листопада, в день мученицької смерті Йосафата). Отже, зібрання 1715 р. фактично узаконило вереснєве почитання Кунцевича, яке поширилося в Київській митрополії в останній чверті XVII ст., коли Римська Конгрегація обрядів (1679 р.), реагуючи на прохання Кипріяна (Жоховського), дозволила перенести празник блаженно-го мученика з 12 листопада на 26 (16) вересня. Це було зроблено з практичних

³³ Гуцуляк Л. Д. Божественна Літургія... С. 168-170.

³⁴ Більш докладно про Йосафата (Кунцевича) можна довідатися з матеріалів його беатифікації й канонізації, виданих у Римі оо. василіянами: S. Josaphat Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonisationis / Ed. A. G. Welykuj. Roma 1959. Vol. 1; а також у спеціальному випуску збірника, присвяченому 100-літньому ювілею канонізації Кунцевича: Analecta OSBM. Miscellanea in honorem S. Josaphat VI (XII). Romae 1967. Fasc. 1-4. Див. також вдумливий аналіз джерел духовості св. Йосафата у статті: Senyk S. The Sources of the Spirituality of St. Josaphat Kuncsevyc // Orientalia Christiana Periodica. 1985. Vol. 51. P. 425-436. Вартий уваги й доробок сучасної білоруської історіографії у вивченні пастирської діяльності та духовної спадщини Кунцевича: Епісталацяця Сьвятога Язафата: Збор дакумэнтаў / Упор. й опрац. М. Баўтовіча. Полацак 2006; Марозава С. Іасафат Кунцэвіч у беларускай гістарыяграфіі // Sztuka sakralna i duchowość pogranicza polsko-ukraińskiego na Lubelszczyźnie. (Materiały z Międzynarodowej Konferencji „Sztuka Sakralna Pogranicza”. Lublin 13-15.10.2005 r.). Lublin 2005. S. 75-86; Пануцэвіч В. Сьвяты Язафат, архіяпіскап полацкі. Полацак 2000; Хадька А. Ю. Сьвяты Язафат Кунцэвіч: складванне культуры і іканаграфіі ў Беларусі // Наша вера. 2006. № 2. С. 26-29 (інший варіант статті під цією ж назвою ввійшов до збірника: Беларусь – Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі 18-19 сакавіка 2003 г. Мінск 2004. С. 106-110).

³⁵ Архив СПБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 42.

міркувань, аби дати змогу прочанам здійснювати численні паломництва до гробу Йосафата в Полоцькій архикатедрі. Дещо пізніше Жоховський включив свято як обов'язкове літургійне до виданого ним Службника, таким чином канонічно поширивши його на всю Руську Церкву. Оскільки ж це свято дуже часто припадало на будень, Новгородоцька василіянська капітула 1703 р. дала згоду відзначати празник блаженного Йосафата в найближчу неділю після 26 вересня³⁶.

Рішення Володимирського собору про обов'язкове почитання Кунцевича логічно вписується в тогочасні спроби руської єрархії розбудувати нові форми унійної побожності, для якої образ блаженного Йосафата був головним елементом. Така зосередженість на культі полоцького архиєпископа пояснюється в т. ч. тим, що, згідно з останніми дослідженнями³⁷, його мученицька смерть суттєво не вплинула на територіальне поширення унії навіть у „рідному” владіцтві. З іншого боку, зовнішні форми почитання Кунцевича (культ ікон, мощей тощо), котрі розвивалися впродовж другої чверті XVII ст., у т. ч. серед руського простолюду та римо-католиків³⁸, пізніше були затінені кривавими подіями воєн від часів Хмельниччини до початку XVIII ст. Бурхливе розповсюдження в латинському та східному християнстві марійної побожності також позначилося на локалізації культу Йосафата (Кунцевича) Полоцьком та окремими василіянськими осередками. Приклад Перемишльського владіцтва, яке приєдналося до унії досить пізно, показує, що через майже сто років після загибелі Кунцевича його культ так і не став символічним кодом русько-католицької самосвідомості. Як довів у своїй статті Борис Балик, попри рішення єпархіяльного собору в Перемишлі 27 квітня 1693 р. „свято блаженного Йосафата належно святкувати [...] під обтяженням сумління і під важкими цензурами”, спроби його поширення на парафіяльному рівні в кінці XVII – на початку XVIII ст. фактично виявилися невдалими. Так, у Дрогобичі навіть священник передміської церкви о. Григорій Стрільбицький, не кажучи вже про місцевих русинів, з великою

³⁶ Балик Б. І. З історії культу св. Йосафата в Перемиській єпархії (XVII/XVIII ст.) // *Analecta OSBM CCL anno a Martyrio S. Iosaphat vertente*. 1973. Vol. 8. Fasc. 1-4. P. 44-45, 48.

³⁷ Gil A. Kult Jozafata Kuncewicza i jego pierwsze przedstawienia ikonowe w Rzeczypospolitej (do połowy XVII wieku). *Zarys problematyki* // *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku. Zbiór studiów* / Red. A. Gil. Lublin 2005. S. 65-72; Kempa T. Czy męczeńska śmierć arcybiskupa Jozafata Kuncewicza przyczyniła się do rozwoju unii brzeskiej na obszarze archidiecezji połockiej? // *Ibid.* S. 93-105; Ejusd. *Recepcja unii brzeskiej na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich Korony do połowy XVII wieku* // *Rocznik IEŚW*. 2005. R. 3. S. 170; Ejusd. *Unia i prawosławie w Witebsku w czasie rządów biskupich Jozafata Kuncewicza i po jego męczeńskiej śmierci (do połowy XVII wieku)* // *Między Zachodem a Wschodem: Etniczne, kulturowe i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku* / Pod red. K. Mikulskiego, A. Zielińskiej-Nowickiej. Toruń 2005. S. 135-154.

³⁸ Для прикладу, було зафіксовано чудесні зцілення від хвороби селянина з с. Колодязі Луцького повіту в 1637 р. саме після молитви до Кунцевича (Довбищенко М. В. *Документи до історії унії...* С. 236).

неохотою поставився до рішення Перемишльської консисторії бл. 1695 р. замінити титул місцевої Преображенської церкви на посвяту Йосафатові (Кунцевичу), з урочистим вносом у храм намальованого образу блаженного³⁹.

Із конструюванням нової унійної totoжності корелює наголос Володимирського собору на потребі політичної легітимації Берестейської унії в Речі Посполитій, занепад якої загрожував самому існуванню Руської Католицької Церкви, та пошуку ширших горизонтів київського християнства. Дуже промовисто одна із соборових конституцій закликає духовенство відбувати богослуження „за нашу нещасну Вітчизну, за настання бажаного миру, за згоду християнських володарів, а насамперед за зміцнення святої віри”. До таких молитовних практик священники повинні були заохочувати й мирян, спільно з ними щосуботи відмовляючи акафіст до Пресвятої Богородиці, а в неділю – молебень з євхаристійною процесією навколо церкви⁴⁰.

Програма християнізації передбачала передовсім засвоєння уніатами катехизмових правд віри⁴¹, зокрема тих, які стосувалися їхнього сакраментального життя. Перед уділенням кожної Св. Тайни парохі мали повчати мирян („dawać exortu”), що „сакраменти дають Божу ласку та чинять інші благодійства”. Наука катехизму будувалася таким чином, аби вірні глибше пізнавали сутність християнського вчення і ходили „до Божих святинь не тільки зі звичаю, але й зі своєї побожності”⁴². Собор, певною мірою вже вслід за душпастирською практикою Київської православної митрополії другої половини XVII ст.⁴³, під-

³⁹ У підсумку о. Стрільбицького (який, до речі, славився своїм ексцентричним характером) 1702 р. було усунуто з парафії та оскаржено духовним судом за те, що він з економічних, а почасти й релігійних мотивів („усною хулою [...] гідності і величі угодника блаженного Йосафата заперечувати смів”), нехтував культом Кунцевича, який, за образним висловлюванням пароха, „з’їдав його хліб”. Суд установив, що о. Стрільбицький не надавав належної уваги відпустам і празникам на честь бл. Йосафата, не вмів відправляти служби до блаженного, не знав, згідно з церковним уставом, храмового тропаря, не заохочував своєї пастви до почитання полоцького архієпископа. Водночас самі парафіяни, покликаючись на „старовину”, на початку XVIII ст. прохали Перемишльський духовний суд відмінити празник бл. Йосафата і повернути їхній святині давній титул Преображення Господнього. Кульмінацією цього протистояння була ліквідація парафіяльного статусу церкви бл. Йосафата і приєднання її як філіальної до храму Св. Юрія Побідоносця в Дрогобичі (Балик Б. І. З історії культу св. Йосафата... Р. 47-61).

⁴⁰ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 42. Такі самі заклики звучать і в постановах соборів Холмської єпархії середини 1680-х рр. (див: Skoczylas I. Sobory eparchii chełmskiej... S. 84, 160).

⁴¹ Ця проблема ґрунтовно опрацьована в монографії: Корзо М. Украинская и белорусская катехетическая традиция...

⁴² Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 42.

⁴³ Ширше про це: Скочилас І. „Заповіді” Київського собору 1691 року про метричний облік православних в Україні // Знак: Вісник Українського геральдичного товариства. 2002. Ч. 28. С. 2-4; Його ж. Запровадження метричних книг у Київській православній митрополії

креслив необхідність ретельнішого контролю за sacramentalним життям вірних. Для цього в усіх парафіях мали провадитися метрики хрещених і вінчаних, „належно оправлені й писані не на картках (як здогадуємося, було тоді поширено. – І. С.)”. Метричні книги священники привозили із собою на конгрегацію для перегляду, і ті з них, котрі виявилися „непорядними”, парох переписував та представляв своєму намісникові на найближчому соборчиківі⁴⁴.

Модернізація органів церковного управління й адміністративного контролю

Постанови собору 1715 р. увиразнюють тенденцію в тодішній Київській митрополії до зменшення прерогатив намісників (деканів). Вони позбавлялися більшості повноважень у кримінальних і матримоніальних справах, які переходили до духовного суду та єпархіяльної консисторії. Так само намісники відтепер не мали права візитувати парафії без письмового дозволу свого пастиря. Певною альтернативою намісницькому урядові було запровадження інституту духовних інстигаторів і екзаменаторів. Зокрема, на запряжених екзаменаторів покладался обов'язок нагляду за „проступками пресвітерів”, особливо тими, які стосувалися літургійного життя Церкви. Кожне намісництво Володимирської єпархії, згідно з рішеннями собору, зобов'язувалося обрати собі інстигатора, якому дозволено „карати [отців] за менші провини, а за більші відправляти до єпископського уряду”. Аналогічно підвищувався статус намісницьких (протопресвітерських) соборчиків (деканських конгрегацій), які скликалися чотири рази на рік, з додатковими повноваженнями обирати сповідників для священників, контролювати душпастирство й адміністративні практики парохів, збирати податки (передовсім катедратик), перевіряти ставлені грамоти тощо⁴⁵.

Соціальне дисциплінування та „процес цивілізування” парафіяльного клиру

Турботою про підвищення соціального статусу духовенства пройняті конституції собору з вимогою до отців не мати довгого волосся та не носити „одягу лазурового кольору”. У цих та інших, не артикульованих у Володимирі, настановах простежується бажання впровадити унійний клир у світ тогочасної сарматської культури Речі Посполитої, зробити його „впізнаваним” у суспільстві, яке мало виразно станову структуру⁴⁶. У дискурсі парадигми соціального

в другій половині XVII століття // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Біла Церква 2001. Т. 1. С. 77-87; Його ж. Метрична реформа у Львівській єпархії 1680 року // Знак. 2001. Ч. 25. С. 2-3.

⁴⁴ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 41 об.-42.

⁴⁵ Там же.

⁴⁶ Там же, л. 42 об. Не менш колоритними були постанови соборів Львівської та Холмської єпархій другої половини XVII – XVIII ст., а також відповідні уступи із „Повчання для

дисциплінування⁴⁷ варто розглядати приписи щодо „незнайомих парохів з чужих епархій без свідoctва і грамоти свячення”, яких заборонялося допускати до відправлення богослужень⁴⁸.

Частина постанов собору спрямована на встановлення дієвого, систематичного й усеохопного нагляду за діяльністю парафіяльного духовенства. Об'єктом особливої уваги були душпастирські обов'язки священників. Методи адміністративного контролю мали допомогти єрархії впевнитись у тому, що „парохи проповідують людям слово Боже, пояснюють таїнства й обряди Служби Божої та Святих Тайн, чи навчають дітей молитов, Ісповідання віри й послуху батькам, чи тлумачать Євангеліє, забороняють працювати в неділю та свята [...], відправляють у неділю і свята Літургію, Утреню і Вечірню, чи уділяють вчасно Св. Тайни”. Не менш прискіпливими були соборові отці й щодо особистих якостей священників, бажаючи знати, чи вони „дотримуються постів [...], чи самі є побожні й провадять зразкове життя, мають милосердя над убогими і викорінюють у вірних злі звичаї”⁴⁹.

Підвищенню богословського рівня тодішнього клиру мало посприяти впровадження давньої архаїчної практики підготовки кандидатів на священство („akolitoŵ”), яка здебільшого обмежувалася кількатижневою практикою („курсами”) при катедрі⁵⁰. Для запобігання випадкам потрапляння на парафіяльні уряди невідповідних осіб, собор постановив організувати вишкіл „клириків” у

священників” Йосифа (Шумлянського) 1687 р., які забороняли парохам їздити на одному возі зі своїми дружинами, носити хустки на шиї, розмахувати руками під час ходьби, відвідувати хрестини своїх парафіян тощо. (Див.: Собори Львівської епархії... С. 141, 231, 234, 242, 244, 256, 283, 313-314, 327, 341-342; Skoczylas I. Sobory eparchii chełmskiej... S. 74, 163).

⁴⁷ Теоретичні та практичні аспекти концепції церковного дисциплінування християнської спільноти висвітлено в: Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa. (Mit einer Auswahlbibliographie) / Hrsgg. von H. Schilling. Berlin 1994; Schmidt H. R. Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierung // Historische Zeitschrift. 1997. Bd. 265. № 3. S. 639-682; Schulze W. Gerhard Oestreichs Begriff „Sozialdisziplinierung in der frühen Neuzeit” // Zeitschrift für Historische Forschung. 1987. Bd. 3. S. 265-302; Schilling H. Disziplinierung oder „Selbstregulierung der Untertanen”? Ein Plädoyer für die Doppelperspektive von Makro- und Mikrohistorie bei der Erforschung der frühmodernen Kirchenzucht // Historische Zeitschrift. 1997. Bd. 264. № 3. S. 675-691. На матеріалах Львівського православного владицтва парадигму соціального дисциплінування застосував: Wawrzeniuk P. Social Disciplining and Social Control in the Lviv Diocese during the Episcopate of Iosyf Shumlans'kyi in the European context // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. Валерії Михайлівни Нічик / Ред.-упоряд. Л. Довга, Н. Яковенко. Київ 2005. С. 227-266.

⁴⁸ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 41 об.

⁴⁹ Там же.

⁵⁰ Для дещо ранішого періоду цю проблему вивчала: Сенік С. Берестейська унія і світське духовенство... С. 55-77 (разом з дискусією).

намісництвах. Спеціально вибрані для цього священники, разом із намісниками, повинні були щоквартально збиратись „у визначеному місці” (зазвичай на соборчику) та екзаменувати кандидатів до духовного сану в присутності парохів, які їх рекомендували. Якщо з’ясовувалося, що клирик є гідним свячень, то його відправляли до катедри для уділення рукоположення, або ж, у разі „невідповідності”, – для продовження традиційного „навчання”. Необхідними передумовами висвячення була цілковита легітимність кандидата, а саме наявність метричного витягу про його „вік і народження”, а також свідоцтва „про науку таких осіб”⁵¹.

„Правила” Володимирської єпархіяльної семінарії

Найважливішим рішенням жовтневого собору 1715 р. було заснування єпархіяльної семінарії⁵². Його потрібно аналізувати в ширшому контексті тогочасного стану богословської освіти в Унійній Церкві⁵³ та планів частини руського єпископату відкрити власні семінарії, адже впродовж XVII ст. більшість освітніх ініціатив уніатів зазнали невдачі⁵⁴.

10-та конституція собору, покликаючись на латинське право, виразно говорить про фундацію семінарії „при катедрі і школах Володимирських під управою оо. василіян”⁵⁵. Як свідчать матеріали „Інформаційного процесу” київського митрополита 1695 р., ідея відкриття у Володимирі семінарії активно обговорювалася ще за попередника Кишки – Лева (Шлюбича-Заленського, 1678-1708). Саме він здійснив перші реальні кроки щодо фундації нового освітнього осередку власним коштом⁵⁶. Справа семінарії активізувалася зі вступом

⁵¹ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 41-41 об.

⁵² У сучасній літературі датою фундації Володимирської семінарії помилково вважають 1720 чи 1728 рр. або ж, у кращому разі, приблизно датують її заснування часом „перед Замойським собором” (див., зокрема: Яковенко Н. Нарис історії... С. 495; Bienkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 977, 1023; Kania J. Unickie seminarium diecezjalne w Chełmie w latach 1759-1833. Lublin 1993. S. 60).

⁵³ Огляд стану освіти в з’єднаній з Римом Київській митрополії ранньомодерного періоду також запропонував: Walczak W. O wykształceniu duchowieństwa unickiego w Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku // Nad społeczeństwem staropolskim. Białystok 2007. T. 1: Kultura – Instytucje – Gospodarka w XVI-XVIII stuleciu / Pod red. K. Łopateckiego i W. Walczaka. S. 483-491.

⁵⁴ Ці заходи аналізуються в: Головацький Р. Митрополича семінарія Рутського // *Analecta OSBM*. 1960. Vol. 3. Fasc. 3-4. P. 387-391; Греко-католицька духовна семінарія у Львові. Матеріали і розвідки / Зібрав Йосиф Сліпий. Львів 1935. Ч. 1. С. 29; Bienkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 974; Pidtypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu. Warszawa; Wrocław 1986. S. 30; Szegda M. Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutkiego 1613-1637. Warszawa 1967. S. 202-208.

⁵⁵ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 41 об.

⁵⁶ Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 1. С. 388-389.

на Володимирський престол Лева (Кишки). Згідно з його „Щоденником”, цей освітній проект владика почав обмірковувати з духовенством уже з кінця квітня 1711 р., запропонувавши винести його на форум найближчого єпархіального собору⁵⁷, де, зокрема, мала вирішитися проблема осідку навчального закладу та джерела фінансування.

„*Synodus Dioeciesana Vladimiriensis*” засвідчує, що семінарія була відкрита „заднім числом”, без апробації зібранням духовенства, згодом в середині – другій половині вересня 1715 р., тобто у традиційний для таких навчальних закладів час. Школу розмістили в самому центрі Володимира, поряд з Успенською катедрою, на території зведеного наприкінці XV ст. єпископського замочка. Собор доручив її провадження оо. василіянам, що було загальноприйнятою практикою в тогочасній Київській митрополії й відповідало освітнім тенденціям у розвитку Католицької Церкви⁵⁸. Першими адміністраторами й викладачами Володимирської семінарії були номіновані: о. ректор Патритій (Більський) [Patritius Bielski], офіціал Володимирського крилосу; префект о. Діонісій (Чорнолуцький) [Dyonysio Czarnołucky] та „професор синтаксису” о. Методій (Цилінкс) [Methodius Cylinx]⁵⁹. У 1727-1728 рр. ректором школи (а, ймовірно, також і семінарії) значиться володимирський офіціал о. Спиридон Яхимович (Spirydion Jachimowicz). В одному випадкові джерела фіксують посаду віце-ректора школи, яку в 1728 р. обіймав василіянин о. Пилип-Феліціан (Володкович), майбутній митрополит київський (з 1762 р.)⁶⁰. Навіть побіжний огляд переліку адміністраторів і викладачів семінарії та колегії дозволяє помітити, що більшість з них були непересічними особистостями, з високим освітнім рівнем і широким інтелектуальним кругозором. Вони були здатні формулювати нові категорії руської культури й водночас привносити в життя семінарійної спільноти західні цінності, універсальні християнські стереотипи, глибокі знання посттридентського богослов'я, праць античних авторів, а також суто латинські освітні практики соціальної заангажованості.

Інституційною базою єпархіальної семінарії була вже діюча у Володимирі василіянська колегія (інші її назви – „академія”, „гімназія”, „школа”). Як і решта василіянських публічних шкіл, вона відіграла дуже важливу роль у розвитку богословської освіти в Київській унійній митрополії, а також зробила значний

⁵⁷ Excerptum ex „Actis Kiscianis”... P. 67.

⁵⁸ Відповідно до декретів Тридентського собору, в Римо-Католицькій Церкві студентами єпархіальних семінарій опікувалися єзуїти (Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво... С. 47; Kania J. Unickie seminarium... S. 93, 101). Див. також: Liberali G. Le origini del seminario diocesano. Treviso 1971; Piechnik L. Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII wieku. Kraków 2001.

⁵⁹ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 39-43.

⁶⁰ Там же, ед. хр. 207, л. 15, 16; Epistolae Kiška, Szeptyckyj, Hrebnyckyj. P. 149-150 (док. № 113).

внесок у тогочасну руську (українсько-білоруську) культуру (особливо у XVIII ст.). Володимирська колегія виводить свій початок приблизно від 1675 р., коли єпископ Венедикт (Корсак-Глинський) реформував знану ще з кінця XVI ст. єпархіяльну школу при Успенському соборі в середній навчальний заклад (з 3-ма або 4-ма класами) публічного типу. З цією метою Глинський запросив до своєї столиці оо. василіян, які фундували в місті монастир Св. Йосафата (Різдва Богородиці). Невдовзі колегія перетворилася на одну з багатьох процвітаючих василіянських шкіл, які в XVII–XVIII ст. густою мережею покрили руські землі Речі Посполитої⁶¹. Заленському вдалося закласти тривкий фундамент під колегію, забезпечивши її матеріально та залучивши до викладання в ній найкращі педагогічні кадри Василянського чину. Отець Іван Олешевський (Ольшевський), автор життя Заленського, дуже високо оцінював освітні ініціативи владики Лева: „Jego staraniem szkoły łacińskie we Włodzimierzu słyneły, у nasi zakonnicy professorami zostawali, ucząc od mniejszych szkół aż do retoryki, у философія tradując”⁶².

Внутрішнє життя Володимирської семінарії унормовував затверджений собором 1715 р. устав – „*Regulae et leges ab alumnis vladimiriensibus observandae*”, перша відома програма духовних закладів цього типу в Унійній Церкві. „*Regulae*” склалися з 12-ти ретельно розроблених правил, яких „алюмни” повинні були суворо дотримуватися, вивчивши їх напам’ять⁶³. Цей регулямін визначав: 1) вимоги до кандидатів у семінарію; 2) духовні, конфесійні та матеріальні засади навчання клириків; 3) розклад шкільного року та зміст навчальної

⁶¹ Ваврик М. М. Нарис розвитку і стану Василянського Чина... С. 15, 20, 99, 208; Яроцький Я. В. Ревізія Владимирской Базилянської школи въ 1803 году // Труды Общества изслѣдователей Волини. 1902. Т. 1. С. 23; Bienkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 1017; Wołyniak [Giżycki J. M.]. Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhórach. Kraków 1912. S. 13-14. Напередодні своєї смерті митрополит Лев (Шлюбич-Заленський) записав колегії 12 тис. золотих, однак невдовзі ця дотація в умовах розрухи часів Північної війни була втрачена. Його наступник – Лев (Кишка) – теж пожертвував василіянській школі значну суму – 10 000 золотих (Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 19. Див. також: Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського... С. 140-141). Діяльність та навчальну програму василіянських шкіл вивчали: Pidłupczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie...; Wawryk M. De studiis philosophico-theologicis in Provincia Rutheno-Ucraina Ordinis Basiliani s. XVIII eorumque manualibus // *Analecta OSBM*. 1971. Vol. 7. P. 85-113; Wojnar M. M. *Basilian Scholars...* P. 64-94; *EjUSD. Basilian Seminaries, Colleges and Schools (XVII–XVIII)* // *Ibid.* P. 48-63.

⁶² Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324, л. 17; Савич А. Нариси з історії культурних рухів... С. 258-259.

⁶³ Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 46 об.-48. Для прикладу, Полоцька архієпархія підготувала устав для своєї семінарії в 1774 р., а перші регулямини Холмської семінарії (не рахуючи фундаційного акта 1771 р.) датуються 1818, 1824 і 1832 рр. (Kania J. *Unickie seminarium...* S. 175, 178-179).

програми; 4) обов'язки ректора, префекта, „професорів” і шкільного старости („ревнителя”); 5) прерогативи володимирського єпископа щодо семінарії; 6) літургійний цикл, а також засади духовного життя та молитовні практики клириків; 7) щоденний розклад занять і відпочинку семінаристів; 8) організацію контролю за навчанням і побутом студентів. У разі систематичного порушення учнями цих правил ректор мав право виключити їх із семінарії. Устав був зорієнтований насамперед на дисциплінування студентів, уніфікацію організаційної структури закладу та конфесіоналізацію навчального процесу і, ширше, всієї унійної системи освіти⁶⁴.

Згідно з „*Регулами*” 1715 р., до Володимирської семінарії приймали хлопців, яким виповнилося 16 років. Цей віковий ценз було встановлено для того, аби після закінчення студій „алюмни” не мали канонічних перешкод для отримання єрейських свячень і номінації на той чи той церковний уряд. До кандидатів ставилися (принаймні теоретично) високі духовні та моральні вимоги: бути „належно скромними у звичаях і вчинках, у ході, їжі й одязі” (правило 7), послухними, спокійної вдачі, походити з „гідної родини” (йшлося передовсім про священничий стан; правило 1). Майбутні клирики попередньо повинні були отримати бодай початкову освіту в „латинських школах” чи хоча б уміти читати й писати по-руськи та по-польськи. Для порівняння, у другій половині XVIII ст. в Холмській унійній семінарії допускався прийом підлітків віком від 12 років (що дозволялося Тридентським собором), а підставою для зарахування на навчання були результати шеститижневих курсів при єпископській катедрі. Від потенційних семінаристів, за замойськими правилами, вимагалось знання Господньої молитви, Ангельського привітання, Апостольського символу віри, Божих і церковних правил та основ катехизму⁶⁵. Натомість проект заснування Полоцької єпархіальної семінарії 1774 р. передбачав такий відбір кандидатів, коли з двох осіб „rownego talentu [...] uboższego majątku akceptowanym być musi”⁶⁶.

Аби запобігти подальшим непорозумінням і мати певність у духовному покликанні кандидатів та їхніх розумових здібностях, уже при вступі семінаристів зобов'язували присягнути на „готовність служити Володимирській

⁶⁴ Цікавими в порівняльному аспекті є організаційні засади діяльності Кам'янецької єпархіальної семінарії на Поділлі, затверджені собором духовенства у вересні 1793 р. (див.: Собори Львівської єпархії... С. 354-359).

⁶⁵ Kania J. Unickie seminarium... S. 91-92, 108, 156-157.

⁶⁶ Оригінал цього проекту, ухваленого собором Полоцької архієпархії в Струні 23 червня 1774 р., зберігається в: РГИА (СПб), ф. 823, оп. 2, д. 2127, л. 3-5 об. Там само відклалися й тогочасні польськомовна (л. 7-10) та російськомовна (л. 1-2) копії проекту. Виклад його змісту наведено в: Рункевич С. Г. Описаніє документовъ... Т. 2. С. 307-310 (№ 2127). Латиномовна версія документа опубл. в: Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskij, metropolitae kioviensis catholici (1780-1788) / Ed. A. G. Welykyj. Romae 1965. P. 123-130 (док. № 50).

епархії”. Через півроку після початку навчання студенти проходили восьмиденні реколекції та складали ректорові клятву бути відданими своєму священничому покликанню, „не змінювати грецького обряду й не переходити на римський”, не залишати до завершення студій стін семінарії та не спокушуватися перспективами вступу до Василянського чину. Відповідно до 4-го правила „*Регул*”, ректор повинен був завчасно повідомити правлячого архиєрея про завершення клириком навчання, щоб владика міг, відповідно до „статусу й доктрини” питомця, підготувати майбутнього єрея до свячень і вибрати для нього відповідне духовне служіння. Тим же учням, які виявляли особливі здібності та були готові продовжувати навчання у „вищих школах”, давали додаткові навантаження – „відправляти езорти” та під час недільних богослужень навчати в церкві вірних катехизму за присутності ректора семінарії тощо (6-те правило)⁶⁷. Семінарійні приписи відображали тогочасні еклезіальні реалії Київської митрополії, коли статистика переходів на латинство навіть із середовища клиру загрозливо зростала, а василіяни контролювали найважливіші церковні інституції. Тому не позбавленими слушності є міркування православноі історика Стефана Недельського, який уважав, що Володимирська семінарія фіндувалася Кишкою як противага василіянському домінуванню в тогочасному унійному шкільництві⁶⁸.

Приписи 3-го, 5-го, 8-го та 11-го правил „*Регул*” засвідчують доволі суворий щоденний розпорядок, що ґрунтувався на певній циклічності й своєрідному ексклюзивізмі шкільних практик. Протягом усього тижня, крім четверга й неділі, учні вставали о 4 год. ранку, після півгодинних медитацій та самопідготовки, вони разом зі світськими студентами перед 6 год. вже сиділи на уроках, які тривали до 10 год. Після занять семінаристи йшли до Успенської катедри на Службу Божу, а через годину розпочинався обід. У пообідню пору ректор семінарії або ж один з професорів провадив з клириками духовні бесіди, далі спудеям дозволявся короткий відпочинок. З 13 до 16 год., „за другим дзвоном, аби [семінаристи] не мали нагоди до сваволі зі світськими студентами”, шкільні уроки продовжувалися. Навчальний день закінчувався виконанням домашніх завдань або інших „служінь”. Увечері „алюмни” практикували різноманітні духовні вправи, а о 20 год., „без перешкоди один одному і порушення звичайного спокою”, йшли спати. Дещо відмінним був розклад життя семінаристів у четвер та особливо в неділю, однак назагал він не змінював усталеного щоденного ритму. Зокрема, в ці дні, переважно пополудні, спудеям пропонувався „відпочинок з виходом у поле до 16 год.”. У неділю ж студенти вставали на годину раніше, аби встигнути відбути всю Утреню та святкову Літургію, вислухати довгу недільну проповідь, а також прийти на традиційні шкільні зібрання

⁶⁷ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 46 об.-47.

⁶⁸ Недѣльскій С. Уніатскій митрополитъ... С. 261.

(„congregacy”). Так само у святковий день провадилися заняття з катехизму й богословські диспути („controversyi”)⁶⁹. Подібні приписи щодо внутрішнього розпорядку діяли і в інших навчальних закладах Унійної Церкви⁷⁰.

Основою духовного життя семінаристів були аскетичні практики (реколекції, пости, приватні молитви тощо), відвідування богослужень, участь у літургійних святах, прощах. 3-тє правило „*Регул*” передбачало спільнотну присутність спудеїв після літніх канікул на восьмиденних „медитаціях” (духовних вправах). З прикладу Уманської василіянської школи 1770-х рр. відомо, що учні отримували повний відпуст за участь у празниках марійного циклу⁷¹. Семінаристи разом зі студентами Володимирської колегії були зобов’язані щодня відвідувати Службу Божу, аби „привичаїтися до прийняття Св. Тайн й заохочувати до такої ж ревності [інших] християн”. Декілька разів на день вони також брали участь у „відновах” та інших релігійних практиках, увечері складали іспит сумління, відмовляли літанії до Пресвятої Богородиці та молитви в наміренні. У богородичні й господні свята, а також у першу неділю кожного місяця клирики сповідалися і причащалися (правило 5). Під час трапези (обіду й вечері) „алюмни” по черзі читали „духовну лекцію” – спочатку один уступ зі Святого Письма, а потім житіє того святого, почитання якого припадало на цей день⁷².

За своєю структурою та змістом „*Регули*” Володимирської семінарії, без сумніву, наслідували єзуїтську систему освіти, взоруючись на „*Ratio studiorum*” (йдеться про використання суто латинської едукативної моделі, яка в той час опиралася не тільки на богослов’я Томи Аквінського, але й на теологічні концепції неосхоластики). На єзуїтські взірці виразно покликаються, наприклад, правила Полоцької семінарії 1774 р., укладені на основі „*Regul*” Віленської папської академії („*alumnatu*”) та Краславського („*Kraslawskiego*”) колегіуму⁷³. Водночас дискусійним залишається питання про те, чи програма „Володимирських

⁶⁹ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 46 об.-47 об.

⁷⁰ Згідно із розкладом Холмської духовної семінарії на 1821/22 навчальний рік, студенти повинні були вставати о 5 год., далі протягом години відбувати ранішні молитви, а з 7 год. брати участь у Св. Літургії. Після цього семінаристи снідали і йшли на уроки. Під час обіду (о 12 год.) хтось зі спудеїв читав житія святих, оповіді з церковної історії чи правила вселенських і провінційних соборів. Після вечері о 19 год. семінаристи молилися, складали іспит сумління та брали участь у т. зв. духовних конференціях свого ректора. Заняття в семінарії зазвичай тривали з 8-10 год. ранку до 14-16 год. пополудні. У середу студенти вчилися тільки до обіду, а в суботу додатково студіювали латину й свою рідну мову. Самостійно вони займалися з перервами чотири рази в день, проте на відпочинок відводилося загалом мало часу – обов’язкова прогулянка передбачалася тільки в середу й суботу о 14-16 год. (Kania J. Unickie seminarium... S. 200-201).

⁷¹ Kania J. Unickie seminarium... S. 188.

⁷² Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 46 об.-47 об.

⁷³ РГИА (СПб), ф. 823, оп. 2, д. 2127, л. 3 об.

шкіл” черпала свій педагогічний досвід з іншого, руського джерела. Маємо на увазі освітні здобутки Києво-Могилянської академії та православних колегіумів Лівобережної України, а також братських шкіл попереднього періоду. Між цими та унійними (передовсім василіянськими) закладами підтримувалися неформальні контакти, й конфесійні бар’єри тут не завжди були визначальними⁷⁴.

Навчальна програма Володимирської семінарії, крім „побирання латинських наук”, орієнтувалася на ґрунтовне засвоєння літургійної та, ширше, духовної спадщини київського християнства в його новому русько-католицькому прочитанні. „*Регули*” акцентували на участі учнів у „руських богослуженнях”, обов’язкові щонеділі й у свята прислужувати „в комжах” священикам при головному вівтарі під час Утрени, Вечірні та Св. Літургії. Згідно з 9-м правилом, студенти відмовляли Церковне Правило (сукупність богослужень добового циклу) – 9-й Час, Вечірню, Повечер’я, Утренью, 1-й, 3-й і 6-й Час. Чимало уваги правила семінарії (зокрема 6-те) приділяють літургійному співові, вимагаючи від клириків глибокого знання Ірмологіону (для цього в щоденному розкладі їм виділялося півгодини)⁷⁵. Співана Служба Божа для етосу Східної Церкви символізує воскресний і спільнотний характер візантійської Літургії, що є „реактуалізацією великих і радісних подій Божого спасіння”⁷⁶. Задіяність студентів у літургійних і молитовних практиках передбачала володіння церковнослов’янською мовою. На окремих заняттях і почасти в побуті також уживалася й тогочасна розмовна руська мова, яка ще в 1620-х рр. домінувала в навчальній програмі Новгородської єпархіяльної школи⁷⁷. Проте цілком очевидно, що вже на початку XVIII ст. сфера її застосування в унійному шкільництві суттєво звузилася.

11-те правило „*Регул*” вказувало, що мовою спілкування між студентами, а також мовою викладання буде латина, яку у Володимирській семінарії рекомендувалося опрацьовувати за граматику португальського вченого Еммануїла

⁷⁴ Програма Могилянського колегіуму вже з останньої третини XVII ст. охоплювала повний курс богослов’я і фактично до найменших дрібниць наслідувала єзуїтські й почасти протестантські едукативні взірці, включно з розпорядком навчального дня, вибором дисциплін і літератури та системою заохочення учнів (Яковенко Н. Нарис історії... С. 294; див. також: Ісаєвич Я. Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. Київ 1972. С. 58, 70-73; Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. Харків 2011. У цьому плані потребує додаткового обговорення теза Марії Підлипчак-Маєрович, яка стверджує, що „василіянські школи [...] значно віддалялися від програм православних шкіл” (Pідlipczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie... S. 30).

⁷⁵ Видова та структурна характеристика цієї богослужбової книги подана в ґрунтовному дослідженні: Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть. Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження. Львів 1996.

⁷⁶ Галадза П. Літургійне питання... С. 14, 35.

⁷⁷ Див.: Підручний П. Початки Василіянського чину... С. 94.

Альвара (в Україні популярним було видання „Альвар лвівський новий” 1674 р.). Причому викладачі вимагали від учнів розмовляти латиною не тільки під час лекцій, але й у побуті, аби створити мовне середовище, що сприятиме засвоєнню знань. Латиною також читали курси поетики, риторики, філософії та богослов'я, нею й диспутовали. З інших підручників собор називає „книги Синопіма, Звариуша та інших духовних”, які наказувалося „не кидати, не дерти, належно зберігати”⁷⁸. Очевидно, тут ідеться про працю „*Disputationes metaphysicae*” іспанського єзуїта Франсиска Суареса, відомого інтерпретатора Аристотеля, одного з найблисучіших представників філософської течії суарезіанізму⁷⁹. Щодо методів навчання, то семінарійні правила згадують практику студентів щовівторка і щочетверга спільно обговорювати домашні справи, „за шкільним звичаєм одночасно висувати сумніви, ставити питання й вирішувати завдання”⁸⁰.

Собор 1715 р. також забезпечив матеріальні підстави діяльності Володимирської семінарії. Єпископ Лев (Кишка) особисто виділив зі своїх столових маєтків 400 польських золотих на її фундацію. Решту ж суми, необхідної для утримання закладу, учасники зібрання погодилися зібрати зі складок парафіяльного духовенства вже на найближчих протопресвітерських соборчиках. З цією метою собор запровадив „семінарійний” податок. Для його справедливого розподілу було укладено спеціальний реєстр, за яким кожен парох (залежно від величини й заможності свого бенефіцію) зобов'язувався сплачувати пересячно 2-3 золотих, а намісники – зазвичай 8-10 золотих. Усього ж планувалося отримати 647 золотих „семінарійного” податку, а загальна сума дотації Володимирської школи мала становити 1 047 золотих (див. *Додатки (док. №2)*)⁸¹.

Через два роки київський митрополит „na wieczny czas” заповів суму в 1 500 польських золотих „na seminarium Włodzimierskie, w ktorым albo synowie kapłanscy do stanu kapłańskiego gornaćy się, albo alterius candidationis, iednak do kapłaństwa aspiruiący, w chwale Bożey naukach cwiczenia biorą”⁸². Окрім того, він записав на утримання школи 90 тис. золотих, забезпечених на маєтках Менджичі та Маркостав⁸³. Незадовго до своєї смерті, а саме 8 квітня 1728 р., Кишка зробив нову щедрю фундацію на єпархіальну семінарію, виділивши для її утри-

⁷⁸ Архив СРБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 47-47 об. Див. також: Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів 2002. С. 327; Історія української культури: У 5 т. Київ 2003. Т. 3. С. 515; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво... С. 57; Piđlurczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie... S. 37-38.

⁷⁹ Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво... С. 67, 156-158.

⁸⁰ Архив СРБИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 47 об.

⁸¹ Там же, л. 41 об., 46.

⁸² ІР НБУ, ф. 231, од. зб. 24, арк. 17-18 (оригінал фундаційної грамоти Кишки).

⁸³ Недѣльскій С. Уніатскій митрополитъ... С. 239-240, 262; Bienkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 977.

мання маєтність Онуфріївщина на острові річки Луга в околицях Володимира, що раніше належала храмові Св. Онуфрія Пустельника. Всі прибутки з цього бенефіцію митрополит передавав у розпорядження школи, однак із тим застереженням, що місцева унійна парафія буде переведена в сусіднє с. Шистів, а в самій церкві (каплиці) щороку в день св. Онуфрія відбуватиметься богослуження⁸⁴. Єпархіальна семінарія також користалась з посілостей Володимирської василіянської колегії, яка організаційно становила з нею певну спільність, маючи майже однакову навчальну програму, хоча і з різним складом студентів. Як знаємо, на початку XVIII ст. колегії належали села Кадильниця й Котівка та „jurisdyka collegiacka Oranszczyzna”. На території єпископського замочка, поблизу Успенської катедрі, було зведено цілий навчальний комплекс, включно з господарськими забудовами⁸⁵.

Завдяки второпному василіянському прововоді, належному матеріальному забезпеченню та особистому заангажуванню митрополита, в єпархіальній семінарії в 1715-1728 рр. отримали змогу щороку здобувати богословську освіту щонайменше шість клириків з Володимирського владичтва, а також двоє кандидатів з Холмської єпархії, яких фінансував їхній ординарій. Високий рівень навчання у „Володимирських школах” опосередковано доводить практика вітальних промов та декілька збережених панегіриків⁸⁶, укладених у різний час її учнями. Знаємо, наприклад, що „studiosi Vladimirienses” 23 березня 1711 р. публічно гратулювали нового єпископа Лева (Кишку) під час його урочистого в'їзду до Успенської катедрі⁸⁷. Вже в перші роки своєї діяльності семінарія привернула увагу як духовних, так і світських кіл. На важливості „Володимирських шкіл” для реформування парафіяльного клиру, котрому „якнайбільше потрібними є науки”, аби „в душпастирстві спільно трудитися”, акцентували отці Замоїського собору, які одноставно підтримали освітні ініціативи митрополита

---

⁸⁴ „Ut tam pro praesenti, quam et futuro tempore fruatur quam optima commoditate, induxi in animum cespitem seu potiri Insulam prope Vlodimiriam, ad praesens Onofrioucszyzna nuncupati, circumductam aqua fluvii Lug dicti, in qua quidem insula Onofrioucszyzna nuncupata etiam Ecclesia Ruthena sub titulo S. Onophrii alias Capella existebat, cum omnibus eius loci circumferentiis, prout ipsa in se est arboribus obsylvata, in rem eiusdem suprarecensiti Seminarii applicare, prout praesenti Recognitione benevole applico, et in actualem liberam, pacificamque possessionem [...] Patris Spiridionis Jachimowicz, Officialis et Rectoris Vlodimirien., et totius Collegii Vladimiriens. Ordinis Divi Basilii Magni et eius succedaneorum pro Seminario permitto et trado” (Epistolae Kiška, Szeptyckyj, Hrebnyckyj. P. 148-149 (док. № 113)).

⁸⁵ Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 207, л. 15 об., 16 (згадка „o spizarnie collegiackiey”); AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 6762, s. 34-36. Див. також запис у „Щоденнику” Кишки про розгляд ним цієї справи 31 березня 1711 р.: Excerptum ex „Actis Kiscianis”... P. 28.

⁸⁶ Огляд друкованих на території сучасної України панегіриків подає: Ісаєвич Я. Українське книговидання... С. 341-342.

⁸⁷ Excerptum ex „Actis Kiscianis”... P. 18.

Лева⁸⁸. У цей період навчальний осередок у Володимирі вважався одним з найкращих у Київській унійній митрополії, його діяльність ставив у приклад для наслідування руській єрархії Римський Апостольський престол⁸⁹. Цікаво, що на одному із засідань Конгрегації поширення віри в 1728 р. з-поміж василіянських монастирів Литовської провінції кардинали виокремили Володимирський саме тому, що патроновані ним школи давали освіту також мирянам⁹⁰.

Незважаючи на незаперечні успіхи в реалізації цього амбітного проекту модернізації богословської освіти клиру, невдовзі після смерті Лева (Кишки) Володимирська єпархіальна семінарія припинила своє існування (припускаємо, що це сталося між 1728 і 1730 рр.), а її майно перейшло до місцевої василіянської колегії. Несподіване закриття навчального закладу виявляє персоналізований підхід до більшості освітніх ініціатив та їхню залежність від харизми місцевих пастирів. З іншого боку, очевидною є обмеженість інтелектуальних, матеріальних та організаційних ресурсів і відсутність належної координації зусиль у середовищі тогочасної духовної еліти Унійної Церкви⁹¹.

* * *

Значення Володимирського собору виходить далеко за межі Володимирсько-Берестейського владичтва, адже його постанови відображають ширші тенденції в розвитку всієї Київської унійної митрополії напередодні скликання провінційного собору в Замості. На єпархіальному рівні в цей період відбувався інтенсивний процес формулювання й кодифікації нової релігійної програми *Slavia Unita* в Польсько-Литовській державі⁹². Вона й стала предтечею замой-

⁸⁸ Synodus provincialis ruthenorum habita in civitate Zamosciae Anno MDCCXX Sanctissimo Domino Nostro Benedicto PP. XIII dicata. Romae 1724. С. 117-118. Коментарі: Недѣльскій С. Унійатскій митрополитъ... С. 239-240, 262; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego... S. 977.

⁸⁹ Див. нотатку в донесенні руської єрархії до Конгрегації поширення віри про стан Київської митрополії після Замойського собору: „Porro aplicanda Provinciae novae Polonae Monasteria haec sunt: in Dioecesi Vladimiriensi Collegium Vladimiriense, sumptibus Episcoporum Vladimiriensum et erectum, et dodatum, una cum Scholis, et Seminario” (Epistolae Kiška, Szeptyckyj, Hrebnyckyj. P. 89 (док. № 26)).

⁹⁰ „La Congragazione di Lituania non ha mai mandato soggetti ai Monasteri, che ora si pretendono, di modo che nel Collegio di Vladimiria si vestivano secolari per lo più incapaci” (Congregationes particulares. 1956. Vol. 1. P. 260 (док. № 75)). Див. також згадку про „Collegio Vladimiriensi” у матеріалах Дубнівської василіянської капітули 1728 р., надісланих наступного року до Риму: Supplicationes. 1962. Vol. 2. P. 233 (док. № 730).

⁹¹ Відкритим залишається питання про те, наскільки „продуктивною” була діяльність семінарії. Зокрема, невідомо, яке число студентів у ній навчалося протягом 1715-1728 рр. і скільки з них отримало призначення на парафіяльні бенефіції чи інші церковні уряди. Припускаємо, що часткову відповідь на це можуть дати матеріали генеральної візитації Берестейського крилосу-офіцјалату 1725-1727 рр. (зберігаються в: APL, ChKGK, sygn. 101).

⁹² Докладніше про це йдеться в дослідженні: Skoczylas I. Sobory eparchii chełmskiej... S. 85-99.

ської реформи та, ширше, основним джерелом замойського тріумфалізму в „золоту добу” унії. Таким чином, не стільки Римська Апостольська столиця, сарматська Річ Посполита чи місцева Латинська Церква, як сама Руська з’єднана митрополія визначала характер змін у своїй канонічній структурі та динаміку еклезіальних і соціокультурних пристосувань до мінливих обставин неспокійного XVIII століття. Акти Володимирського собору також фіксують не цілком очевидні, проте доволі амбітні й послідовні заходи вищої єрархії впродовж другої половини XVII – початку XVIII ст., спрямовані на те, аби поступово замінити безпосередню рецепцію в Унійній Церкві латинського канонічного права в його тридентському прочитанні руським партикулярним правом⁹³. Це та низка інших єпархіальних зібрань, разом із супутніми „еклезіальними практиками”, на переломі століть стали своєрідними „творчими лабораторіями”, які, кодифікувавши регіональний досвід Берестейської унії, тим самим підготували замойську реформу. У зв’язку з цим варто підкреслити значення конгрегації 1715 р. для уніфікації тогочасної соборової практики й, зокрема, укладення першого унійного „Чину соборування для пресвітерів”⁹⁴. „*Synodus Dioeciesana Vladimiriensis*” також запровадив нову програму конфесіоналізації богословської освіти через заснування власних навчальних закладів – єпархіальних семінарій. Він звернув увагу – чи не єдиний з-поміж соборів тієї доби – на культ блаженного Йосафата (Кунцевича) як важливий елемент стратегії „віднайдення” християнського етосу уніатів. Водночас Володимирська конгрегація, з огляду на культурне й релігійне домінування в Західній Волині руської (української) етноконфесійної спільноти, не обговорювала таких проблем, як урегулювання міжобрядових стосунків між уніатами та латинниками, що в цей період було дуже актуально для єпархій Київської митрополії на русько-польському пограниччі (скажімо, Перемишльської чи Холмської).

⁹³ За незначними винятками, рецепція постанов Кобринського провінційного собору 1626 р. в єпархіях Київської унійної митрополії не простежується.

⁹⁴ Ця канонічна пам’ятка, укладена церковнослов’янською мовою, була вписана до Святительського Службеника Атанасія (Шептицького) 1740 р. Див. її публікацію в: Собори Львівської єпархії... С. 12-30. У найдавнішому унійному Архиеретиконі Лева (Кишки), надрукованому 1716 р. у Супрасльському монастирі, чин соборування єпископів ще відсутній. Зміст та функціональне призначення руських Чиновників описують: Лотоцький О. Український Архиеретикон // Елпіс. 1932. № 1-2. С. 129-183; Nowakowski P. Pierwsze pontyfikaty obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (XVII/XVIII w.) jako przykład łączenia wschodniej i zachodniej tradycji liturgicznej w Cerkwi Greckokatolickiej // Harmonijne współistnienie kultury Wschodu i Zachodu na Ukrainie / Pod red. W. Mokrego. Kraków 2000. S. 109.

Церква Св. Миколая в Сокалі
(сучасна світлина)

НАРИС 5

ПАРАФІЯЛЬНА МЕРЕЖА

Церкви Сокаля в XVII–XVIII століттях

Історія християнських святинь Сокаля вже частково відображена у студіях із церковної минувшини та сакральної архітектури¹, однак дотеперішні висновки все-таки викликають певні сумніви. Адже джерельна підстава цих міркувань була надто слабкою, і саме тому, вочевидь, оприлюднені факти та зроблені на їхній основі узагальнення не завжди узгоджуються із свідченнями досить добре збережених архівних матеріалів². З огляду на це, спробуємо розглянути історію сокальських храмів у XVII–XVIII ст., опираючись на репрезентативні нарративні пам'ятки. Усупереч бажанню й деклараціям православних єрархів, котрі 1596 р. приймали унію з Римською Церквою, вона так і не стала початком безконфліктного об'єднання в гармонійну цілість двох найважливіших у Польсько-Литовській державі християнських віровизнань. Навпаки, поява нової

---

¹ Бобровський О. Церква св. Миколая в м. Сокаль як зразок оборонної архітектури Галичини XVI століття // Сакральне мистецтво Бойківщини. Четверті наукові читання, присвячені 100-річчю Михайла Драгана: Зб. ст. / Ред. З. Бербецький та ін. Дрогобич 1999. С. 126-132; Голубець М. З історії міста Сокаля. Львів 1929. С. 20-27; Книш Я. Архітектурні пам'ятки Сокаля першої половини XVII ст. // Україна в минулому. 1994. Вип. 5. С. 85-92; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР / Ред. Г. Н. Логвин и др. Киев 1985. Т. 3. С. 203-204; Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія. Львів 2000. С. 574-576; Схиматізмъ всего клира руского-католического Богомъ спасаемой епархіи Перемышльской на годъ отъ рожд. Хр. 1879. Перемышль 1879; Sokalski B. Powiat sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. Lwów 1899.

² Це передовсім візитації Холмської та Володимирської єпархій з кінця XVII і XVIII ст., що зберігаються в державних архівах Любліна (APL, ChKGK, sygn. 100, 102, 103, 110) і Перемишля (Archiwum Grekokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu, sygn. 15), а також у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (Науково-дослідний відділ книгознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів, № 819199). Матеріали останньої зі згаданих ревізій видано: Книга протоколів генеральних візитацій 1695-1696, 1699-1701, 1703-1705 років // Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: книга протоколів та окремі описи / Заг. ред. та іст. нарис А. Гіль, І. Скочиляс; Упоряд. А. Гіль, І. Макевич, І. Скочиляс, І. Скочиляс. Львів; Люблін, 2012. С. 5-227.

конфесійної спільноти – Унійної Церкви – ще більше ускладнила релігійну ситуацію в Речі Посполитій. Конфлікт між православними й католиками східного обряду іноді набував характеру справжнього протистояння, до якого залучалися різні суспільні групи і який значною мірою впливав на державну політику. У цьому контексті сокальські святині є прикладом поєднання різних напрямків культури – класичних зразків традиційної православної сакральної архітектури та пошуку нових мистецьких засобів вираження, що формували унійну ідентичність, котра, попри все, була тісно пов'язана зі світом *Slavia Orthodoxa*.

Згідно з даними епізодичних археологічних досліджень, початки Сокаля як поселення сягають давньоруської доби. Головний осередок цього регіону – городовий округ-волесть – був розташований дещо північніше Всеволожа, який тепер ототожнюється з двома городищами в околицях Старгорода та Литовежа³. Після періоду непевності, обумовленого польсько-литовською боротьбою за спадщину галицько-волинських князів у 1340-1387 рр., Всеволозьку волесть, разом з іншими руськими землями, Ядвіґа та Яґайло у 1388 р. передали мазовецькому князю Земовитові IV⁴. Вірогідно, тоді ж відбулося й перенесення адміністративного центру волості-повіту з Всеволожа до Сокаля. У документі 1397 р., в якому знаходимо першу джерельну згадку про Сокаль, його означено як столицю повіту (*districtus Sokaliensis*) у межах Белзького округу⁵. У посіданні мазовецьких князів місто перебувало до 1462 р., коли Белзьке князівство увійшло до складу Корони, утворивши нову адміністративну одиницю – Белзьке воеводство. Сокальський повіт зник наприкінці XV ст. (1472 р. він ще існував), коли був інкорпорований до Белзького повіту як негородове староство, яким від імені короля управляли старости. Така форма державної адміністрації й власності протривала до першого поділу Речі Посполитої 1772 р.

Міські права Сокаль отримав від Земовита IV 1424 р.⁶, але, можливо, організацію міста на німецькому праві запроваджено дещо раніше. Під 1409 р. у джерелах нотується „Stanislaus rector ecclesiae in Sokal”⁷, а це, якщо взяти до уваги пов'язаність процесів формування мережі латинських парафій на Русі з процесами міських локацій, могло б свідчити про існування тут маґдебургії вже на початку XV ст. Спершу Сокаль розміщувався на лівому березі Бугу. Його перенесення на правий берег ріки було зумовлене величезними масштабами спустошень і людськими втратами внаслідок майже щорічних татарських набі-

³ Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. Wrocław 1991. S. 137 та ін.

⁴ Świeżawski A. Nadanie ziemi bełskiej Siemowitowi IV // Przegląd Historyczny. 1981. № 72. Zesz. 2. S. 273-274.

⁵ Zbiór Dokumentów Małopolskich / Wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kuraś. Wrocław 1969. Cz. 4. S. 298-299 (док. № 1127).

⁶ Ibid. 1970. Cz. 5. S. 275-277 (док. № 1348).

⁷ Ibid. S. 94 (док. № 1223).

гів на початку XVI ст. Переломним моментом, що спричинився до такого рішення, став напад татарів 1519 р., котрі цілковито зруйнували місто, а також нищівна поразка, якої тут зазнало литовське й коронне військо в битві 2 серпня того року. Мартин Бельський так описав стан Сокаля цього дня: „На лівому боці ріки [Буг] було згарище містечка [Сокаля], спаленого татарами, там наші висідали, та оскільки не знали про ями й пастки, почали провалюватися в пивниці та ями”⁸. Проте вже невдовзі Сокаль швидко відбудували на новому місці, й 1524 р. він знову здобув привілей на маґдебурзьке право. Сформована тоді просторова локація міста оборонного характеру виявилася дуже стабільною й збереглася, в принципі, до нашого часу⁹.

Всеволозька волость (пізніший Сокальський повіт) до середини XIV ст. входила до Володимирського православного владцтва. Ситуація змінилася щойно в 60-ті рр. XIV ст. (найімовірніше, після 1366 р.), коли навколишні парафії приблизно на два десятиліття стали складовою Холмської єпархії. Зв’язок Сокаля з катедрою в Холмі почасти перервався з переходом частини теренів Королівства Русі (Галицько-Волинського князівства) до мазовецьких князів наприкінці XIV ст. Під час мазовецького панування Белзьким князівством, а отже, і Сокальським повітом, рядив, правдоподібно, намісник київського митрополита. До Холмського владцтва місцеві парафії повернулися лише в 30-ті рр. XVI ст. У цей період Сокаль також став центром протопопії-намісництва¹⁰. На еклезіальний статус міста не вплинуло й проголошення Берестейської унії 1596 р., коли холмський архиєрей Діонисій (Збируйський) задекларував свій унійний вибір¹¹, що означало фактичний поділ єпархії на православну та русько-католицьку юрисдикції. Тільки в другій половині XVII ст. (вірогідно, бл. 1665 р.) Сокальське намісництво виокремилася зі складу Холмської єпархії й відійшло до Володимирського унійного владцтва. Тоді адміністратором катедри Різдва Богородиці в Холмі став, після тимчасового виїзду єпископа Якова (Суші) до Риму, володимирський пастир Михайло-Адам (Потій)¹². Його наступникам Сокаль і належні до нього парафії підпорядковувалися до 20-х рр. XVIII ст.¹³ Та вже незабаром, після першого поділу Речі Посполитої (1772 р.), Сокальський

⁸ Kronika Polska Marcina Bielskiego / Wyd. K. J. Turowski. Sanok 1856. Ks. 4-5. S. 1008.

⁹ Janeczek A. Osadnictwo... S. 224-228.

¹⁰ Gil A. Prawosławna eparchia chełmska... S. 113 та ін.

¹¹ Один з етапів підготовки до унії пов’язаний саме зі Сокалем, де 1594 р. відбувся з’їзд частини православних єрархів Київської митрополії. Див. також дуже цікаве свідчення холмського владика Діонисія (Збируйського), зафіксоване в документі від 7 липня 1595 р. (АВАК. 1892. Т. 19. С. 365-367 (док. № 21)).

¹² Пастирським листом від 22 жовтня 1665 р. єпископ Потій скликав усіх священників адміністрованої ним Холмської єпархії на з’їзд саме до „столиці” Сокальського намісництва (APL, ChKGK, sygn. 1222, k. 31 v.).

¹³ Gil A. Chełmskie diecezje obrządku wschodniego... S. 38-39.

деканат зі складу Холмсько-Белзького владичтва був переведений під юрисдикцію Перемишльської унійної єпархії (1785/1786 рр.)¹⁴.

Найдавніші документальні звістки про сокальські святині походять щойно з другої половини XV ст., хоча відомо, що вони існували значно раніше, в XIV ст.¹⁵ Реєстр побору ланового Белзького воєводства 1472 р. фіксує сплату податку в Сокалі двома попами церков Св. Миколая та Св. Параскеви П'ятниці (П'ятницька)¹⁶. За нез'ясованих обставин храм Св. Параскеви зник, натомість у джерелах початку XVI ст. з'являється, крім Миколаївської, друга православна споруда – Успення Пресвятої Богородиці. Можливо, П'ятницька церква лише змінила свій титул на Успення Богородиці (на це вказує наявність в Успенському храмі вівтаря Св. Параскеви П'ятниці). Перенесення міста після подій 1519 р. істотно не відобразилося на парафіяльній мережі. Обидві святині були споруджені як дерев'яні будівлі на новому місці, поблизу старостинського замку. У 70-ті рр. XVI ст. в Сокалі постає третя церква – Св. Михаїла Архангела¹⁷. У перелікові парохів Холмського владичтва, присутніх на соборчику духовенства Сокальського намісництва, фігурують усі три храми: Св. Миколая, Успення Богородиці та Св. Михаїла¹⁸. Священик першого з них зазвичай виконував функції протопопа-намісника. Упродовж XVII–XVIII ст. кількість церков Сокаля залишалася сталою, попри часом драматичну історію самого міста (станом на 1772 р. всі вони мали ті самі посвяти)¹⁹.

Церква Св. Миколая Чудотворця

Миколаївський храм – єдина на сьогодні збережена пам'ятка Сокаля, що належить до архітектурної традиції Східних Церков домодерного періоду. Її досліджують уже віддавна, проте досі основні факти з історії святині все ще не є усталеними. Появу храму датують як добою середньовіччя²⁰, так і XVI ст. чи

¹⁴ Nabywaniec S. Diecezja przemyska greckokatolicka w latach 1772-1795 // Premisla Christiana. 1992-1993. № 2. S. 31 та ін.

¹⁵ Gil A. Prawosławna eparchia chełmska... S. 149.

¹⁶ „Item popones Sokaliensis a sancto Mikula et aliter a sancta Patnyczą solverint per 8 gr.” (Janeček A., Swieżawski A. Rejestr poboru lanowego województwa bełskiego z 1472 r. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. 1991. T. 39. S. 52 (док. № 1)).

¹⁷ Gil A. Prawosławna eparchia chełmska... S. 179-180.

¹⁸ ЛННБ, ф. 6, № 24 (Акти Холмської консисторії), арк. 6 (Regestrum decanatus Sokaliensis sub tempus convocationis totique dioecesis Chelmensis 1619 conscriptio). Цей реєстр опубл.: Gil A. Chełmska diecezja unicka... S. 309 (Aneks).

¹⁹ Kołbuk W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne. Lublin 1998. S. 307.

²⁰ Такої думки дотримується, зокрема, М. Голубець, допускаючи (з певними застереженнями) можливість зведення святині в XVI ст. (Голубець М. З історії... С. 24). Цю тезу повторив О. Бобровський у своїй розвідці „Церква св. Миколая...” (С. 126-128). В. Слободян, використовуючи висновки попередніх авторів (Памятники... С. 203), датує будову храму

навіть 30-ми рр. XVII ст. Тим часом нововиявлені джерела дають змогу досить точно встановити початки існування Миколаївської парафії. У протоколі генеральної візитації з 1701 р. єпископський ревізор о. Даниїл (Коритинський) занотував „церкву старожитну муровану Св. Миколая, коштом і стараннями панів міщан і тутешніх парафіян фундовану і надану вже від ста одинадцяти років”²¹. На підставі цього опису можна ствердити, що сучасний храм Св. Миколая був зведений, принаймні в основній частині, бл. 1590 р. На жаль, нічого не знаємо про його вигляд та оздоблення в XVI ст.

Миколаївська церква була споруджена як православна святиня й залишалася в такому статусі впродовж перших десятиліть свого існування. Із фрагментарних відомостей випливає, що процес будівництва тривав довго, – ймовірно, через стихійні лиха, зокрема пожежі (храм почасти згорів у 1613 р.²²). Поборовий реєстр Белзького воєводства 1618 р. наголошує, що все місто було звільнене від податку, а це вказує на його економічний занепад, спричинений несприятливими обставинами. Спустошливий вогонь зруйнував Сокаль у 1630 р., охопивши й Миколаївську святиню. Львівський дослідник Ярослав Книш, використавши нові архівні матеріали про події 1630 р., припускає, що ця церква перед 1630 р. була дерев’яною і щойно після пожежі розпочалося будівництво мурованого храму²³. Подібні міркування висловив Анджей Янечек, який, однак, вважає, що це стихійне лихо трапилось у 1634 р.²⁴ Проте наратив уже згадуваної візитації 1701 р. заперечує обидві гіпотези, і треба визнати, що хоча святиня і зазнала тоді певних пошкоджень, але все ж вистояла у вогні й потребувала лише ремонту.

У 30-ті рр. XVII ст. було зібрано значні кошти на подальшу розбудову Миколаївської церкви. Саме в цей час Сокаль став ареною суперечок між уніатами й православними, що справило безпосередній вплив на долю всіх тамтешніх храмів. 15 липня 1639 р. до міста прибув холмський владика Методій (Терлецький) і усунув від виконання священничих обов’язків усіх православних єреїв, підпорядкованих луцькому єпископові Атанасію (Пузині). Замість них він поставив руського католицького пароха Василя, дії якого збурили більшість сокальських міщан. За протестацією, поданою до Белзького ґроду православними, „піп Василій, там живучи, цегли 60 000, купленої побожними людьми на мурування церкви святого Миколая, попродавав різним людям, дилювання й

початком XVI ст. (Слободян В. Церкви... С. 574), а Б. Сокальський – серединою того ж століття (Sokalski B. Powiat... S. 329). Винятком є Я. Книш, який вважає, що святиню споруджено після 1630 р. (Книш Я. Архітектурні пам’ятки... С. 86-87).

²¹ ХДНБ, № 819199 (Wizytacja diecezji włodzimierskiej z lat 1695-1705), арк. 108.

²² Памятники... С. 203; ЦДІА України у Львові, ф. 1, оп. 1, спр. 598 (поборовий реєстр Белзького воєводства 1618 р.), арк. 84.

²³ Книш Я. Архітектурні пам’ятки... С. 86.

²⁴ Janeczek A. Osadnictwo... S. 227.

риштування, що було при мурах церкви святого Миколая, все попалив, доми церковні спустошив, також церковні й шпитальні поля та городи ландвійтові й бурмістрам [...] до їх уживання надавав. Пушку церковну й шпитальну відібравши, гроші з них узяв і вбогих шпитальних хворих та калік зі шпиталів повиганяв. А для більшої зневаги домів Божих у скарбниці вівтарної захристії, де святі речі зберігали, насипав збіжжя і зберігав свої речі, замість комори”²⁵.

Переведення сокальських парафій під юрисдикцію унійного єпископа викликало протидію православних, які прагнули заволодіти храмом Св. Миколая силою. Дійшло навіть до „нападу на церкву [...] і там вчинення заворушення”²⁶, не останнього в історії міста. Протягом кількох наступних років неодноразово траплялися прикрі ексцеси за участю вірних і клиру обох конфесій, які боролися за святині, особливо Миколаївську, де свій осідок зазвичай мав протопоп. Кульмінацією конфлікту стали події 1646 р., коли визнавці „грецької старожитньої віри” напали на храм, сплюндрували його та побили й вигнали руського католицького священика („Andreas Czernikowicz, Presbyter Ecclesiae Cathedralis [sic!] Sancti Nicolaji”).

Цікавим причинком до формування тогочасної унійної тотожності є побутування в Миколаївській церкві ікони блаженного Йосафата (Кунцевича) („imago Beati Josaphat Martyris”). Йосафатів образ православні під час заворушення викинули з храму, вигукуючи епітет „душолов” („animarum captor”)²⁷. Це одне з ранніх свідчень існування в унійній святині ікони архієпископа Кунцевича, беатифікованого тільки за чотири роки до того (16 травня 1642 р.)²⁸. Епілогом цієї події в Сокалі став вирок задвірного суду, який наказував повернути місцеві церкви православним²⁹. Але судячи з того, що навіть у червні 1648 р. Хмельницький в „Instrukcyi do Jego Królewskiej Mości” постулював повернення „людям ортодоксальної віри” цих храмів, справа не була вирішена остаточно³⁰.

²⁵ Воссоєдиненіє України с Росією. Документи и матеріали: В 3 т. Москва 1954. Т. 1. С. 331-332 (док. № 205). В іншому джерелі читаємо, що унійним священиком у Сокалі тоді був о. „Simeon Gilewicz, presbyter in Ecclesiae Sokaliensis S. Nicolai” (APL, ChKGK, sygn. 84, k. 10 v.), який нібито перейшов у підпорядкування холмських владик ще за часів Атанасія (Пузини), тобто перед 1625 р. Це виглядає правдоподібним, адже сокальські парохі присутні в соборовому реєстрі духовенства Сокальського намісництва 1619 р.

²⁶ APL, ChKGK, sygn. 84, k. 10 v.

²⁷ Ibid., sygn. 1222, k. 27-29.

²⁸ Ширше про це див.: Gil A. The First Images and the Beginning of the Cult of the Archbishop of Połock Josaphat Kuncewicz in the Polish-Lithuanian Commonwealth till the mid-17th Century // On the Border of the World. Essays about the Orthodox and Uniate Churches in Eastern Europe in the Middle Ages and the Modern Period / Ed. A. Gil, W. Bobryk. Siedlce; Lublin 2010. S. 147-169.

²⁹ Dzięgielewski J. O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV. Warszawa 1986. S. 199.

³⁰ Mironowicz A. Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza. Białystok 1997. S. 79.

У 1650 р. юрисдикція над усією Холмською єпархією, а отже, й над сокальськими парафіями, належала владиці Діонісію (Балабанові)³¹, та це був тільки короткий епізод. Від 1651 р. всі церкви Сокаля остаточно стали унійними.

Безсумнівно, що тогочасний стан храму Св. Миколая був незадовільним. Ситуація погіршувалася воєнними лихоліттями, яких Сокаль зазнав у період Хмельниччини, коли місто було дуже знищене³². На маргінесі зауважмо, що проблема людських і матеріальних втрат на руських землях Корони й Литви тих часів, унаслідок дій козацьких і російських військ, загалом не відображена в українській історіографії, як і загалом у суспільній свідомості українців. З неповних досліджень випливає, що жертвами козаків ставали також місцеві русини – як уніати, так і православні³³. Складно окреслити масштаби козацьких заходів щодо церкви Св. Миколая, проте можна припустити, що вони були значними. Відновлювальні роботи розпочалися, очевидно, вже за нових політичних реалій, після припинення війн з Росією та Туреччиною. У цьому переконує напис над хорами 1694 р., згідно з яким того року храм ґрунтовно реставрували³⁴.

Візитація 1701 р. не додає суттєвої інформації про тодішній стан Миколаївської церкви. Напевно, він був добрим, бо візитатор не зробив з цього приводу жодних зауважень. Така лаконічність пояснюється, мабуть, тим, що єпископська ревізія 1701 р. лише фіксувала зміни в інтер'єрі, літургійному опорядженні та зовнішньому вигляді святині, натомість її докладний опис мав би міститися в незбереженому протоколі попереднього канонічного огляду. Тож немає нічого дивного в тому, що в 1701 р. єпископський комісар зосередився на елементах літургійного опорядження, не характеризуючи храмовий інтер'єр загалом (у т. ч. ікони й настінні розписи). Водночас ревізор занотував про наявність при церкві школи і шпиталю³⁵.

Важливим джерелом для вивчення архітектури й мистецького оздоблення Миколаївської церкви є візитація, здійснена володимирським єпископом і

³¹ APL, ChKGK, sygn. 103, k. 91 v.

³² Козацькі війська здобули Сокаль у серпні 1648 р. (Jakuba Michałowskiego [...] księga pamiętnicza z dawnego rękopisma będącego własnością Ludwika Hr. Morsztyna wydana staraniem i nakładem C. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Kraków 1864. S. 157. Пор. також: Крип'якевич І. Історія України. Львів 1992. С. 250; Книш Я. Архітектурні пам'ятки... С. 87).

³³ Попереднє представлення проблематики в: Półcwiartek J. Najdalszy zachodni pochód wojsk Bohdana Chmielnickiego – mit a rzeczywistość // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів: Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12-13 жовтня 1995 р.) / Ред. Л. Зашкільняк. Львів; Люблін 1996. С. 76-90.

³⁴ Напис такого змісту відкрив у церкві Св. Миколая в Сокалі наприкінці XIX ст. відомий галицький дослідник-краєзнавець, греко-католицький священник із Сільця Белзького Василь Чернецький (Чернецький В. Звістки о старинной церкви св. отца Николая в Сокали. Львѡвъ 1894. С. 16).

³⁵ ХДНБ, № 819199, арк. 108 зв.

київським митрополитом Левом (Кишкою) 11 травня 1718 р.³⁶ Це була комплексна пастирська ревізія, дуже докладна, тому вона дає добре уявлення про святиню в цей період. Храм розташовувався на південний схід від ринку, на високому надбужанському насипі. Це була мурована, тридільна споруда, зорієнтована на осі схід – захід. З боку Бугу (західного) містився притвор („kruchta”). У наві (названа в документі „церквою”) використовували трое дверей: одні – зі сторони плебанії, другі – на протилежній стіні, й треті, головні, з боку ріки, навпроти пресвітерію. На стіні, прилеглій до притвору, були влаштовані хори, звідки вели двері до приміщення над притвором, яке будували первісно як каплицю Св. Петра й Павла, але з невідомих причин не завершили, тому воно залишалося порожнє, без склепіння, прикрите лише ґонтовим дахом. У наві налічувалося чотири великі вікна (по два з півночі та півдня) і п’ять менше. Над навою височів мурований купол („баня”), вкритий ґонтом та увінчаний залізним хрестом. У горішній частині купола („в самій горі”) зробили чотири вікна, а в прилеглій до пресвітерію – ще три маленькі віконця.

Пресвітерія („великий вітвар”) мав два великі вікна. Над ним також був зведений купол („баня”) з трьома вікнами. З його обох сторін (північної й південної) симетрично розміщувалися дві циліндричні муровані скарбниці. Обидві вони завершувалися невеличкими вежами з ґонтовим покриттям; скарбниця з південного боку не була, однак, цілком викінченою (бракувало частини внутрішньої стіни, її замінили „тертицею”, або тертими вздовж кругляками). У пресвітерії розташовувався вітвар (за словами візитатора, новий, ще не закінчений), перед яким був мурований тетрапод „зі сховком *ab intra*”³⁷. На жаль, не вказано, чи вітвар стояв окремо, чи прилягав до стіни. Про іконостас, натомисть, читаємо: „Деїсус з царськими вратами новими, сницарської роботи. Над царськими вратами плащаниця, мальована на гарасі, з одного боку – зображення Господа Ісуса, який лежить у гробі, з іншого – Воскресіння Христове мальоване”. Царські врата прикривала заслона. Знаємо також, що перед 1718 р. здійснювалися певні роботи при іконостасі; на ікону Архидієрея тоді видали „малярів 60 золотих за позолоту”³⁸.

Суттєвим елементом оздоблення храму були образи, з-поміж котрих, судячи з опису, принаймні кілька стали об’єктами локального культу. Передовсім мовиться про „образ Пречистої Диви [з Господом Ісусом] на дошці мальований, з позолотою, образ Господа Ісуса дерев’яний, на таблиці мальований, позолочений”, а також про „образ святого Миколая на дошці мальований, позолочений”. Їх прикрашали численні пожертви, у т. ч. хрестики, таблички, корали,

³⁶ APL, ChKGK, sygn. 100, k. 8-12 v. (Visitatio Ecclesiae Sokaliensis S. Nicolai Die Undecima Mai Millesimo Septingentesimo Decimo Octavo A[nn]o).

³⁷ Ibid., k. 8.

³⁸ Ibid., k. 11.

перстні й ланцюжки. Вирізнялися й образи „святої Параскевії на дошці мальований, позолочений” та „святих апостолів Петра і Павла полотняний” (другий з них, можливо, первісно призначався для каплиці над притвором). Обидві ікони теж були оздоблені пожертвами. Крім уже згаданих, у святині нараховувалося „образів різних, як старосвітських, дерев’яних, так і полотняних і паперових старих, великих і малих сорок п’ять” і „образків мідних вісім”³⁹.

Біля храму стояла дзвіниця, „гонтом вкрита”⁴⁰. До складу церковного бенефіцію входили ще плебанія, шпиталь і господарські будівлі. У житловій частині, яку займав священник, привертають увагу „образи [...] застарілі Пречистої Діви два, а третій – святого Миколая, мальовані на полотні” й „образ один Преч[истої] Діви на полотні, застарілий”⁴¹. Можливо, причиною їхньої „застарілості” був технічний стан – почорніння чи забруднення, пошкодження полотна тощо. Також імовірно, що тут йшлося про естетичні вподобання, й зазначені ікони, вочевидь, не надавалися до експонування у святині. Порівняно багатим виявилось забезпечення літургійними книгами (щонайменше 18), шапками й рухомих майном. Серед речей були, зокрема, „крісло, оббите шкірою одне, столик один, [...] крилосів з формами два, сповідальниць три, шафа в мурі під хором дерев’яна [...], гріб дерев’яний з верхом і хрестом, мальований на двох градусах”. Усе це доповнювала „фузія церковна”⁴².

Чергова пастирська ревізія Миколаївської церкви в Сокалі відбулася 21 жовтня 1731 р., за часів холмського єпископа Пилипа-Феліціана (Володковича). До наших днів дійшли принаймні два візитаційні протоколи, що взаємно доповнюються, хоча й різняться дрібними деталями⁴³. Звідси, по-перше, певна схематичність записів, а по-друге – їхні незначні відмінності між собою⁴⁴. Упродовж тих тринадцяти років, які минули між візитаціями, вірогідно, здійснювалися певні роботи над дахом наві. Вочевидь, саме так варто тлумачити запис, що „церква сама мурована *ex antiquitate*, не вкрита згори, а лише засклеплена, тепер [укрита] дахом і прикрашена збудованою банею”. Проблемою був також поганий стан вікон у наві, котрі „потребують великого ремонту”. Не змінився, натомість, стан пресвітерію, скарбниць та вівтаря, який усе

³⁹ APL, ChKGK, sygn. 100, k. 8 v.

⁴⁰ Ibid., k. 10.

⁴¹ Ibid., k. 11-12.

⁴² Ibid., k. 10 v.

⁴³ Ibid., sygn. 102, k. 3 v.-6 v. (Visitatio Ecclesiae Sokaliensis Tituli S[an]cti Nicolai [...] anno Domini 1731 die 21 8bris); sygn. 103, k. 93 v.-98 v. З літератури відомо, що існувала ще одна копія цієї візитації, яка в міжвоєнний період, вірогідно, зберігалася в церковному архіві (Голубець М. З історії... С. 25).

⁴⁴ Структуру візитаційних описів докладно охарактеризовано в розвідці: Sygowski P. Unicka diecezja chełmska w protokołach wizytacyjnych biskupa Maksymiliana Ryłły z lat 1759-1762 // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. Przemyśl 2000. T. 5. S. 233-285.

ще не завершили. У притворі (його тепер називають „крухтою” або „крухтою чи бабинцем”) з’явилося „віконце округле над дверима з ґратами, оправлене в олово, як інші вікна”⁴⁵. Впадає у вічі й інше означення царських врат в іконостасі, які зафіксовані тут як „райські двері”⁴⁶.

Наступні візитаційні описи – з 1749 й 1762 рр. – обмежуються наведенням дуже лаконічних і схематичних відомостей. Наприклад, у матеріалах ревізії, яку провів єпископ Максиміліан (Рило) 17/29 травня 1762 р., сказано, що храм Св. Миколая – „церква мурована, дах гонтом побитий, до неї дверей троє [...]. Вікна усі в олово оправлені, дзвіниця порядна, на ній дзвонів 3, цвинтар огорожений”. Немає згадки про забезпеченість іконами⁴⁷. З інших джерел дізнаємося, що в церкві (певно, протягом 1752-1756 рр.) велися малярські роботи. У пресвітерії (на східній стіні) збереглися сліди художнього оздоблення, яке приписують С. Строїнському⁴⁸. У такому вигляді святиня існувала до кінця XVIII ст. Її подальша історія в цілком інакших обставинах вимагає вже окремого дослідження.

Церква Успення Пресвятої Богородиці

Успенський храм у Сокалі, на думку сучасних науковців, був розташований поблизу церкви Св. Миколая. Обидві сакральні споруди начебто оточував спільний мур, і вони творили один монастирський комплекс⁴⁹. Фактично, Успенська святиня від 60-х рр. XVII ст. до початку XVIII ст. була монастирською. Після 1711 р. Сокальська обитель перестала існувати⁵⁰. За наративними джерелами XVIII ст., церкву Успення Богородиці збудовано 1666 р. Вона була дерев’яною, тридільною (притвор, нава та великий вівтар-пресвітерія), у 30-ті рр. XVIII ст. її стан збереження оцінювали як добрий. Храм стояв на підмурівку різної висоти. Пресвітерія був підмурований „в ас, нава нижча, а притвор під однією цеглою”. Під святинею містилися два муровані „склепи” (підвали), з них один завалений, обидва невідомого призначення. У наві зроблено чотири великі та два менші заґратовані вікна. У пресвітерії, натомість, налічувалося троє вікон, „з ґратами, всі оправлені оловом”, та ще стільки ж у притворі. Підлогу в наві вимостили з обаполів.

Святиню вкривав гонтовий дах. Над навою його завершували чотири невеликі вежі, одна з яких „велика, у ній вікон четверо, [оправлених] в олово, залізний хрест, гайок мосяжних 4 і [пів]місяць під хрестом”. По одній вежі

⁴⁵ APL, ChKGK, sygn. 102, k. 3 v.; sygn. 103, k. 94.

⁴⁶ Ibid., sygn. 103, k. 94 v.

⁴⁷ Ibid., sygn. 110, k. 658-659 v. (Wizyta Cerkwi Sokalskiej pod Tytułem S. Mikołaja w Dobrach J. K. M. w Starostwie Sokalskim będącej uczyniona R. 1762 Die 17 Maja V. S.).

⁴⁸ Памятники... С. 203.

⁴⁹ Слободян В. Церкви... С. 274.

⁵⁰ ХДНБ, № 819199, арк. 82; Gil A. Chełmska diecezja unicka... S. 209-210.

вмістили над притвором і пресвітерієм. Усередині нави були хори „в балясинах, до них сходи з [нави] церкви”. Не до кінця зрозуміла нотатка про те, що „при церкві – бабинець із вежею і хрестом на ній”. Це б мало свідчити про існування окремої прибудови до притвору, однак, можливо, це лише повторний запис. Вівтар охарактеризовано як „великий мурований, з антимінсом порядним, на котрому дарохранильниця різьблена, з дверцятами на завісах для Святих Дарів з внутрішнім замочком”. Зафіксований також другий вівтар – „намісний Пречистої Діви”, і третій (у притворі) – „С[вятої] Параскевії”. Іконостас був „порядний, сницарської роботи, позолочений, з різних образів [...] з різьбленими царськими вратами і двома сіверними дверима”. Оздоблення доповнювали ікони, серед яких виділялося зображення „Пречистої Діви”, обдароване численними вотами, привертало увагу й прикрашені ікони „Salvatora [Спасителя], Успення Пречистої Діви і Господа Ісуса”⁵¹. Над вівтарем розміщувався „образ Воплощення на полотні”. Окрім того, було ще „образів на дереві московських тридцять, образів на полотні одинадцять, на хорах два”⁵², та інші, менші, як-от „образок св. Марка пергаментний, оправлений у цину, образок мідний Пречистої Діви”, „образок св. Миколая, оправлений у позолочене срібло”.

Останній зі щойно перерахованих творів, мабуть, тотожний з експонованою під час виставки Ставропігійського інституту у Львові на переломі 1888/1889 рр. іконою. Мистецький твір задокументований Ізидором Шараневичем як „Св. Миколай, образ мальований на дереві, зображення архаїчне, обрамлене срібною бляхою з пласким орнаментом, оточене подібно оздобленою рамкою. Ореол, що виступає, випукло різьблений у сріблі. XVII століття, розмір 14x18 см. Власність церкви в Сокалі”⁵³. Підтвердженням цього висновку може бути хрест „великий кедровий, навколо в срібло оправлений, на пі[дставці] простій дерев’яній”, що зберігався в Успенській церкві. Його Шараневич описує як „хрест трираменний, оправлений у срібло, з гравірованими прикрасами і з написом «1673 г. Лукашъ Яромовскій», внизу зображення герба. Власність церкви в Сокалі”⁵⁴.

Пізніші відомості про Успенський храм не такі детальні. У візитаційному протоколі від 12 березня 1749 р. сказано, що „церква у стінах і дахах добра”⁵⁵. За кільканадцять років (17 травня 1762 р.) про святиню занотовано: „Церква у

⁵¹ APL, ChKGK, sygn. 102, k. 9-9 v.; sygn. 103, k. 103-103 v.

⁵² Ibid., sygn. 103, k. 105 v.

⁵³ Katalog archeologiczno-bibliograficznej wystawy Instytutu Stauropigiańskiego we Lwowie, otwartej dnia 10 października r. 1888, a mającej się zamknąć dnia 12 stycznia 1889 r. n. st. Według wskazówek znawców zestawił Dr. Izidor Szaraniewicz. Lwów, 1888. S. 61 (№ 56).

⁵⁴ Ibid. S. 19 (№ 39). Очевидно, після ліквідації Успенської парафії її опорядження передали церкві Св. Миколая, де воно перебувало й наприкінці XIX ст. Поп.: Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego. Warszawa 1890. T. 11. S. 10 (Sokal).

⁵⁵ Цит. за: Голубець М. З історії... С. 21-22.

стінах і дахах потребує ремонту, на мурованому фундаменті, дерев'яна, у ній вікна оправлені в олово, дверей троє [...]. Дзвіниця, на ній дзвонів чотири, цвинтар огорожений". Перелік ікон теж обмежений лише основною інформацією, зокрема про воти⁵⁶. Останній запис вказує на поступовий матеріальний занепад храму. За даними Вітольда Колбука, його розібрали невдовзі після 1785/86 р.⁵⁷

З Успенською церквою пов'язані два цікаві історичні факти – наявність при ній василіянського монастиря й тимчасове перебування при ній київського унійного митрополита Гавриїла (Коленди, 1665-1674). У фаховій літературі домінує переконання, що обитель східного обряду справді діяла в Сокалі у XVI–XVIII ст. (хронологічні рамки подаються дуже різні)⁵⁸. Матеріали генеральної візитації 1701 р. документально підтверджують це припущення, але, на жаль, не фіксують ані конфесійної належності ченців Сокальського монастиря, ані хронологічних меж його існування. Видається, що в історії Успенського храму це був лише незначний епізод. Перебування в місті митрополита Гавриїла (Коленди) дослідники датують переломом 60–70-х рр. XVII ст.⁵⁹ Опубліковане листування митрополита, однак, не виявляє жодних його зв'язків із Сокалем, натомість засвідчує тривале перебування в Супраслі⁶⁰. Тому, можливо, йдеться про помилку в інтерпретації джерел, а отже, наразі питання залишається відкритим.

Церква Св. Михаїла Архангела

Михайлівський храм мав бути освячений 25 травня 1605 р.⁶¹ Він розташовувався на передмісті Бабичі (Бабинець) у південній частині міста. У візитації кінця XVII ст. зазначено: „Церква там само на передмісті С[вятого] Михаїла Архангела здавна від старожитних міщан тамтешніх [сокальських] фундована

⁵⁶ APL, ChKGK, sygn. 110, k. 660-661 (Wizyta Cerkwi Sokalskiej Przechytskiej pod Tytułem Wniebowzięcia Nays[więtszej] Maryi Panny w Dobrach J[ego] K[rólewskiej] M[oś]ci w Starostwie Sokalskim będącej uczyniona R[oku] 1762 Die 17 Maja V. S.).

⁵⁷ Kołbuk W. Granice i sieć parafialna greckokatolickiej diecezji przemyskiej na przełomie XVIII i XIX w. // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. Przemysł 1996. T. 3. S. 112. За іншою інформацією, святиня згоріла 1821 р.

⁵⁸ Наприклад, А. Миронович вважає, що Сокальський монастир залишався православним з 60-х рр. XVII ст. до 20-х рр. XVIII ст. (Mironowicz A. Prawosławie... S. 218, 241). Історик Василянського чину М. Ваврик фіксує цю обитель від 1596 р., з поновленою фундацією від 1697 р. Як унійна, вона функціонувала з 1674 р., а після 1714 р. була приєднана до Белзького монастиря (Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка. Рим 1979. С. 204). Сокальський чернечий осередок інколи безпідставно пов'язують із церквою Св. Миколая (як-от у: Sokalski B. Powiat... S. 329).

⁵⁹ Голубець М. З історії... С. 22-23; Sokalski B. Powiat... S. 329; Схематисмъ... 1879... С. 344.

⁶⁰ Epistolae Korsak, Sielava, Kolenda. P. 219-339.

⁶¹ APL, ChKGK, sygn. 102, k. 7.

й надана”. Нічого невідомо про вигляд і план святині, знаємо тільки, що вона була дерев'яна. Над її навою височів хрест „великий”, який „дуже нахилився” і „потребує рятунку”. Вівтар накрито хустами, такі ж хусти вкривали цинкову дарохранительницю („пушку”) зі Святими Дарами і жертovníк. Церкву прикрасив іконостас – „Деїсус багатий від золота малярського, роботою сницарською з царськими вратами виставлений з усім”. Храм володів принаймні кількома іконами, що були оздоблені вотами („корон від різних образів срібних значних 10”), а також однією – „Матері Божої” – з „таблицями”. Очевидно, біля церкви стояла дзвіниця, на якій висіло „дзвонів [...] 3 великих”. При святині зафіксовано школу з дяком і бакалавром, плебанію та цвинтар⁶².

З актів наступної збереженої візитації (від 12 травня 1718 р.) дізнаємося, що це був дерев'яний храм, який складався з нави („церкви”) й передсінка („присінок”). Нічого не сказано про вівтарну частину (найвірогідніше, дводільну). У „присінку” зафіксовано дзвони. Нава мала двоє дверей (одні – з боку „присінка”, а другі – від кладовища), а також „хори”. Наву вінчала баня („верх”), у якій нараховувалося „вісім вікон”. На бані виднілося „хрестів залізних позолочених три”. У церкві було два вівтарі: „великий” та „Пречистої Діви”. Перед одним з них (вочевидь, „великим”) стояв жертovníк, а в наві також зберігався „Грїб Божий, мальований у вигляді вівтаря”.

Досить розбудований, мабуть, іконостас візитатори описують як „Деїсус в апостолах і пророках з Архиреем, сницарською роботою з царськими вратами позолочений, а двоє дверей сіверних на залізних завісах із клямками мальованих, на котрих образи святого Михайла і Гавріїла архангелів”. При царських вратах задокументовано „образ Господа Ісуса бляшаний і другий – Пречистої Діви”. Іконостас прикрашали численні воти – „на Архирееві – корона і підвіска, на Пречистій Діві й на святому Йоані – коронки срібні з хрестиками, на Господі Ісусові намісному – корона з хрестиком і підвіска срібна, там же пацьорки кістяні”. Особливо вшановували „образ Пречистої Діви”, оздоблений великою кількістю вот. Дві ікони – „Пречистої Діви й Г[оспода] Ісуса”, прикрашали шати, гаптовані золотом. Окремо фігурує „лиштва вишивана заполоччо через увесь Деїсус, а на образі святого Михайла ціла друга”⁶³. Напевно, біля церкви стояла дзвіниця, на якій висіло „дзвонів три [...] один – великий, другий – суботник, третій – сигнет і клепадро”. Біля святині розміщувалася плебанія з господарськими будівлями та школа з дяком⁶⁴.

Опис Михайлівського храму 1731 р. не набагато поглиблює наші знання про його вигляд та опорядження. Довідуємося, зокрема, що в наві було „вікон

⁶² ХДНБ, № 819199, арк. 109-109 зв.

⁶³ Visitatio Ecclesiae S. Michaelis [...] Die Duodecima Mai Anno Millesimo Septingentesimo Decimo Octavo // APL, ChKGK, sygn. 100, k. 13-13 v.

⁶⁴ Ibid., k. 14-14 v.

з залізними ґратами, оправлених оловом три”. Дублюється інформація про баню „церкви (вікон вісім)” і завершення даху нави („хрестів залізних позолочених три”). Суттєвим, натомість, є перелік (вірогідно, неповний) ікон у святині: „Образів полотняних мальованих 26, Страсті Христові, мальовані на полотні, далі Страшний Божий Суд, образів, мальованих на дереві, 17, образ Пречистої Діви полотняний, на ньому шнур коралів з пацьорками, [портретів] двоє світських осіб, шість хоругв, мальованих на полотні, над великим вівтарем полотно мальоване”. Крім уже занотованих (під 1718 р.) образів, прикрашених вотами, з'являються нові – „Вероніка” (напевно, медальйон) і „Тайна Вечеря”. Біля іконостасу стояв свічник у вигляді „есів⁶⁵ залізних”⁶⁶.

Подальша доля церкви Св. Михаїла невідома, пізніші візитації її не згадують, хоча у 80-ті рр. XVIII ст. вона ще існувала. Невдовзі після 1785-1786 рр., за В. Колбуком, святиню ліквідували⁶⁷, на її місці збудували новий, мурований храм⁶⁸.

Унійні храми Берестя у візитаційному описі з 1726 року

Історія та культура Берестя (Бреста) домодерного періоду не знайшли, на жаль, гідного місця в сучасних наукових дослідженнях. Причину такого стану речей потрібно шукати передовсім у драматичній долі міста, приреченого вироком царя Миколи I на загибель, у зв'язку з будівництвом комплексу Брестської фортеці⁶⁹. Транслоковане й зведене наново на існуючих тоді передмістях за зразком російського провінційного міста, воно, перетворившись на додаток до військових об'єктів, так ніколи й не набуло того культурного значення, яке відіграло в попередній період⁷⁰.

⁶⁵ Очевидно, йдеться про латинське „S”.

⁶⁶ APL, ChKGK, sygn. 102, k. 77 v.; sygn. 103, k. 99-99 v.

⁶⁷ Kołbuk W. Granice... S. 112.

⁶⁸ За В. Слободяном, цей храм ремонтували в 1708-1709 рр., а 1778 р. розібрали. Саме того року, на думку дослідника, мали розпочати будівництво нової, мурованої церкви, остаточно завершеної 1835 р. (Слободян В. Церкви... С. 576).

⁶⁹ Процес руйнування і транслокації Берестя, у зв'язку зі спорудженням фортеці, нещодавно розглянув: Чантурья Ю. Гарады і час / Брест // Страчана спадчына / Уклад. Т. В. Габусь. Мінск 2003. С. 297-301.

⁷⁰ Цікаву характеристику Бреста в період після транслокації міста подав знаний російський дослідник білоруського фольклору Павло Шпилевський, який відвідав місто в 1853 р. З його опису постає образ „нового Берестя” як периферійного торговельного поселення, позбавленого будь-якого культурного життя, сенс існуванню якого надає фортеця та її гарнізон (Шпилевський П. М. Путешествие по Полесью и белорусскому краю. Минск 2004. С. 29-36). Згадане щойно видання є збіркою статей цього автора, опублікованих упродовж 1853-1855 рр. у петербурзькому часописі „Современник”.

До певної міри негативний, з погляду російської влади, образ Берестя був зумовлений фактом укладення тут Берестейської унії 1596 р. між частиною ерархії та вірних Київської митрополії з Римським Апостольським престолом. Про цю подію нагадували унійні святині міста, зокрема монументальний мурований собор Св. Миколая Чудотворця, де відбулося чимало підготовчих зустрічей, а також сам об'єднавчий з'їзд. На цей аспект історії церковної архітектури Берестя нещодавно звернув увагу краківський історик мистецтва Петро Красний, який констатував: „Також у XIX ст. загарбницька влада готова була витратити значні кошти на спорудження православних церков, яким можна було приписати важливу пропагандистську роль. Серед цих починань особливе значення мало будівництво собору Св. Миколая у Бресті. Церкву звели в 1856-1879 роках замість собору, «спрофанованого» укладенням Берестейської унії та знесеного росіянами з лиця землі після скасування цього акту собором у Полоцьку”⁷¹. Новий Брест повинен був мати цілковито російський характер, а все, що виходило за таку схему, тривалий час трактувалося (у т. ч. і науковцями), як зайве й непотрібне. Культурна спадщина унійного періоду була переважно втрачена – до наших днів дійшли лише її нечисленні фрагменти⁷².

Унійні храми Берестя довго залишалися – з різних причин – поза сферою зацікавлень науковців. Місцеві святині розглядалися хіба що в широкому історичному контексті, як своєрідне тло для загальних міркувань, а не як об'єкти детального дослідження⁷³. Щойно наприкінці 70-х рр. XX ст. з'явилася перша праця, присвячена сакральним спорудам Берестя, авторства Є. Д. Квітницької⁷⁴. Основну частину роботи становить наратив про римо-католицькі монастирі, натомість василіянській обителі й храмові Св. Миколая тут відведено небагато місця. 1991 року вийшли друком дві статті Ірини Лавровської, в яких описано долю пам'яток Берестя в XIV–XIX ст., серед них і Миколаївської церкви⁷⁵. До цієї

⁷¹ Krasny P. Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596-1914. Kraków 2003. S. 312.

⁷² Див.: Быцева І. М., Хадька Ю. В. Група абразоў другой палавіны XVII ст. з Бреста // Помнікі мастацкай культуры Беларусі. Новыя даследаванні: Зборнік артыкулаў / Ред. С. В. Марцэлеў. Мінск 1989. С. 30-34.

⁷³ Пор., наприклад: Шчакаціхін М. Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва. Менск 1928 [репринт – Мінск 1993]. Т. 1. С. 248-249; Чантурия Ю. В. Градостроительство Беларуси IX–XIV вв. // Архітэктура Беларусі. Нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце: У 4 т. Мінск 2005. Т. 1. С. 88.

⁷⁴ Квітницкая Е. Д. Монастыри Бреста XVII–XVIII вв. // Архитектурное наследство. 1979. № 27. С. 12-29 (розвідка з'явилася також і в білоруському варіанті: Манастиры Брэста XVII–XVIII ст. ст. // Страчаная спадчына / Уклад. Т. В. Габрусь. Мінск 2003. С. 116-126). Загалом у 70–80-ті рр. XX ст. дослідниця опублікувала в часописі „Архитектурное наследство” понад 20 статей про архітектуру Білорусі.

⁷⁵ Лавровская И. Б. Судьба памятников истории и архитектуры Бреста (XIV–XIX вв.) // Архитектура и строительство Белоруссии. 1991. № 4. С. 41-44; № 6. С. 29, 42-45.

тематики дослідниця повернулася через кілька років, проте наступні її публікації мали вже популярний характер⁷⁶. Проблематика Берестя знайшла своє відображення і в монографії Інесси Слюнькової про монастирську архітектуру білоруських земель, однак досить фрагментарно, що пояснюється спрямуванням цієї книги⁷⁷. Про унійні святині Берестя йдеться і в енциклопедичних та підручникових виданнях, але дуже стисло й лаконічно⁷⁸.

* * *

Берестя є давнім поселенням, що згадується вже 1019 р., а його генеза сягає початків формування державних структур Київської Русі в цьому регіоні. Воно розташовувалося при впадінні Мухавця до Бугу, в стратегічному пункті, через який проходили головні комунікаційні шляхи європейського значення. Отож дуже швидко поселення стало важливим господарським, політичним, релігійним та адміністративним осередком⁷⁹. В XI–XIV ст. Берестя часто змінювало свою державну належність, входячи до складу Русі, Польщі й Литви. Від кінця XIV ст. воно надовго було інкорпороване Великим князівством Литовським, культурно й релігійно все ж належачи до простору *Slavia Orthodoxa* (з подальшою присутністю інших етносів, зокрема польського та єврейського)⁸⁰. З 1566 р. Берестя – столиця Берестейсько-Литовського воєводства, а з 1589 р. – також центр великокняжих маєтків, т. зв. Берестейської економії.

Християнізація поселення та його околиць відбулася порівняно рано. Її здійснили релігійні осередки, підпорядковані руському православному митрополитові в Києві. Згідно з тогочасним адміністративним поділом, Берестя входило до Володимирської єпархії, заснованої в часи волинського князя Ярополка

⁷⁶ Лаўровская І. Старажытная царква Сьвятога Мікалая ў Берасці – помнік гісторыі і архітэктуры // Наш радавод. 1996. Кн. 7. С. 412-415; Її ж. Берасьце эпохі барока // Encyclopaedia Exclusivus: Додаток до газети „Брестский Курьер”. 2003. № 21; Її ж. Храм св. Пятра і Паўла // Там само. 2004. № 4.

⁷⁷ Слюнькова І. Н. Монастыри восточной и западной традиции...

⁷⁸ Габрусь Т. В. Мураваная сакральная архітектура... С. 369-370; Її ж. Берасцейскі базыльянскі манастыр // Вялікае княства літоўскае. Энцыклапедыя: У 2 т. / Гал. рэд. Г. П. Пашкоў. Мінск 2005. С. 318.

⁷⁹ Перші джерельні звістки про церкву в Бересті походять з кінця XIII ст. У Галицько-Волинському літописі під 1282 р. вказано, що коли берестяни перемогли ляхів після нападу тих на Берестя, то „и тако придоша во Берестии со честию славяще Бога и пречистою его матеръ во вся век”. Вочевидь, робили вони це у храмі, напевно, з марійною посвятою. Під 1288 р. (насправді події відбувалися дещо раніше) згадується про фундацію володимирським князем Володимиром Васильковичем у Бересті церкви Св. Петра й обдарування її Євангелієм Апракос (оковане сріблом), срібними кадилом і хрестом (Ипатиевская летопись... Стб. 890, 927).

⁸⁰ Nawryluk J. Ziemia brzeska w dobie państwowości ruskiej (X–XIV w.) // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. 1996-1997. Т. 5-6. S. 397-437.

Ізяславича, найправдоподібніше в 1078-1085 рр.⁸¹ Відома з новітніх часів структура владництва, що складалося з двох частин – берестейської й володимирської, сформувалася в період литовсько-польських воєн за спадок Романовичів, останніх володарів Галицько-Волинської Русі (друга половина XIV ст.). Саме тоді Казимир Великий захопив землі вздовж Прип'яті, відтинаючи Володимир від Берестя. Польсько-литовська границя в цьому регіоні усталилася тільки в другій половині XV ст., хоча прикордонні суперечки тривали аж до поділів Речі Посполитої. Таким чином раніше спільний простір Володимирського владництва на Волині, яке політично входило до Великого Литовського князівства, був розділений забузькою частиною Холмської катедри, що належала до Польської Корони й межувала на сході з Турово-Пинською єпархією⁸². Після Люблінської унії (1569 р.) до Корони відійшли й західні парафії Володимиро-Берестейщини.

Цілком вірогідно, що внаслідок ізоляції від справжнього центру владництва – Володимира, у Бересті з'явилися органи управління тією його частиною, яку умовно можна назвати Берестейщиною. Це сталося, напевно, вже в другій половині XV ст., можливо за посередництвом існуючого в Руській Церкві інституту генерального (владичого) намісника з підпорядкованою йому групою місцевих священиків – крилосом, резиденцією якого була найславніша міська святиня. Протягом XVI ст. звичаєво закріпилася традиція трактувати міський храм Св. Миколая як катедральний (конкатедра щодо собору Успення Пресвятої Богородиці у Володимирі). Так тривало й після проголошення унії 1596 р.

* * *

З огляду на те, що унійні святині Берестя були знищені під час спорудження фортеці, надзвичайно принциповим для їхнього вивчення є опертя на архівні джерела⁸³. Мовиться передовсім про канонічні візитації, які містять чимало цінних даних, у т. ч. щодо реконструкції архітектури й мистецького оздоблення

⁸¹ Poppe A. Bistumsverzeichnis der Metropole von Kiev und der ganzen Rus' (988-1281) // Podskalsky G. Christentum und theologische literatur in der Kiever Rus' (988-1281). München 1982. S. 280; Ejusd. The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300 // HUS. 1997. Vol. 21. № 3-4. P. 354-355. На тимчасовій належності Берестя до Турівської єпархії наголошує А. Міронович у праці: Mironowicz A. Przynależność diecezjalna Brześćcia do końca XVI wieku // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 2007. S. 9. Але це дискусійне питання, яке вимагає подальших студій.

⁸² Більше про це див.: Gil A. Prawosławna eparchia chełmska... S. 112-114.

⁸³ Міський архів у Бресті станом на початок 90-х рр. XIX ст. (очевидно, 1893 р.) був описаний Львом Паєвським (Жировицькій и Брестъ-Литовській архивы (къ вопросу о значені провинціальнихъ архивовъ для западно-русскаго края) // Труды девятого археологическаго съезда въ Вилне 1893 / Ред. гр. Уварова и С. С. Слуцкий. Москва 1895. Т. 1. С. 306-308), який звернув увагу на дуже погані умови зберігання архівосховищ. Дослідник відзначив велику кількість картографічних джерел – з часів першої Речі Посполитої та з XIX ст., а також ревізію міста 1773 р., здійснену берестейським старостою Дмитром Сапігою (збережена у формі великої книги, оправленої в шкіру).

церков⁸⁴. На важливість матеріалів єпископських ревізій для відтворення історії унійних храмів Берестя вперше звернув увагу наприкінці XIX ст. краєзнавець о. Лев Паєвський. Він народився 1850 р., походив зі священничої родини (раніше греко-католицької, а після 1839 р. православної), ймовірно з Дисненського повіту. Його батько Симеон багато років душпастирював у парафіях Луково, Осингородок, Сороки й Хотислав. Сам о. Лев у 1875-1894 рр. виконував обов'язки пароха у Вігуліні, Костянтинові та Щитниках. Від 1894 р. перебував на парафії в Кам'янці Литовському, помер 1919 р. у Тифлісі. Ширшому загалові він відомий насамперед як автор низки розвідок з історії Берестя й околиць (публікувалися переважно в церковних часописах – „Холмско-Варшавском епархиальном вестнике”, „Литовских епархиальных ведомостях”, „Виленском вестнике”, „Гродненских губернских ведомостях”, „Московских ведомостях”, „Русском паломнике”). Творчість дослідника вписувалась у проімперський дискурс російської церковної історіографії, хоча в його працях помітна й турбота про сумлінність самих наукових студій⁸⁵.

Вивчаючи Берестя, Л. Паєвський використав знайдену ним книгу візитацій Миколаївської катедральної церкви та храмів Берестейського крилосу з 1759 р. („*Liber visitationum Ecclesiae Cathedralis et Ecclesiarum Capitularium Brestensium*”)⁸⁶, котра, як це не прикро, знову втрачена. За словами автора, унікальне джерело він виявив у одній з колишніх унійних церков (напевно, в околицях Берестя) серед „безвартісного мотлоху”. Книга мала шкіряну оправу, налічувала 83 рукописні аркуші (166 с.), списаних текстом польською мовою з вкрапленнями латини. Перший аркуш містив рисунок⁸⁷, опис якого варто навести повністю: „На першій сторінці [візитації була] накреслена тушшю віньєтка, нижче якої зображено берестейську катедральну церкву Св. Миколая, а вище був зображений Св. Миколай з розпростертими руками, в єпископських шатах і в архиерейській митрі, який здіймається у хмарах, а над ним видно «Око Провидіння»; під хмарами, мовби над самою главою зображеної на рисунку

⁸⁴ Вартість канонічних візитацій як історичного джерела розкрито в книзі: Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Львів, 2004. Т. 2. С. XV–XXX.

⁸⁵ Основні біографічні відомості про Л. Паєвського наведено в: Ilijn A. Unicy i prawoslawni duchowni parafii chotislawskiej // Podlaski Kwartalnik Kulturalny. 2003. № 1. S. 25-27.

⁸⁶ Паєвский Л. О церквахъ Брестской капитулы въ начале второй половины XVIII века // Литовские епархиальные ведомости. 1887. № 17, 22, 33, 35, 48. У дещо розширеній версії праця вийшла друком під назвою: Городъ Брестъ-Литовскъ и его древніе храмы // Труды девятого археологическаго съезда въ Вилне 1893 / Ред. гр. Уварова и С. С. Слуцкий. Москва 1895. Т. 1. С. 309-349 (а також як окреме видання: Городъ Брестъ-Литовскъ и его древніе храмы (ист. очеркъ). Гродна 1894).

⁸⁷ Рисунок репродукований у книзі: Батюшковъ П. Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края. Минск 2004 [репринт з 1890 р.]. С. 144.

катедральної церкви, розгорнуто сувій з вище наведеним написом, який підтримує ангел і котрий завершується окремим рисунком у вигляді обруча з короною (митрою), а по боках – хрестом і пастораллю”.

Роботи Паєвського, наскільки відомо, – нині єдине джерело інформації про візитаційну книгу 1759 р., опрацьовану *de viso*. Вартість напрацювань цього дослідника насамперед визначається тим, що він розлого цитував фрагменти документа, а при описі Миколаївської катедри навіть зберіг внутрішню структуру візитації. З огляду на відсутність аналогічних матеріалів ревізій щодо інших храмів Берестя, його розвідки мають вагоме пізнавальне значення.

Генеральна візитація крилошанських церков Берестя була здійснена впродовж 16 січня – 25 лютого 1759 р. єпископським комісаром, василіянином Олександром (Йодком) після смерті володимирського владика Теофіла-Теодозія (Годєбського, 1730-1756), відповідно до розпорядження його наступника Пилипа-Феліціана (Володковича). Ревізія охопила катедру Св. Миколая, міські храми Воздвиження Чесного Хреста, Преображення Господнього (Св. Спаса), Пресвятої Тройці, Св. Михаїла Архангела, а також парафії в Гершоновичах – Різдва Пречистої Діви Марії, та в Лобачеві – Св. Йоана Богослова⁸⁸. З виявлених у Центральному державному історичному архіві України у Львові візитаційних матеріалів випливає, що 1759 р. Олександр (Йодко) відвідав також інші святині Берестейського офіціалату. Зокрема, 15 березня він обстежив церкву с. Вістичі (Берестейський деканат), а 8 травня – с. Докудів (Більський деканат)⁸⁹. Поки що не вдалося встановити зв'язок між ревізією 1759 р. та візитацією всього Берестейського генерального намісництва, яка відбулася 1757 р. і передбачала й канонічний огляд Берестейського деканату. До сьогодні збереглися описи двох парафій Берестя з того часу – Святотроїцької та Михайлівської⁹⁰. Напевно, тоді візитувалися всі берестейські святині, але ця документація до наших днів не дійшла. Через кілька років наступну пастирську ревізію провів берестейський генеральний офіціал о. Антоній Корончевський (знаємо, що він відвідав храм у Вістичах 13 вересня 1765 р.).

⁸⁸ Паєвській Л. Городъ Брестъ-Литовскъ... С. 314-315.

⁸⁹ ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 477, арк. 4-9 зв. (Вістичі); спр. 721, арк. 4-8 зв. (Докудів).

⁹⁰ Обидві парафії фігурують у візитаційному описі Берестейського деканату 1757 р.: LVIA (Vilnius), f. 634, ар. 1, булц 50. У цьому ж архівосховищі зберігаються протоколи генеральної візитації Володавського, Кам'янецького, Кобринського, Поліського й Пружанського деканатів 1759 р. (Ibid., ар. 48). Докладніше про архіви Берестейського офіціалату Володимирської унійної єпархії див.: Siemiańczuk H. Źródła do dziejów wyznań chrześcijańskich do końca XVIII wieku w zasobie Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Grodnie // Białostoczczyzna. 2000. № 3-4. S. 32-38; Wereda D. Archiwalia dotyczące Kościoła unickiego na Podlasiu w zbiorach Centralnego Państwowego Archiwum Litwy w Wilnie // Podlaski Kwartalnik Humanistyczny. 2000. № 1-2. S. 263-265.

З огляду на фрагментарно збережену джерельну базу, надзвичайно важливе значення для вивчення історії унійних святинь Берестя має візитаційна книга Берестейського крилосу-офіціалату з 1725-1727 рр., що відклалась у фондах Державного архіву в Любліні (фонд Холмської греко-католицької консисторії, спр. 101). Цей рукописний кодекс акумулював описи всіх крилошанських храмів Берестя (у межах Берестейського намісництва)⁹¹. Обстеження Володимирського владичтва тоді здійснив, за дорученням місцевого ординарія й київського митрополита Лева (Кишки), о. Стефан Литвинко, ігумен василіянського монастиря у Бересті, „Божою милістю генеральний візитатор Берестейської єпархії”⁹². Канонічна ревізія відбулася в 1725-1727 рр. і охопила, мабуть, усю північну частину владичтва⁹³. Храми Берестейської капітули Литвинко відвідав у березні – серпні 1726 р. Невідомим залишається час візитації Миколаївської катедри (її опис є неповним і недатованим), проте можемо припустити, що вона була обстежена у той самий період, оскільки запис, що передує цьому протоколові (про церкву в Рудні Берестейського деканату), походить з 13 липня 1726 р.⁹⁴

Руські парафії у Вогині Берестейського крилосу-офіціалату (до початку XVIII століття)

Польсько-литовське пограниччя, яким було Підляшшя до поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст., віддавна є предметом зацікавлень дослідників, про що свідчить хоча б обширна фахова література на цю тему⁹⁵. Водночас далеко

⁹¹ Фрагменти цієї візитації ввів до наукового обігу Броніслав Сенюк: Seniuk B. Architektura cerkiewna brzeskiej części diecezji włodzimierskiej w świetle inwentarzy wizytacyjnych z lat 1725-1727 // *Lubelszczyzna*. 1996. № 2. S. 27-28; Ejusd. O niezachowanych ikonostasach z greckokatolickich cerkwi oficjiałatu brzeskiego diecezji włodzimierskiej. Kilka schematów ikonograficznych // *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10-11 maja 2003 roku / Red. J. Gienza. Łańcut 2003. S. 387-388.*

⁹² Так вписався о. С. Литвинко до місцевого „Служебника” під час візитації парафії Рокитно (Більський деканат) 24 серпня 1726 р. (*Katalog druków cyrylickich XV-XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej / Oprac. Z. Żurawińska, Z. Jaroszewicz-Peresławcew. Warszawa 2004. S. 162 (прим. 174 b)).*

⁹³ Про візитацію Берестейського офіціалату згадано в Б. Сенюка (Seniuk B. *Architektura... S. 23-49*) і П. Сиговського (Sygowski P. *Parę uwag o cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego w Terębuniu... S. 97-110*; Ejusd. *Stara i nowa cerkiew w Gierszonowicach (Gierszonach)... S. 95-102*).

⁹⁴ APL, ChKGK, sygn. 101, k. 203 v.-204 v. (Wizyta generalna cerkwie Rudeńskiej fundowanej pod tytułem Przemienienia Pańskiego collationis J[ego] K[rólewskiej] M[ośc]i [...] Parafia do cerkwie Rudeńskiej należąca: wieś Rudno, wieś Derewiczna, wieś Wiski, wieś Berezowy Kąt. Działo się w Rudnie 13 Julij A[nn]o 1726).

⁹⁵ Див., наприклад: Demidowicz T. Lokacja miasta Wohynia na prawie magdeburskim w XVI w. // *Rocznik Białskopodlaski*. 1994. T. 3. S. 7-20; Flisiński J. Dawne miasteczka podlaskie:

не всі аспекти минулого регіону вивчалися науковцями на належному академічному рівні. Йдеться, зокрема, про етноконфесійну проблематику та історичну присутність на цих теренах місцевого руського населення, релігійне життя якого розвивалося в рамках організаційних структур Православної та Унійної Церков. Недостатність ґрунтовних монографічних студій не можуть компенсувати причинкові розвідки, що радше утруднюють розуміння тогочасних реалій, аніж вносять щось нове до висвітлення теми⁹⁶. Певним поясненням такого невідрадного стану є відносно обмежена джерельна база, розпорошена по архівних, бібліотечних і музейних збірках країн Східної Європи, та важкодоступність едіцій джерел, що з'явилися друком у рамках російських видавничих серій XIX ст. До специфічного бачення історії регіону так само спричинилися релігійні переслідування після офіційної ліквідації унії в 1870-х рр., паралельно до яких сформувався дискурс боротьби з русифікацією та захисту своєї ідентичності „польської рації”.

Початки Вогиня сягають щонайменше другої половини XIII ст. Поселення стає відомим у зв'язку з польсько-руськими пограничними суперечками кінця 70-х – початку 80-х рр. цього ж століття. Під час одного з таких локальних конфліктів Вогинь захопив князь Лешко Чорний, а бл. 1282 р. його повернули до складу Галицько-Волинської Русі князі Лев і Володимир Романовичі. Без сумніву, літописна згадка про це поселення є випадковою, адже воно в той період не відіграло якоїсь помітної ролі. Руське джерело ідентифікує місцевість як „село на вокраиници именованом воинъ”, в якому жила „челядь” княжича⁹⁷. Отже, мовиться про службовий характер самого поселення, підпорядкованого, найвірогідніше, ґродові в Бересті. Можна припустити, що польське панування над Вогином за князювання Лешка Чорного було короткотривалим, і протягом XIV ст. місцевість спершу перебувала в межах Галицько-Волинського князівства (Королівства Русі), а після його занепаду – у Великому князівстві Литовському. Судячи з фрагментарних джерельних звісток, поселення входило до господарського (великокнязівського) домену, а його жителі – русини православної віровизнання, у плані церковної юрисдикції належали до Берестейського округу (крилосу) Володимирської єпархії Київської митрополії.

Польсько-литовська унія не вирішила проблеми давніх пограничних суперечок між двома країнами. Тому й надалі траплялися систематичні територіальні конфлікти, котрі породжували ворожнечу й загрози нападів, багаторазово

Dokudów, Łomazy i Wołyn // Ibid. 1995. T. 3. S. 179-200; Michaluk D. Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI-XVII wieku. Toruń 2002; Wawrzyńczyk A. Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku. Wrocław 1951.

⁹⁶ Див.: Kuligowski J. Kościół Wschodni na Ziemi Chełmskiej i południowym Podlasiu od chrystianizacji do końca XVI wieku // Rocznik Mazowiecki. 2000. № 12. S. 43-57.

⁹⁷ The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Četvertyns'kyj (Pogodin) Codices. Cambridge (Mass.) 1990. P. 373.

переростаючи у відкрите протистояння за землю та тутешню людність. Вогинь також вирізнявся амбівалентністю адміністративної належності. Наприкінці XIV або на початку XV ст. він увійшов до складу Корони Польської, ставши (разом з Ломазами та Полюбичами) королівщиною в Парчевському старостві⁹⁸ на теренах Люблінської землі Сандомирського воєводства. У 1447 р. Казимир Ягеллончик ухвалив рішення (пізніше неодноразово опротестоване) про передачу регіону Литві. Початково маєток уважався приватним наданням для берестейського старости Наця. Під кінець XV ст. Вогинь знову став великокнязівською власністю⁹⁹ на території Берестейського староства, трансформувавшись у маєток з чотирьох в'їтівств¹⁰⁰, т. зв. Вогинсько-ломаський тракт. Ця назва вказує на давність форм організації волинських поселень, котрі виникли ще в давньоруську добу. Адміністративно-територіальний статус Вогиня не змінювався аж до поділів Речі Посполитої.

Зростання ролі Вогиня як регіонального економічного осередку сприяло здобуттю ним статусу міста. Правдоподібно, до цього спричинилася акція осадництва в безпосередньому сусідстві з цим поселенням, ініційована Мартином Заранком, який у кінці XV ст. отримав певні надання з частини Вогинського маєтку (діброва „u Prohalinach” і зруб, – 1/8 площі Вогиня)¹⁰¹. Процес локації міста (поряд з тогочасним однойменним селом) розпочався в перші десятиліття XVI ст. Цілком ймовірно, що територіальна організація міського простору випереджувала появу правового акта, що її санкціонував. Формування міста Вогиня розтягнулося в часі, що може свідчити про непевне економічне підґрунтя нової ініціативи. Спочатку місто створювалося на основі звичаєвого права (відомого тут як литовське та руське). І лише привілей короля Жигимонта I (виданий у Торуні 6 квітня 1522 р., підтверджений 26 липня 1531 р.) надав цьому міському поселенню магдебургію, що визначала його вольності й економічні зобов'язання. Як видається, локація міста завершилася з отриманням диплома Жигимонта-Авґуста від 15 червня 1555 р., котрий серед іншого передбачав для Вогиня міську печатку та власний герб¹⁰².

Заснування міста не призвело до ліквідації села з тією самою назвою. Обидва географічні об'єкти й надалі існували поряд, доповнюючи одне одного. Попри відсутність докладних топографічних розвідок з історії регіону, зі збереженого джерельного матеріалу дізнаємося, що село Вогинь інколи вважали передмістям (знане як Безволя) однойменного міста. Ці два поселення залишалися, принаймні формально, до поділів Речі Посполитої королівською власністю, що передавалася приватним особам (Домбровським, Замойським чи Цеклинським).

⁹⁸ Michałuk D. Ziemia mielnicka... S. 36-37.

⁹⁹ Wawrzyńczyk A. Rozwój... S. 18-21.

¹⁰⁰ Flisiński J. Starostwo brzeskie w XVI wieku // Rocznik Białkopodlaski. 1997. № 5. S. 36.

¹⁰¹ Wawrzyńczyk A. Rozwój... S. 46.

¹⁰² Demidowicz T. Lokacja... S. 11-15.

За австрійського панування, у період належності до Нової Західної Галичини, обидва Вогині перебували у володінні цісарського двору. Їхній маєтковий статус змінився лише після входження до складу Варшавського князівства, коли містечко Вогинь перейшло до т. зв. Національних маєтків (*Dóbr Narodowych*), а його передмістя, Безволя – до якогось Леона Новаковського.

Вогинь, незважаючи на свій статус королівщини, не став помітним міським осередком, зберігши аграрний характер як центр невеликої округи, насиченої дрібними ремісничими промислами. Це пояснюється тим, що осадницькі ініціативи королівського двору, реалізовані їхніми старостами, у XVI ст. були малоефективними й не підтримувалися магнатськими родинами. З іншого боку, відносно динамічний розвиток у цей самий період переживав і розташований неподалік приватний маєток Межирець (*Międzyrzec*), власність (почергово) Забжезинських, Збараських і Сапігів¹⁰³.

Релігійне життя Вогинського регіону відзначалося типовою для Речі Посполитої багатоманітністю. Переважання русинів серед місцевого населення зумовило й домінування тут структур Східної Церкви. Без сумніву, витоки християнської організації сягають доби Київської Русі. Проте через обмеженість джерельної бази маємо змогу тільки ретроспективно реконструювати події, опираючись на значно краще вивчену історію сусіднього Холмського владитства. Зрештою, до цієї єпархії певний час належала й Вогинська округа, коли Парчевське староство наприкінці XIV – на початку XV ст. стало складовою Корони Польської. В околицях Вогиня, на коронних землях, упродовж XVI ст. діяли православні парафії у Веселці, Козячому Ринку (Радзині), Парчеві, Руськоволі, Сосновиці й Тихостові¹⁰⁴, а за литовською границею – також у Городищі, Коденці, Ломазах, Ополі, Рудні, Шістці та Яблоню¹⁰⁵. У самому Вогині, поряд з православним храмом, король Жигимонт I своїм привілеєм з 1537 р. фундував римо-католицьку парафію¹⁰⁶. Місцевий костел Св. Анни обслуговував духовні потреби вогинських міщан-поляків, які, за документальними даними, становили доволі велику частку населення.

Вірогідно, православна святиня в селі Вогинь, з огляду на його статус локального осередку королівського домену, з'явилася набагато раніше від перших писемних згадок про саме поселення, можливо, вже в XIV–XV ст. Натомість джерела документують існування у Вогині руської парафії лише з середини XVI ст. Тоді король Жигимонт-Август 15 лютого 1550 р. конфірмавав попередній дозвіл берестейського старости Миколая Радзивила на побудову в підвогинській Рудні церкви Спаса (Преображення Господнього) та виділення їй

¹⁰³ Michaluk D. Ziemia mielnicka... S. 83-85.

¹⁰⁴ Gil A. Prawosławna eparchia chełmska... S. 170-175.

¹⁰⁵ Mironowicz A. Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku. Białystok 1991. S. 267-271.

¹⁰⁶ Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. Lublin 1983. S. 285.

трьох волок землі. З таким проханням до старости звернувся міський піп Мартин Леонович, який, відповідно до королівського мандата, став першим руднівським парохом¹⁰⁷. Відтоді бере свій початок довготривала спільна історія обох храмів – міського вогинського та руднівського. На підставі тексту привілею 1550 р. можна висловити здогад, що, поряд з міською церквою, була й передміська святиня, котра, напевне, розташовувалася в селі Вогинь (у пізніших джерелах – Безволя).

Слушність нашої гіпотези доводиться актами ревізії Берестейського староства, проведеної в 1560-х рр. Дмитром та Іваном Сапігами¹⁰⁸, де нотуються декілька священиків східного обряду. У самому містечку Вогині згадані двоє клириків – Абрам-Авраам і Грицько, які володіли певними земельними наділами, а також Ганна-попада (мабуть, дружина котрогось із отців), що мала свій ґрунт, і якийсь Мисько Попович. Останні особи, вочевидь, походили зі священничого роду Сопоцьків, який душпастирював на теренах Володимирської єпархії аж до XVIII ст. і чимало представників якого були парохами православних та унійних парафій Берестейщини. Натомість у селі Вогині священиком фігурує о. Григорій, зафіксовано тут і церковний ґрунт. У навколишніх місцевостях джерела документують клирика в Перегалинах і духовну посілість у Рудній¹⁰⁹. Ретроспективний аналіз парафіяльної мережі Руської Церкви в цьому регіоні спонукає нас думати, що міський храм у Вогині мав посвяту св. Димитрієві Мученику, а передміський (с. Вогинь-Безволя) – св. Микиті Мученику.

Вогинська міська парафія посідала дві волоки землі та сіножаті, шість міських ґрунтів, де розміщувалися церковні забудови (храм, плебанія, господарські будинки), а також отримувала десятину від православних міщан. Доходи парафії поповнювались і з повинностей вірних руднівської церкви. Багатий бенефіцій був гарантований тутешньому священикові привілеєм короля Стефана Баторія (рік надання не встановлено), втраченим під час московсько-польської війни у 1650-х рр.¹¹⁰ Досі нез'ясованими залишаються обставини прийняття унії православними русинами Вогиня та навколишніх поселень. Можемо лишень припустити, що унія поширилася тут відносно швидко й без помітних конфліктів. На такий висновок наштовхує низка привілеїв, виданих Вогинській міській церкві протягом XVII ст. Особливою активністю вирізнявся о. Теодор Сопоцько, багатолітній парох вогинський і руднівський у 30–60-х рр. того ж століття. 1661 року він одержав від Яна-Казимира II конфірмаційну грамоту, що засвідчувала правочинність королівських актів для місцевих храмів,

¹⁰⁷ АВАК. 1908. Т. 33. С. 46-47 (док. № 49).

¹⁰⁸ Początkowo rewizji starostwa dokonywał Iwan Sapieha. Po jego śmierci dokończył ją w 1566 r. Dumitr Sapieha / Описание староства Берестейскаго 1566 года // Документы Московскаго Архива Министерства Юстиции. Москва 1897. Т. 1. С. 205-448.

¹⁰⁹ Описание староства Берестейскаго... С. 372-386.

¹¹⁰ АВАК. 1870. Т. 3. С. 99-102 (док. № 65).

об'єднаних, очевидно, в один парафіяльний округ. Монарші надання апробував Ян III Собеський дипломом від 28 травня 1681 р., адресованим Олександрові Сопоцьку, берестейському протопопові й руднівському парохові (напевне, доводився сином згадуваного о. Теодора)¹¹¹.

Можливо, ініціативи о. Теодора Сопоцька з правової стабілізації Вогинської парафії були пов'язані з тогочасними подіями середини XVII ст., коли внаслідок військових дій за участю коронної та литовської армій, козаків, московитів, семигородців і шведів чи не найбільше постраждала саме Берестейщина. Тоді ж міг бути знищений і давній парафіяльний храм, замість якого бл. 1660 р. зведено нову, так само дерев'яну святиню під давнім титулом Св. Дмитрія¹¹². Останнім священиком Вогинської церкви, який походив з роду Сопоцьків, вважається о. Василій (відомий у джерелах з 1676 р.). Його наступником став якийсь о. Йоан Сакович (згадка 1690 р.)¹¹³.

За матеріалами генеральної візитації від 27 вересня 1727 р., Вогинська міська парафія охоплювала місто Вогинь та села Браниця й Копина. У той час дерев'яний храм був „чималих [розмірів], середнього віку”. Фізичний стан святині не викликав якихось застережень в єпископських комісарів, хоча зауваги щодо її внутрішнього опорядження вказували на певні опущення з боку пароха о. Павла Високинського („ojciec Paweł Wysokiński, prezbiter wojnski mieyski”)¹¹⁴. При церкві функціонував шпиталь, що виконував функції будинку перестарілих. Дерев'яний храм Вогиня зазнав руйнувань уже в 40-х рр. XIX ст., а остаточно його розібрали в 1892 р.¹¹⁵, що стало символом завершення тривалого періоду в історії міста.

Місцева церква у с. Вогинь (передмістя – Безволя) постала завдяки активності віленського воєводи Лева Сапіги, який виділив кошти на її спорудження (припускаємо, на початку 1620-х рр.), з наданням фондушу на дві волоки ґрунту, луки й городу (привілей від 26 березня 1626 р.)¹¹⁶. Цей акт Сапіги впродовж XVII ст. неодноразово підтверджувався, зокрема королями Михайлом Корибутом-Вишневецьким (у 1670 р.) та Яном III Собеським (у 1679 р.). Певне розширення меж парафії с. Безволя відбулося 1675 р., з ініціативи Полубінського, маршалка Великого князівства Литовського¹¹⁷. У передміській парафії

¹¹¹ АВАК. Т. 3. С. 99-102.

¹¹² APL, ChKGK, sygn. 101, k. 313 v. (документ датовано 28 травня 1682 р.); Теодоровичь Н. Седлецкая учебная дирекція. Описаніе учебныхъ заведеній и главнейшихъ местностей Седлецкой губерніи. Седлецъ 1906. Т. 2. С. 37.

¹¹³ АВАК. Т. 3. С. 259-260.

¹¹⁴ APL, ChKGK, sygn. 101, k. 312 v.

¹¹⁵ Теодоровичь Н. Седлецкая учебная дирекція... С. 37-38.

¹¹⁶ APL, ChKGK, sygn. 139, k. 184; Теодоровичь Н. Седлецкая учебная дирекція... С. 27 (привілей Лева Сапіги датовано 26 березня 1623 р.).

¹¹⁷ APL, ChKGK, sygn. 101, k. 314 v.; sygn. 139, k. 184; sygn. 601, k. 60 v.

душпастирську опіку над місцевими русинами також здійснювали представники роду Сопочків. Так, у 1690 р. парохом Вогинського передмістя вказаний о. Миколай Сопочко¹¹⁸.

Матеріальне становище Безвольської парафії, правдоподібно, було значно гіршим, ніж у сусідньої міської церкви у Вогині. У цьому серед іншого переконує жалюгідний вигляд святині, зафіксований під час генеральної візитації 1726 р. За даними канонічного огляду, церква „Woińska Bezwolska Przedmieyska pod tytułem Ś[więtego] Nicety” була „drewniana stara zbytnio”, з протікаючим дахом, зігнилою підлогою та рухомими стінами. Тому ревізор вимагав, аби парафіяни розібрали Божий Дім і замість нього звели новий, що й було зроблено в 1728 р.

Судячи з опису інтер'єру, в храмі на той момент зберігалось чимало речей з уже неіснуючих святинь, що дозволяє висунути гіпотезу про давність сакрального об'єкта. Тому, можливо, Лев Сапіга в 1620-х рр. лише відновив стару церкву, релікти якої візитатори віднайшли через сто років. На таку думку наштовхують хоча б означення образів з іконостасу як „nie Deisusowych [...] staroświeckich”. „Carskie Drzwi stolarskiey roboty, kiedyś oprawne y pomalowane” на час ревізії 1726 р. були „bliskie ku obaleniu”, а давні „Sywierne Drzwi”, незмінна склдова іконостасу, виявилися зі „starym malowaniem”. У храмі візитатори також занотували з „jakiegoś starszego Deisusu obrazów apostołskich sześć”¹¹⁹. Певні стилістичні відмінності, охарактеризовані у візитаційному описі терміном „staroświeckość”, дають підстави датувати появу святині періодом до початку 20-х рр. XVII ст., а то й навіть XVI ст.

Споруджена в 1728 р. нова дерев'яна церква Св. Микити Мученика проіснувала до 1990-х рр. За цей час вона зазнала несуттєвих структурних змін, у порівнянні з її первісним архітектурним планом. Зокрема, перед 1801 р. добудовано купол («сигнатурку»), що фіксується в джерелах як „koryta powowurgowadzona formą przywoitą”¹²⁰. А 1900 р. за кошти парафіян було проведено капітальний ремонт храму¹²¹.

¹¹⁸ АВАК. Т. 3. С. 260.

¹¹⁹ APL, ChKGK, sygn. 101, k. 314.

¹²⁰ Ibid., sygn. 138, k. 22.

¹²¹ Теодорович Н. Седлецкая учебная дирекція... С. 26.

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР

АВАК	→ Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древнихъ актов (Вильна)
Акты ЗР	→ Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссіею (Санкт-Петербург)
Архив СПбИИ	→ Архив Санкт-Петербургскаго института истории Российской академии наук
Архивъ ЮЗР	→ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ (Кіевъ)
ДАТО	→ Державний архів Тернопільської області
ДКЗ	→ Дрогобицький краєзнавчий збірник (Дрогобич)
Записки НТШ	→ Записки Наукового товариства імени Шевченка в Україні (Львів)
Записки ЧСВВ	→ Записки Чину Святого Василя Великого (Жовква; Львів; з 1950 р. – Рим)
ІР НБУ	→ Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України
ЛННБ	→ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів
НГАБ	→ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Мінск)
НКПІКЗ	→ Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Фонди
НМЛ	→ Національний музей ім. [Митрополита] Андрія Шептицького у Львові. Відділ рукописної та стародрукованої книги
ПСРЛ	→ Полное собрание русских летописей (Санкт-Петербург; Москва)
РГИА (СПб)	→ Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге

- РИБ → Русская Историческая Библиотека, издаваемая Императорскою археографическою комиссією. Изд. 2-е (Санкт-Петербургъ)
- ХДНБ → Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Науково-дослідний відділ книгознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів
- ЦДДА України у Львові → Центральний державний історичний архів України, м. Львів
- Acta SCPF → Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussiae spectantia / Ed. A. G. Welykyj (Romae)
- AGAD → Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
- Analecta OSBM → Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Romae)
- APL, ChKGK → Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki
- BNW, BOZ → Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej. Dział rękopisów
- Congregationes Particulares → Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussiae spectantes / Ed. A. G. Welykyj, E. Kaminskyj (Romae)
- DPR → Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia / Ed. A. G. Welykyj (Romae)
- Epistolae Kiška, Szeptyckyj, Hrebnyckyj → Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Leonis Kiška, Athanasii Szeptyckyj, Floriani Hrebnyckyj (1714-1762) / Ed. A. G. Welykyj (Romae 1959)
- Epistolae Korsak, Sielava, Kolenda → Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Raphaelis Korsak, Antoni Sielava, Gabrielis Kolenda (1637-1674) / Ed. A. G. Welykyj (Romae 1956)
- Epistolae Rutskyj → Epistolae Josephi Velamin Rutskyj, metropolitanae kioviensis catholici (1613-1637) / Ed. T. Haluščynskyj, A. G. Welykyj (Romae 1956)
- Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckyj → Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Cypriani Zochovskyj, Leonis Slubicz Zalenskyj, Georgii Vynnyckyj (1674-1713) / Ed. A. G. Welykyj (Romae 1958)
- HUS → Harvard Ukrainian Studies (Cambridge (Mass.))
- IEŚW → Instytut Europy Środkowo-Wschodniej (Lublin)
- Litterae basilianorum → Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarussiae / Ed. A. Welykyj (Romae)

Litterae episcoporum	→ Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600-1900) / Ed. A. G. Welykyj, P. B. Pidrutchnyj (Romae)
LVIA	→ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Vilnius)
МУН	→ Monumenta Ucrainae historica / Зібрав Андрей Шептицький; Видав Йосиф Сліпий (Romae)
Rocznik IEŚW	→ Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej (Lublin)
Supplicationes	→ Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielorussiae / Ed. A. G. Welykyj (Romae)
WZU	→ Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze (Warszawa)

Ікона „Розп’яття” з церкви в с. Черськ (Берестейщина).
Кінець XV – початок XVI ст.

ДЖЕРЕЛА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Джерела

А) неопубліковані

- Архив Санкт-Петербургского института истории РАН (Архів Санкт-Петербурзького інституту історії РАН), кол. 52 (Павла Доброхотова), оп. 1, ед. хр. 50, 51, 207, 321, 324, 328, 363; оп. 2, картон 9, ед. хр. 1.
- Державний архів Тернопільської обл., м. Тернопіль, ф. 258 (Духовний собор Почаївської Успенської лаври), оп. 3, спр. 1254.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, ф. I (Літературні матеріали), № 3912; ф. 231 (Почаївська Лавра), № 24, 152, 170, 212-227; ф. 304 (Дисертації Київської Духовної Академії), № 2029.
- Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, ф. 6 (Бібліотека Богословської академії), № 24.
- Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Фонди. № КПЛ-гр-879, КПЛ-гр-882, КПЛ-гр-884, КПЛ-гр-893, КПЛ-гр-3906.
- Національний музей ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові. Відділ рукописної та стародрукованої книги, фонд „Рукописи кириличні”, Ркк-89; фонд „Рукописи латинські”, Ркл-61, Ркл-113, Ркл-144.
- Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск (Національний історичний архів Білорусі, м. Мінськ), ф. 136 (Мінская прайваслаўная духоўная кансісторыя / Мінська православна духовна консисторія), воп. 1, адз. зах. 42042; ф. 1502 (Мінське церковно-археологічне товариство), воп. 1, адз. зах. 1-2.
- Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге (Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі), ф. 823 (Канцелярія митрополита греко-униатских церковей в России / Канцелярія митрополита греко-унійних церков у Росії), оп. 1, д. 815; оп. 2, д. 2127; оп. 3, д. 117, 409, 420, 455, 2127.
- Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Науково-дослідний відділ книгознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів, № 819199.
- Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 1 (Белзький градський суд), оп. 1, спр. 598; ф. 201 (Львівська греко-католицька митрополіца

- консисторія, м. Львів), оп. 4, спр. 754б; оп. 4б, спр. 149, 226, 413, 477, 548, 721, 759, 766, 3024.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (Головний архів давніх актів у Варшаві), Archiwum Radziwiłłów (Архів Радзивилів), dz. V, sygn. 6762.
- Archiwum Państwowe w Lublinie (Державний архів у Любліні), Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki (Холмська греко-католицька консисторія), sygn. 90, 100-103, 107, 110, 138-139, 179, 601, 1222.
- Archiwum Państwowe w Przemyślu (Державний архів у Перемишлі), Archiwum Grekokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu (Архів Перемишльської греко-католицької єпархії), sygn. 15.
- Biblioteka Narodowa w Warszawie (Національна бібліотека у Варшаві), Biblioteka Ordynacji Zamojskiej (Бібліотека Замойської ординації). Dział rękopisów (Відділ рукописів), sygn. 930.
- Die Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien (Відділ рукописів Австрійської національної бібліотеки у Відні), Series Nova, № 3844-3846.
- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Rankraščių skyriaus (Бібліотека Академії наук Литви ім. Врублевських. Відділ рукописів), f. 19, № 91; f. 41, № 590-591.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius (Державний історичний архів Литви у Вільнюсі), f. 634 (Lietuvos unitų vyskupystės dvasinė konsistorija / Литовська унійна єпархіяльна консисторія), ар. 1, булц 48, 50.

Б) опубліковані

- Акты, издаваемые Виленскою Археологическою Коммиссиею для разбора древнихъ актов. Вильна: Типографія Губернского Правления 1870. Т. 3: Акты Брестского гродского суда. – XX+416 с.; Вильна: Типографія А. Г. Сыркина 1892. Т. 19: Акты, относящиеся к истории бывшей Холмской епархии. – CLXXVI+405 с.; Вильна: Типографія Русскій Починъ 1908. Т. 33: Акты, относящиеся к истории Западно-русской церкви. – LXXXIV+567 с.
- Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археологическою коммиссиею. Санкт-Петербург: Въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи 1851. Т. 4: 1588-1632. – 8+529+26+20 с.
- Археологическій сборникъ документовъ, относящихся къ истории Сѣверо-Западной Руси, издаваемый при управленіи Виленскаго учебнаго округа. Вильна: Типографія А. Г. Сыркина 1900. Т. 12. – 230 с.
- Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною коммиссиею для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ. Кіевъ: Ун-тская типографія 1859. Ч. 1. Т. 1: Акты, относящіяся къ истории Православной Церкви въ Юго-Западной Россіи. – 87+554 с.; 1871. Т. 4: Акты объ уніи и состояніи Православной

- церкви съ половины XVII вѣка (1648-1798). – 846 с.; 1883. Т. 6: Акты о церковно-религиозныхъ отношеніяхъ въ юго-западной Руси (1322-1648). – 182+938 с.; 1914. Ч. 3. Т. 4: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. – 946+XLXIII с.
- Візиты уніяцкихъ църкваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680-1682 гг.: Зборникъ дакументаў / Уклад. Д. В. Лісейчыкаў. Мінск: І. П. Логвінаў 2009. – 270 с. + іл.
- Воссоединение Украины с Россией: Док. и материалы: В 3 т. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1954. Т. 1: 1620-1647 годы. – XXXII+586 с.
- Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: книга протоколів та окремі описи / Заг. ред. та іст. нарис А. Гіль, І. Скочиляс; Упоряд. А. Гіль, І. Макевич, І. Скочиляс, І. Скочиляс. Львів; Люблін: Б. в. 2012. – CXL+282 с.
- Гетман Иван Мазепа: Док. из архивных собраний Санкт-Петербурга: В 2 вып. / Сост. Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та 2007. Вып. 1: 1687-1705 гг. – 255 с.
- Довбищенко М. В. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. Київ: Державний комітет архівів України 2001. – 462 с. – (Архів Української Церкви. Т. 3).
- Документы Московскаго Архива Министерства Юстиціи. Москва: Товарищество типографіи А. И. Мамонтова 1897. Т. 1. – 570 с.
- Документы, относящиеся к истории православия в Западной России // Вестник Западной России. Вильна 1868. Т. 3. Кн. 7. С. 1-13.
- Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. Москва: Изд-во Академии наук СССР 1950. – 594 с.
- Ипатьевская летопись // ПСРЛ. Москва: Типографія М. А. Александрова 1908. Т. 2. – 938 с.
- Киево-Печерський патерик / Підгот. Д. Абрамович. Київ: З друкарні Всеукраїнської Академії Наук 1931. – 235 с.
- Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. Москва: Языки рус. культуры 1997. Т. 1. – 496 с.
- Летописи белорусско-литовские // ПСРЛ. Москва: Наука 1980. Т. 35. – 306 с.
- Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // ПСРЛ. Языки рус. культуры 2000. Т. 9. – 288 с.
- Літопис руський за Іпатським списком / Перекл. Л. Махновець. Київ: Дніпро 1989. – XIV+591 с.
- Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. Москва; Ленинград: Изд-во Академии наук СССР 1949. Т. 25. – 464 с.
- Національно-визвольна війна в Україні: Збірник за документами актових книг / Упоряд. Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ: Державний комітет архівів України; ЦДІАК 2008. – 1012 с.

- Правда про унію. Документи і матеріали. Вид. 2-ге, доп. / Ред. В. Ю. Маланчук, М. М. Олексюк, Ю. Ю. Сливка. Львів: Каменяр 1968. – 423 с.
- Русская Историческая Библиотека, издаваемая Имп. археографическою комиссією. 2-е изд. Санкт-Петербургъ: Тип. М. А. Александрова 1908. Т. 6: Памятники древне-русского канонического права. – 747 с.
- Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века / Сост. А. И. Плигузов. Москва: Языки славянских культур 2008. – 552 с. – (Studia historica).
- Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть / Упоряд. та іст. нарис І. Скочиляса. Львів: Вид-во УКУ 2006. – CXLIV+464 с.
- Acta et diplomata graeca mediaevi sacra et profana collecta / Ed. F. Miklosich, I. Müller. Vindobonae: Carolus Gerold 1860. Vol. 1: Acta Patriarchatus Constantino-politani MCCCXV–MCCCII e codicibus manu scriptis bibliothecae palatinae Vindobonensis. – VIII+607 p.
- Acta S. C. De Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussiae spectantia / Ed. A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani 1953. Vol. 1: 1622-1667. – XVI+368 p.; 1954. Vol. 2: 1667-1710. – XI+335 p.
- Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielarussiae (1650-1850) / Ed. A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani 1963. Vol. 1. – XII+288 p.
- Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussiae spectantes / Ed. A. G. Welykyj, E. Kaminskyj. Romae: PP. Basiliani 1956. Vol. 1: 1622-1728. – X+308 p.
- Das Register des Patriarchats von Konstantinopel. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2001. Teil 3: Edition und übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1350-1363 / Hrsgg. J. von Koder, M. Hinterberger, O. Kres-ten. – 609 S. + Abbildungen.
- Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia / Ed. A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani 1953. Vol. 1. – XX+681 p.; 1954. Vol. 2. – XII+680 p.
- Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskyi, metropolitae kioviensis catholici (1780-1788) / Ed. A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani 1965. – VI+456 p.
- Epistolae Josephi Velamin Rutskyj, metropolitane kioviensis catholici (1613-1637) / Ed. T. Haluščynskyj, A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani 1956. – XXXI+410 p.
- Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Cypriani Zochovskyj, Leonis Slubicz Zalenskyj, Georgii Vynnyckyj (1674-1713) / Ed. A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani 1958. – XI+301 p.
- Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Leonis Kiška, Athanasii Szepetyckyj, Floriani Hrebnyckyj 1714-1762 / Ed. A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani 1959. – X+446 p.
- Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Raphaelis Korsak, Antoni Sielava, Gabrielis Kolenda (1637-1674) / Ed. A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani 1956. – VIII+368 p.

- Grekokatolickie dekanaty błoński i puchowicki w latach 1783-1784 / Wstęp i oprac. I. Wodzianowska. Sandomierz: Wyd-wo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2006. – 291 s.
- Harasiewicz M. *Annales Ecclesiae Ruthenae, gratiam et communionem cum s. Sede Romana habentis, ritumque Graeco-Slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmensis*. Leopoli: Typis instituti Rutheni Stauropegiani 1862. – XXVIII+1184 p.
- Jakuba Michałowskiego [...] księga pamiętnicza z dawnego rękopisma będącego własnością Ludwika Hr. Morsztyna. Kraków: C. K. Towarzystwo Naukowe Krakowskie 1864. – 856 s.
- Kronika Polska Marcina Bielskiego / Wyd. K. J. Turowski. Sanok: K. Pollak 1856. Ks. 4-5. – 523 s.
- Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 sporządzonej. Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe 1996. – 197 s.
- Latopisiec Litwy i Kronika Ruska z rękopisu słowiańskiego przepisane; wypisami z Wremiennika Sofijskiego pomnożone; przypisami i objaśnieniami, dla czytelników polskich potrzebnymi, opatrzone, staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza, profesora zwyczajnego w Cesarskim Uniwersytecie Charkowskim. Wilno: Nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego 1827. – 326 p.
- Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarussiae / Ed. A. G. Welykyj, P. B. Pidrutchnyj. Romae: PP. Basiliani 1979. Vol. 1: 1601-1730. – X+369 p.
- Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600-1900) / Ed. A. G. Welykyj, P. B. Pidrutchnyj. Romae: PP. Basiliani 1976. Vol. 4: 1691-1710. – XV+347 p.; 1981. Vol. 5: 1711-1740. – XXXIV+375+[1] p.
- Monumenta Ucrainae historica / Collegit metropolitan Andreas Šeptyckij. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae 1967. Vol. 4 (1671-1701). – XIX+380 p.; 1968. Vol. 5 (1702-1728). – XX+434 p.
- Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae / Texte critique, introduction et notes J. Darrouzès. Paris: Institut Français Études Byzantines 1981. – 521 p.
- S. Josaphat Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonisationis / Ed. A. G. Welykyj. Roma: PP. Basiliani 1959. Vol. 1. – 306 p.
- Skoczylas I. Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej. Lublin: IEŚW 2008. – 176 s. – (Studia i materiały do dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej. T. 4).
- Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielorussiae / Ed. A. G. Welykyj. Romae: PP. Basiliani 1960. Vol. 1. – XII+370 p.; 1962. Vol. 2. – XII+360 p.
- Synodus provincialis ruthenorum habita in civitate Zamosciae Anno MDCCXX Sanctissimo Domino Nostro Benedicto PP. XIII dicata. Romae: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide 1724. – 143 p.
- The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian chronicles: The Ostrož'kyj (Xlebnikov) and Četvertyns'kyj (Pogodin) Codices. Cambridge (Mass.): Harvard Ukrainian

- Research Institute 1990. – LXIII+761 p. – (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Vol. 8).
- Ustawy rządu duchownego i inne pisma biskupa Innocentego Winnickiego / Do druku przyg. W. Pilipowicz. Przemyśl: PWIN 1998. – 108 s.
- Wizytacje cerkwi unickich dekanatu nowodworskiego diecezji supraskiej 1804 roku / Oprac. P. Borowik, G. Ryżewski. Białystok: S. n. 2009. – 184 s. + il.
- Wizytacje generalne parafii unickich w województwie kijowskim i braclawskim po 1782 roku / Oprac. i wydał M. Radwan. Lublin: TN KUL 2004. – 912 s.
- Zbiór Dokumentów Małopolskich / Wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kuraś. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wyd-wo PAN 1969. Cz. 4: Dokumenty z lat 1211-1400. – XXXI+332 s.; 1970. Cz. 5: Dokumenty z lat 1401-1440. – 450 s.

В) Довідкові видання

- Березин В. Описание рукописей Почаевской Лавры, хранящихся в библиотеке музея при Киевской духовной академии. Киев: Тип. Н. Т. Корчак-Новицкого 1881. – V+76+[3] с. + табл.
- Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861-1996). Львів: Каменяр 1996. – 567 с.
- Волинська ікона XVI–XVIII ст.: Каталог та альбом / Авт.-упоряд. С. Кот, Т. Єлісєєва, Є. Ковальчук, Л. Карпюк; Під ред. С. Кота. Київ; Луцьк: ТОВ „Спадщина” 1998. – 102 с. + іл.
- Єлісєєва Т., Вигоднік А. Музей волинської ікони / The Museum of Volyn Icon. Луцьк: Р. К. Майстер-принт 2010. – 88 с.
- Каталог видань кириличного друку в установах Волині (1600-1825) / Упоряд. С. Н. Крейнін, О. Д. Огнева. Луцьк: Надстир'я 2001. – 132 с.
- Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею. 1872-1922 рр. Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник 2002. – 244 с. + іл.
- Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369-1899 / Упоряд. Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомуцька. Київ: Наук. думка 1971. – 184 с.
- Краткая опись предметов, находящихся в древлехранилище православного Свято-Владимирского Успенского братства в г. Владимире-Волынском. Киев: Тип. Н. Т. Корчак-Новицкого 1892. – 19 с.
- Петровъ Н. И. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Киевъ: Тип. Н. Т. Корчак-Новицкого 1897. – 292 с.
- Скарби Києво-Печерської лаври: Альбом / Авт.-упоряд. О. Коваль, Л. Ковальова, А. Гришин та ін. Київ: Мистецтво 1997. – 272 с. + іл.
- Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Львів: Вид-во УКУ 2004. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. – CCVIII+512 с.

- Схиматізмъ всего клира руского-католического Богомъ спасаемой епархіи Перемышльской на годъ отъ рожд. Хр. 1879. Перемышль: Тѣпомъ и накладомъ руского Собора Кліроса 1879. – 515 с.
- Украина и Молдавия: Справочник-путеводитель / Авт. текста и сост. альбома Г. Н. Логвин. Изд. 2-е, испр., доп. Москва; Лейпциг: Искусство; Эдицион 1982. – XLVI+496 с.
- Ульяновський В. І. Колекція та архів єпископа Павла Доброхотова. – Київ: Б. в. 1992. – 217 с.
- Katalog archeologiczno-bibliograficznej wystawy Instytutu Stauropegiańskiego we Lwowie, otwartej dnia 10 października 1888, a mającej się zamknąć dnia 12 stycznia 1889 r. n. st. Według wskazówek znawców zestawił Dr. Izydor Szaraniewicz. Lwów: Instytut Stauropegiański we Lwowie 1888. – 48 s.
- Katalog druków cyrylickich XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej / Oprac. Z. Zurawińska, Z. Jaroszewicz-Pieresławcew. Warszawa: Biblioteka Narodowa 2004. – 364+28 s.
- Katalog rękopisów [Biblioteki Narodowej w Warszawie]. Seria III: Zbiory Biblioteki Ordynacji Zamojskiej. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1991. T. 3: Rękopisy od XVI do XIX wieku (sygn. BOZ do 1050) / Oprac. B. Smoleńska, K. Muszyńskiej. – 583 s.
- Kennedy Grimsted P. Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukraine and Moldavia. Princeton (New Jersey): Princeton University Press 1988. Vol. 1: General Bibliography and Institutional Directory. – 1107 p.
- Mazal O., Unterkircher F. Katalog der abendländischen handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. Series nova (Neuerwerbungen). Wien: G. Prachner 1967. Bd. 3. – 599 S.
- Radwan M. Ecclesiastica w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu. Lublin: TN KUL 2008. – 657 s. – (Źródła i monografie. № 324).
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa: Druk „Wieku” 1890. T. 11. – 960 s.
- Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. M. Wolski. Kórnik: Biblioteka Kórnicka 2007. – 188+[1] s.

Література

- Александрович В. Малярі та мережа малярських осередків Волині XVI століття // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. (Тези та матеріали III Всеукраїнської наук. конф., м. Луцьк, 12-13 грудня 1996 р.). Луцьк: Б. в. 1996. С. 5-9.
- Александрович В. Релігійна мистецька культура України XVII століття: нова релігійна ситуація, нове мистецтво // Берестейська унія і українська культура

- XVII століття: Матеріали Третіх „Берестейських читань” (Львів, Київ, Харків, 20-23 червня 1995 р.) / Ред. Б. Гудзяк; Співред. О. Турій. Львів: Б. в. 1996. С. 129-159 (разом з дискусією).
- Андріяшев А. М. Очеркъ исторіи Волынской земли до конца XIV столетія. Київ: Въ Типографіи Императорскаго Университета Св. Владимира 1887. – III+232 с. + карта.
- Андрусак М. Львівський Єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об'єднання церков // Логос. Йорктон 1979. Т. 30. № 3. С. 193-214; № 4. С. 292-307.
- Артамонов Ю. А. Житие Феодосия Печерского: проблемы источниковедения // Древнейшие государства Восточной Европы. 2000 г.: Проблемы источниковедения / Ред. Л. В. Стоярова. Москва: Восточная литература 2003. С. 173-277.
- Атаманенко В. Маєткове забезпечення Православної церкви Волині в другій половині XVI – першій половині XVII ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Свято-Троїцький собор в історії Луцька та Волині: Наук. зб. Луцьк: Б. в. 2005. С. 57-58.
- Балик Б. І. З історії культу св. Йосафата в Перемиській єпархії (XVII/XVIII ст.) // *Analecta OSBM CCL anno a Martyrio S. Iosaphat vertente*. 1973. Vol. 8. Fasc. 1-4. P. 47-61.
- Балик Б. І. Інокентій Іван Винницький, єпископ перемиський, самбірський, сяниський (1680-1700). Рим: Вид-во ОО. Василіян 1978. – 18+382 с.
- Балик Б. І. „Катафальк чернечий” василіян XVII–XVIII ст. (Рукописна збірка життєписів Василіян) // *Analecta OSBM*. 1973. Vol. 8. Fasc. 1-4. P. 67-98; 1985. Vol. 12. Fasc. 1-4. P. 269-310.
- Балик Б. І. „Промова послів” Перемищини в 1691 р. // *Intrepido Pastori*: Наук. зб. на честь Блаженного Патріярха Йосифа в 40-ліття вступлення на галицький престіл 1.11.1944. Рим: УКУ 1984. С. 299-322.
- Барока ў беларускай культуры і мастацтве. 3-е вид. / Навук. рэд. В. Ф. Шматаў. Мінск: Беларуская навука 2005. – 308 с.
- Батюшковъ П. Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края. Минск: Изд. центр БГУ 2004 [репринт з 1890 р.]. – 408 с.
- Батюшковъ П. М. Волинь: Историческія судьбы юго-западнаго края. Санкт-Петербург: Типография Товарищества „Общественная польза” 1888. – 288+126 с. (сучасне перевидання: Батюшков П. М. Волинь: Историчні доли південно-західного краю / Післямова В. С. Мороза; Пер. з рос. М. А. Миколаєнка. Дніпропетровськ: Січ 2004. – 424 с. + іл.).
- Біла С. Унійна програма галицької ієрархії (кінець XVII ст.) // ДКЗ. 1998. Вип. 3. С. 210-221.
- Бобровський О. Церква св. Миколая в м. Сокаль як зразок оборонної архітектури Галичини XVI століття // Сакральне мистецтво Бойківщини. Четверті

- наукові читання, присвячені 100-річчю Михайла Драгана: Зб. ст. / Ред. З. Бербецький та ін. Дрогобич: Б. в. 1999. С. 126-132.
- Бучинський Б. Студії з історії церковної унії. І. Исидорова унія // Записки НТШ. 1908. Т. 85. Кн. 5. С. 21-42; Т. 86. Кн. 6. С. 5-30.
- Быцева І. М., Хадька Ю. В. Група абразоў другой палавіны XVII ст. з Брэста // Помнікі мастацкай культуры Беларусі. Новыя даследаванні: Зборнік артыкулаў. Мінск: Навука і тэхніка 1989. С. 30-34.
- Ваврик М. До історії Службеника в Українській Католицькій Церкві в 2-ій половині 17-го століття // *Analecta OSBM*. 1979. Vol. 10. P. 102-112.
- Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст.: Топографічно-статистична розвідка. Рим: ЧСВВ 1979. – XIV+217 + карта.
- Ваврик М. Службеник Митрополита К. Жоховського 1692 р.: Генеза і аналіз // *Analecta OSBM*. 1975. Vol. 9. P. 319-323.
- Великий А. Г. З літопису християнської України: Церк.-іст. радіолекції з Ватикану. 2-ге вид. Рим; Львів: Місіонер 1999. Т. 3: XIV–XV–XVI ст. – 278 с.; Т. 4: XV–XVII ст. – 278 с.; 2000. Т. 6: XVIII ст. – 287 с.
- Вереда Д. Адміністративні структури Берестейського офіціалату Володимирсько-Берестейської унійної єпархії у XVIII ст. // Ковчег: Наук. зб. із церковної історії. Львів 2007. Ч. 5. С. 150-166.
- Вечерський В. Втрачені храми Волині // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець: Б. в. 2007. С. 260-266.
- Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / Репр. вид. Київ: АТ „Книга” 1998. Т. 2. – 398 с.
- Варонін В. А. Полацкія архієпіскапы першай паловы XVI стагоддзя (біяграфічныя матэрыялы) // *Silva Rerum Nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*. Вільня; Мінск: AIDAI – ATHENEUM 2009. С. 60-67.
- Варонін В. А. Праваслаўныя цэрквы і манастыры горада Полацка (да 1582 г.) // *Studia Historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы*: Науч. сб. Минск: РИВШ 2009. Вып. 2. С. 152-174.
- Ворончук І. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела). Київ: Вища школа 2009. – 511 с. + іл.
- Габрусь Т. В. Берасцейскі базыльянскі манастыр // Вялікае княства літоўскае. Энцыклапедыя: У 2 т. / Гал. рэд. Г. П. Пашкоў. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя 2005. Т. 1. С. 318.
- Габрусь Т. В. Мураваная сакральная архітэктурa XVI–XVIII стст. // Архітэктурa Беларусі. Нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце. Мінск: Беларуская навука 2006. Т. 2: XV – сярэдзіна XVIII ст. – 626 с.
- Габрусь Т. В. Семантыка і функцыя трансепта ў беларускім дойлідстве XVI–XVIII стст. // Помнікі мастацкай культуры Беларусі. Новыя даследаванні: Зборнік артыкулаў. Мінск: Навука і тэхніка 1989. С. 114-119.

- Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): Монографія. 2-ге вид., доп. Луцьк: РВВ „Вежа” Волинського національного ун-ту ім. Лесі Українки 2008. – 536 с.
- Гнатюк Л. Монастирі і храми в системі оборонних споруд середньовічної і ранньомодерної Волині // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець: Б. в. 2007. С. 239-248.
- Головацький Р. Митрополича семінарія Рутського // *Analecta OSBM*. 1960. Vol. 3. Fasc. 3-4. P. 375-393.
- Голубевъ С. Киевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (опытъ церковно-историческаго изслѣдованія). Київ: Тип. С. В. Кулженко 1898. Т. 2. – VII+VI+524+12+498 с.
- Голубецъ М. З історії міста Сокаля. Львів: Накладом Видавництва „Неділя” 1929. – 32+IV с. + іл.
- Голубинский Е. История Русской Церкви / Репр. изд. Москва: Крутицкое патриаршее подворье; Общество любителей церковной истории 1997. Т. 1. – 968 с.
- Горін С. Архімандрит Жидичинського Миколаївського монастиря Йосиф Баконецький (1626-1632 рр.) // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець: Б. в. 2007. С. 86-96.
- Горін С. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя). Київ: Майстерня книги 2009. – 512 с.
- Горін С. Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII ст.). Львів: Вид-во Отців Василіян „Місіонер” 2007. – 336 с.
- Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XVI – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. Київ: ВД КМА 2012. – 560 с.
- Греко-Католицька Духовна Семінарія у Львові: Матеріяли і розвідки / Зібрав Й. Сліпий. Львів: Накл. Гр.-Кат. Богосл. Академії 1935. Ч. 1. – 243 с.
- Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Репр. вид. Київ: Наук. думка 1992. Т. 2: XI–XIII вік. – 640 с.; 1996. Т. 8: Роки 1626-1650. Кн. 2. – 288 с.
- Гуцуляк Л. Д. Божественна літургія Йоана Золотоустого в Київській митрополії після унії з Римом (період 1596-1839) / Пер. з англ. А. Маслюх. Львів: Свічадо 2004. – 432 с.
- Галадза П. Літургічне питання і розвиток богослужень напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII ст. // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви у XVII столітті: Матеріали Четвертих „Берестейських читань” (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.) / Ред. Б. Гудзяк; Співред. О. Турій. Львів: ІІЦ 1997. С. 1-53.
- Гіль А. Унійні монастирі Холмсько-Белзької єпархії (1596-1720) // Ковчег: Наук. зб. із церковної історії. Львів 2007. Ч. 5. С. 285-300.
- Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Пер. М. Габлевич; Під ред. О. Турія. Львів: ІІЦ ЛБА 2000. – XVI+426 с.

- Дверницькій Е. Н. Памятники древняго православія въ г. Владимире-Волынскомъ. Київ: Типографія Г. Т. Корчак-Новицкого 1889. – 63 с.
- Диковский Н. Базилианский орден и его значение в западно-русской униатской Церкви во XVII и начале XVIII века // Гродненские епархиальные ведомости. Гродно 1906. № 24-25, 38.
- Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589-1891). Львів: ЛБА 2000. – 244 с.
- Дмитриев М. В. Православная культура Московской и Литовской Руси в XVI ст.: степень общности и различий // Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2003. Москва: Наука 2003. С. 9-22.
- Дмитриев М. В. Проблематика исследовательского проекта „Confessiones et nationes. Конфессиональные традиции и протонациональные дискурсы в истории Европы” // Религиозные и этнические традиции в формировании национальных идентичностей в Европе. Средние века – новое время. Москва: Индрик 2008. С. 15-42.
- Дмитриев М. В., Флоря Б. Н., Яковенко С. Г. Брестская уния и общественно-политическая борьба на Украине и Белоруссии в конце XVI – начале XVII в. Москва: Индрик 1996. Ч. 1: Брестская уния 1596 г. Исторические причины. – 199 с.
- Добрянскій А. Історія єпископовъ трехъ соединенныхъ єпархій, Перемышльскої, Самборскої и Саноцкої, отъ найдавнѣйшихъ временъ до 1794 г. Львовъ: Типографія Ставропигійского Ін-та 1893. – XI+63+XVIII+104+XIV+92 с.
- Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ: ПП Сергійчук М. І. 2008. – 882 с.
- Довбищенко М. Право патронату та поширення унії в Україні та Білорусі кінця XVI – першої половини XVII століття // Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: Матеріали міжнар. наук. діалогу про Берестейську унію фундації PRO ORIENTE (третья зустріч: Львів, 21-23 серпня 2006 р.) та Міжнар. наук. симпозиуму Інституту історії Церкви Українського Католицького Університету „Берестейська церковна унія: перспективи наукового консенсусу в контексті національно-конфесійного дискурсу” (Львів, 24-27 серпня 2006 р.) / За ред. Й. Марте й О. Турія. Львів: ІІЦ УКУ 2008. С. 208-235.
- Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (за матеріалами Волинського воєводства) // ДКЗ. 2006. Вип. 10. С. 201-220.
- Дулишкович И. Исторические черты угро-русскихъ. Унгар: Печатня Карла Йегера и Альберта Ю. Рейпайя 1877. Т. 3. – 239 с.
- Дурбак Р. Митрополит Лев Кишка як церковний письменник // Нива. Львів 1938. С. 311-318.
- Дурбак Р. Митрополита діяльність Льва Кишки // Нива. Львів 1939. С. 164-171, 204-212, 251-256.

- Жировицкій и Брестъ-Литовскій архивы (къ вопросу о значеніи провинціальныхъ архивовъ для западно-русскаго края) // Труды девятого археологическаго съезда въ Вилне 1893 / Ред. гр. Уварова и С. С. Слуцкий. Москва: Типографія Э. Лиснера и Ю. Романа 1895. Т. 1. С. 306-308.
- Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів: Добра справа 2003. – 206 с.
- Зноско К. Латинизация Православнаго Богослужения в Униатской Церкви. Варшава: Варшавская синодальная типография 1932. – 135 с.
- Іван Мазепа і мазепинці: Історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII століть: Наук. зб. / Упоряд. І. Сковчиляса. Львів: ІУАД; НТШ 2011. – 352 с.
- Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. Київ: Наук. думка 1966. – 248 с.
- Ісаєвич Я. Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. Київ: Наук. думка 1972. – 144 с.
- Ісаєвич Я. Д., Мартинюк А. І. Володимир-Волинський. Історико-краєзнавчий нарис. Львів: Каменяр 1983. – 72 с. + іл.
- Ісаєвич Я. До характеристики культури доби Бароко: василіянські освітні осередки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Ювіл. зб. на пошану чл.-кор. НАН України Миколи Ільницького. Львів: ІУ 2004. Вип. 12. С. 195-206.
- Ісаєвич Я. Основи релігійного життя і культури на Україні (до кінця XVIII ст.) // Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine: The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe. International Conference (Rome, 28 April – 6 May 1990) / Ed. J. Kłoczowski. Lublin; Rome: Institute of East Central Europe, Foundation John Paul II 1994. P. 155-174.
- Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: ІУ 2002. – 520 с.
- Історія української культури: У 5 т. Київ: Наук. думка 2001. Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – 847 с.; 2003. Т. 3. – 1246 с.
- Казуля С. В. Заленські (Шлюбіч) Леґ // Релігія і церква на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мінск: Беларуская энцыклапедыя 2001. С. 116.
- Карашевичъ П. Очеркъ истории Православной Церкви на Волыни. Санкт-Петербургъ: Въ типографіи Королева и К. 1855. – 159 с.
- Каргер М. К. Вновь открытые памятники зодчества XII–XIII ст. во Владимире-Волынском // Ученые записки ЛГУ: Серия исторических наук. Ленинград 1958. Вып. 29. № 252. С. 1-33.
- Квитницкая Е. Д. Монастыри Бреста XVII–XVIII вв. // Архитектурное наследство. Москва 1979. № 27. С. 12-29 (публікація білоруською мовою: Манастыры Брэста XVII–XVIII ст. ст. // Страчаная спадчына / Уклад. Т. В. Габрусь. Мінск 2003. С. 116-126).

- Книш Я. Архітектурні пам'ятки Сокаля першої половини XVII ст. // Україна в минулому. Київ; Львів 1994. Вип. 5. С. 85-92.
- Когут З. Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ: Критика 2004. – 351 с.
- Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830. Київ: Основи 1996. – 317 с.
- Козловскій И. Съезды Базилиан въ Западной Руси // Вестник Западной России. 1870. Т. 2. Ч. 4. Отд. 2. С. 1-43.
- Колосок Б. Успенський собор і Влох Францишек // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф. (20-23 січня 1998 р.). Луцьк: Б. в. 1998. С. 107-108.
- Корзо М. Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI – XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований. Москва: Канон+ 2007. – 672 с. + 5 ил.
- Косів Р. Іконографія українських воздухів XVII–XVIII століть у контексті літургії. (На прикладі пам'яток зі збірки Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького) // Записки НТШ. 2011. Т. 261. С. 481-497.
- Крип'якевич І. Історія України. Львів: Світ 1990. – 520 с.
- Крощенко Л. Історико-архівні дослідження Зимненського монастиря на Волині. (Реконструкція підвалин) // Записки НТШ. 2001. Т. 241. С. 495-510.
- Кузьмин А. В. Грамоты, связанные с деятельностью Полоцких епископов и архиепископов в XIV – середине XV в. как источник по истории Полоцкой епархии // Вестник церковной истории. Москва 2012. № 1/2. С. 229-254.
- Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569-1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. Острог; Львів: Б. в. 2002. – 304 с.
- Куракин Ю. Н. Распространение католицизма и униатства на землях Черниговского воеводства Речи Посполитой в первой половине XVII в. // Славяне и их соседи: Католицизм и православие в средние века: Сб. тезисов. Москва 1991. С. 75-77.
- Кургановичъ С. В. Діонисій Жабокрицькій, єпископъ Луцькій и Острожскій. (Історико-біографіческій очеркъ). Київъ: Петръ Барскій 1914. – VII+363 с.
- Кучинко М. Володимир середньовічний: Історико-археологічні нариси. Луцьк: Волинська обласна друкарня 2006. – 143 с.
- Кучинко М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV ст. Луцьк: ВАТ „Волинська обласна друкарня” 2009. – 222 с.
- Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини ХХ ст. (у світлі соціотопографії). Луцьк: Волинська обласна друкарня 2004. – 260 с.
- Кучинко М., Петрович В. До питання про локалізацію деяких храмів Володимира-Волинського княжої доби // Записки НТШ. 2007. Т. 253. С. 528-533.

- Кучинко М. Свято-Миколаївська церква у Володимирі: історія і сучасність // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець: Б. в. 2007. С. 17-22.
- Лавровская И. Б. Судьба памятников истории и архитектуры Бреста (XIV–XIX вв.) // Архитектура и строительство Белоруссии. Минск 1991. № 4. С. 41-44; № 6. С. 29, 42-45.
- Лаўровская І. Берасьце эпохі барока // Encyclopaedia Exclusivus: Додаток до газети „Брестский Курьер”. Брест 2003. № 21.
- Лаўровская І. Старажытная царква Сьвятога Мікалая ў Берасці – помнік гісторыі і архітэктуры // Наш радавод. Гродна: Б. в. 1996. Кн. 7. С. 412-415.
- Лаўровская І. Храм св. Пятра і Паўла // Encyclopaedia Exclusivus: Додаток до газети „Брестский Курьер”. Брест 2004. № 4.
- Левицкий О. Историческое описание Владимиро-Волынского Успенского храма, построенного в половине XII века князем Мстиславом Изяславичем. Киев: Б. и. 1892. – 132 с.
- Лотоцький О. Український Архиператикон // Елпіс. Варшава 1932. № 1-2. С. 129-183.
- Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. 2-ге вид., виправл. Львів: Свічадо 2008. – 640 с. + іл.
- М[альшевский] Н. Заметка о визитах как хранилищах исторических сведений и документов (на память о митрополите Иосифе) // Литовские епархиальные ведомости. Вильно 1869. № 10. С. 652-662.
- Макарий (Булгаков). История Русской Церкви. Москва: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря 1995. Кн. 2: История Русской Церкви в период совершенной зависимости ее от константинопольского патриарха (988-1240). – 703 с.; 1996. Кн. 6: Период самостоятельности русской церкви (1589-1881). Патриаршество в России (1589-1720). – 799 с.
- Мальшевский Н. Извлечение изъ инвентаря визитъ 1703 года протопопий... // Литовские епархиальные ведомости. Вильно 1869. № 17. С. 1040-1049.
- Марозава С. Іасафат Кунцэвіч у беларускай гістарыяграфіі // Sztuka sakralna i duchowość pogranicza polsko-ukraińskiego na Lubelszczyźnie. (Materiały z Międzynarodowej Konferencji „Sztuka Sakralna Pogranicza”, Lublin 13-15.10.2005 r.). Lublin: Fundacja Kultury Duchowej Pogranicza 2005. S. 75-86.
- Назаренко А. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. Владимиро-Волынская епархия // Православная энциклопедия. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия” 2004. Т. 8. С. 726-732.
- Назарко І. Київські і галицькі митрополити: Біографічні нариси (1590-1960). Рим: ОО. Василіяни 1962. – XVIII+272 с.
- Недѣльскій С. Уніатскій митрополитъ Левъ Кишка и его значеніе въ исторіи уніи. Вильна: Губернская Типографія 1893. – 317+[3] с.
- Паевскій Л. Городъ Брестъ-Литовскъ и его древніе храмы // Труды девятого археологического съезда въ Вилне 1893 / Ред. гр. Уварова и С. С. Слуцкий. Москва:

- Типографія Э. Лиснера и Ю. Романа 1895. Т. 1. С. 309-349 (окреме видання: *Городъ Брестъ-Литовскъ и его древніе храмы (ист. очеркъ). Гродна 1894*).
- Паевскій Л. О церквахъ Брестской капитулы въ начале второй половины XVIII века // Литовскія епархіальныя ведомости. Вильна 1887. № 17, 22, 33, 35, 48.
- Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР / Ред. Г. Н. Логвин и др. Киев: Будівельник 1985. Т. 3. – 337 с.
- Пануцэвіч В. Сьвяты Язафат, архієпіскап полацкі. Полацак: Сафія 2000. – VI+267 с.
- Патрило І. Вклад Василянського чину в життя з'єднаної Київської митрополії (1617-1839) // Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine: The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe. International Conference, Rome, 28 April – 6 May 1990 / Ed. J. Kłoczowski. Lublin; Rome: Institute of East Central Europe, Foundation John Paul II 1994. P. 282-289.
- Пашкевіч У. Уніяцкая царква ў Беларусі ў пачатку XVIII ст. // З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкаў уніі). Мінск: Б. в. 1996. С. 83-84.
- Пекар А. Іпатій Потій – провісник З'єдинення // *Analecta OSBM*. 1996. Vol. 15. Fasc. 1-4. P. 145-247.
- Пескова А. А. Раскопки древнерусских памятников на Волыни // Археологические открытия. 1983 год. Москва: Наука 1985. С. 341-342.
- Пескова А. А. Раскопки древнерусских памятников на Волыни // Археологические открытия. 1984 год. Москва: Наука 1986. С. 291.
- Петрович В. В. Історична топографія міста Володимира Х–XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів: Львівський національний ун-т ім. І. Франка 2003. – 19 с.
- Петровъ Н. Объ учрежденіи Ипатіемъ Поцѣмъ Уніатской капитулы во Владимирѣ Волинскомъ и первоначальныхъ ея дѣйствіяхъ // Труды Киевской Духовной Академии. Киевъ 1869. № 6. С. 498-539.
- Петрушевичъ А. Краткое историческое извѣстіе о времени введенія христіанства на Галичской Руси, особливоже объ учрежденіи святительскихъ столицъ въ Галичѣ и Львовѣ и святителяхъ, сидѣвшихъ на упомянутыхъ столицахъ. Львовъ: Изъ типографіи Ставропигійского Ин-та 1882. – 15 с.
- Петрушевичъ А. О соборной Богородичной церкви и святителяхъ въ Галичѣ // Галицкій историческій сборникъ, издаваемый обществомъ Галицко-русской Матицы. Львовъ: Изъ типографіи Ин-та Ставропигіанского 1853. Вып. 1. С. 51-147.
- Петрушевичъ А. С. Дополненія къ сводной галицко-русской лѣтописи съ 1600 по 1700 годъ. Львовъ: Изъ типографіи Ставропигійского Ин-та 1891. – 4+III+939 с.
- Петрушко В. Митрополит Лев Заленский и Униатская Церковь в Речи Посполитой в период его правления // <http://www.sedmitza.ru/text/415691.html> (9 березня 2012 р.).

- Пилипович В. Культурна територія: Статті і матеріали до інтелектуальної історії Надсяння. Перемишль: Тов-во „Укр. народ. дім” 2011. – 383 с.
- Підручний П. В. Василянський чин від Берестейського з’єднання (1596) до 1743 р. // *Analecta OSBM occasione sacri millennii Rus’–Ukraine 988-1988*. Romae: PP. Basiliani 1988. Vol. 13. Fasc. 1-4. P. 183-283.
- Підручний П. Нарис законодавства Василянського Чину св. Йосафата (1605-1969). Рим 1976 (неопублікована дисертація).
- Підручний П. Початки Василянського чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви у XVII столітті: Матеріали Четвертих „Берестейських читань” (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.) / Ред. Б. Гудзяк; Співред. О. Турій. Львів: ІЦ 1997. С. 79-124.
- Плохий С. Н. Папство и Украина. Политика Римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв. Киев: Вища школа 1989. – 223 с.
- Плохий С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / Пер. з англ. Київ: Часопис „Критика” 2005. – 496 с.
- Попов П. М. Ксилографічні дошки Лаврського музею. Київ: Друк. Поліграф. ф-ту Київ. худож. ін-ту 1927. – 21 с. + 32 арк. іл.
- Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна 2011. – 400 с.
- Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. Санкт-Петербург: Наука 2003. – 245 с.
- Прокоп’юк О. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721-1786 рр.). Київ: Фенікс 2008. – 296 с.
- Пуцко В. Волинське єпархіальне давньосховище // *Образотворче мистецтво*. Київ 1995. № 2. С. 55-58.
- Раппопорт П. А. Мстиславов храм во Владимире-Волынском // *Зограф. Београд* 1977. № 7. С. 17-22.
- Раппопорт П. А. Раскопки церкви „Старая Катедра” во Владимире Волынском // *Археологические открытия*. 1975 год. Москва: Наука 1976. С. 384-385.
- Ричков П. А., Луц В. Д. Сакральне мистецтво Володимира-Волинського. Київ: Техніка 2004. – 192 с.
- Рожко В. Нарис історії Української Православної церкви на Волині (870-2000): Іст.-краєзн. нарис. Луцьк: Медіа 2001. – 672 с.
- Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся. Луцьк: Медіа 2000. – 692 с.
- Рожко В. Чудотворні ікони Волині і Полісся. Доп. і перевид. Луцьк: Медіа 2002. – 352 с.
- Рудович І. Погляд на історію Луцької єпархії // *Богословія*. Львів 1927. Т. 5. Ч. 2-3. С. 142-150.
- Савич А. Нариси з історії культурних рухів на Вкраїні та Білорусі в XVI–XVIII в. Київ: ВУАН 1929. – 333+[5] с.

- Сеник С. Берестейська унія і світське духовенство: наслідки унії у перших десятиліттях // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті: Матеріали Четвертих „Берестейських читань” (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.) / Ред. Б. Гудзяк; Співред. О. Турій. Львів: ПЦ 1997. С. 55-77 (разом з дискусією).
- Сеник С. Два митрополити – Потій і Рутський // Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління: Матеріали Перших „Берестейських читань” (Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р.). Львів: Б. в. 1995. С. 137-172 (разом з дискусією).
- Сеник С. Латинізація в Українській Католицькій Церкві. Люблін: Свічадо 1990. – 32 с.
- Сеник С. Українська Церква в добу Хмельницького. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу 1994. – 24 с.
- Сеник С. Українська Церква в XVII столітті // Ковчег: 36. ст. із церковної історії. Львів 1993. Ч. 1. С. 23-66.
- Скінєр Б. Грамадзкія каштоўнасьці Ўніяцкай царквы ў XVIII ст. // АРСНЕ Пачатак: Навуковы, навукова-папулярны, грамадзка-палітычны і літаратурна-мастацкі часопіс. Мінск 2007. № 4. С. 102-104.
- Скочилас І. Акти духовних судів українських церковних установ XVII–XVIII ст. (за матеріалами виїзних засідань єпископсько-консисторського суду Львівської єпархії 1700-1725 років) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів 1999. Вип. 34. С. 425-438.
- Скочилас І. Біля джерел замойського тріумфалізму: „Synodus Dioeciesana Vladimiriensis” та його релігійна програма // Rocznik IESW. 2007. R. 5. S. 139-201.
- Скочилас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Вид-во УКУ 2010. – XXIV+832 с.+16 с. кольор. іл.
- Скочилас І. Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської унійної митрополії. 1596-1720 роки // Записки НТШ. 1999. Т. 238. С. 46-94.
- Скочилас І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII: Львівсько-Галицько-Кам’янецька єпархія. Львів: Вид-во УКУ 2004. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. – ССVIII+512 с.
- Скочилас І. „Дар любові”: Куниче (катедралик) у Київській митрополії XIII–XVIII століть. Львів: Вид-во УКУ 2013. – 160 с.
- Скочилас І. „Заповіді” Київського собору 1691 року про метричний облік православних в Україні // Знак: Вісник Українського геральдичного товариства. Львів 2002. № 28. С. 2-4.
- Скочилас І. Запровадження метричних книг у Київській православній митрополії в другій половині XVII століття // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Біла Церква 2001. Т. 1. С. 77-87.

- Скочилас І. Метрична реформа у Львівській єпархії 1680 року // Знак: Вісник Українського геральдичного товариства. 2001. № 25. С. 2-3.
- Скочилас І. Недатований реєстр духовенства, церков і монастирів Львівської єпархії за владництва Йосифа Шумлянського // Записки НТШ. 2000. Т. 240. С. 530-589.
- Скочилас І. Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII ст. За матеріалами Володимирського собору 1715 р. Львів: Б. в. 2008. – 80 с.
- Скр[утень] Й. Життєписи Василян. (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки) // Записки ЧСВВ. Жовква 1926. Т. 2. Вип. 1-2. С. 123-138; 1932. Т. 4. Вип. 1-2. С. 219-236.
- Слободян В. Церкви України: Перемиська єпархія. Львів: ІУ 1998. – 863 с.
- Слюнькова І. Н. Монастири восточной и западной традиции: Наследие архитектуры Беларуси. Москва: Прогресс-Традиция 2002. – 600 с.
- Срезневский В. И., Покровский Ф. И. Описание рукописного отделения Библиотеки имп. Академии наук. Санкт-Петербург: Тип. Имп. АН 1910. Т. 1: Рукописи. I. Книги Священного писания; II. Книги богослужебные. – 525 с.
- Суттнер Е. К. Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії // Ковчег: Наук. зб. із церковної історії. 2000. Ч. 2. С. 99-114.
- Таирова-Яковлева Т. Мазепа. Москва: Молодая гвардия 2007. – 271+[1] с. + ил. – (Жизнь замечательных людей. Серия биографий. Вып. 1041).
- Теодоровичъ Н. И. Городъ Владиміръ Волынской губерні въ связи с исторіей Волынской ієрархіи: Историческій очеркъ / Репр. вид. Почаевъ: Типографія Почаево-Успенской Лавры 1893. – 248 с.
- Теодоровичъ Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходо́въ Волынской єпархіи / Репр. вид. Почаев: Типографія Почаево-Успенскія Лавры 1889 (1890). Т. 2: Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский. – 1120+VIII с.; 1903. Т. 5: Ковельскій уѣздъ. – 559+11+[4]+2 с.
- Теодоровичъ Н. И. Седлецкая учебная дирекція. Описание учебныхъ заведеній и главнейшихъ местностей Седлецкой губерні. Седлецъ: Типографія Седлецкого губернского правления 1906. Т. 2: Уезды Радинский, Константиновский и Соколовский. – 434 с.
- Терський С. Княже місто Володимир: Монографія. Львів: Вид-во Національного університету „Львівська політехніка” 2010. – 320 с.
- Терський С. Храми середньовічного Володимира та його околиць: історія, локалізація, конфесії (за даними археології) // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець: Б. в. 2007. С. 7-16.
- Тимошенко Л. Берестейська унія Михайла Рагози // Різдво Христове 2000: Статті й матеріали. Львів: Логос 2001. С. 52-58.
- Тимошенко Л. Унійна діяльність Іпатія Потія на Волині (до 385-річчя з дня смерті і поховання у Володимирському соборі) // Минуле і сучасне Волині:

- Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф. (20-23 січня 1998 р.). Луцьк: Б. в. 1998. С. 122-123.
- Толочко П. Стаття 6731 года Галицко-Волынской летописи и время ее написания // *Ruthenica*. Київ 2007. Т. 4. С. 47-53.
- Трипольський Н. Волынские православные церковные братства и их деятельность. Житомир: Б. и. 1892. – 230 с.
- Уманцев Ф. С. Живопис кінця ХVІ – першої половини ХVІІ століття // *Історія українського мистецтва: У 6 т.* Київ: АН УРСР 1967. Т. 2: Мистецтво ХІV – першої половини ХVІІ століття. С. 275-318.
- Федорів Ю. Замойський синод 1720 р. Рим: Богословія 1972. – 71 с.
- Флоря Б. Н. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сб. Москва: Церк.-науч. центр „Православная энциклопедия” 2007. – 528 с.
- Флоря Б. Н. Уніатська Церква на Смоленщині в 20-х – на початку 30-х рр. ХVІІ ст. // *Ковчег: Зб. ст. з церковної історії.* Львів 2000. Вип. 2. С. 85-98.
- Хадька А. Ю. Святы Язафат Кунцэвіч: складванне культу і іканаграфіі ў Беларусі // *Наша вера.* Мінск 2006. № 2. С. 26-29 (інший варіант статті під цією ж назвою ввійшов до збірника: *Беларусь – Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі 18-19 сакавіка 2003 г.* Мінск: Б. в. 2004. С. 106-110).
- Хойнацкий А. Ф. Западнорусская церковная уния в ее богослужениях и обрядах. Киев: Тип. Киевопечерской Лавры 1871. – 475 с.
- Хрусцевич Г. История Замойскаго собора (1720 года). Вильно: Типография Губернского Правления, 1880. – 302 с.
- Чантурия Ю. В. Градостроительство Беларуси ІХ–ХІV вв. // *Архітектура Беларусі. Нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце: У 4 т.* Мінск: Беларуская навука, 2005. – Т. 1: ІХ–ХІV ст. ст. – С. 64-105.
- Чантурыя Ю. Гарады і час: Брэст // *Страчаная спадчына / Уклад. Т. В. Габрусь.* Мінск 2003. С. 297-301.
- Чернецкий В. Звѣстки о старинной церкви св. отца Николая в Сокали. Львов: Сокальск. братство церк. 1894. – 16 + 3 іл. с.
- Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія: Дослідження, каталог, описи. Київ; Львів: Свічадо 2011. – 223 с.
- Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим; Нью Йорк: УКУ 1965. Т. 1 (до р. 1353). – 816 с.
- Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті ХVІ – середини ХVІІ ст. Львів: Свічадо 2005. – 340 с.
- Шпак О. Українська народна гравюра ХVІІ–ХІХ століть. Львів: Б. в. 2006. – 224 с. + 16 с. кольор. іл.
- Шпилевский П. М. Путешествие по Полесью и белорусскому краю / Предисл., состав. С. А. Кузнецова. 2-е изд. Минск: Полымя 2004. – 251 с.

- Шчакаціхін М. Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва. Менск 1928 [репринт – Мінск: Навука і тэхніка 1993]. Т. 1. – 339 с.
- Щапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. Москва: Наука 1989. – 228+[3] с. + іл.
- Щурат В. В обороні Потієвої Унії. Письмо о. Петра Камінського Ч. С. В. В., авдітора гр.-кат. митрополії 1685 р. Львів: Власна Допомога 1929. – 8+119 с.
- Эпісталацяыя Сьвятога Язафата: Збор дакумэнтаў / Упоряд. й опрац. М. Баўтовіча. Полацак: Грэка-каталіцкая парафія Сьвятапакутніка Язафата 2006. – 144 с.
- Юсупович А. К вопросу о назначении игумена Стефана владимирским епископом // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Зб. наук. праць. Рівне 2009. Вип. 16: Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. С. 7-9.
- Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид., переробл. та розшир. Київ: Критика 2005. – 582 с.
- Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. 2-ге, перегл. і випр. Київ: Критика 2008. – 472 с. + іл.
- Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). Київ: Основи 2003. – 644 с.
- Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. Київ: Вид. дім „Киево-Могилянська академія” 2007. – 304 с.
- Яроцькій Я. В. Ревізія Владимирской Базилианской школы въ 1803 году // Труды Общества изслѣдователей Волыни. Житомиръ 1902. Т. 1. С. 22-32.
- Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолинійнi Ірмолої 16-18 століть: Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження. Львів: Місіонер 1996. – 624 с.
- Ammann A. M. Abriss der Ostslawischen Kirchengeschichte. Wien: Thomas Morus Presse im Verlag Herder 1950. – 16+748 S.
- Ammann A. M. Storia della Chiesa russa e dei paesi limitrofi. Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese 1948. – 16+630 p.
- Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667-1708). Zarys biograficzny. Lwów: S. n. 1934. – 197 s.
- Bendza M. Prawosławna Diecezja Przemyska w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna 1982. – 267 s.
- Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce // Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce / Pod red. J. Kłoczowskiego. Kraków: Znak 1969. T. 2. S. 779-1049.
- Bilanych J. Synodus Zamostiana an. 1720. (Eius celebratio, approbatio et momentum). Romae: PP. Basiliani 1960. – XVI+128 p.

- Błażejovskij D. Byzantine Kyivan Rite Students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities and Institutes of Central and Western Europe (1576-1983). Rome: PP. Basiliani 1984. – 366 p.
- Burke P. What is Cultural History? Cambridge: Piloty Press 2004. – VI+152 p.
- Chadyka J. Kulturotwórcza rola Unii Brzeskiej na Białorusi // Unia Brzeska z perspektywy czterech stuleci. Materiały międzynarodowego sympozjum naukowego Unia Brzeska po czterech stuleciach (Lublin, 20-21 IX 1995 r.) / Red. S. Gajek, S. Nabywaniec. Lublin: TN KUL 1998. S. 167-177.
- Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966-1979 / Pod red. J. Kłoczowskiego. Lublin: TN KUL 1992. – 766 s. + mapy.
- Codello A. Kiszka Łukasz // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław; Warszawa; Kraków: PAN; PAU 1966-1967. T. 12. S. 511-512.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M. Dziedzictwo Unii Brzeskiej. Z dziejów oficyny wydawniczej OO. Bazylianów w Supraślu (1695-1803). Warszawa; Białystok: Książnica Podlaska im. Łukasz Górnickiego w Białymstoku i Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie 2007. – 82 s.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M. Oficyna supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów. Warszawa: BNW 1993. – 227 s.
- Culture, Nation, and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter (1600-1945) / Ed. A. Kappeler, Z. E. Kohut, F. E. Sysyn, M. von Hagen. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press 2003. – XIV+381 p.
- Demidowicz T. Lokacja miasta Wohynia na prawie magdeburskim w XVI w. // Rocznik Białkopodlaski. Biała Podlaska 1994. № 3. S. 7-20.
- Deruga A. Piotr Wielki a unicy i unia kościelna, 1700-1711. Wilno: Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej 1936. – XX+296 s.
- Deruga A. Regestra listów metropolity unickiego Leona Kiszki do ks. Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza w. lit., i jego żony (1705-1728) // Ateneum Wileński. Wilno 1935. S. 1-11.
- Die Katolische Konfessionalisierung: Wissenschaftliches Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993 Gütersloh: Aschendorff 1995. – 472 s.
- Dowbyszczenko M. Cerkiew unicka na Wołyniu w dobie wojen kozackich w latach 1648-1667 // Ruchy religijne na Wołyniu w XVI i w XVII wieku / Red. A. Gil. Lublin: Wyd-wo KUL 2013. S. 11-120.
- Duch O. Nurt wschodni i zachodni w postanowieniach Synodu Zamojskiego (1720 r.) dotyczący monastycyzmu żeńskiego w unickiej metropolii kijowskiej // Między Zachodem a Wschodem. Etniczne, kulturowe i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku / Pod red. K. Mikulskiego, A. Zielińskiej-Nowickiej. Toruń: MADO 2005. S. 173-185.
- Dzegielewski J. O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV. Warszawa: PWN 1986. – 229 s. + il.

- Fijałek J. Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie. Na podstawie źródeł greckich // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów 1896. R. 10. S. 487-521.
- Flisiński J. Dawne miasteczka podlaskie: Dokudów, Łomazy i Wołyn // *Rocznik Białkopodlaski*. Biała Podlaska 1995. № 4. S. 179-200.
- Flisiński J. Starostwo brzeskie w XVI wieku // *Rocznik Białkopodlaski*. Biała Podlaska 1997. № 5. S. 36.
- Gelzer H. Beiträge zur russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen // *Zeitschrift für Kirchengeschichte*. Gotha 1892. Bd. 13 (253). S. 246-281.
- Gelzer H. Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte // *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. München: Verlag der k. Akademie 1901. Bd. 21. S. 529-641.
- Gil A. Cerkwie Sokala w XVII–XVIII w. Z dziejów architektury sakralnej diecezji chełmskich Kościoła wschodniego // *Do piękna nadprzyrodzonego: Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego, greckokatolickiego*. Chełm: S. n. 2003. T. 1. S. 116-126.
- Gil A. Chełmska diecezja unicka 1596-1810: Dzieje i organizacja. Lublin: IeŚW 2005. – 338 s. + mapy.
- Gil A. Chełmskie diecezje obrządku wschodniego zagadnienia organizacji terytorialnej w XVII i XVIII wieku // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa*. Przemysł: PWIN 2000. T. 5: Miejsce i rola Kościoła greckokatolickiego w Kościele powszechnym / Red. S. Stępień. S. 29-60.
- Gil A. Kult Jozafata Kuncewicza i jego pierwsze przedstawienia ikonowe w Rzeczypospolitej (do połowy XVII wieku). Zarys problematyki // *Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Zbiór studiów. Lublin: IeŚW 2005. S. 65-72.
- Gil A. Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku. Lublin; Chełm: S. n. 1999. – 260 s.
- Gil A. The First Images and the Beginning of the Cult of the Archbishop of Połock Josaphat Kuncewicz in the Polish-Lithuanian Commonwealth till the mid-17th Century // *On the Border of the World: Essays about the Orthodox and Uniate Churches in Eastern Europe in the Middle Ages and the Modern Period* / Ed. A. Gil, W. Bobryk. Siedlce; Lublin: Akademia Podlaska, IeŚW 2010. P. 147-169.
- Gil A. Unickie cerkwie Brześcia w opisie wizytacyjnym z 1726 roku // *Rocznik IeŚW*. 2006. R. 4. S. 31-51.
- Harasym I. Geneza i rola monastycyzmu bazylikańskiego w historii Cerkwi Greckokatolickiej od XVI do XX wieku // *WZU*. 1997. T. 4-5. S. 225-239.
- Hawryluk J. Ziemia brzeska w dobie państwowości ruskiej (X–XIV w.) // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. Kraków 1996-1997. № 5-6. S. 397-437.

- Hodana T. Między królem a carem. Moskwa w oczach prawosławnych Rusinów – obywateli Rzeczypospolitej (na podstawie piśmiennictwa końca XVI – połowy XVII stulecia). Kraków: Scriptum 2008. – 262 s.
- Horodyski B. Zarys dziejów Biblioteki Ordynacji Zamojskiej // Studia nad książką poświęcone pamięci K. Piekarskiego. Wrocław: Wyd-wo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 1951. S. 295-341.
- Ilijn A. Unicy i prawosławni duchowni parafii chotisławskiej // Podlaski Kwartalnik Kulturalny. Siedlce 2003. № 1. S. 25-27.
- Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN 1993. – 386 s.
- Janeczek A., Swieżawski A. Rejestr poboru łąnowego województwa bełskiego z 1472 r. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Warszawa 1991. T. 39. S. 27-55.
- Yakovenko N. Choice of Name versus Choice of Path: The Names of Ukrainian Territories from the Late Sixteenth to the Late Seventeenth Century // A Laboratory of Transnational History: Ukraine and Recent Ukrainian Historiography / Ed. G. Kasianov, Ph. Ther. Budapest; New York: Central European University Press 2009. P. 117-148 (українська версія статті: Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.) // Міжкультурний діалог. Київ: Дух і літера 2009. Т. 1. С. 57-95).
- Kania J. Unickie seminarium diecezjalne w Chełmie w latach 1759-1833. Lublin: RW KUL 1993. – 360 s. + mapa.
- Kempa T. Czy męczeńska śmierć arcybiskupa Jozafata Kuncewicza przyczyniła się do rozwoju unii brzeskiej na obszarze archidiecezji połockiej? // Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Zbiór studiów. Lublin: IEŚW 2005. S. 93-105.
- Kempa T. Recepcja unii brzeskiej na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich Korony do połowy XVII wieku // Rocznik IEŚW. 2005. R. 3. S. 141-170.
- Kempa T. Unia i prawosławie w Witebsku w czasie rządów biskupich Jozafata Kuncewicza i po jego męczeńskiej śmierci (do połowy XVII wieku) // Między Zachodem a Wschodem: Etniczne, kulturowe i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku / Pod red. K. Mikulskiego, A. Zielińskiej-Nowickiej. Toruń: MADO 2005. S. 135-154.
- Kirchenzucht und Sozialdisciplinierung im frühneuzeitlichen Europa. (Mit einer Auswahlbibliographie) / Hrsg. von H. Schilling. Berlin: Duncker & Humblot 1994. – 232 S.
- Kirche und Visitation: Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationsswesens in Europa / Hrsgg. E. W. von Zeeden, P. T. Lang. Stuttgart: Klett-Gotta 1984. – 249 S.
- Kohut Z. Russian centralism and Ukrainian autonomy: imperial absorption of the Hetmanate, 1760s-1830s. Cambridge (Mass.): Harvard University Press 1988. – 363 p. + maps.

- Kołbuk W. Granice i sieć parafialna greckokatolickiej diecezji przemyskiej na przełomie XVIII i XIX w. // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa*. Przemysł: PWIN 1996. T. 3: *Studia z dziejów greckokatolickiej diecezji przemyskiej* / Red. S. Stępień. S. 101-114.
- Kołbuk W. Kościoły Wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku: Struktury administracyjne. Lublin: IEŚW 1998. – 458 s.
- Kowalczyk J. Latinisation et occidentalisation de l'architecture gréco-catholique en Pologne au XVIIIe siècle // *Polish Art Studies*. Warsaw 1984. № 5. S. 11-31.
- Kowalczyk J. Latynizacja i okcydentalizacja architektury greckokatolickiej w XVIII wieku // *Biuletyn Historii Sztuki*. Warszawa 1980. № 3/4. S. 347-364.
- Krajcar J. Religious Conditions in Smolensk 1611-1654 // *Orientalia Christiana Periodica*. Romae 1967. Vol. 33. P. 404-456.
- Krasny P. Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596-1914. Kraków: Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego 2003. – 429 s. + 206 il.
- Królik L. Organizacja dekanalna diecezji łuckiej i brzeskiej w XVII i XVIII wieku. Lublin: RW KUL 1983. – 512 s. + mapy.
- Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. Lublin: RW KUL 1983. – 512 s. + mapy.
- Kuczinko M. Rzymskokatolickie budowle sakralne końca XV – XVIII w. we Włodzimierzu Wołyńskim // *Do piękna nadprzyrodzonego: Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego, greckokatolickiego*. Chełm: S. n. 2003. T. 1: Referaty. S. 80-97.
- Kuligowski J. Kościół Wschodni na Ziemi Chełmskiej i południowym Podlasiu od chrystianizacji do końca XVI wieku // *Rocznik Mazowiecki*. Warszawa 2000. № 12. S. 43-57.
- Lang B. George Orwell im gelobten Land. Das Buch Deuteronomium und der Geist kirchlichen Kontrolle // *Kirche und Visitation: Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa* / Hrsgg. E. W. von Zeeden, P. T. Lang. Stuttgart: Klett-Gotta 1984. S. 21-35.
- La società religiosa nell'età moderna. Atti del Convegno studi di storia sociale e religiosa (Capaccio-Paestum, 18-21 maggio 1972). Napoli: Guida 1973. – 1086 p.
- Liberali G. Le origini del seminario diocesano. Treviso: Editrice Trevigiana 1971. – 121 p.
- Librowski S. Wizytacje diecezji włocławskiej. Cz. 1: Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej. T. 1: Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze. Z. 1: Wstęp ogólny // *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. Lublin 1964. T. 8. S. 5-186.
- Likowski E. Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku, uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku. Poznań: Nakładem i drukiem J. Leitgebra 1880. Cz. 1-2. – XVI+495 s.

- Litak S. Reformy kościelne XVI w. // Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej / Pod red. J. Kłoczowskiego. Lublin: RW KUL 1989. S. 157-182.
- Maciuk O., Hajowa O. Unia Brzeska w dokumentach CPAH we Lwowie // WZU. 1997. T. 4-5. S. 351-356.
- Mazepa e il suo tempo: Storia, cultura, società / A cura di G. Siedina. Alessandria: Edizioni dell'Orso 2004. – 593 p.
- Michałuk D. Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku. Toruń: Wyd-wo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2002. – 220 s. + il.
- Między Zachodem a Wschodem: Studia ku czci profesora J. Staszewskiego / Pod red. J. Dumanowskiego i in. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek 2003. – 663 s.
- Mironowicz A. Biskupstwo turowsko-pińskie w XI–XVI wieku. Białystok: Trans Humana 2011. – 358 s. + mapa.
- Mironowicz A. Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku. Białystok: Wyd-wo Uniwersytetu w Białymstoku 2008. – 351 s. + mapy.
- Mironowicz A. Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku. Białystok: Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku 1991. – 301 s.
- Mironowicz A. Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza. Białystok: Orth-druk 1997. – 323 s.
- Mironowicz A. Przynależność diecezjalna Brześcia do końca XVI wieku // Беларускі гістарычны зборнік. Беласток 2007. Т. 27. С. 5-16.
- Nabywaniec S. Diecezja przemyska greckokatolicka w latach 1772-1795 // Premislia Christiana. Przemysł 1992-1993. T. 5. S. 11-294.
- Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762-1778. Rzeszów: S. n. 1998. – 576 s.
- Naumow A. Przemiany w ruskiej kulturze unitów // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. Kraków 1997. T. 5-6. S. 142-146.
- Niesiecki K. Herbarz polski. Lipsk: Nakładem i drukiem Breitkopfa i Haertela 1844. T. 10. – 508 s.
- Nowakowski P. Pierwsze pontyfikaty obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (XVII/XVIII w.) jako przykład łączenia wschodniej i zachodniej tradycji liturgicznej w Cerkwi Greckokatolickiej // Harmonijne współistnienie kultury Wschodu i Zachodu na Ukrainie / Pod red. W. Mokrego. Kraków: Szwajpolt Fiol 2000. S. 105-110.
- Nowicka-Jeżowa A. Udział bazylianów w kształtowaniu kultury chrześcijańskiej na wschodnich Kresach Rzeczypospolitej // WZU. 1997. T. 4-5. S. 240-251.
- Olgebrand S. Encyklopedyja Powszechna. Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbranda 1868. T. 27. – 983 s.
- Pamiętniki i relacje w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej / Oprac. D. Kumorowa, T. Sieniateckiej. Warszawa: Biblioteka Narodowa 1998. – 575 s.

- Pelesz J. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Wien: Druck und Verlag der Mechitharisten-Buchdruckerei (W. Heinrich) 1880. Bd. 2. – 20+1095 S.
- Petrowycz W. Prawosławne i greckokatolickie cerkwie Włodzimierza Wołyńskiego XV–XVII stulecia // Do piękna nadprzyrodzonego: Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego, greckokatolickiego. Chełm: S. n. 2003. T. 1. S. 98-109.
- Pidhupczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu. Warszawa; Wrocław: PWN 1986. – 275 s.
- Piechnik L. Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII wieku. Kraków: WAM 2001. – 304 s.
- Plokhly S. The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus. Cambridge; New York: Cambridge University Press 2006. – XIX+379 p.
- Plokhly S. The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine. New York: Oxford University Press 2001. – X+401 p.
- Poppe A. Biskupstwa na Rusi, 988-1300 // States, Societies, Cultures East and West. Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski / Ed.-in-Chief J. Duzinkiewicz. New York: Ross Publishing Inc. 2004. P. 825-861.
- Poppe A. Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku. Warszawa: PWN 1968. – 252 s.
- Poppe A. The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300 // HUS. 1997. Vol. 21. № 3-4. P. 311-392.
- Półciwiartek J. Najdalszy zachodni pochód wojsk Bohdana Chmielnickiego – mit a rzeczywistość // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів: Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12-13 жовтня 1995 р.) / Ред. Л. Зашкільняк. Львів; Люблін: Б. в. 1996. С. 76-90.
- Schilling H. Disziplinierung oder „Selbstregulierung der Untertanen“? Ein Plädoyer für die Doppelperspektive von Makro- und Mikrohistorie bei der Erforschung der frühmodernen Kirchengeschichte // Historische Zeitschrift. Frankfurt am Main 1997. Bd. 264. № 3. S. 675-691.
- Schmidt H. R. Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierung // Historische Zeitschrift. Frankfurt am Main 1997. Bd. 265. № 3. S. 639-682.
- Schulze W. Gerhard Oestreichs Begriff Sozialdisziplinierung in der frühen Neuzeit // Zeitschrift für Historische Forschung. Berlin 1987. Bd. 3. S. 265-302.
- Seniuk S. Architektura cerkiewna brzeskiej części diecezji włodzimierskiej w świetle inwentarzy wizytacyjnych z lat 1725-1727 // Lubelszczyzna. Lublin 1996. T. 3. № 2. S. 23-51.
- Seniuk S. O niezachowanych ikonostasach z greckokatolickich cerkwi oficjałatu brzeskiego diecezji włodzimierskiej. Kilka schematów ikonograficznych //

- Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła–twórcy–ośrodki–techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10-11 maja 2003 roku. Łańcuc: Muzeum – Zamek w Łańcucie 2003. S. 381-392.
- Senyk S. A History of the Church in Ukraine. Rome: Pontificio Istituto Orientale 1993. Vol. 1: To the End of the Thirteenth Century. – 15+471 p.
- Senyk S. The Sources of the Spirituality of St. Josaphat Kuncevyč // *Orientalia Christiana Periodica*. Romae 1985. Vol. 51. P. 425-436.
- Senyk S. The Ukrainian Church and Latinization // *Orientalia Christiana Periodica*. Roma 1990. Vol. 56. S. 165-187.
- Siemiańczuk H. Źródła do dziejów wyznań chrześcijańskich do końca XVIII wieku w zasobie Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Grodnie // *Białostoczczyzna*. Białystok 2000. № 3-4. S. 32-38.
- Skinner B. The Western front of the Eastern Church: Uniate and Orthodox Conflict in Eighteenth-century: Poland, Ukraine, Belarus, and Russia. DeKalb (Ill.): Northern Illinois University Press 2009. – IX+295 p., maps.
- Sokalski B. Powiat sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. Lwów: Wł. Dzieduszycki 1899. – 496 p.
- Sosna G., Fionik D. Dzieje Cerkwi w Bielsku Podlaskim. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne 1995. – 193 s.
- Sraka J. L'attività di Leo Kyška fino alla presa di possesso della Metropoli di Kiev (1714). Roma: S. n. 1983. – 287 p.
- Staszewski J. August II Mocny. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1998. – 307 s.
- Staszewski J. August III Sas. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1989. – 305 s.
- Staszewski J. Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący... *Studia i szkice z czasów saskich*. Olsztyn: S. n. 1997. – 275 s.
- Staszewski J. O miejsce w Europie: Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku. Warszawa: PWN 1973. – 534 s.
- Stępień S. Eparchii przemyskiej droga do unii ze Stolicą Apostolską // *WZU*. 1997. T. 4-5. S. 139-151.
- Swieżawski A. Nadanie ziemi bełskiej Siemowitowi IV // *Przegląd Historyczny*. Warszawa 1981. № 72. Zesz. 2. S. 273-274.
- Sygowski P., Gil A. Dekanat kaszogrodzki na tle dziejów Cerkwi unickiej na Wołyniu XVII – pierwszej połowy XIX w. // *Rocznik IEŚW*. 2007. R. 5. S. 206-210.
- Sygowski P. Parę uwag o cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego w Terebuniu koło Brześcia nad Bugiem, na Białorusi (w świetle wizytacji z lat 1725 i 1757) // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin 2004. T. 2. S. 97-110.
- Sygowski P. Stara i nowa cerkiew w Gierszonowicach (Gierszonach) koło Brześcia w świetle wizytacji z 1726 r. // *Białostoczczyzna*. Białystok 2000. T. 1 (57). S. 95-102.

- Sygowski P. Unicka diecezja chełmska w protokołach wizytacyjnych biskupa Maksymiliana Ryłły z lat 1759-1762 // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa*. Przemyśl, 2000. T. 5: Miejsce i rola Kościoła greckokatolickiego w Kościele powszechnym / Red. S. Stępień. S. 233-285.
- Sygowski P. Wizytacja cerkwi unickiej diecezji chełmskiej przeprowadzona w latach 1720-1725 przez biskupa chełmskiego i bełskiego Józefa Lewickiego // *Studia Archiwalne*. Lublin 2006. T. 2. S. 199-232.
- Sygowski P. Wyposażenie unickiej cerkwi pw. Św. Jana Ewangelisty w Rzeczy cy k. Kamieńca Litewskiego (na podstawie opisu wizytacyjnego z roku 1725) // *Cerkiew – wielka tajemnica. Sztuka cerkiewna od XI wieku do 1917 roku ze zbiorów polskich: Katalog wystawy*. Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego 2001. S. 75-77.
- Sysyn F. E. Fatherland in Early Eighteenth-Century Ukrainian Political Culture // *Mazepa e il suo tempo: Storia, cultura, società / A cura di G. Siedina*. Alessandria: Edizioni dell'Orso 2004. P. 39-53.
- Sysyn F. E. The Formation of Modern Ukrainian Religious Culture: The Sixteenth and Seventeenth Centuries // *Religion and Nation in Modern Ukraine*. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press 2003. P. 1-22.
- Sysyn F. Regionalism and Political Thought in Seventeenth-Century Ukraine: The Nobility's Grievances at the Diet of 1641 // *HUS*. 1982. Vol. 6. № 2. P. 167-190.
- Szady B. Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku. Lublin: Wyd-wo KUL 2010. – 745+[1] s.
- Szegda M. Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego 1613-1637. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1967. – 215 s.
- Śliwa T. Kościół unicki w Polsce w latach 1596-1696 // *Historia Kościoła w Polsce*. Poznań; Warszawa: Pallottinum 1974. T. 1. Cz. 2. S. 259-309.
- Śliwa T. Wybór przemyskiego biskupa unickiego Jerzego Winnickiego na metropolitę kijowskiego (1708-1713) // *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*. Lublin 1988. T. 35. Zesz. 4. S. 59-75.
- Walczak W. O wykształceniu duchowieństwa unickiego w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku // *Nad społeczeństwem staropolskim*. Białystok: S. n. 2007. T. 1: *Kultura – Instytucje – Gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*. S. 483-491.
- Walczak W. Unicka eparchia turowo-pińska w XVII–XVIII wieku: struktura organizacyjna. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy 2012. – 297 s. + Załącznik + mapy.
- Wawryk M. De studiis philosophico-theologicis in Provincia Rutheno-Ucraina Ordinis Basiliani s. XVIII eorumque manualibus // *Analecta OSBM*. 1971. Vol. 7. P. 85-113.
- Wawrzyniuk P. Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668-1708. Stockholm: Södertorn University College 2005. – 160 p.

- Wawrzyniuk P. Social Disciplining and Social Control in the Lviv Diocese during the Episcopate of Iosyf Shumlans'kyi in the European context // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. Валерії Михайлівни Нічик / Ред.-упоряд. Л. Довга, Н. Яковенко. Київ: Критика 2005. С. 347-366.
- Wawrzyniuk P. Violence among Parish Priests as Communication of Status and Authority in the Diocese of Lviv, 1668-1708 // Litauen und Ruthenien. Studien zu einer transkulturellen Kommunikationsregion (15.-18. Jahrhundert) / Hrsgg. von S. Rohdewald, D. Frick, S. Wiederkehr. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2007. P. 233-252.
- Wawrzyńczak A. Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe 1951. – 358 s.
- Wereda D. Archiwalia dotyczące Kościoła unickiego na Podlasiu w zbiorach Centralnego Państwowego Archiwum Litwy w Wilnie // Podlaski Kwartalnik Humanistyczny. Siedlce 2000. № 1-2. S. 263-265.
- Wereda D. Bazylianie w unickiej diecezji brzeskiej w XVIII wieku // Szkice Podlaskie. Siedlce 2000. № 8. S. 213-234 (передрук: Białoruskie Zeszyty Historyczne. 2003. T. 19. S. 271-277).
- Wereda D. Biskupi unickiej diecezji włodziemsko-brzeskiej w XVIII wieku // Szkice Podlaskie. Siedlce 2001. № 9. S. 61-75.
- Wereda D. Działalność bractw cerkiewnych w unickiej diecezji brzeskiej w XVIII wieku // Religie. Edukacja. Kultura: Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi / Pod red. M. Surdackiego. Lublin: TN KUL 2004. S. 579-590.
- Wereda D. Kolatorowie parafii unickiej diecezji brzeskiej w XVIII wieku // Roczniki Humanistyczne. Lublin 2000. T. 48. № 2. S. 113-143.
- Wereda D. Pochodzenie i wykształcenie duchowieństwa unickiej diecezji brzeskiej w XVIII wieku // Studia Podlaskie. Białystok 2003. № 13. S. 107-129.
- Wojnar M. Basilian Scholars and Publishing Houses (XVII–XVIII) // *Analecta OSBM*. 1974. Vol. 9. P. 64-94.
- Wojnar M. Basilian Seminaries, Colleges and Schools (XVII–XVIII) // *Analecta OSBM*. 1974. Vol. 9. P. 48-63.
- Wojnar M. De Capitulis Basilianorum. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum 1954. – XVI+202 p.
- Wołyński [Giżycki J. M.]. Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhórach. Kraków: Nakładem kilku ziemian wołyńskich 1912. – VIII+170 s.
- Zielińska T. Archiwum Zamojskich z dawnej Biblioteki Ordynacji Zamojskiej // Zamość i Zamojszczyzna w dawnej kulturze polskiej. Zamość: ZPTN Krakowskie Zakłady Graficzne 1969. S. 467-474.

Царські врата з церкви Св. Миколая
в с. Дружиловичі (Берестейщина). Третя чверть XVIII ст.
(Державний художній музей Республіки Білорусь у Мінську)

ДОДАТКИ

Д О К У М Е Н Т № 1

Берестейщина, 31 березня – 17 серпня 1726 р.

ОПИСИ КРИЛОШАНСЬКИХ ХРАМІВ БЕРЕСТЯ У ПРОТОКОЛІ ГЕНЕРАЛЬНОЇ ВІЗИТАЦІЇ 1726 РОКУ

[k. 205] **Cerkiew katedralna brzeska**

Wizita generalna cerkwie katedralnej brzeskiej pod tytułem ś[więtego] Mikołaja colationis Najjaśniejszego Króla Jego M[o]ści panującego nam szczęśliwie Augusta Wtorego, przy której zostają capitula konsistorza brzeskiego ad praesens sedmicami as[si]stentes wielebni ojcowie: Matheusz Mańkowski prezbiter świętotrojecki brzeski, w[ielebny] o[jciec] Athanazyusz Anackiewicz prezbiter gierszonowski, w[ielebny] o[jciec] Stefan Pirocki prezbiter łobaczewski, w[ielebny] o[j]ciec Maximian Jojko prezbiter ś[wię]tomichalski brzeski, w[ielebny] o[jciec] Niceta Szafranowicz prezbiter ś[wię]tospaski brzeski ecclezjarcha katedry brzeskiej Cerkiew murowana starożytna wielkiej magnificencji, muru dostatniego, formą krzyża primo in tuitu zda się, cmętarz onej tak graniczy: jednym bokiem i drugim od Ich M[ościów] ojców bazylianów, trzecim od Muchawca, czwartym od fary kapituły rzymskiej węglem od Ich M[ościów] ks[ięży] jezuitów, dach na cerkwie gątowy nowy po zgorzeniu, bez kopuły, sumptem ill[ustris]s[i]mi Leonis Kiszka metropolity całej Russzej odnowiony, na czterech krzyżowych rogach z krzyżykami żelaznemi, z prawego boku skarbiec z[e] [s]klepem, z izbą i salką przymurowaną, z którego sklepu okien dwie na cmętarz, trzecie do cerkwie, z lewego boku od czoła w[i]eża in fundo także z[e] [s]klepem wielkim zamczysta dobrze opatrzona, in frontispitio babiniec przybudowany drewniany, do którego drzwi jedne dwoiste, drugie pojedynkowe na zawiasach dobrze fundowane, ale źle opuszczone, kuna żelazna przy babincu z podwórza, drzwi do samej cerkwie dwoiste żelazne sute z zasuwką należytą i zamkiem wiszącym nieźle opatrzone, drugie drzwi bokowe na zawiasach należytych z zamkiem wnętrznym i wiszącym wielkim, fontanny nie masz, posadzka z cegieł miejscami porujnowana, ławek gładkiej roboty dziesięć, sedes episcopalis na gradusach, tronek z drzwiczkami, confesionalów dwa porządnych, ambona z gradusami i korono snickerskiej sztukaterji, kratka przy ambonie pomalowana, pulpit jeden do świec, drugi do ksiąg, lichtarzów wielkich toczonych pięć, świec cechowych cztery, jedna cechu rzeźnickiego, druga kowalskiego, trzecia szewskiego a czwarta piekarskiego. Te cechy przywilejem królewskim do tej cerkwie z swojemi jurydykcjami nadane.

Lichtarzów ołtarzowych par cztery porządných, okien wszytkich ośm, te okna modelusza staroświeckiego wąskie w ołów robione reperacji potrzebne, sklepienie wszędy dobre tylko miejscami opaduje, Deisus z prorokami, ap[osto]łami i praznicznymi delikatnej roboty snickerskiej pod pozłotę z należytą proporcją porządną, w gurze crucifix na desce misternej sztuki w gronach snickerskich pod pozłotę, namieszne obrazy dwa wspañiałe, między kolumny ze wszelką ozdobą z ołtarzami niezle przybranymi, przed każdym apostołem świeca zielona z lichtarzem żelaznym pojedynkowym, ołtarzów cztery [k. 205 v.] różne na gradusach stojących snickerskich porządných, pierwszy od ściany prawego boku ś[więtego] Bazylego, drugi ś[więtego] Mikołoy przy kolumnie, trzeci etiam przy kolumnie ś[więtego] Jozaphata, czwarty ś[więtego] Onufrego z wszelką ozdobą do mszy ś[wię]tej accomodowane, a co niegdys było predyłów staroruskich dwa, te ad praesens Deisusy różnie walają się, tyl[k] o w czele w kaplicach przy samej ścienie po prawym ołtarz Wniebowstąpienia Ch[ry]stusa Pana, a po lewym Zesłanie Ś[więtego] Ducha, te oba niedokończone bez malowania białe, sywierne drzwi dwoje z wszelką ozdobą porządną, carskie wielkiej magnificencji w winne grona pobielane z pozłotą z kolumnami fugami z conterfec-tem Wieczerzy Pańskiej, ołtarz wielki podmurowany, na którym cymborium wielkie pod pobiałą snickerskiej sztukaterji ze dwoma aniołami rytymi wielkimi, szafy dwie bokowych w murze z drzwiczkami zamczystych porządných, almaria w kącie wielka zamczysta porządną, na żertownik miejsce w murze wybite, [s]karbonka zamczysta porządną przy ołtarzu ś[więtego] Mikołajaja, skrzynia potężna wielka z szufladami zamczysta, skrzyń brackich dwie z[e] świcami brackimi okowanych płaskich zamczystych, krucifiksów z passjami rytymi ołtarzowych sześć, krzyż processjonalny z passją malowaną, antependia na tablicach malowane porządną, innych obrazów różnych wielkich na drewnie i płótnie malowanych oprócz Deisusowych starych i moskiewskich numero jedynaście, ołtarzyków dwa bokowych, od progu przed ławki ś[więtego] Mikołajaja i Preobrażenia byli porządną, ale ad praesens opuszczone, także lichtarzów ołtarzowych trzy, lichtarz toczony wielki szósty i moskiewskich obrazów cztery, statua Resurrectionis z chorągiewką, statui aniołów cztery, w bokowych ołtarzach item trzy i Boga Ojca, obraz do processji przybrany do ks[ię]ży bazylianów pożyczono, obrazów dwa wielkich ś[więtego] Jozafata i Onufrego, u o[jca] gierszowskiego obraz Zwiastowania wielki, sklepy inne znajdują się pod cerkwią, ale zawalone i pozarzucane.

Srebro, cyna, miedź etid genus

Puszka cum Venerabili srebrna białą z krzyżykiem y passyjką odlewaną, kielich jeden srebrny intus pozłocisty, kielich drugi srebrny biały, kielich trzeci srebrny biały popsowany w strzałce, patyn dwie srebrnych białych, trzecia patyna srebrna zepsowana, łyżeczek dwie srebrnych białych, gwiazd do kielicha trzy białych srebr[nych], dwie z nich z krzyżykami, wieniec wielki srebr[ny] pozłocisty z sześcią różami i kamieniami, korona wielka, druga mniejsza srebrnobiała, na nich kamieni dziesię[ć] a dwóch niedostaje, tablica jedna okrągła wielka, tablicy dwie spore, średnich tabliczek pięć

a mniejszych dwanaście, przy niektórych tabliczkach są łańcuszków dwa, krzyż mały jakoby na piersiach noszący ad instar ś[więtego] Benedykta dęty szrabowany na reliquie sposobiony, między drobnymi koralikami kopiejek sztuk pięć[ć]dziesiąt ośm pozachyłanych i guziczków dwa, na drugim sznurku kopiejek sześć[ć]dziesiąt i cztery i guzików trzy, metalików srebrnych trzy, krzyżyków małych¹ [k. 206] sześć, jeden z nich z passy[j]ką pozłocistą, item między koralikami kopiejek dziesięć, item koralików samych sznureczek jeden a jeszcze drobniejszych sznurek z piankami koralików jeden, reliquiarzyk okrągły w srebro oprawiony za kryształem, szostaczków dwa, sygnetów dwa, pierścieni z koralikami dwa, obrączka jedna, et klauzurek sztuk dwie, łańcuszek w granacik robiony łokciowy płaski, kopiejka jedna na druciku prostym, krzyż wielki dęty z sedesem z gałką dużą miejscami pozłocisty z trzema essami nad gałką na pręcie żelaznym porządny kosztu wielkiego, na ewangelii narożników srebrnych cztery, piąta tablica okrągła, klauzurki spore, sztuk u nich sześć różyczek z puklem jeden a cztery pukle miedziane pobielane, trybularz wielki z czterema łańcuszkami i dwoma kołkowa zasmydzony (?), pereł prawdziwych sznurków pięć dostatnich z sustelnym krzyżykiem karawaką, obrazek miedziany okrągły jakoby mniejszy nad część ósmą arkusza Częstochowskiej Najśw[iętszej] Panny, u tego obrazka ramki w koło srebrne i koronka z krwawnikiem sowita, lampa i krzyż w sztukach drobnych przez złodziejów połamane, które sztuki i sama lampa od krzyża ważą grzywien siedm bez łota jednego sztuk 28, sznurek jeden paciorek bursztynowych, pianek morskich sznurek jeden, paciorek szklanych sznurków trzy, paciorek kościanych sznurek jeden, reliquiarzyk w róg oprawny, obrazek moskiewski mosiężny, krzyżyk mosiężny, ponad nimi mirnica cynowa troista, lichtarzów potężnych odlewanych ołtarzowych dwa, mniejszych odlewanych cztery a stołowych lichtarzów sporych sześć, ampulek cztery połamanych, taca cynowa wielka jedna a druga mniejsza, nalewka cynowa, kociołek mały miedziany dla wody, puszcza miedziana na Hostię, krzyż mosiężny płaski z passyjką srebrną, drugi krzyż mosiężny z passją mosiężną i z sedesem, kadzielnica mosiężna stara, dzwon na dzwo[n]nicy machina wielka, dzwonów mniejszych dwa, signaturka i z uch oberwany, drugi sygnaturka mniejszy rozbity, u ołtarza małych dzwoneczków dwa, zegarek z indexem blachy miedzianej, lampa żeściana wisząca, krzyż wielki żelazny kosztu niemałego z kopuły spadły u cerkwie konserwuje się, w ośmiu oknach kraty żelazne, okiennic w skarbcu żelaznych dwie, w oknach skarbcowych w sklepach i w karceresie w oknach kraty żelazne, od koron folgi dwie srebrne sztuczki, lichtarzyków żelaznych essowych na Deisusie piętnaście z[e] świecami brackiem, krzyżowa miernica cynowa intus z kieliszkami szczupłym, klauzurek sztuk dwie u służebnika, ołowiu od okien szmat duży².

¹ Збоку на полях аркуша дописано: „Wieniec ten alias diadyma znacznie z końca jednego ucięty”.

² Збоку на полях аркуша дописано: „Dzban miedziany spory, kociołek także spory przy drzwiach przykowany, stołek żelazny”.

Apparata, alby, firanki

Apparat jeden adamaszkowy biały z kołnierzem na płótnie haftowanym bogato złotem z petrachelem i naraquicami podszyty kraszeniną niebieską, aparat drugi atłasowy czerwony z koronką srebrną marcypanową na bawełnie kraszeniną zieloną podszyty z petrachelem i naraquicami, aparat trzeci atłasowy szkarłatny z kołnierzem morowym czerwony z bliszczącym się (?), na którym imię Jezus i litery złotem haftowane z petrachilem i naraquicami dużo zażywany, aparat czwarty atłasowy żółtogorący papuzi podarty z petrachelem i naraquicami, aparat piąty sztametowy koralowy z petrachelem podbity płótnem, aparat szósty aksamitny fioletowy z petrachelem i naraquicami podszyty kraszeniną niebieską, aparat siódmy [k. 206 v.] adamaszkowy fioletowy z kołnierzem atłasowym szkarłatnym, z petrachelem i naraquicami podszyty kraszeniną niebieską, aparat ósmy muchajerowy makowy bardzo zażywany z kołnierzem atłasowym czerwonym z petrachelem, dalmatyka jedna łyżakowa ceglasta z[e] zmienioną zieloną kitajką, dalmatyka druga kanawaczowa na dnie makowym w kwiaty zielone mieniona, dalmatyka trzecia włóczkowa podarta mała, płaszczonka na atłasie różnym srebrem i złotem szyta podbita kitajką granatową, vela atłasowe adamaszkowe tudanowe, dziewięć, wszystkie bławatne różnego koloru, jedno z nich z koronki marcypanową srebrną a dwie podarte, palek wszystkich dziewięć, pokrowiec kitajkowy staroświecki krzyżowy, burs do kielicha trzy a do chorych trzy, firanki 1mo zielonych tabinowych dwie, kitajczanych szkarłatnych dwie z lisztwami niebieskimi, z kitajki różowej jedna perłowa w kwiaty i paski dwie tabinowe, grytowa cynamonowa jedna, papuza kitajczana jedna stara, papuza z kitajki w paski jedna spalona tabinowa ceglasta, jedna fiałkowa w kwiaty zielona i popielata jedna stara, [c]hustek nesokorowych dwie, bagazjowa w paski jedna, bawełnicy żałobne dwie poszarpane, fartuszek bagazjowy firanka harassowa zielona, antepedia jedwabne niebieskie w kwiaty, dwie stare, trzecia harassowa zielona, chorągwie processjonalne dwie harassowe a trzecia adamaszkowa czerwona, antymissów trzy z reliquiami, corporałów pięć, puryfikatorów pięć, alby cztery, dwa humerałów, pasków cztery, komża jedna, tuwalni jedwabiem naszywanych dwie, towal[ni] dobrego płótna piętnaście, towalni prostego płótna trzydzieści i sześć, chustek prostych trzynaście z ręcznikami, portatel rzymski jeden, sukno karazjowe na gradusy całe.

Księgi cerkiewne

Ewangelia drukowana na arkuszu pocztowym w srebrze ut supra, apostoł drukowany in folio, ochtajów dwa in folio drukowanych wielkich, tryfołojów dwa in fol[io] druk[owanych], triodi dwie postnych a dwie cwitnych wielkich drukowanych in fol[io], psalterz drukowany in 4to jeden, mineja drukow[ana] in fol[io], irmołoj drukowany in fol[io] i irmołoj pisany in fol[io], trzeci irmołoj pisany in 4to, trebnik druk[owany] in 4to, drugi trebnik druk[owany] in 8vo, pontyfikał drukowany in fol[io], tetradlea (?) O Bożym Ciele pisane in 4to, metryka in semifol[io] notowana, sobotnik in fol[io] notowany, służebników wileńskich dwa in fol[io] drukowanych wielkich, trebnik trzeci pisany poszarpany in 4to, protokuł spraw od roku 1701, item służebnik

pissany in fol[io], ewangelia stara odarta pisana in fol[io], tryfołoj pisany in fol[io] stary, triod postna pisana in fol[io], Ciceron drukowany in 4to, lexikon alias synonym z grecka, trebnik wielki in 4to wpuł pisany a wpuł drukowany, metryka stara in semifolio, cuda obrazu chełmskiego Najśw[iętszej] Panny in 4to druk[owane], czasy pisane ruskie in 4to, ksiąg dwie starożytnych, jedna notowana, obie in fol[io] drukow[ane], Vergiliusz Eneida drukowany in 8vo, księgi wszystkie są podpisane, jeszcze się znajdują ułamki stare jako to kadzilnica mosiężna, lichtarz mosiężny nadłamany niecały, lampa mosiężna stara. [k. 207]

Bractwo pod znakiem ś[więtego] Mikołaja przy tejże katedrze liczne, rejestrem obszernym komputowane, świec do assistencji dość mają i [s]karbonę przy ołtarzu ś[więtego] Mikołaja, mają też almaria zamczystą porządną i skrzyń dwie za zawiadywaniem podskarbach, mają lichtarzów cztery odlewanych miernych, które się już wyżej namieniły, mają aparatów dwa nowych z petrachelem i naraquicami, velami i palkami bogatych, jeden aksamitny krwawy z kołnierzem tercyneli szkarłatnej w kwiaty złote z galonem srebrnym podbite łyczakiem żółtogorącym, a drugi tercinale takiejże na dnie niby szkarłatnym w kwiaty złote z korunką delikatną marcypanową podbitą habą białą z lisztwą zieloną łyczakową, mają całun sukienny, dno fioletowe, brzegi czarne płótnem tkackim podbite nowy, mają albę jedną płótna dobrego [...]³.

[k. 207 v.] **Cerkiew brzeska Św[iętej] Trójcy**

Wizita generalna cerkwie brzeskiej fundowanej pod tytułem

Przenajśw[iętszej] Trójcy na wojtowej ulicy zostającej collationis J[eg]o

K[rólewskiej] M[ości], przy której zostaje ad praesens w[ielebny] o[j]ciec

Matheusz Mańkowski prezbiter świętotojecki aetatis suae lat 35

Cerkiew sama drewniana już stara podrąbiana i w prassę wzięta, wkoło aczkolwiek ogrodzona, dzwonnica na babińcu, w gurę coraz mniejszy daszek na trzy piętra małe gątami pobita i krzyż żelazny, na cerkwie kopuła stara opaduje bez krzyża, nad ołtarzem wielkim krzyż żelazny, dach na cerkwie gątów starych, od miasta krzyż porządnny wielki pomalowany ponad rozstaniem dróg, przed cmętarzem drąg, przy cerkwie kaplica przybudowana tak przestronna jako i sama cerkiew, do tej kaplicy ściana zgniła, drzwi do babińca na zawiasach z zamkiem wewnętrznym, babiniec z pomostem, z babińca jedne drzwi do cerkwie na słusznych zawiasach z zamkiem wewnętrznym, drugie drzwi z babińca do kaplicy także na zawiasach z zamkiem wiszącym, okien w cerkwie z dwoma od krat szynami żelaznymi, drzwi z cerkwie do kaplicy pomalowane na zawiasach.

Ołtarz wielki przystawiony do cerkwie odszedł od ściany i dziurę szkodząco uczynił, ołtarz i kaplica z pomostem starym stola mediocriter trzyma się, chór cale chory w szmaty roztrzęsiony, w śród cerkwi trama, na której krzyż z trzema Osobami

³ Далі текст утрачено.

rzniętymi, świec wielkich cechowych trzy wielkich z prostemi lichtarzami, Deisus z apostołami i praznicznymi obrazami odstąpił od ściany, obrazów namiesnych cztery z ołtarzykami, drzwi carskie snickerskiej sztuki z kolumnami pod pozłotą, siwierne wakuja, konterfekt Wieczery Pańskiej na tablicy osobno wala się, ołtarz wielki w predile na zrębie z obrazem Pana Jezusa, cymborium przybrano błaho ubogie, lichtarzőw drewnianych par dwie ołtarzowych, krzyż pospolity do benedikowania ludzi jeden, krzyż processj[on]alny z passją malowną, ołtarz Ś[wię]tej Trójcy przy boku prawym porządnie przybrany, jeszcze się znajduje obraz godny Salwatora, innych obrazów siedm znaczniejszych, antependia na tablicach wszystkie pomalowane, item krzyż w sedesie bez passyi, krucifix z passią rytą jeden, świec pochodni brackich w skrzynce odlewanej zamczystej par piętnaście.

W babińcu okien dwie w ołów robionych, w kaplicy Deisus stary z apo[sto]łami i obrazów namiesnych trzy, z jednym ołtarzem, u ktorego antependium jedne papierowe złotem wybijane, mary do umarłych.

[k. 208] Srebro, cyna, spiż etc[ætera]

Puszka cum V[enera]b[i]li z wierzchem i łyżeczka do komunii srebrne białe, kielich i patyna srebrne pozłociste, mirnica cynowa troista, tabliczka srebrna jedna, agnusek z reliquijami za krzyształem w srebro i w róg oprawny, łańcuszka srebrnego pięć czwirci łokcia sznurek jeden koralików drobnych z kopijkami srebrnymi moskiewskimi, agnuseczek ś[więtego] Nepomuceny w srebro malutki, krzyż srebrny na drzewie powleczony spory, koron srebr[nych] diadymy dwie z krzyżykami, rączka srebr[na] jedna, item tabliczek dwie, jedna z nich spora, na Ewangeliu srebr[nych] narożników cztery tylo srebr[ne] a koronek dwie małych a trzecią najmniejszą ukradziono, lichtarzőw cynowych stołowych par dwie a mosiężnych także par cztery, kadzielnica mosiężna nowa, krzyż spiżowy moskiewski, obrazków miedzianych moskiewskich dwa, agnusek spory odlewany spiżowy jeden, item agnusek i krzyżyk spiżowy mały, obraz moskiewski troisty w mosiądz oprawny, obrazków żeścianych dwa, krzyż z cerkwie wielki żelazny w ołtarzu lokowany leży, dzwonek u ołtarza trzy, a na dzwownicy dzwonek miernych cztery, miseczka cynowa, reliquiarz albo agnus Dei.

Apparata, alby, towalnie

Apparat jeden tabinowy popielaty z petrachelem i naraquicami podszyty kraszeniną niebieską, aparat drugi kitajki czerwonej z kołnierzem fliszowym z krzyżem suto srebrnym bogatym z fręzlami podszyty kraszeniną czerwoną, do niego petrachel harassowy zielony, a naraquice zielone łyżczakowe, aparat trzeci gryzetowy biały z petrachelem i naraquicami podszyte kraszeniną, aparat czwarty bławatny pstry i w paski z petrachelem i naraquicami podbity kraszeniną, notabene adamasin takiejże materii, aparat piąty do reperacji potrzebuje, vela jedne bławatne suto z srebrnym krzyżem bogatym a dwie etiam bławatne dobre różnego koloru i palek cztery, firanek żółtogorących, chustek nesokorowych dwie a trzecia czerwona, czwarta firanka chustka nesokorowa, piąta nesokorowa perłowa, szóstka harassowa koralowa, ante-

pendia harassowe stare dwie a trzecie nędzowe stare podszyte płótnem, item antepedium dywanowe stare, chorągwi processj[on]alne jedna niebieska bławatna bogata a harassowych dwie, antymis jaśnie w[ielmożnego] j[ego]m[oś]ci ks[ię]dza Załęskie[go] jeden, portatel rzymski jeden, korporałów trzy, puryfikaterzów cztery, alby z humerałami dwie, pasek jedwabny jeden a drugi prosty, tuwalni wszystkich dwadzieścia i bursa do chorych.

Księgi cerkiewne

Ewangelia drukow[ana] in 4to we srebrze ut supra, służebnik wileński wielki drukowany in fol[io], ochtaj drukowany in 4to, apostoł drukowany in folio, triod postna drukow[ana] in fol[io], triod cwitna pisana in fol[io], kazusy zamojskie drukowane in 4to, metryka oprawna approbowana in 4to, psalterz in 4to drukow[wany] stary, psalterz drugi drukow[any] in 8vo, trebnik drukowany in 4to lwowski, mineia [k. 208 v.] drukowana in fol[io], ewangelijka polska drukow[ana] w szesnastkę ukradziona, akafist księga in 4to z katedry ukradziona et nullibi inventi ablata za sedmicy j[eg]m[oś]c[i] ojca Nestora Wołkowicza, jako relacja sonat w[ielebnego] ojca Mańkowskiego, czasownik drukow[any] in 8vo, postylla drukow[ana] in fol[io], księgi wszystkie podczas wizyty generalnej są podpisane.

Papiery różne

Fundusz oryginalny gdzie by był dociec nie mogliśmy, dlaczego dotes ecclesiastica dotychczas skutecznie nie dochodzą, kiedy onych poznać bez tego conwoia (?) nie można, oprócz tylko że jeden ogród jest w possessji między drogami idący, na którym i cerkiew i plebanija stoi, inwestytura od jaśnie wielm[ożnego] j[ego] m[oś]c[i] ks[ię]dza L[eon]a Kiszki pod datą 11 martij a[nn]o 1711 na beneficjum ś[wię]totroickie brzeskie w[ielebnemu] o[jcu] Matheuszowi Mańkowskiemu służące, na tej fundacji dymu abjuratowego żadnego nie masz.

Wizita j[ego] m[oś]c[i] ks[ię]dza Fabrycego w wielu paragrafach dissonat z inventarzem naszym, quitów żadnych nierequirowaliśmy, ponieważ assistens kapituły brzeskiej żadnych ciężarów ani teżby z cathedraticum nie płaci.

Parafija do cerkwie ś[wię]totroickiej brzeskiej należąca naprzód Wojtowa ulica, Zawryncze, Za Miastem Zawryńskim po most żydowski, wieś Łózki, wieś Tryszyn, wieś Szczepanowicze i Topolów.

Actum w Brześciu u Świątej Trójcy na dzień 31 martij a[nn]o 1726.

Iudicium

Lubo z dóbr foundationis mało co laeratur w[ielebny] o[jciec] Mańkowski, jednak żeby szczerze onych inwestigował i pilnie szukał, mógłby ją in possessione mieć a por consequens i pożytków z onych wynajdować, ale że pignum widzimy i niestarażącego się o to, więc my dekretem et sub poenis o funduszu indagare et inquirere przykazujemy, na co mille modos mieć może, a co względem porządku cerkiewnego, bar[d]ziej reparacji ścian i pokrycia cerkiew potrzebniejszą widzimy, o co także in cumbere łatwo może, gdy ochoczych do pomocy parochianów widzimy i drzewo

wygotowane, a negotia intus zawierające się, jako to krucifix z passją rytą do ołtarza sporządzić, aparat poszarpany naprawić, w nie reperowanym nie odprawować, Deisus naprawić, miejsce pomknąć i co się w dachu świątyni zdać będzie, jak najlepiej accomodować sub poenis przykazujemy, a preskrypcji synodalnych pilnie postrzeżać, na pacierze rano i wieczór dzwonić, katechizmy w kathedrze sedmicy swojej expediować wielce zalecamy.

Actum w Brześciu u Ś[wię]tej Trójcy dnia 31 martij a[nn]o 1726.

Cerkiew w Brześciu ś[wię]tospaska

Wizita generalna cerkwie ś[wię]tospaskiej brzeskiej collationis

J[eg]o K[rólewskej] M[o]ści za Muchawcem zostającej, przy której zostaje ad praesens w[ielebny] o[j]ciec Niceta Choroszewicz prezbiter ś[wię]tospaski brzeskiej [k. 209] assistens cathedry generalnej brzeskiej

Cerkiewka mała i stara ad instar kapliczki, tylo że z ołtarzem przedzielonym, niedawno przecie podrąbiona i u prassy opatrzona gątami nowo pokryta z kopułką, krzyżów na wierzchu dwa, bez ogrodzenia, bez babińca i dzwonicy, drzwi do cerkwie na zawiasach, z zaczepką i z zasuwką drewnianą, okienko jedno w ołów, a drugie w drzewo robione, sklepienie i ściany wapnem wybielone miejscami floessami przystrzone, posadzka stara, kryłosik mizerny, kratak i chóru nie masz.

Deisus z ap[osto]łami małemi, namiesnych obrazów z ołtarzykami porządných dwa, a trzeci w kącie ś[wię]tego Józefa papierowy włoskiego kopersztychu, carskie drzwi stolarskie odmalowane i odnowione, ołtarz wielki na słupkach, tamże cymboryum propesse malowane, wyżej nad cymborium obraz Przemienienia Pańskiego, zertowniczek mizerny, lichtarżów drewnianých par dwie, krzyż pospolity jeden do benedikowania, posadzki w ołtarzu nie masz, drzwi siwierne na zawiasach żelaznych jedne z zaszczepką, świeca wielka jedna postawnik, innych obrazów znaczniejszych oprócz papierowych pięć a moskiewskich pięć, lichtarżów wielkich toczonych cztery, puszka cum V[enera]bili drewniana.

Srebro, cyna, miedz etid genus

Korona srebrna jedna, tabliczek srebrnych dwie z brzegami marszczonemi, serduszków srebrnych trzy, kielichy [i] patyna cynowe, mirnica cynowa pojedynkowa, trybularz mosiężny stary, lichtarżów stołowych mosiężnych dwa, sygnaczek dzwonek w kopule jeden a u ołtarza malutki jeden.

Item srebro, łańcuszek drobny wzdłuż łokieć dobry i pierścień srebrny, agnusek mały włoski w srebro oprawny, metalik spiżowy, obrazek moskiewski spiżowy, korona z pianek i z kamieni sklanných szesnaście i krzysztalowych, szata papierowa pozłacana honeste.

Apparata, alby, towalnie etc[aetera]

Apparat jeden kitajki krabrynowej z kołnierzem niebieskim adamaszkowym z galonem żółtym bantagerowym z petrachelem i naraquicami, aparat drugi pułjedwabny

czerwony w kwiatki z kołnierzem zielonym adamaszkowym złotogłównym z petra-
chelem i naraquicami harassowemi, wszystko to płótnem farbowanym podbito,
kapka na puszcze bogata złotogłówna z galonikiem i z krzyżykiem, velum jedne żół-
togorące łyczakowe płótnem podszyte, palka jedna porządna, firanek nesokorowych
trzy czerwonych, antepedia jedne [k. 209 v.] harassowe żółte drugie kraszeniny nie-
bieskiej trzecie na płótnie wybijane czwarte i piąte także, chorągiewka processj[on]
alna harassowa czerwona a druga płutniana, antymis j[aśnie] w[ielmożnego] j[ego]
m[os]ci ks[iędza] Załęskiego, korporałów dwa, puryfikatorów dwa, alba z humera-
łem jedna, jeden ręcznik, tekturka na ołtarz jedna płócienna, tuwalni prostych
sześć.

Księgi cerkiewne

Ewangelia in 8vo drukowana, służebnik desunitski in 4to, kazusy zamojskie druko-
w[ane] in 4to, metryka in 4to approbowana, te księgi podczas wizyty generalnej są
podpisane.

Papier różne

Funduszu oryginalnego nie widać, tyło ad narrationem dawnych zwyczajów ma in
posessione ogród przy tejże cerkwi w swoim ograniczeniu, inwestytura od jaśnie
wielmożnego j[ego]m[os]ci ks[iędza] Leona Kiszki metropolity pod datą 17[...]⁴,
item znajduje się gruntu włók dwie we wsi Lebiedziewie we trzech politkach idące,
na cerkiew świętospaską brzeską zafundowanych, z ogrodami, łąkami, zaroślami,
sianożęciami, naddatkami tak, jako lebiedziewskich gruntów ograniczenie idzie,
item ogród za Muchawcem w Brześciu o miedzę z j[ego]mo[ś]cią panem Prusakiem
idący, o który mają się rozprawić z w[ielebnym] ojcem gierszonowskim, item w Hru-
szawcu sianożęć nad Bugiem od jezuickiej granicy, a kącem po mieszczanina Batczu-
ka sianożęci, na tej fundacji abjuratowy dym jeden, z którego solucji quity wszystkie
praezentowano.

Parafija do cerkwie ś[wię]tospaskiej brzeskiej należąca antiquitus, wieś Skoki,
wieś Lebiedziew, Zamuchawcem w Brześciu ulica od księży bernardynów, te benefi-
cium ś[wię]tospaskie, w[ielebnemu] ojcu Nicecie Choroszczewiczowi poddał j[ego]
m[os]ć ks[iędz] Fabrycy i wprowadził słown[i]e, a na piśmie nie dał żadnego
dokumentu, a fundusz świętospaskiej cerkwie iuxta relationem i dokumentow w[ie-
lebnego] ojca gierszonowskiego ma być in actis w grodzie brzeskim i magideburgu,
a ita et omnia.

Działo się w Brześciu u Ś[wię]tego Spasa, dnia 30 junij a[nn]o 1726.

Cerkiewka świętospaska w Brześciu nad inne wszystkie mniejsza, większego po-
trzebuje tedy starania z respektu publicznego miejsca, aby z niego exemplum ducho-
wienstwo brać mogło, a nie zgorszenie, i dlatego gorliwyszemu w[ielebnego] ojca Ni-

⁴ В оригіналі залишено місце для впису дати отримання священником ставленої грамоти владики.

cety uwiązujemy starania, aby omnino puszkę do cymborium honeste porządną miał w cerkwie, a jeśli nie wydoła [k. 210] [na] sposób srebrnej, to przyna[j]mnie[j] cynową, a nie drewnianą jako podczas wizyty naszej zastaliśmy, na służebniku disunitskim nie tylko odprawować, ale i w cerkwie i w domu swoim onego mieć sub poenis gravaminosis zakazujemy, bo hic et nunc wezwawszy na pomoc Ducha Świętego, i puszkę drewnianą i służebnik disunitski w interdzykt wieczny podajemy, a za tym krucifix z deską rytą do ołtarza sporządzić, posadzki w ołtarzyku wymościć, presencji punktów synodalnych postrzegać in omni clausula et paragrapho, na pacierz rano, [w] południe i wieczór dzwonić wielce zalecamy, dobrym zaś przykładem cnót pobożności i submissji idąc, dobrodziejów różnych animować prosząc o fuerunt do restaurowania cerkwie wspanialszej, bo jeżeli tak sławnemu miastu non decet dalekoż bar[d]ziej Bogu poważniejszej magnificencji struktury potrzeba, o oparkanie zaś czym prędzej starać się, aby było in gloriā Dei.

Działo się w Brześciu u Świętego Spasa za Muchawcem [die] 30 junij a[nn]o 1726.

Cerkiew ś[więtego] Michała w Brześciu

Wizyta generalna cerkwie brzeskiej fundowanej pod tytułem ś[więtego] Michała na piaskach collationis J[eg]o K[rólewskiej] M[o]ści, przy której zostaje ad praesens wielebny o[j]ciec Maximian Jojko, administrator ś[więto]michalski Cerkiew sama drewniana niestara polem ogrodzona [i] gątami pokryta, kopuła krzyżów dwa żelaznych, babińca i dzwo[n]nicy nie masz, drzwi proste na zawiasach z zamkiem wewnętrznym, posadzka nowa, okien w cerkwie cztery, w ołów, a w ołtarzu małych okrągłych okienek trzy, kryłos nie reperowany, kratak nie masz, pulpit prosty do ksiąg, Deisus vacat, namiestnych obrazów dwa z ołtarzykami w słupkach z ramami accomodowane nieźle, w których antepedia na drzewianych tablicach odmalowane, carskie drzwi stolarskiej pracy, ołtarz wielki na murze z obrazem ś[więtego] Michała, cymborium z dwoistemi drzwiczkami pomalowane pro posse, jeszcze się znajduje obrazów innych znaczniejszych pięć a moskiewskich ośm, lichtarzów drewnianych trzy pary z prosta pomalowanych, żertowniczek na aparaty, stół [k. 210 v.] z prosta nie nowy, siwierne drzwi jedne się zamykają, a drugie wakują, krzyż do benedykowania blaszką obity, krzyż processj[on]alny pomalowany, ampułki i faszeczka na wino szklane weneckie, puszka cum V[enera]bili drewniana.

Srebro, cyna, miedź spiż etid genus

Łyzeczka do kommunii ś[więtej] srebrna, kielich cynowy, patyna na miseczki obrócona, patyna mosiężna, item miseczka cynowa, miernicy nie masz, trybularz mosiężny, dzwonek u ołtarza jeden a w kopule dzwonów trzy, corpusculum mosiężny na obrazie z oczkami szkła prostego, kiedyś to było przy księdze, kielich też wyż namieniony, z patyną cynową, przerobiony jest na puszkę do cymborium sumptem jego mości ks[ię]dza officjała.

Apparata, alby, towalnie

Apparat jeden szamotowy koralowy, aparat drugi fliszowy niebieski, petrachel fliszowy ponsowy, naraquice jedne kałamajkowe w paski, a drugie harassowe ponsowe, wszystko to płótnem podszyte, velum pułjedwabne w kwiatki niby granatowe podszyte masałbasem czerwonym, velum drugie pułjedwabne w paski stare płótnem podszyte, firanek chustek nesokorowych w paski dwie, a trzeci kitajki różowej, palek dwie, antepedium jedno harassowe zielone, chorągiew processj[on]alna harassowa jedna, antymis j[aśnie] w[ielmożnego] m[oś]ci ks[iędza] Załęskiego podejrzany, korporałów dwa, subkorporał jeden, puryfikatorów dwa, alby dwie z humerałami, pasek jeden, towalni wszystkich czterynaście, ręczników dwa, item towalen płótna dobrego nowych dwie porządnych, a 1 sztuczek czarny.

Księgi cerkiewne

Służebnik pisany in folio z wilenskiego, apostoł drukowany in folio porządny, ewangelia pisana in 4to stara, psalterz drukowany in 4to, trebnik drukow[any] in 4to, połustaw pisany w szesnastke dobry, sexternow kilka, tryodi cwitney szmat, metryka nieporządna, księgi wszystkie[e] podczas wizyty generalnej są podpisane.

Papiery różne

Funduszu oryginalnego nie widzieliśmy, oprócz że ad narrationem [k. 211] dawnych zwyczajów, z tych zaś dokumentów, które się tu kładzie sequentur, to patet, prawo dane od ich m[ościów] w[ielmożnych] p[anów] Piotra Ryłskiego, kanonika poznańskiego, Wrasława proboszcza lubelskiego, sekretarza J[ego] K[rólewskiej] M[oś]ci, Abrahama Konstantego Gołuchowskiego, stolnika mielnickiego, Mikołaja Jana Bujny, łowczego ziemi liwskiej, a potem confirmowane od j[ego]m[oś]ci ks[iędza] Urbana Czechowicza, canonika łuckiego, je[g]om[oś]ci pana Felicjana Wichrcziskiego, comisarza J[ego] K[rólewskiej] M[oś]ci, aktikowane w consistorzu brzeskim i w grodzie w roku 1682 23 julij, według którego sonum jest i teraz in possessione, włoka gruntu jedna we wsi Gierszonowicach nazwana dolinieńska we wszystkich polach idąca ze wszystkimi do niej przynależnościami, 7 rez pola w rezach skibczeskich i puł reza na tychże szlubiczoskich, na przysiedlenie plebanii plac prętów sześć przy cerkwie, plac albo spatium, gdzie cerkiew stoi, za prętów trzydzieści z tych placów niedawno żydzi brzescy na kopiszcze sobie najęli, za co w rok mają dawać do cerkwie świętomichalskiej złotych czternaście, jako i kontrakta onych świadczą, jeden w roku 1579 m[ie]s[ią]ca junij dnia 20, a drugi kontrakt w roku 1679 m[ie]s[ią]ca maja dnia 20 postanowiony, z placu legacyjnego jej m[oś]ci p[ani] Doroty Dorofiejowej co rok złotych trzy czynsza należy do ś[więtego] Michała, jako inwentarz j[aśnie] w[ielmożnego] ks[ięcia] Sapiehy rewizora w roku 1689 opiewa, protestacja na żydów brzeskich o zabranie gruntu placu cerkiewnego na kopiszcza i o nieoddanie czynszu uczyniona w roku 1709 junii 10, proces drugi o to samo z żydami brzeski[mi] 15 aug[usta] a[nn]o 1710, zaręczny list od j[aśnie] w[ielmożnego] j[ego]m[oś]c[i] pana Jana Sapiehy in a[nn]o 1709 junii 8vo o toż samą, pozew grodzki o toż samo u żydów brzeskich, 2da mai a[nn]o 1711, dekret grodzki brzeski na tychże żydów brzeskich in

a[nn]o 1711 13 junij, o toż samą wielencją, dekret trybunalski W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego] na tychże żydów brzeskich, o toż samą wielencją in anno 1712 septembra 16 z wskazami win 2935 złotych polskich i list trybunalski do groda brzeskiego o toż samo i pod tą datą, rewizja dymów ś[wię]tomichalskich w roku 1717 mai 14, z tychże placów ś[wię]tomichalskich, przyjęli szmat wielebne panny brygidki Na Piaskach do swego ogroda, z czego płacą czynsz jako jest dokument jej m[ości] panny Pocięjówny, ksieniej tego conventu pod datą 7ma januarij a[nn]o 1719, prawo legacyjne na plac blisko cerkwie w roku 1597, prawo od pana Jana Sawczyca⁵ [k. 211 v.] wieczyste per modum decimy legowane na dom z placem, z ktorego ktokolwiek trzymający ma płacić zło[tych] trzy do ś[więtego] Michała, tego prawa data 2 junij a[nn]o 1599, wizita ks[iędza] Fabrycego czerkiesko expediowana.

Cmętarz ś[więtego] Michała cum attinentijs w granicy swojej tak się w sobie ma, zaczyna się od ulicy Wielkiej od mosta Na Piasku z drugiej strony do placu y cmętarza cerkwie ś[wię]topiatnickiej, mimo ten plac, prosto sznurem w dół do błota, do strużki ciekącej wody, tąż strużką i kopiska żydowskiego tamże się includują, dalej do fossy wody żywej idącej pod most do Bugu, na którym cmętarzu siedm zagrodników z domami mieszkają i czynsz płacą ojcom michalskim i inne powinności czynią, tamże od ulicy i żydów kilka siedzi z domami uporczywie i żadnej powinności nie czynią mieniąc to, że na kahalskich placach siedzą, o to agere z onemi trzeba, na tej fundacji abjuratowy dym jeden, z którego jako zawsze wnoszono solucją, tak i kwity wszystkie prezentowano.

Tamże plac wyż namieniony cerkwie ś[wię]topiatnickiej, teraz do tejże cerkwie ś[wię]tomichalskiej należący, gdzie i fundamenta cerkiewne znak dają, że dawnych czasów cerkiew tam była na tym miejscu, choć żadnego dokumentu nie masz, tylo z tradycji i starych ludzi, i godnych mieszczan zeznania, tak się w granicach swoich ma, czołem od ulicy Wielkiej drugą stroną po samy kościół wielebnych panien brygidek, sznurem od samego kościoła prosto w dół do błota i strużki wyż pisanej, na której części placu od samej ulicy panny brygidki na cmętarz po samy kościół sobie przejęli, także i dworek tamże z podwórzem jej m[ości] panny Sadowskiej kasztellanowej brzeskiej jest wybudowany, na które przyjęcie placu świętopiatnickiego praezentowała consens wielebna j[ej]m[ości] panna Barbara Pocięjówna, ksieni panien brygidek, od jaśnie wielmożnego j[ego] m[ości] ks[ię]dza Cypriana Żochowskiego, metropolity całej Rossij, tudzież i kontrakt prezentowała w[ielebnego] ojca Łazorowicza, prezbitera ś[wię]tomichalskiego, że płacić ma czynsz co rok po złotych kilka prezbiterom ś[wię]tomichalskim, prezenta albo raczej inwestytura w[ielebnego] ojca Maxima Jójki od jaśnie wielmożnego j[ego] m[ości] ks[ię]dza Kiszki metropolity pod datą [brak daty].

⁵ На полях аркуша дописано: „Die 20 [novem]bris 1742 ociec michałowski po zmarłym browarniku na gąty wziął tynfów dwadzieścia ita testorum pan Januarius Zmiowski”.

Parafia do ojca michalskiego należąca, Piaski całe, browarnicy i słodownicy po całym mieście, wieś Rzeczyca królewska, wieś Kołowicze, wieś Płoska, a ita et omnia.

Działo się w Brześciu u świętego Michała na dniu 15 m[ie]s[ią]ca aprila a[nn]o 1726.

Żywiej trzeba i z lepszą czułością regimen prowadzić w[ielebnemu] ojcu ś[wię]to [k. 212] michalskiemu, bośmy Boga poprzysięgali nie tylko nie rospraszać, ale też przymnażać et avulsarem perare, dlaczego jeżeli punktualnie czynszu żydzi domami na placu cerkiewnym siedzące wielebnemu nie uiszczą, pilnie z nimi jure agere et fortiter z dokumentami obstaro o taką violencją, i u wielebnych panien brygidek czynsz z placu cerkiewnego należący pilnie co rok odbierać sub a missione beneficij et aliis poenis przykazujemy, a circa ordinem ecclesiasticum zważając w cerkwie ś[wię]tomichalskiej antymissa nie masz, bo ten ad praesens zostający za nieważny licząc in cassum podajemy, mirnicy etiam i krzyża z passją ołtarzowego nie doliczyliśmy się, więc to bez odwołki żadnej proprio sumptu sporządzić, metrykę porządnie notować i szczerze, za której omieszkanie ad respondendum in consistorii tenetur serio intimujemy, patynę mosiężną w interdikt in stantancii podajemy, a w[ielebne]go ojca Maximiana Jojkę, że na niej illicite celebrował, na discipline per psalmum miserere adjuvante spirititissimo skazujemy, a zatym prescripcji synodalnych przestrzegać, rano, wieczór i południe na pacierze dzwonić wielce zalecamy.

Actum w Brześciu u świętego Michała m[ie]s[ią]ca aprila na dniu 15 a[nn]o 1726.

Cerkiew gierszonowska

Wizita generalna cerkwie gierszonowskiej pod tytułem Narodzenia Najśw[iętszej] Panny Zwiastowania, przy której zostaje ad praesens w[ielebny] o[j]ciec Nikodym Anackiewicz prezbiter gierszonowski, assistent cathedry brzeskiej kapitulny

Cerkiew sama drewniana pod dachem gątowym przestarzałym bez kopuły i krzyża, na cmętarzu drzewa nasadzonego kilka wyniosłego, ołtarz z predyłem także z pokryciem starym, bez krzyża, drzwi do cerkwie na zawiasach z zaszczepką żelazną i z zasuwką drewnianą, krzyż z cerkwie żelazny wielki intus krukowany jest, w cerkwie stola albo połap jeszcze dobry, okna w ołów robionych trzy, ławek trzy stolarskich porządných, kratek, kryłosu i chóru nie masz, Deisus z ap[osto]łami niecały, namienionych obrazów dwa z ołtarzykami przybranemi, a drugie dwa bez ołtarzów, carskie drzwi stolarskie z[e] słupkami, ołtarz wielki na zrębie, na którym cymborium malowane wielkie w snickerskich floresach proportionate, krucifix z passją rytą, żertownik na zwykłym miejscu z obrazem Wieczery Pańskiej, krzyż processj[on]alny spory z passją malowaną, lichtarzów ołtarzowych dwa [k. 212 v.] obrazów za szkłem małych dwa, a mniejszych za szkłem pięć, innych obrazów znaczniejszych czterynaście, a moskiewskich piętnaście, lichtarzów szklanych, glin[i]anych dzbanuszków, słoików

do kwiatków sztuk siedm, item krucifixów z passjami ołtarzowych dwa, a posspolity do benedikowania krzyż jeden, item krucifixów dwa, jeden z mosiężną, a drugi z cynową passją, antependium na tablicy malowane, świeca gromadzka, postawnik jeden wielki, krzesło i lichtarz z gradusem, zamek wielki, wiszący kłódka.

Srebro, cyna, spiż etid genus

Tabliczka spora jedna srebrna, a malutka druga, koronek srebrnych dwie z krzyżykami, gwiazda do kielicha srebrna, item krzyżyk srebrny, serduszków sporych dwie srebr[nych], pułkorala w srebro oprawnego, koralików drobnych sznurek jeden z paciorkami, tyło arigenterij.

Puszka cum V[enera]bili cynowa, kielichów z patynami cynowych dwa, łyżeczek dwie, mosiężna i kościana, obie illicite, krucifix mosiężny z passją odlewaną, mirnica cynowa troista, agnusek kryształowy, zauszniczka z rubinków prostych, kadzilnica mosiężna, dzwonów na dzwon[n]icy trzy, a u ołtarza malutkich dwa, a trochę większe dwa, pianek morskich, paciorków prostych sznurków sześć.

Apparata, alby, firanki etc[aetera]

Apparat jeden adamaszkowy wiszniowy z kołnierzem ałtasowym papuzim z petra-chelem i naraquicami, aparat drugi niebieski tercynetowy w kwiaty złoto, z petra-chilem kitajczanym i naraquicami gryzetowemi podszyty płótnem, a pierwszy karją starą podszyte, vela dwoje bławatnych starych, a trzecie harzowe, palek dwie, firanka kaczarowa bławatna z marszczonemi brzegami, nasokorowych trzy, antepedia harasowe trzy, safetowe jedne a fiołkowe płócienne dwie, chorągwi harassowych proces[sjon]alnych trzy, agnusków alias reliquiarzów materialnych dwa a szkaplerzów par trzy, antymissów dwa j[aśnie] w[ielmożnego] j[ego]m[oś]ci ks[iędza] Załęskiego, jeden z nich podejrzany, portatel rzymski jeden, corporałów trzy, puryfikaterzów cztery, towalni wszystkich piętnaście, alby cztery z humerałami, palków trzy, ręcznik jeden, bawełnicy trzy.

Księgi cerkiewne

Ewangelia pisana in 4to, apostoł pisany in folio, służebnik pisany in 4to, ochtaj pisany in folio, triodi obie pisane in folio, psłterz drukow[any] in 4to, [k. 213] połustaw drukowany w szesnastkę, kazusy zamojskie drukowane in 4to, metryka i sobotnik in 4to approbowane, księgi wszystkie podczas wizyty generalnej są podpisane.

[Cerkiew druga gierszonowicka]

Tamże obok druga cerkiew gierszonowska nowa pod dachem gątowym dobrym, dzwon[n]ica na babińcu dużowyniosła z kopułą i krzyżem żelaznym, ten babiniec niewymoszczony bez drzwi, babiniec z lewo (?) drugi idzie z drzwiami wielkimi na zawiasach z zamkiem wiszącym, na którym chór ze dwoma oknami wakującymi, drzwi do cerkwie dwoiste na zawiasach, posadzka dobra, ławek porządných dwie, tamż[e] w koncie gontów złożone kop 50 i tarcie szerokich cztery, okien wielkich dwie i okrągłych małych cztery, wszystkie w olów robione, stola nowa dobra, trama

śrzodkiem per modum rzymskich kościołów bez predyłu i Deisusa, na którym krzyż z passją i dwiema Osobami rytemi, ołtarzyk bokowy Pana Naszego Jezusa Ukrzyżowanego, pro posse accomodowany bez malowania i bez żadnej snickerskiej pracy, w czele przy samej ścianie ołtarz wielki z obrazem wielkim Zwiastowania Najświętszej Panny, jeszcze się znajduje obrazów znaczniejszych różnie stojących czterynaście, a moskiewskich ośm, zakrystia po lewym boku wakuje, do niej drzwi na zawiasach dobrych z zaszczepeką łańcuchową, na tej zakrystii rezydencja z salką z kratą do cerkwie prospektem wszytka pobielana, do niej drzwi dobrze opatrzone, w niej okien dwie w ołów robionych, krzyżów u sedesach dwa, lichtarzów toczonych para 1, szczepców do świec dwoje, reliquiarzów porządných dwa, za szkłem dzbanuszków, słoików, ampułek, flaszeczek szklanego tego nacznia z potrzebą.

Papiery różne

Fundusz Najjaśniejszego Króla Jego M[os]ci Jana Kazimierza pod datą XX augusti a[nn]o 1658, aktykowany w consistorzu brzeskim, contententa funduszu gruntu pułczwartý włoki, te włoki quondam trzymali ich m[os]ci panowie Jeżewski, Maliweński (?) i Żaba na czynszach, od których są cessją wlewki i wszytkie prawa te włoki we wszytkich odmianach jednakowo idą cum omnibus attinentiis, na tej fundacji abjuratowy dym jeden, z czego kwity wszytkie prezentował, inwestytura od j[asnie] w[ielmożnego] j[ego]m[os]c[i] ks[iędza] Załęskiego pod datą 12 junii a[nn]o 1700 w[ielebnemu] ojcu Anackiewiczowi Nikodymowi na cerkiew gierszon[owiecką] beneficjum służąca, introdukcja fortur że przez j[ego]m[os]c[ć] ks[iędza] Józefa Mihuniewiczza, na ten czas kaznodzieję katedralnego expediowana, ale in expresso nie widzieliśmy, wizita także ks[iędza] Fabrycego niepokazana.

[k. 213 v.] Parafija do cerkwie gierszonowskiej należąca, wieś Gierszonowice, wieś Dubinniki, wieś Mitki, wieś Bernety, wieś Kotelnia Biskupia, wieś Pianowice, wieś Michalkowo, wieś Kotelnia Jezuicka, wieś Karty alias Arkadia, wizita j[ego]m[os]ci ks[iędza] Fabrycego jest, quidem zgadza się z naszą, cathedraticum assistent capituly cathedralny nie daje.

Actum w Gierszonowicach 30 junii a[nn]o 1726.

Dwie gierszonowickie cerkwie na jednej fundacji zasię między nich jedną się dzielą apparencją, to się nam zda niedorzeczy, bo i na jedną cerkiew barzo szczupła, i dla czego by tak zdrobniała cum conscientia pomiarkować się w[ielebnemu] ojcu gierszonowickiemu życzymy, co zaś antymis podejrzany i łyżeczki dwie, kościana i mo sięzną, nullam datam prolongatione w interdykt wieczny in cassum podajemy, a że się ważył onemi rozdawać komunię świętą, za to ma odpowiedzieć, każdego czasu o to spytany et poenas subire, my tym czasem, łyżeczkę omnino srebrną i okno do cerkwi sporządzić, krucifix, posadzkę reperować serio intumujemy, apud et fas kadłubów etc[ætera] w cerkwie chować nie pozwalamy, dach na starej cerkwie parochianom i dobrodziejom do reperacji zalecać, ale za swoim początkiem, upominamy,

denique synodalnych prescypcji postrzegać, catechizmy czynić, rano i wieczór na pacierz dzwonić wielce zalecamy, a fundusz w grodzie aktykować sub a missione beneficji przykazujemy.

Actum w Gierszonowicach dnia 30 junii roku 1726.

Cerkiew łobaczewska

Wisita generalna cerkwie łobaczewskiej fundowanej pod tytułem ś[więtego] Jana Bohosłowa collationis ich m[ościów] wielmożnych panów Służków, ad praesens vero należy do tej kollacji jaśnie wielmożny j[ego]m[oś]ć p[an] Ludwik Pocij, wojewoda wileński, hetman w[ielki] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego], przy której zostaje ad praesens w[ielebny] o[j]ciec Stefan Pirocki prezbiter łobaczewski, assistent capituły brzeskiej cathedralnej i cathedraticum nie płaci Cerkiew sama drewniana stara ad instar kościoła rzymskiego robiona koło cmętarza parkanu starego preset (?) kilka, dach ma gątowy wpuł stary z kopułką małą, na wierzchu krzyżów trzy żelaznych, dzwon[n]ica na babińcu przy cerkwie pod dachem gątowym i krzyżem żelaznym, ale już zbyt wszystko przestarzała, przed babińcem ganek ogniły, drzwi do babińca proste na biegunach, kuna przy sienie cerkiewnej żelazna, drzwi do cerkwie na zawiasach z łańcuchem [κ.214] wielkim, z zamkiem wewnętrznym krytym, fontanna drewniana, przed kraty posadzka z tarcic, a za kratami cegłą moszczona, w predile samym nieporządna, okien w ołów robionych dwie za kratami żelaznymi, a dwie okrągłych wakujących, połap nieszczylny, kratki z prosta pomalowane ze dwoma kryłosikami, w tych kratkach postawników świec wielkich trzy, na kryłosach obrazów dwa Najśw[iętszej] Panny i ś[więtego] Mikołaja, Deisus z ap[osto]łami na płótnie stary, namiesnych obrazów cztery z ołtarzykami ubogiemi, carskie drzwi stolarskiej roboty wielkie, z gury Veroniki obraz, ołtarz wielki przy ścianie, na stoliku tamże i cymborium według proporcji pomalowane, krucifix z passją rytą i krzyż pospolity do benedykowania, obrazy znaczniejsze ś[więtego] Jana Ewang[elisty], ś[więtego] Onufrego, ś[więtego] Jerzego, Świętej Trójcy, Najśw[iętszej] Panny, ś[więtej] Praxedy i ś[więtego] Mikołaja, u ołtarza okienek dwie małych w ołów, a graniaste w drzewo robionych, sywiernych drzwi dwoje na zawiasach z klamkami i z malowanemi osobami, innych obrazów znaczniejszych trochę, a jeszcze nie liczonych dziewięć, a moskiewskich małych siedm, krzyż drew[niany] z passją cynową, statua Pana Jezusa ryta popsowana, skrzynia zamczysta z pochodniami brackiem, lichtarz drew[niany] jeden prosty wielki, pod wielkim ołtarzem szuflady dwie zamczystych dla aparatów.

Srebro, cyna, miedź etid genus

Kielich srebrny szczupły intus pozłocisty, patyna, łyżeczka i gwiazda srebrnobiałe, tablica okrągła srebrna, na służebniku krzyżyk sreb[rny] odlewany, krzyż spory pospolity na drzewie dęty sreb[rny] z Corpusem odlewany pozłocistym, koron z krzyżykami srebrnych dwie, obrazek częstochowski miedziany pozłocisty we srebro

opravny, krzyżyk srebrny malutki, agnuseczków Nepomuceny we srebro oprawnych dwa.

Puszka cum V[enera]bili cynowa, kadzidłnica mosiężna, lichtarzów mosiężnych stołowych trzy, przystawka cynowa jedna większa, a druga mniejsza, dzwonów mierzonych na dzwon[n]icy cztery, a w ołtarzu malutkich dwa, kielich, puszkę i mirnicę cynową fertur wykradziono.

Apparata, alby, towalnie etc[aetera]

Apparat jeden sudanowy perłowy w paski i kwiaty złote z kołnierzem atłasowym różowym z galonem bantajerowym z petrachilem i naraquicami, aparat drugi seledynowy mieniony kitajki z kołnierzem kaczarowym z galonem szychowym z petrachilem i naraquicami, [k. 214 v.] oba podszyte płótnem farbowanym, aparat trzeci kitajki żółtgorącej u j[ego] m[os]c[i] ks[ię]dza Wirozuba do czasu zostaje, velum jedne sudanowe czerwone, śródkiem dziane, a drugie niebieskie w kwiaty złote lamowe, palka jedna porządna, druga powszednia, firanka zielonej kitajki nowa jedna, a dwie kitajki pias[k]owej, bawełnica granatowa nesokorowa z brzegiem nakrapianym nowa, a druga papuza nesokorowa, chorągwi procesl[on]alnych szarzowych koralowych dwie, a trzecia bławatna szara, czwarta żałobna malutka, antymis jaśnie wielmożnego j[ego]m[os]c[i] ks[ię]dza Leona Kiszki metropolity, corporałów dwa, purificatoriarz, alba jedna z dwoma humerałami, pasek jeden, komża jedna, towalni wszystkich sześć, ręcznik jeden, chustek prostych sześć, antependia na tablicach wszystkie odmalowane.

Księgi cerkiewne

Służebnik wileński wielki drukowany in folio, ochtaj drukowany in 4to, psalterz drukowany in 4to, praznicia pisana in 4to, terebnik pisany in folio, kazusy zamojskie drukowane in 4to, metryka in 4to approbowana, księgi te wszystkie podczas wisity naszej generalnej są podpisane.

Papiery różne

Funduszu oryginalnego gdzie się zadział nie wiemy, jest jednak contentum jego wyrażone w prezęcie, tali tenore gruntu włoka jedna we trzech polach idąca cum attinentiis i morgów cztery, łowienie ryb wolne w rzece i na odnodze pod cerkwią płynącą tonie, pastwisko wolne na wygonie dwornym, a że jaśnie wielmożny j[ego]m[os]c[ia] pan wojewoda hetman collator dobrodziej upodobał miejsce na cegielnię przypadające na gruncie zafundowanym cerkiewnym pod Terespołem kąt leżący, więc za ten szmat dał w zamian gruntu na szarków ośm nazwiskiem Jakimowszczyzna, do tego gruntu i sianożęć na tymże uroczyszczu Jakimowszczyzna leżąca, zamiana stała się w roku 1720, Iwan Knihauka legował z ogrodników Niedorzyskową sianożęć puł części do prawa miejskiego należąca, z której czynsz należy do miasta płacić puł osma grosza co rok, na tej łobaczowskiej fundacji abjuratowy dym jeden.

Prezenta od jaśnie wielmożnego j[ego]m[os]ci pana Ludwika Pocięja w[o]jew ody wileńskiego, hetmana w[ielkiego] W[ielkiego] Ks[ięstwa] Li[tewskiego]o pod datą 5ta aprilis a[nn]o 1715, inwestytura od jaśnie wielmożnego j[ego]m[os]c[i]

ks[ię]dza Leona Kiszki metropolity pod datą 2da julii a[nn]o 1716, te oba munimenta na beneficjum łobaczowskie w[ielebnemu] ojcu [k. 215] Stephanowi Pirockiemu służące, introdukcja prze[z] j[ego]m[oś]ć ks[ię]dza dziekana expediowana, ale authenticu nie masz, wizita j[ego]m[oś]c[i] ks[ię]dza Fabrycego concordat z naszą, quity podymne wszystkie prezentowano, quitów cathedracy niepotrzebna, bo nie płaci assistens capitulny.

Parafija do cerkwie łobaczewskiej należąca wieś Łobaczewo, wieś Lehuty, wieś Błotkowo, miasto Terespol z młynarzami hetmańskimi, wieś Zagrodniki, a ita et omnia.

Działo się w Łobaczewie na dniu 17 augusta a[nn]o 1726.

Pieniędzy gotowej summy talary bitych piętnaście efective legowane na kielich do cerkwie łobaczewskiej ma u siebie już odebrane wielebny o[j]ciec Stephan Pirocki prezbiter łobaczewski.

Dwie dolegliwości upatruje w cerkwie łobaczewskiej wizitatorska czułość, jedna przez nocnych złodziejów, którzy niemałe exorbitancje poczynili za wyniesieniem splendorów, druga przez zarzucenie prokuratorskie, które to obie dolegliwości, gdy wielką dezolację czynią domowi Bożemu, remedium takowe w[ielebnemu] ojcu Stephanowi i następcom jego zostawujemy, a naprzód, aby srebra i aparatów w cerkwie nigdy nie zostawował bez straży, inaczej ją lub sekretnie przykryć, lub do plebanii wziąć przestrzegamy, za summą legowaną talary bitych piętnaście wziętą kielich y patyną tanti valoris kazać zrobić, serio intymujemy, a podłogę w ołtarzu i babinu należycie opatrzyć, krużganek z daszkiem reperować, okna restaurować, cmętarz oparkanić, ksiąg i alb przymnożyć, i to wszystko częścią za pomocą dobrodziejów, częścią też i swoją spiżą i staraniem jak najlepiej sporządzić virtute praesentium przykazuje, a tym czasem co prędzej aparat z Wistycz od j[ego]m[oś]c[i] ks[ię]dza Wirozuba odzyskać, prescripcji synodalnych in omni clausula et parhagrapho postrzegać, katechizmy czynić, rano i wieczór na pacierze dzwonić, wielce zalecam.

Quo ad reparationem struktury, pobudzi do tej uczynności deklaracja jaśnie wielmożnego j[ego]m[oś]c[i] pana wojewody wileńskiego, hetmana w[ielkiego] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[itewskiego], collatora, niewątpić który poprawić fundacją za pokazaniem czułości i starania gospodarskiego obiecuje.

Actum w Łobaczewie 17 augusta a[nn]o 1726.

APL, ChKGK, sygn. 101. Оригінал. Рукопис.

Д О К У М Е Н Т № 2

13-15 жовтня 1715 р. – м. Володимир

**ДІЯННЯ ТА ПРАВИЛА
ЄПАРХІАЛЬНОГО СОБОРУ 1715 РОКУ**

Synodus Dioeciesana Vladimiriensis

Anno Domini 1715, die 13, mensis octobris, solennem Missam de Spiritu Sancto celebravit Leo Kiszka, metropolitanus totius Russiae, ep[isco]pus vladimiriensis et c[aetera], in ecclesia cathedrali Vladimiriensi tituli Assumptae Mariae, in qua juxta antiquum Ecclesiae Orientalis morem, anathemata haereticis cum proiectione candelarum, et multi anni hierarchico rutheno statui, cum acclamatione cleri, sunt proclamati, a Dyonyisio Czarnołucky, praefecto scholarum vladimiriensium, qui et verbum Dei praedicavit. Post Missam absolutam, processio circa ecclesiam, cum Venerabili Sacra merito facta, et mox subsequuta:

Sessio prima

In qua Leo Kiszka, totius Russiae metropolitanus, commendavit fiery orationes, pro S[anctis]s[i]mo D[omi]no Clemente XI, pontifice romano, Serenissimo Augusto II, Poloniae rege, pro pace, principum concordia, et specialiter pro exaltatione Sanctae Matris Ecclesiae, ac unionis propagatione, et dioecesis Premyslensis, Vladimiriensis, aliarumq[ue] in doctrina et moribus augmento. Post haec, sequentia acta:

1mo. Publicatum est decretum sacri concilii Tridentini, iniungens metropolitanis, archiepiscopis et episcopis, quatenus quotannis celebrent synodos dioecesanias, ac in iis constituent decreta rationi consona, et decretis sacrorum consiliorum, ac canonibus conformia.

2do. Iudices ad causas auscultandas, sub tempus praesentis synodi dioecesanae, electi et promulgati sunt: Venerabiles Patritius Bielski, officialis et rector vladimiriensis; Alexander Kizikowski, notarius capituli Vladimiriensis, decanus kowlensis, parochus horodiscensis, et Methodius Cylinx, professor syntaxeos.

3tio. Datum est universis parochis mandatum, ut nemo praesumat abscedere, non finita synodo dioeciesana, sine absoluta confessione Sacramentali, et Missa, porro confessarii, hi sunt designati: Venerabiles Methodius Cylinx, professor syntaxeos; Theodorus Czeczowski, parochus vladimiriensis tituli Sancti Procopii; Joannes Turowicz, decanus vladimiriensis, parochus zaszkwowicensis; Joannes Szczebetowicz,

decanus torczynensis, et Daniel Tyszkowicz, decanus porycensis, parochus łokacensis tituli Sancti Salvatoris. Hi vero qui celebrationibus Missarum, attendere debeant, electi sunt, cum obligatione, ut significant metropolitano, quinam sit, qui nesciat Missam absolvere, sequentes: Georgius Turowicz, decanus turzycensis; Basilius Welickowicz, decanus kamenensis; Stephanus Horbaczewski, tituli S[ancti] Heliae; Basilius Dąbrowski, tituli S[anctorum] Apostolorum; Stephanus Krzynicki, tituli Sancti Onuphrii; Callistratus Calenicus Poryiewicz, tituli Sancti Joannis Baptistae; et Trophymus Kaznowski, tituli Sancti Theodori, parochi vladimirienses.

4to. Sessionem hanc primam, limitavit metropolitanus ad horam quartam, eiusdem diei, post meridiem, omnem modestiam parochis iniungens.

Sessio secunda

Eadem die, hora, post vespas absolutas, quarta, praevia exhortatione, sequentia sunt peracta:

Imo. Examinatores ordinandorum, qui confluant ad principaliora per decanatus oppida, singulis anni quadrantibus, et in habiles ad cathedram remittant, erudiendos, eligunt, ac eiusmodi in manibus metropolitani emittunt juramentum: „Ego n[omine] examinatore, electus in sancta hac synodo ad examinandos eos, quo sunt ordinandi, ad ecclesiam vacantes, juro me fideliter officium examinatore, peracturum ac nullo respectu affinitatis, annoris, odii et corruptionis, conscientiam meam hac in parte oneraturum. Sic me Deus adiuvet, et haec Sanctae Dei Evangelia”. Porro examinatores jurati, quibus quoq[ue] commissa est secreta per decanatus, investigatio morum, et custodia absolutionis Missarum, quavis festivitate, et die dominico, hi sunt:

Ex decanatu Vladimiriensi: V[enerabilis] Joannes Turowicz, decanus vladimiriensis; V[enerabilis] Joannes Łankiewicz, parochus ochnowiensis; V[enerabilis] Joannes Maciewicz, parochus tyszkiewiczensis.

Ex decanatu Kowlensi: V[enerabilis] Alexander Kizikowski, decanus kowlensis; V[enerabilis] Joannes Kulczycki, parochus moszczonensis; V[enerabilis] Joannes Sakiewicz, parochus kowlensis, [ecclesiae] Praesentatae Mariae.

Ex decanatu Porycensi: V[enerabilis] Daniel Tyszkowicz, decanus porycensis; V[enerabilis] Protasius¹ Gilewicz, parochus iwanicensis; V[enerabilis] Nicolaus Tyszkiewicz, parochus hrykowicensis.

Ex decanatu Łokacensi: V[enerabilis] Basilius Bielakiewicz, decanus łokacensis; V[enerabilis] Joannes Awdyiewicz, parochus worzycensis; V[enerabilis] Georgius Skulski, parochus swinarynensis.

Ex decanatu Torczynensis: V[enerabilis] Joannes Szczebetowicz, decanus torczynensis; V[enerabilis] Basilius Remenowicz, parochus woyticensis; V[enerabilis] Andreas Rusowiecki, parochus buianensis.

¹ В оригіналі помилково „Pntasius”.

Ex decanatu Kisielinensi: V[enerabilis] Samuel Wyżewski, decanus kisieline[n]sis; V[enerabilis] [...] ², parochus werbiczansensis; V[enerabilis] [...] ³, parochus hołobensis.

Ex decanatu Turzyscensi: V[enerabilis] Georgius Turowicz, decanus turzyscensis; V[enerabilis] Eustaphius Dan[i]lewicz, parochus turzyscensis Sancti Nicolai; V[enerabilis] Demetrius Jaskiewicz, parochus tahaczynensis.

Ex decanatu Camenensi: V[enerabilis] Basilius Weliczkowicz, decanus camenensis; V[enerabilis] Joannes Bałanda, parochus camenensis tituli S[ancti] Nicolai; V[enerabilis] Petrus Jakowicki, parochus stobuchowiensis.

Ex decanatu Tartakowiensi: V[enerabilis] Andreas Piehowicz, decanus tartakowien[is]; V[enerabilis] Symeon Kielechewicz, parochus tartakowiensis; V[enerabilis] Stephanus Birugiewicz, parochus ochłopowiensis.

Ex decanatu Sokaliensi: V[enerabilis] Jacobus Silkiewicz, decanus sokaliensis; V[enerabilis] Stephanus Łobodowicz, parochus ulhowiensis; V[enerabilis] Romanus Wasilewicz, parochus potorzycensis.

2do. Vigore bullae S[anctis]s[i]mi Urbani 8vi, pontificis romani, electus est in notarium apostolicum Venerabilis Alexander Kizikowski, notarius capituli Vladimiriensis, decanus kowlensis, parochus horodiscensis, ac emisit juramentum fidelitatis solitum in minibus metropolitani.

3tio. Jubentur in crastinum, super venire universi decani, collative de erigendo seminario, penes scholas Vladimirienses, sub regimine partum basilianorum, ad instruendos adolescentes, quatenus secuturis temporibus, digni in Vineam Christi, reddantur operarii. Tandem imminentesera nocte, ac data admonitione parochis, ne scandala ulla patrent, ac ne audeant abesse ab ulterioribus sessionibus, deniq[ue] impertita universis benedictione, dimittit clerum metropolitani, praefixa in crastinum sessione.

Sessio tertia

Die 14ta mensis octobris, hora nona matutina, post Missam votivam, cantatumq[ue] hymnum de Spiritu Sancto, assidente metropolitano, universi parochi emiserunt Professionem fidei in manibus metropolitani, flexis genibus et positis manus dextrae digitis ad Sanctam Dei Evangeliam.

2do. Paenitentiariorum institui in quovis decanatu, pro parochis mandat metropolitani, ad quem effectum, institui jubet, per omnes decanatus, congregationes post quatuor septimanas, illud quoq[ue] instituens, ut quovis anni quadrante decanales celebrentur congregationes, nullae nihilominus fiant visitationes parochiarum, absq[ue] consensus metropolitani, expresso in scriptis dato.

3tio. Ad revidendas metricas, distribuenda Olea Sacra, revidenda Missalia, literas foundationum, installationum, praesentationum, vasa in quibus asservantur Olea

² Залишено місце для впису імені та прізвища священика.

³ Залишено місце для впису імені та прізвища священика.

Sacra, eliguntur Venerabiles, Alexander Kizikowski, notarius capituli, decanus kowlensis, et Methodius Cylinx, praefectus scholarum Vladimiriensium, praeter Patritium Bielski, officialem et rectorem vladimiriensem.

4to. Monuit metropolitanus parochos, ut servent munia sua, reduxit autem mea, ad sequentia puncta: 1ma. Ut parochi verbum Dei praedicent, mysteria Missae explicent; 2do. Ut juvenes, preces et dogmata fidei doceant, ac obedientiam parentibus inculcent; 3tio. Ut Sacramentorum vim, et efficaciam explicent, Sacram Scripturam, et Evangelium commententur, ac populum ad bona opera alliciant; 4to. Ut observationes festorum et jeiuniorum recommendent, oves suas recognoscant, pro iis Divinam Maiestatem exorent, Sacramenta administrent, exemplo aedificent, pauperes alant, Missas a diebus festis non se alienando celebrent, ac haereses et schismata extirpent.

5to. Publicato decreto metropolitanus pro erigendo omnino seminario, tabellam conficiendam festorum celebrandorum, decanis in prima congregatione mandat, ac pro pace, principumque christianorum concordia, die quidem quavis sabbathi, Akafiston, die vero dominico, moleben cum processione fieri per omnes ecclesias iniungit, denique casus reservatos, quinam sint? Et nonnulla statute in crastinum publicari promittit, horas vero pomeridianas, distributioni Chrismatis Sacri, et iudiciis relinquit, ac sessionem dimittit.

Sessio quarta

Die decimal quinta mensis octobris, horis matutinis, in qua post Missam votivam et hymnum de Spiritu Sancto consuetum, concionem habuit metropolitanus, de excellentia dignitatis sacerdotalis, ac mox decreta et statuta synodalia publicavit, eademque per extractum depromi universis decanis, mandavit. Porro ad intelligentiam omnium, polonico idiomate confecta sunt, decreta synodalia in eum, qui sequitur tenorem:

Postanowienia soboru Włodzimierskiego, podane ad observandum W[ielebnym] o[ycom], do dyecezyej Włodzimierskiej należącym, d[nia] 15 m[ie]s[ią]ca oktobra roku 1715

1mo. Ponieważ niektórzy W[ielebni] o[jcy] nie podług opisu Służebników odprawowali Służby Boże, przeto aby dla odprawowania Służb Bożych, jutrzni y wieczerni y innych obrządków, we cztery niedziele po soborze terazniejszym, na niedziel dwie przybywali do katedry Włodzimierskiej, serio przykazujemy, obliwując w tym sumnienie W[ielebnego] o[jca] ekklezyarchy, aby żadnego nie uwalniał, któryby przez dwie niedziele przy katedrze nie przemieszkał.

2do. Aby się w czas przyszły zabiegło, żeby akolitowie mniej zgodni nie byli konsekrowani, dla examinu transeunter podczas odprawującego się, przeto Przewielebni protoprezbiterowie z przysięgłemi na tym synodzie Wielebnemi prezbiterami, na miejsce od siebie naznaczone, w dekanacie swoim w każdą czwierć roku zgroma-

dzić się mają y tam akolitów należycie podług Boga y sumnienia examinować, godnych do przybycia naszego ad cathedram, jeżeli przy niej pod ten czas nie będziemy, rezerwować, albo jeżeli będziemy, zaraz ordynować, niegodnych zaś dla przyćwiczenia się do katedry ordynować, oraz z autentyczną podpisaną metryką, świadcząca o latach y urodzeniu poświęcić się mającego, bez której, jako y bez świadectwa o umiejętności wyżej specyfikowanych osób, przychodzący każdy, że bez skutku poświęcenia odejdzie, upewniamy.

3tio. Ciz sami przysięgli corporaliter na terazniejszym soborze examinatorowie, na terminie przybycia swego ad locum destinatum, mają mieć attendencyą nad excessami Wielebnych prezbiterów, a osobliwie w tym punkcie, jeżeli są czuli w odprawowaniu Służb Bożych we dni niedzielne y święte, y mnieysze excessa in termino karać, większe zaś cum informatione ad officium odsyłać do Włodzimierza, dlatego aby każdy dekanat miał instygatora swego przysięgłego, którego Przewielebni protoprezbiterowie na congregacjach swoich jako naybliższych obiorą, przykazujemy.

4to. Stosując się do kanonów s[więtych] y dekretów Stolicy Świętej Apostolskiej, tudzież ustaw świętego synodu generalnego Trydentskiego, czyniemy erectionem seminarii, przy katedrze y szkołach Włodzimierskich, pod directią Przewielebnych o[yców] bazylianów, na które de bonis mensae nostrae episcopalis złotych czterysta deklarujemy, resztę zaś podług ustaw świętego soboru Trydentskiego na Wielebny kler dyecezyj Włodzimierskiej contribuere, podług umowy z Przewielebnymi protoprezbiterami podczas congregacyej, której termin w każdym dekanacie we cztery niedziele po soborze niniejszym in dispensabiliter in locis solitis, naznaczamy. Na której to congregacyej zgromadzeni Wielebni prezbiterowie y spowiedników sobie z godnych y przykładnych, tudzież uczonych, obrać powinni będą.

5to. Wagusowie, którzy nie tylko w dyecezyj tej Włodzimierskiej z parochiej do parochiej przenoszą się, ale też z dyecezyj cudzej ważą się przechodzić, absq[ue] literis dimissorialibus y dawnych Wielebnych prezbiterów podkupując się u collatorów, wysadzać, mają bydź od Przewielebnych protoprezbiterów forti brachiae łapani, et ad carceres do katedry Włodzimierskiej prowadzeni, sub amissione officii decanalis, et aliis paenis arbitrariis in casu conniventiae.

6to. Kapłanom przejeżdżającym z cudzej dyecezyj, jeżeli nie będą znajomi, albo nie pokażą świadectwa y formaty poświęcenia swego, aby nie byli przypuszczani do odprawowania Służb Bożych, serio przykazujemy y sumnienia Wielebnych prezbiterów dyecezyj Włodzimierskiej, strictissime obowiązuujemy y obligujemy.

7mo. Metryki krzestne y szlubne aby były porządne y należycie opravione, nie na karteczkach pisane, a te które się podczas niniejszego soboru znalazły nieporządne, były przepisane, mają piłnie dojrzeć na congregacjach swoich Przewielebni protoprezbiterowie, które to congregacye aby były co czwierć roku odprawowane, polecamy.

8vo. Miro Święte aby było należycie w cynowych mirnicach, a nie w szklanych naczyniach konserwowane, przykazujemy, y ktoby się na przyszłym soborze pokazał z mirnicą szklaną, takowego sądzić rigorose deklarujemy.

9no. Przewielebni protoprezbiterowie nie mają się sądzić ważyć spraw kryminalnych ani małżeńskich, zakazanych świętego soboru Trydentskiego dekretem, sessione 24, capite 20. Wizytować też nie mają parochij [bez] wyraznego inscriptis consensu naszego, podług opisu tegoż świętego synodu, ses[sione] 24, cap[ite] 3. Na congregacyach zaś swoich pilnie się wybadywać mają, jeżeli Wielebni prezbiterowie słowo Boże ludziorz przepowiadają, tajemnice y obrzędy Służby Bożej y Sakramentów Ś[więtych] tłumaczają, dzieci pacierza, wyznania wiary, posłuszeństwa rodzicom uczą, Ewangelią tłumaczają, postów obserwancyą przykazują, robocziny we dni niedzielne i święte zakazują, Służby Boże, jutrznie y nieszpory we dni niedzielne y święte odprawują, Sakramenta Święte nieospale administrują, sami pobożnie y przykładnie żyją, nad ubogimi ulitowanie mają y złe obyczaje w ludziach wykorzeniają.

10mo. Uroczystość świętego Jozafata aby była odprawowana w najpierwszą niedzielę po dniu dwudziestym siódmym septembra, podług nowego kalendarza, przykazujemy; które zaś dni inne mają się święcić, zwyczaj dawny w dyecezyej Włodzimierskiej trwający, konserwujemy.

11mo. Nabożeństwo za utrapioną Oyczyznę naszą, za przywrócenie pożądanego pokoju, za zgodę panów chrześciańskich, a nadewszystko za podwyższenie wiary świętej, osobliwe postanawiamy, y aby ludzie byli do niego od Wielebnych prezbiterów zachęcani, mieć chcemy. Nabożeństwo zaś takie bydz ma: w każdą sobotę ma bydz odprawowany akafist do Nas[więtszej] Panny, a w niedzielę moleben z procesją z Nas[więtszym] Sakramentem około cerkwie.

12mo. Wielebnych prezbiterów, którzy na terazniejszym soborze nie byli, a Divinis suspendujemy y w zapryszczenye podaiemy, od którego aby, oprócz nas samych, żaden nie uwalniał, ani same officium nasze Włodzimierskie, postanawiamy.

13tio. Przed administratią każdego Sakramentu powinni będą Wielebni prezbiterowie exorty podług przemożenia swego powiedzieć, oznajmując ludziom, że Sakramenta dają łaskę Bożą y inne skutki czynią, aby nie z zwyczaju tylo do świątyń Boskich, ale z nabożeństwem przystępowali.

14to. Mają się koniecznie wszyscy Wielebni prezbiterowie starać o ciboria y puszki przynamniej cynowe dla conservatiej uczciwey Nayświętszego, przenaydroższej Eucharystyej Sakramentu, czego Przewielebni protoprezbiterowie nadewszystko dojrzeć mają.

15to. Odprawowanie Służb Bożych po dworach, zakazane od świętego soboru Trydentskiego, sessione 22, cap[ite] 8vo, zakazuie się Wielebnym prezbiterom pod karą kłątwy ab reverentiam tak Wielkiego Sakramentu, niebo y ziemię przewyższającego, Ahnec zaś in pixide założony, we dwie niedziele odmieniać.

16to. Ponieważ w tutejszych krajach zagęściły się pochopne szluby ludziom błąkającym się, przeto aby Wielebni prezbiterowie ludziom nieznaiomym, z różnych krain zachodzącym, szlubów bez wyrazney woli naszej nie dawali pod karą kłątwy y odsądzeniem od beneficium przykazujemy, y żeby każdy prezbiter dawał znać o takich ludziach, jeżeli się w jakiej wsi znajdują. Przewielebnym protoprezbiterom,

na przyszłej congregacyej intymujemy, co aby się lepiej wbiło w pamięć, kładzie się tu dekret świętego powszechnego soboru Trydentskiego, sessione 24ta, cap[ite] 7mo, w te słowa z łacińskiego języka na polski przetłumaczone: „Wiele ich jest, którzy się włóczą y nie mają pewnego mieszkania, y jako są niecnotliwego dowcipu, a pusiwszy pierwszą żonę, drugą, a podczas y więcej, lubo pierwsza żyje, na różnych miejscach biorą. Której chorobie chcąc święty synod zabezpieć, przykazuje prezbiterom, aby takich szlubów nie dawali, ale inquisitią pilną uczynili, episkopowi oznajmili, y szlubu bez mocy od niego nie dawali”. Z cudzych także parochij ludziom nie mają się dawać szluby, nawet y swojej parochiej znajomym ludziom, nie pierwiej szluby dane byđż mają, aż zapowiedzi nie będą przez trzy niedziele obwołane.

17mo. Paschalnych spowiedzi y communiy pilno Wielebni prezbiterowie postrzegać będą, konnotując, ktoby broń Panie Boże w Post Wielki spowiadać się nie miał, y owszem obligeuje się gorliwość kapłanów, aby y częściej lud prosty do spowiedzi y communiej powabiali exortami swemi.

18vo. Aby była jednostajność w odprawowaniu Służb Bożych, wiecznemi czasy postanawiamy, żeby nowi prezbiterowie po poświęceniu przy katedrze Włodzimierskiej nowicyat odprawowali przez niedziel trzy, od czego żaden ich dyspensować nie będzie mógł, nawet gdyby nasza karta była na to dana, za podrzutną uznana byđż ma.

19mo. Od cięższych grzechów, które się nazywają casus reservati, nie mają Wielebni prezbiterowie bez osobliwego inscriptis, danego pozwolenia naszego, ludzi do spowiedzi przychodzących rozgrzeszać. Grzechy zaś, albo przypadki rezerwowane nam samym, te są: 1mo. Herezya albo syzma. 2do. Pobicie y skrwawienie kleryka. 3tio. Udawanie się do sądów świeckich lub pociąganie do tychże osób duchownych. 4to. Zabieranie gruntów y pożytków cerkiewnych y parochialnych. 5to. Więzienie lub łapanie osób duchownych y pozywanie ich do osób świeckich. 6to. Rozgrzeszenie od exkommuniki. 7mo. Odprawowanie Służb Bożych w exkom[m]unice. 8vo. Pale nie miast, miasteczek y wsiow. 9no. Dawanie szlubów wagusom bez woli naszej. 10mo. Podkupowanie się na beneficium duchowne. 11mo. Wkładanie ciężarów na duchowieństwo od gromad. 12mo. Wygnanie osoby duchownej z parochiej. 13tio. Świętokupstwo. 14to. Zabójstwo dobrowolne. 15to. Fałszywe świadectwo z wielką bliźniego krzywdą. 16to. Wolności cerkiewnej naruszenie. 17mo. Pobicie ojca lub matki. 18vo. Czarodziejstwo. 19no. Stracenie płodu dla wstydu. 20mo. Zawarcie małżeństwa w zakazanych stopniach.

20mo. Aby Wielebni prezbiterowie długich włosów y sukień lazurowych nie nosili, serio zakazujemy, czego jeżeli nie będą przestrzegać Przewielebni protoprezbiterowie, z urzędów zrzuceni byđż mają.

Secundo. Ad instantiam instigatoris, suspenduntur omnes, quicunq[ue] non interfuerunt synodo, suspensione reservata ipsi metropolitano, ut vero datur notitia, quinam fuerint inobedientes, fit acclamatio omnium parochorum, qui acclamati, mox accesserunt singuli, per subsequentes decanatus, ad osculum dexteræ metropolitani, et accipiendam ab eodem benedictionem:

Decanatus Vladimiriensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici floreni	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Joannes Turowicz, decanus vladimiriensis, parochus żaskovicensis	16	liber	
V[enerabilis] Theodorus Bachowski, ecclesiarcha vladimiriensis	2	liber	
V[enerabilis] Theodorus Czczkowski, parochus tituli S[ancti] Procopii vladimir[iensis]	1	liber	
V[enerabilis] Stephanus Krzynicki, parochus vlad[imiriensis] tituli S[ancti] Onophrii	3	liber	
V[enerabilis] Stephanus Horbaczewski, parochus vlad[imiriensis] tituli S[ancti] Heliae	2	liber	
V[enerabilis] Basilius Dąbrowski, parochus vlad[imiriensis] tituli S[ancti] Salvatoris	2	liber	
V[enerabilis] Basilius Dąbrowski, parochus vlad[imiriensis] tituli S[anctorum] Apostoloru[m]	3	liber	
V[enerabilis] Calenicus Poryiewicz, parochus vlad[imiriensis] tit[uli] S[ancti] Joan[nis] Bapt[istae]	2	liber	
Ecclesia Vladimiriensis tituli S[ancti] Joan[nis] Evangel[istae]	2	liber	vacat
V[enerabilis] Trophymus Kaznowski, parochus vlad[imiriensis] tit[uli] S[ancti] Theodori	2	liber	
V[enerabilis] Gregorius Załuski, parochus vlad[imiriensis] tit[uli] S[ancti] Nicolai	1	liber	
V[enerabilis] Joannes Danilewicz, parochus vlad[imiriensis] tit[uli] S[anctae] Praxedis	5		
V[enerabilis] Maximianus [...] ⁴ , parochus vlad[imiriensis] tit[uli] Praesentatae Mar[iae]	2		
V[enerabilis] Basilius Przewieski, parochus vlad[imiriensis] tit[uli] S[ancti] Basilii	3		
V[enerabilis] Lawrentius Bobrykie[wicz], parochus vlad[imiriensis] tit[uli] S[ancti] Michaelis	3		

⁴ Залишено місце для впису прізвища священика.

V[enerabilis] Basilius Łukaszewicz, parochus kolnensis	1		
Ecclesia Swoyczoviensis	vacat		
V[enerabilis] Samuel Ostrowski, parochus chorostowiensis	3		
V[enerabilis] Jacobus Sokołowski, parochus chmielowiensis	3		
V[enerabilis] Basilius Theodorowicz, parochus mikulicensis	3		
V[enerabilis] Symeon Bobrykowicz, parochus sielecensis	8		
V[enerabilis] Josephus Wasilkiewicz, parochus biskupicensis ep[isco]pa[liis]	1		
V[enerabilis] Theodorus Zubczewski, parochus zamlicensis	2		
V[enerabilis] Paulus Kratyczewicz, parochus chorowiensis	3		
V[enerabilis] Joannes Sosicki, parochus zahorowiensis	8		
V[enerabilis] Joannes Antonowicz, parochus buzkowicensis	3		
V[enerabilis] Stephanus Saykiewicz, parochus bubnowiensis	2		
Ecclesia Czerczycensis	vacat		
V[enerabilis] Stephanus Saykowicz, parochus męczyzensis	3		
V[enerabilis] Paulus Stępkowski, biskupicensis nobilitane[nsis] parochus	2		
V[enerabilis] Theodorus Kułakiewicz, parochus grzybowicensis	3		
V[enerabilis] Joannes Wasilkiewicz, parochus litowizen[sis] tit[uli] S[anctae] Praxedis	4		
V[enerabilis] Joannes Pawłowicz, parochus litowizen[sis] tituli Praesent[atae] Mar[iae]	1		
V[enerabilis] Michael Mogilnicki, parochus litowizen[sis] tit[uli] S[ancti] Nicolai	1		
V[enerabilis] Michael Mogilnicki, parochus lisznianensis	1		
V[enerabilis] Joannes Troszkiewicz, parochus chobołtowiensis	1		
V[enerabilis] Carpus Paszkowski, parochus chotiaczowiensis	8		
V[enerabilis] Stephanus Słabniewicz, parochus łudinensis	2		
V[enerabilis] Stephanus Szypyrkiewicz, parochus rohoznensis	4		
V[enerabilis] Zacharias Łukaszewicz, parochus butiatycensis	1		
V[enerabilis] Joannes Maciewicz, parochus tyszkowicensis	2		

V[enerabilis] Gabriel Kulczyński, parochus suchodolensis	3		
V[enerabilis] Georgius Kulczyński, parochus nowosielecensis			
V[enerabilis] Daniel Hryńkiewicz, parochus oranensis	5		
V[enerabilis] Procopius Salitryński, parochus woszczatynensis	1		
V[enerabilis] Theodorus Wasilkiewicz, parochus jezowiensis	3		
V[enerabilis] Jacobus Saykiewicz, parochus usciżuzensis	4		
V[enerabilis] Paulus Waszczatyński, parochus mikulicensis ep[isco]palis	1		
V[enerabilis] Alexander Szypyrkiewicz, parochus puzowiensis	1		
V[enerabilis] Demetrius Wiszniowski, parochus owłóczymensis	1		
V[enerabilis] Jacobus Tylczewski, parochus turyczanensis	1		
V[enerabilis] Joannes Łankiewicz, parochus ochnowiensis	2		
V[enerabilis] Cynclus Łankiewicz, parochus werbcensis	2		
V[enerabilis] Jacobus Kuźeliński, parochus błażenicensis	pauperrimus		
Ecclesia Hnoiensis, ob malitiam collatoris Daniel Gładkowski	vacat		
V[enerabilis] Joannes Markiewicz, parochus owadensis	1		
V[enerabilis] Theodorus Gładkowski, parochus mohilnensis	3		
V[enerabilis] Petrus Doreszewicz, parochus mokrecensis	4		
V[enerabilis] Michael Wasilkiewicz, parochus kałusowiensis	2		
Faci[un]t	155		

Decanatus Kowlensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici flore[n]i	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Alexander Kizikowski, notarius apostolicus et capituli Vladimiriensis, decanus kowlensis, parochus horodiscensis	8	liber	
V[enerabilis] Joannes Sakiewicz, parochus kowlensis Praesentatae Mariae	2		
V[enerabilis] Theodorus Korzeniewicz, parochus kowlen[is] tit[uli] S[ancti] Crucis	2		

V[enerabilis] Symeon Malewicz, parochus werbecensis	3		
V[enerabilis] Joannes Kulczycki, parochus moszczonensis	2		
V[enerabilis] Michael Utowicz, parochus kruhelensis	3		
V[enerabilis] Symeon Utowicz, parochus koszarensis S[anctiss]imae Trinit[at]is	3		
V[enerabilis] Cornelius Sawicz, parochus koszarensis tit[uli] Na[tivita]tae Mariae	2		
V[enerabilis] Michael Hariczewski, parochus koszarensis S[anctorum] Roman[i] [et] Dav[idi]	2		
V[enerabilis] Calistratus Sawicz, parochus milanowicen[sis] Protectricis Mar[iae]	1		
V[enerabilis] Mathias Fedorowicz, parochus milanowicen[sis] titul[i] Ascensi[onis] X[risti]	2		
V[enerabilis] Basilius Straszkiwicz, parochus suminensis	2		
V[enerabilis] Joannes Krynicki, parochus smidynensis	3		
V[enerabilis] Stephanus Paszkowski, parochus porydubowiensis	3		
V[enerabilis] Zacharias Pawłowicz, parochus wyżwensis ruralis	3		
V[enerabilis] Gregorius Borahowski, parochus wyżwensis civitatensis	2		
V[enerabilis] Gregorius Leszyński, parochus szaynensis	3		
V[enerabilis] Joannes Leszyński, parochus mizowiensis	8		
V[enerabilis] Josephus Kowalewicz, parochus sikunensis	1		
V[enerabilis] Theodorus Lemtowicz, parochus serechowicensis	8		
V[enerabilis] Alexander Utowicz, parochus obłapensis	2		
V[enerabilis] Petrus Hładyszewski, parochus hoyszynensis	1		
V[enerabilis] Theodorus Litynowicz, parochus bylinensis	3		
V[enerabilis] Jacobus Malewicz, parochus skalinensis	3		
V[enerabilis] Michael Haraszkiwicz, parochus kozlinicensis	2		
V[enerabilis] Andreas Fedorowicz, parochus krzeczewicensis	2		

V[enerabilis] Joannes Politowicz, parochus lubitowiensis	3		
V[enerabilis] Daniel Młyński, parochus wołoscensis	1		
V[enerabilis] Michael Kondratowicz, parochus chotiaszowiensis	2		
V[enerabilis] Mathaeus Kondratowicz, parochus chotiaszowiensis	2		
V[enerabilis] Joannes Hryniewicz, parochus niesuchoiezensis civitatis	2		
V[enerabilis] Theodorus Kurkowski, parochus niesuchoiezensis suburbanus	4		
V[enerabiles] Zenobius et Joan[n]es Janiewiczze, parochi nuynenses	4		
Faci[un]t	94		

Decanatus Porycensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici floreni	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Daniel Tyszkiewicz, decanus porycensis, parochus łokacensis tituli Sancti Salvatoris	8		
V[enerabilis] Daniel Konsowicz, parochus bylczensis	3		
V[enerabilis] Protasius Gilewicz, parochus iwanicensis	3		
V[enerabilis] Romanus Hozewicz, parochus lachowiensis	1		
V[enerabilis] Symeon Kulczyński, parochus radowicensis	1		
V[enerabilis] Macarius Sakowicz, parochus kołonenis	2		
V[enerabilis] Nicolaus Tyszkiewicz, parochus hrykowicensis	3		
V[enerabilis] Basilius Wasiukiewicz, parochus zawidowiensis	2		
V[enerabilis] Ioannes Bachowski, parochus hruszowiensis	1		
V[enerabilis] Georgius Nogacki, parochus staroporycensis	2		
V[enerabilis] Michael Zdanowski, parochus porycensis	1		
V[enerabilis] Josephus Sakowicz, parochus baranoperetocensis	1		
V[enerabilis] Jacobus Koziński, parochus steniатыnensis	2		
V[enerabilis] Basilius Traczyński, parochus zdżarensis	3		

V[enerabilis] Josephus Kłopotowicz, parochus myszowiensis	3		
V[enerabilis] Joannes Gilewicz, parochus zabołotocensis	3		
Faci[un]t	39		

Decanatus Łokacensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici floreni	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Basilius Bielakiewicz, decanus et parochus suburbanus łokacensis	8		
V[enerabilis] Andreas Kozłowski, parochus markowicensis	4		
V[enerabilis] Georgius Skulski, parochus swinarzynensis	4		
V[enerabilis] Joannes Awdyiewicz, parochus worzycensis	4		
V[enerabilis] Phylippus Hryniewski, parochus tuminensis	4		
V[enerabilis] Andreas Lewicki, parochus dorohinczensis	1		
V[enerabilis] Martinus Husakiewicz, parochus pawłowicensis	2		
V[enerabilis] Joannes Maximowicz, parochus czerniowiensis	1		
V[enerabilis] Stephanus Koroscielewicz, parochus berezowicensis	1		
V[enerabilis] Mathaeus Kraiewski, parochus ceweliscensis	4		
V[enerabilis] Gregorius Żukowiecki, parochus jakowicensis	1		
V[enerabilis] Gregorius Koziński, parochus wazynensis	1		
Venerabiles Alexander Bazylewicz, Andreas Szerechowicz, parochi woykowicenses	8		
Faci[un]t	43		

Decanatus Turzycensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici floreni	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Georgius Turowicz, decanus turzycensis, parochus kowlensis tituli Resurrectionis X[ris]ti D[omi]ni	8		
V[enerabilis] Mathaeus Stefanowicz, parochus turzycen[is] S[ancti] Salvatoris	4		

V[enerabilis] Clemens Kiszczyc, parochus turzyscens[is] S[ancti] Eustaphii	2		
V[enerabilis] Eustaphius Danilewicz, parochus turzyscen[sis] S[ancti] Nicolai	3		
V[enerabilis] Gregorius Soponowicz, diaconus turzyscensis	1		
V[enerabilis] Timothaeus Horbaczewski, parochus rastowiensis	4		
V[enerabilis] Romanus Daleszycki, parochus dołscensis	3		
V[enerabilis] Joannes Turkowicz, parochus tarhowicensis	4		
V[enerabilis] Joachim Szyszkowski, parochus rużynensis	1		
V[enerabilis] Joannes Markiewicz, parochus zadybensis	4		
V[enerabilis] Demetrius Jaskiewicz, parochus tahaczynensis	4		
V[enerabilis] Joannes Szyszkowski, parochus kluscensis	2		
V[enerabilis] Stephanus Wyżewski, parochus boblensis	8		
V[enerabilis] Basilius Hayko, parochus obenizensis	2		
Faci[un]t	50		

Decanatus Camenensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici floreni	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Basilius Weliczkowicz, decanus camenensis, parochus kowlensis tituli Annuntiatæ Mariæ	8		
V[enerabilis] Gregorius Miłoczkowski, parochus rzeczycensis	1		
V[enerabilis] Joannes Bohdanowicz, parochus karasinensis	1		
V[enerabilis] Hypatius Kupieczowski, parochus hłuszczanensis	3		
V[enerabilis] Maximus Michalewicz, parochus suszyczanensis	1		
V[enerabilis] Laurentius Bałandow[icz], parochus woiehowiensis	2		
V[enerabilis] Thomas Onisiforowicz, parochus wydertensis	3		
V[enerabilis] Mathias Bałandowicz, parochus worokomlensis	3		

V[enerabilis] Symeon Michałowicz, parochus borownensis	2		
V[enerabilis] Petrus Jakowicki, parochus stobuchowiensis	3		
V[enerabilis] Stephanus Proniewicz, parochus obzyrensis	1		
V[enerabilis] Petrus Rotkiewicz, parochus kaczynensis	4		
V[enerabilis] Maximus Budkiewicz, parochus bużacensis	1		
V[enerabilis] Nicolaus Filipowicz, parochus pniownensis	1		
V[enerabilis] Damianus Kupieczowski, parochus policensis	1		
V[enerabilis] Paulus Bałandowicz, parochus camenensis Nat[ivitatae] Mariae	1		
V[enerabilis] Theodorus Bałanda, parochus camenensis S[ancti] Nicolai	2		
V[enerabilis] Joannes Bałanda, parochus camenensis S[ancti] Heliae	2		
V[enerabilis] Cyrillus Omelanowicz, parochus oblensis	1		
Faci[un]t	41		

Decanatus Kisielinensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici flore[n]i	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Samuel Wyzewski, decanus, parochus rokitnicensis	8		
V[enerabilis] Gregorius Kuncewicz, parochus nowodworensis	2		
V[enerabilis] Macarius Podlaski, parochus osnuhowicensis	1		
V[enerabilis] Theodorus Nazarkiewicz, parochus berezolupensis	3		
V[enerabilis] Petrus Kulczycki, parochus mosorensis	1		
V[enerabilis] [...] ⁵ , parochus tuliczowiensis	1		
V[enerabilis] Eustaphius Bereznikowicz, parochus werbicznensis	3		
V[enerabilis] Joannes Gawurski, parochus radowicensis	2		

⁵ В оригіналі залишено місце для впису імені та прізвища священика.

⁶ Залишено місце для впису імені та прізвища священика.

V[enerabilis] [...] ⁶ , parochus kupieczowiensis	4		
V[enerabilis] Paulus Skulski, parochus mokowicensis	3		
V[enerabilis] Andreas Szyszkowski, parochus witonczensis	2		
V[enerabilis] [...] ⁷ , parochus jezierzanensis	pauper		
V[enerabilis] Basilius Oreyko, parochus hołobensis	4		
V[enerabilis] Helias Kierdanowicz, parochus raymestensis	1		
V[enerabilis] Paulus Kosowicz, parochus dorosinensis	2		
V[enerabilis] Petrus Wyżewski, parochus lubecensis	2		
V[enerabilis] Joannes Szyszkowski, parochus trystenensis	4		
V[enerabilis] Conradus Żywicki, parochus twerdinensis	pauper		
V[enerabilis] Joannes Bodenka, parochus woronczynensis	2		
V[enerabilis] Joannes Bereznikowicz, parochus osiekrowiensis	2		
V[enerabilis] [...] ⁸ , parochus hubinensis	2		
V[enerabilis] Macarius Podleski, parochus ozdiuticensis	1		
V[enerabilis] Paulus Michniewicz, parochus chołopecensis	3		
V[enerabilis] Alexander Michniewicz, parochus kisielinensis	1		
V[enerabilis] Constantius Bereznikowicz, parochus litinensis	2		
Faci[un]t	56		

Decanatus Torczynensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici floreni	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Joannes Szczebetowicz, decanus et parochus torczynen[is]	8		
V[enerabilis] Andreas Rusowiecki, parochus buianensis	2		
V[enerabilis] Basilius Buszyński, parochus horodynensis	2		

⁷ В оригіналі залишено місце для впису імені та прізвища священика.

⁸ Залишено місце для впису імені та прізвища священика.

V[enerabilis] Andreas Łokaczewski, parochus czepeleensis	4		
V[enerabilis] Basilius Remenowicz, parochus woyticensis	4		
V[enerabilis] Basilius Siłocki, parochus grodecensis		pauper	
V[enerabilis] Gregorius Zasiadkiewicz, parochus czekonensis	2		
V[enerabilis] Antonius Zalewski, parochus horodiscensis	2		
V[enerabilis] Petrus Matkowski, parochus uhrynowiensis	4		
V[enerabilis] Andreas Gabryelewicz, parochus szklinensis	2		
V[enerabilis] Gabriel Szaszkievicz, parochus michlinensis	2		
V[enerabilis] Jacobus Kopeyka, parochus biskupicensis	3		
V[enerabilis] Daniel Remezowski, parochus błudowiensis	3		
V[enerabilis] Theodorus Osowski, parochus pustomytensis	3		
V[enerabilis] Theodorus Krasowski, parochus korytensis	3		
V[enerabilis] Michael Krasowski, parochus swiniusensis	2		
V[enerabilis] Athanasius Szostakiewicz, parochus koniuchensis	6		
V[enerabilis] Petrus Kraiewski, parochus zaięczycensis	2		
V[enerabilis] Joannes Tomaszewski, parochus szelwowiensis	2		
V[enerabilis] Petrus Ohurewicz, parochus zaturzecensis	1		
V[enerabilis] Procopius Kuraszewicz, parochus sernicensis	1		
V[enerabilis] Joannes Hrehorowicz, parochus okorscensis	2		
V[enerabilis] Nicolaus Paliżycki, parochus smolihowiensis	2	n[on] vacat	vacat
V[enerabilis] Jacobus Karduszewicz, parochus sadowiensis	2	no[n] vacat	vacat
V[enerabilis] Eustaphius Burkacki, parochus liniowiensis	3		
V[enerabilis] Andreas Buchacki, parochus bubnowiensis	3		
V[enerabilis] Joannes Hulunicki, parochus z[u]kowecensis		1	
V[enerabilis] Gregorius Groszkowski, parochus skorecensis	2		
Faci[un]t	79		

Decanatus Tartakowiensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici flore[ni]	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Andreas Piehowicz, decanus, parochus kwasowiensis	8		
V[enerabilis] Nicolaus Cyntyło, parochus spasowiensis	4		
V[enerabilis] Joannes Lewicki, parochus sielecensis	[1]		
V[enerabilis] Alexius Cyntyło, parochus perwiatycensis	4		
V[enerabilis] Joannes Sakowicz, parochus torscensis	2		
V[enerabilis] Basilius Cyntyło, parochus kniażensis	2		
V[enerabilis] Constantius Malski, parochus tusowiensis	2		
V[enerabilis] Symeon Malski, parochus szpikołosowensis	1		
V[enerabilis] Helias Andrzejowicz, parochus korczynensis	1		
V[enerabilis] Joannes Radkiewicz, parochus wolanensis	1		
V[enerabilis] Symeon Kielechiewicz, parochus tartakowiensis	8		
V[enerabilis] Symeon Nemstowicz, parochus kopytowiensis	1		
V[enerabilis] Stephanus Wilecki, parochus bobiatycensis	1		
V[enerabilis] Joannes Bazański, parochus łuczycensis	3		
V[enerabilis] Alexander Wichor, parochus szarpanecensis	1		
V[enerabilis] Stephanus Birugiewicz, parochus chłopowiensis	3		
V[enerabilis] Jacobus Wołkowicz, parochus stoianowiensis S[ancti] Heliae	4		
V[enerabilis] Conradus Reka, parochus stoianowiensis S[anctae] Praxedis	4		
Faci[un]t	51		

Decanatus Sokalensis

	Pro semi- nario	Cathe- dratici flore[ni]	Asses cathe- dratici
V[enerabilis] Jacobus Silkiewicz, decanus et parochus sokaliensis tituli Sancti Nicolai	8		

V[enerabilis] Stephanus Łolnowicz, parochus ulhowiensis	3		
V[enerabilis] Gregorius Hitkiewicz, parochus skomorochowiensis	3		
V[enerabilis] Joannes Kozicki, parochus pozdzimirensis	4	non fuit	
V[enerabilis] Gregorius Naliwayko, parochus jastrobecensis	3		
V[enerabilis] Basilius Lewicki, parochus hohol[en]sis	3		
V[enerabilis] Alexius Tołoczko, parochus radwanecensis	2		
V[enerabilis] Jacobus Kozłowski, parochus zawiszanensis	1		
V[enerabilis] Gregorius Lipczuk, parochus cielonżensis	1		
V[enerabilis] Romanus Wasilewicz, parochus potorzecensis	1		
V[enerabilis] Theodorus Porecki, parochus witkowiensis civitate[nsis]	1		vacat
V[enerabilis] Eustaphius Filipowicz, parochus horbkowiensis	2		
V[enerabilis] Michael Lewicki, parochus witkowiensis ruralis	3		
V[enerabilis] Basilius Wilkiewicz, parochus switiazowiensis	2		vacat
V[enerabilis] Andreas Bilański, parochus christianopolensis	3		
V[enerabilis] Stephanus Emelanowski, parochus połowecensis	2		
V[enerabilis] Symeon Prochnicki, parochus sokaliensis tituli S[ancti] Michaelis	3		
Faci[un]t	45		
Faciunt proventus cleri pro seminario	647		
Metropolitanus ex sua parte contulit	400		
Faciunt universi proventus	1047		

Regulae et leges ab alumnis vladimiriensibus observandae

Imo. Do seminarium Włodzimierskiego mają być przyjmowani tacy, którzyby mieli lat szesnaście, aby po wyjściu z nauk mogli być ordynowani na kapłaństwo, nie krnąbrni, posłuszni, spokojni, z uczciwych urodzeni rodziców, a ile można kapłańscy synowie, jeżeli nie mający w łańskim języku początki, przynamniej czytając y pisząc

należycie po rusku y polsku umiejący, w rozumie y pamięci nie tępi, indolis bonae, a mający dobrą y nieprzymuszoną wolą w stanie kapłańskim służyć dyecezyej Włodzimierskiej, ani bydź mają przyjmowani bez woli naszej lub successorów naszych.

2mo. W puł roku po przyjęciu do seminarium, powinni będą exercitia spiritualia przez dni ośm odprawić, po których odprawieniu mają poprzyśiądź corporaliter w ręku w Bogu Przewielebnego J[ego Mości] x[ię]dza rektora włodzimierskiego na tym, że do zgonu życia mają bydź w stanie duchownym, nie mają odmieniać nabożeństwa greckiego, ani się oddalać z dyecezyej Włodzimierskiej, nakoniec ani do żadnego zakonu, ne defraudetur operariis dioecesis Vladzimiriensis, wstępować. Przysięga zaś ta in eum sensum bydź ma: „Ja, [nomine], przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedynemu, iż do zgonu życia mego będę w stanie duchownym, y w nim zostaiąc, według przemożenia mego będę się starał o pomnożenie chwały Bożej y jedności świętej roskrzewienie, do nabożeństwa rzymskiego, ani do zakonu żadnego przechodzić y wstępować, a daleko więcej z dyecezyej Włodzimierskiej przenosić się do innej bez wyraźnego, z gwałtownych przyczyn, pasterza mego consensu, niema ni powinien będę. Na czym jako sprawiedliwie przysięgam: «Tak mi Panie Jezu dopomóż y męka Jego przenaydroższa»”. Po tey przysiędze ma wziąć odzienie kleryckie lazuruowego koloru, tojest sutannę y palędrę bajową y inne requisita.

3tio. Przy dokończeniu wakacyi mają wszyscy spólnie ośmodniowną odprawić medytacją, ze wszelką modestą y przykładnością, po którey mają incumbere naukom ze wszelką czułością, pilnością y trzeźwością. Których jezeliby nie zachowali, ale wykrocznemi byli, post omnia adhibita corrigendi media, mają bydź od Przewielebnego J[ego Mości] x[ię]dza rektora włodzimierskiego wyrzuceni ex seminario, cum scitu jednak nostro, sine successorum nostrorum.

4to. Przewielebny J[ego Mość] x[iądź] rektor włodzimierski, przed wyjściem z nauk każdego seminarysty rokiem, powinien będzie nas, lub successorów naszych, awizować de exitu subiecti digni ad excelendam vineam Christi z seminarium, abyśmy wcześniej mogli onemu, juxta proportionem status et doctrinae, miejsce wynaleźć pro subsistentia ad vitae ejus tempora.

5to. We dni święte uroczystsze, honorowi Chrystusa Pana y Nas[więtszej] Panny ustanowione, tudzież w pierwszą niedzielę każdego miesiąca, wszyscy spowiadać się y komunikować mają, Służby zaś Bożej codzien wraz z świeckimi studentami służyć, aby tym sposobem sami do uczęszczania Ś[więtych] Sakramentów przyzwyczajeni, w duszach potym chrześcijańskich, sobie poruczonych, takowąż wkorzenia-li ochotę y gorliwość.

6to. Oprócz nauk łacińskich, mają się ćwiczyć w nabożeństwie ruskim, dlatego we dni niedzielne y święte mają y powinni będą u ołtarza wielkiego w komzach, podczas Służb Bożych, ranniej y wielkiej, celebrującym kapłanom assistować, toż samo y na jutrzniach, y na nieszpórach czyniąc. Ci zaś, którzy Jarmołoja umieć nie będą, koniecznie będą się starali, aby się go należycie przyuczyc mogli. Aby zaś wyszedzszy z nauk, nie byli leniwi, circa praedicationem verbi Dei, powinni będą ci którzy do

szkoł większych chodzić będą, exorty częste w refektarzu prawić, y kathechizmy we dni niedzielne publicznie w cerkwi, in assistentia Przewielebnego J[ego Mości] x[ię] dza rektora włodzimierskiego „ut dignoscat, quid sit laude! Quid visuperio dignum!” miewać, w czym strictissime obligatur conscientia onegoż.

7mo. Xiąg poszanowanie, jako to Alwarów, Synonim, Zvaryuszów y innych duchownych, serio poleca się cum intimatione, aby ich nie rzucano, nie darto, ale należycie konserwowano. Toż samo rozumieć się ma circa amictus conservationem, owo zgoła zgromadzeni ad seminarium adolescentes, mają się starać o wszelką modestyą y skromność tak w obyczajach y postępках, jako w chodzeniu, jedzeniu y conservatjej sukien sobie danych.

8vo. Aby wiedzieli alumnowie seminarii Vladimiriensis, co każdego dnia czynić mają, takowa daje się praescriptia na poniedziałek, wtorek, szrodę, piątek y sobotę. Mają ustać o godzinie indispensabiliter czwartey, puł godziny pozwalają się na ubranie się, a puł godziny mają na medytacyję strawić. O piątey mają zasieść na mieyscach swoich, y przez puł trzeci godziny bawić się lub lekcyą, jezeli będą w szkołach wyższych, lub uczeniem się pensów, komponowaniem okkupacyi y innemi szkolnemi zabawami. Po tym mają puść do szkół y tam aż do dziesiątey godziny, równie z drugimi świeckimi studentami trwać, za tym na wysłuchanie Służby Bożey do cerkwi pojdą; jezeli zaś co po Służbie Bożey będzie zbywało czasu do jedynastey godziny, to strawią na uczeniu się pensów. O jedynastey godzinie na obiad iść mają, po obiedzie mają y powinni będą pożytki powiedzieć duszne z ranniej medytacyję przed Przewielebnym J[ego Mością] x[iędzem] rektorem włodzimierskim, lub destynowanym od niego Wielebnym professorem. Po pożytkach pozwala się dla refocillatjej recreatia przez puł godziny, po której, gdy już będzie w puł do pierwszej z południa, koło uczenia się Jarmołoja aż do samej pierwszej [godziny] zabawić się mają, reszta zaś czasu, która będzie między Jarmołoiem y poyściem do szkół, na zabawach szkolnych strawić się ma. Zatym pojdą z drugimi do szkół, ale aż post secundum pulsum, aby ante secundum pulsum poszedszy, nie mieli okazyey do swawoli z świeckimi studentami, y tam mają trwać w szkołach aż do godziny czwartey. Po czwartey zaraz koło okkupacyję szkolney zawinąć się mają, resztę nauczeniu się pensów y explikacyi czasu strawią, poki nie będą dzwonkiem wokowani na wieczeryą, o godzinie zaś szóstey pojdą na wieczeryą, po niej nastąpi recreatia duchowna ze wszelką modestyą, y ma trwać do godziny siódmey. O siódmey mają odprawić examen conscientiae z zwyczajnemi modlitwami za różne stany y z mówieniem litanij do Na[świętszej] Panny, o ósmej zaś godzinie spać wszyscy pojdą, bez przeszkody jednego drugiemu y naruszenia zwyczajnego milczenia. We czwartek też sama dispositia godzin bydyż ma, aż do Jarmołoja inclusive, po Jarmołoju zaś pozwala się recreatia z wyjściem w pole do godziny czwartey, a po czwartey znowu wyżej opisane mają reassumi zabawy. W niedzielę, lub inny dzień święty wstaną o trzeciej godzinie, puł godziny, jako się wyżej rzekło, strawią na ubieraniu się, a puł godziny na medytacyję. Zatym udadzą się do cerkwi, y tam bydyż mają przez całą jutrznię y Służbę Bożą rannią, po

którey odprawieniu z studentami świeckimi na congregacyą, po niey na Służbę Bożą wielką y kazanie udadzą się, zatym na obiad, pożytkow duchownych odprawienie, rekreacyą domową, aż do pierwszej godziny. O pierwszej zaś godzinie pójdą do cerkwi na kathechizm, amaturares? na controversie, po kathechizmie na recreatią, z wyjściem w pole do godziny z południa czwartej, po czwartej zaś opisane wyżey, duchowne y szkolne, mają reassumi zabawy.

9no. Do recytowania horarum canonicarum, to jest połunoszcznicy, jutrzni, czasów, wieczerni y powieczerni, wszyscy alumnowie codzień obligowani są y będą, czasu na to zaraz po medytacyej do szkolnych zabaw naznaczonego, do odmowienia połunoszcznicy, jutrzni, pierwszego, trzeciego y szóstego czasu, z obiednicą, a po obiedniczkach na odmówienie czasu dziewiątego, wieczerni y pawieczerni, ująwszy.

10mo. Ponieważ duchowny nad alumnami superintendent nie może ustawicznie z niemi in communi siedzieć, mając swoje inne zabawy, przeto Przewielebny J[ego Mość] x[ią]dz rektor włodziemski z między alumnów stateczniejszego, dowcipniejszego y rzezwiejszego, bierze za rewnitela, któryby dozierał czułości w uczeniu się pensów y innych obyczajów, y co jest zdrożnego donosił Wielebnemu superintendentowi. Bez którego to rewnitela woli ani piędzą żaden alumnus ex musaeo ruszyć się nie powinien będzie, naznaczenie jednak pokut za excessa nie do rewnitela, ale do Wielebnego superintendenta należeć będzie.

11mo. U stołu podczas obiadu y wieczerzy lekcyja duchowna przez alumnów alternatą bydź powinna, na której ma się pierwey czytać stojąc rozdział jeden z Piśma Świętego, a potym żywot tego świętego, który tego dnia przypadnie, lub inna jaka księga duchowna. We wtorek zaś y we czwartek, po przeczytaniu rozdziału jednego z Piśma Świętego, mają alternatą alumnowie explikować te reguły, które się im na pensa tak tych dni, jako y innych zadadzą, tudzież przeciwko tym regułom dubia zadawać y rozwiązywać podług zwyczajów szkolnych, aby się tym sposobem w nauce alumnowie ćwiczyli. To też osobliwie przestrzegać będzie należało, aby się nieważyli alumnowie innym językiem, oprócz łacińskiego, między sobą y z świeckimi studentami rozmawiać.

12mo. Te reguły, aby się alumnom w lepszą wbiły pamięć, mają bydź in musaeo przybite, y co czwierć roku czytane, a jako najscislej, quo ad omnia et singula puncta, od wszystkich, nomine excepto, zachowane y obserwowane.

Tertio. His omnibus rite et legitime peractis, cantatisq[ue] et apprecatis multis annis S[anc]tissimo pontifici romano, Serenissimo regi, metropolitano et episcopo, ac universo clero, peracta circa cathedralem ecclesiam Vladimiriensem processione cum Venerabili Eucharistiae Sacramento, cantatoq[ue] hymno Ambrosiano, flexis genibus, dimisit metropolitanus synodum dioecesanam, pastoralementis benedictionem.

Acta haec sunt in cathedrali ecclesia Vladimiriensi, die decima quinta mensis octobris Anno D[omi]ni 1715.

Архив СПбИИ, кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50, л. 39-48. Оригінал. Рукопис.

Д О К У М Е Н Т № 3

26 грудня 1729 р. – м. Берестя

**РЕЄСТР ДУХОВЕНСТВА БЕРЕСТЕЙСЬКОГО
КРИЛОСУ (ОФІЦІАЛАТУ) 1729 РОКУ**

[k. 67 v.] **Regestr kapłanów wszystkich diecezjej brzeskiej
sporządzony a[nn]o 1729 d[ie] 26 [decem]bra**

Dekanat brzeski

- P[rzewielebny] o[jciec] Michał Połczewski, dziekan brzeski, prez[biter] zubacki y
wierzchows[ki, ma wikarego w Wierzchowiczach, a drugiego w Zubaczach
W[ielebny] o[jciec] Nikodem Anackiewicz, prezb[iter] gerszonowicki, kapitulny
W[ielebny] o[jciec] Matheusz Mańkowski, prezb[iter] trojecki brzeski, kapitulny
W[ielebny] o[jciec] Stefan Pirocki, prezb[iter] łobaczewski, kapitulny
W[ielebny] o[jciec] Niceta Choroszkiewicz, prezb[iter] s[więto]-spaski brzeski, kapi-
tulny
W[ielebny] o[jciec] Maximian Jojkowicz, prezb[iter] s[więto]-michalski brzeski, ka-
pitul[ny]
W[ielebny] o[jciec] Ławrenty Budziłowicz, prezb[iter] Kamienicy Żyrowieckiej
W[ielebny] o[jciec] Hrehory Jakubowicz, prezb[iter] kustyński
W[ielebny] o[jciec] Grzegorz Doliński, prezb[iter] pawłowski
W[ielebny] o[jciec] Ławrenty Jacewicz, prezb[iter] przyłucki
W[ielebny] o[jciec] Bazyli Fabiański, vagus, bywszy [prezbiter] hołowieński
W[ielebny] o[jciec] Jan Szatarowicz, prezb[iter] zbuński
W[ielebny] o[jciec] Theodor Zawadzki, prezb[iter] ś[więto]-michalski kodeń[ski]
W[ielebny] o[jciec] Grzegorz Widzowski, prezb[iter] ś[więto]-duski kodeń[ski], pi-
sarz consistor[ski]
W[ielebny] o[jciec] Jan Koncewicz, prezb[iter] dobratycki
W[ielebny] o[jciec] Adam Iwacewicz, prezb[iter] korosczyński
W[ielebny] o[jciec] Antoni Widzowski, prezb[iter] kobyłański
W[ielebny] o[jciec] Thomasz Hulicki, prezb[iter] dobryński
W[ielebny] o[jciec] Piotr Pirocki, prezb[iter] zabłocki
W[ielebny] o[jciec] Jan Wierozub, prezb[iter] wistycki
W[ielebny] o[jciec] Jan Alexandrowicz, prezb[iter] krzyczewski

W[ielebny] o[jciec] Maciej Kłyszynski, prezb[iter] nepelski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Dziczkowski, prezb[iter] terebuński
 W[ielebny] o[jciec] Alexander Oladowski, prezb[iter] stawski
 W[ielebny] o[jciec] Andrzej Guliński, prezb[iter] janowski
 W[ielebny] o[jciec] Hrehory Kostiakiewicz, prezb[iter] hoznowski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Krukowski, prezb[iter] czernawizycki
 W[ielebny] o[jciec] Theodor Krukowski, coadjutor
 W[ielebny] o[jciec] [...] ¹ Theodorowicz, prezb[iter] pokrowski
 W[ielebny] o[jciec] [...] ² Suchocki, prezb[iter] czerniewski
 W[ielebny] o[jciec] Paweł Hancewicz, prezb[iter] chm[ie]lowski
 W[ielebny] o[jciec] Piotr Chrehorowicz, prezb[iter] stepeńkowski
 W[ielebny] o[jciec] Jakub Zeleżowski, prezb[iter] drugi stepeńkow[ski]
 W[ielebny] o[jciec] Bazyli Bielewicz, prezb[iter] ciechnowicki
 W[ielebny] o[jciec] Jakub Osiński, prezb[iter] myszczycki
 [k. 68] W[ielebny] o[jciec] Symeon Kowalewski, prezb[iter] sakowski
 W[ielebny] o[jciec] Thomasz Alexandrowicz, prezb[iter] zbirowski
 W[ielebny] o[jciec] Maximian Michajłowicz, prezb[iter] zbirowski drugi
 W[ielebny] o[jciec] Jan Kotkiewicz, prezb[iter] szebryński
 W[ielebny] o[jciec] Mikołaj Łobaczewski, prezb[iter] kosicki
 W[ielebny] o[jciec] prezb[iter] wielomowicki
 W[ielebny] o[jciec] Andrzej Sołtanowicz, prezb[iter] szyczewski³

Tamże drugi stary prezbiter

W[ielebny] o[jciec] Jakub Sacewicz, prezb[iter] łyszczycycki
 W[ielebny] o[jciec] Tomasz Pawłowicz, prezb[iter] ostromeczowski
 W[ielebny] o[jciec] Bazyli Eliaszewicz, prezb[iter] kostomłocki
 W[ielebny] o[jciec] Bazyli Fabiański, vikary stradecki
 W[ielebny] o[jciec] Korneli Żypowski, prezb[iter] rudeński
 W[ielebny] o[jciec] Antoni Słabniewicz, prezb[iter] wisznicki
 W[ielebny] o[jciec] Jakub Radkiewicz, prezb[iter] zeszczyński

Faci[un]t wszy[s]tkich n[umer]o

52

Dekanat włodawski

P[rzewielebny] o[jciec] Grzegorz Sakiewicz, dziekan włodawski, prezb[iter] opolski
 W[ielebny] o[jciec] Michał Kalichowicz, prezb[iter] lubieński
 W[ielebny] o[jciec] coadjutor lubieński
 W[ielebny] o[jciec] prezbiter holeński
 W[ielebny] o[jciec] prezbiter chorostycki

¹ Залишено місце для впису імені священика.

² Ім'я священика не вказано.

³ виправлено з "szeczewski".

W[ielebny] o[jciec] Teodor Łytkowski, prezb[iter] kodeniecki	
W[ielebny] o[jciec] Harasim Turowski, prezb[iter] dołholeski	
W[ielebny] o[jciec] Roman Petelski, prezb[iter] rozwadowski	
W[ielebny] o[jciec] Jan Daszkiewicz, prezb[iter] mutwicki	
W[ielebny] o[jciec] Eliaz Markiewicz, prezb[iter] holeszewski	
W[ielebny] o[jciec] Klimowicz ⁴ , prezb[iter] rożaniecki	
W[ielebny] o[jciec] Jan Klimowicz, prezb[iter] włodawski	
W[ielebny] o[jciec] Leon Kordowicz, prezb[iter] charsowski	
W[ielebny] o[jciec] Stefan Czuryłowicz, prezb[iter] dołhobrocki	
W[ielebny] o[jciec] Bazyli Pawłowicz, prezb[iter] hański	
W[ielebny] o[jciec] Konstanty Mazanowski, prezb[iter] sławatycki	
W[ielebny] o[jciec] Parteni Charłampowicz, prezb[iter] czerski	
W[ielebny] o[jciec] Andrzej ⁵ , prezb[iter] radecki	
W[ielebny] o[jciec] Atanazy Pawłowicz, prezb[iter] ołtuski	
W[ielebny] o[jciec] Demetry Karpowicz, prezb[iter] orzechowski, coadjutor brat jego	
W[ielebny] o[jciec] Jan Niedzielski, prezb[iter] hołowień[ski]	
Faci[un]t wszy[s]tkich n[umer]o	21

[k. 68 v.] **Dekanat bialski**

P[rzewielebny] o[jciec] Jan Szatałowicz, prezb[iter] klonownicki, dziekan bialski	
W[ielebny] o[jciec] Jan Wierzbicki, prezb[iter] dokudowski, coadjutor syn jego Grzegorz	
W[ielebny] o[jciec] Stefan Sosnowski, prezb[iter] łomazki	
W[ielebny] o[jciec] Stefan Wąsowicz, prezb[iter] korczowski	
W[ielebny] o[jciec] Alexander Wyrzykowicz, prezb[iter] kołombrocki	
W[ielebny] o[jciec] Paweł Wysiekierski, prezb[iter] woński miejski	
W[ielebny] o[jciec] Kazimierz Jędułowicz, prezb[iter] bezwolski woński	
W[ielebny] o[jciec] Mateusz Wysiekierski, prezb[iter] przegaliński	
W[ielebny] o[jciec] Bazyli Teodorowicz, prezb[iter] witoroski	
W[ielebny] o[jciec] Paweł Futasewicz, prezb[iter] syczyński	
W[ielebny] o[jciec] Eustafi Czudowski, prezb[iter] sforski	
W[ielebny] o[jciec] Mateusz Doliński, prezb[iter] makarowski	
W[ielebny] o[jciec] Dionizy Snitka, prezb[iter] łukowiecki	
W[ielebny] o[jciec] Stefan Worpowski, prezb[iter] terebelski	
W[ielebny] o[jciec] Demetriusz Kucharewicz, prezb[iter] ciciborski	
W[ielebny] o[jciec] Antoni Hryniewicz, prezb[iter] hrucki	
W[ielebny] o[jciec] Antoni Szumowski, prezb[iter] rokiciański	

⁴ Ім'я священика в реєстрі опущено.⁵ Прізвище священика в реєстрі опущено.

W[ielebny] o[jciec] Eliasz Mitkiewicz, prezb[iter] woskrzenicki
 W[ielebny] o[jciec] Józef Zieliński, prezb[iter] kijowiecki
 W[ielebny] o[jciec] Filip Trylikowicz, prezb[iter] horbowski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Ardecki, prezb[iter] pieszczacki
 W[ielebny] o[jciec] Jan Siehieniewicz, prezb[iter] połosiecki
 W[ielebny] o[jciec] Alexander Tatarski, prezb[iter] koszołowski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Mitkiewicz, bywszy [prezbiter] zeszczyński, vagus
 W[ielebny] o[jciec] Jan Bielewicz, prezb[iter] kościeniewicki
 W[ielebny] o[jciec] Teodor Bielecki, prezb[iter] Ortela Królewskiego
 W[ielebny] o[jciec] Jan Hryniewicz, prezb[iter] Ortela Szlacheckiego

Faci[un]t wszy[s]tkich n[umer]o

27

Dekanat mielnicki

P[rzewielebny] o[jciec] Stefan Olifirowicz, dziekan mielnicki, prezb[iter] hnojeński
 W[ielebny] o[jciec] Jan Zwański, prezb[iter] wituliński
 W[ielebny] o[jciec] Jan Kozłowski, prezb[iter] ponikowski
 W[ielebny] o[jciec] Mateusz Mańkowski, prezb[iter] ś[wię]to-prieczyski mielnicki
 W[ielebny] o[jciec] Teodor Budrawicz, prezb[iter] mielnicki woskrese[ński]
 W[ielebny] o[jciec] Grzegorz Sosnowski, prezb[iter] chołopkowski
 W[ielebny] o[jciec] Paweł Markiewicz, prezb[iter] kozieradzki
 W[ielebny] o[jciec] prezbiter nosowski, vacat
 W[ielebny] o[jciec] Michał Mańkowski, prezb[iter] kornicki
 W[ielebny] o[jciec] Teodor Mańkowski, prezb[iter] chotyczki
 [k. 69] W[ielebny] o[jciec] Paweł Wyżkowicz, prezb[iter] preczyski łosicki
 W[ielebny] o[jciec] Grzegorz Sawicki, prezb[iter] ś[wię]to-michalski łosicki
 W[ielebny] o[jciec] Marcin Wyrzykowicz, prezb[iter] mszański
 W[ielebny] o[jciec] Jan Wyrzykowicz, prezb[iter] prochiński
 W[ielebny] o[jciec] Jan Miliński, prezb[iter] ś[wię]to-mikolski międzyrzecki
 W[ielebny] o[jciec] ś[wię]to-piotrowski międzyrzecki
 W[ielebny] o[jciec] Miliński⁶, prezb[iter] dołżeński
 W[ielebny] o[jciec] Mikołaj Waszyński, prezb[iter] drehłowski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Nestorowicz, prezb[iter] szostecki, stary, tamże coadjutor
 W[ielebny] o[jciec] Mikołaj Łytkowski, prezb[iter] gęsiński⁷
 W[ielebny] o[jciec] Antoni Mazanowski, prezb[iter] jabłoński
 W[ielebny] o[jciec] Mikołaj Hajewski, prezb[iter] paszeńkowski
 W[ielebny] o[jciec] Antoni Gabryelewicz, prezb[iter] horodyski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Kuzmicki, prezb[iter] bokowicki

]Faci[un]t wszy[s]tkich n[umer]o

24

⁶ Им'я священника в реєстрі опущено.

⁷ Попереднє слово „Łytkowski” закреслено.

Dekanat drogicki

P[rzewielebny] o[jciec] Gabryel Duchnowski, dziekan drogicki, prezb[iter] semiatycki
W[ielebny] o[jciec] Jan Malijewski, prezb[iter] łysowski
W[ielebny] o[jciec] Mikołaj Jabłąski, prezb[iter] drogicki
W[ielebny] o[jciec] Jakub Czynkowski, prezb[iter] mordski
W[ielebny] o[jciec] Demetry Połowski, prezb[iter] czołomyski
W[ielebny] o[jciec] hołubiski prezb[iter]
W[ielebny] o[jciec] Jan Bohuszewicz, prezb[iter] sawicki
W[ielebny] o[jciec] Parteni Iwanowski, prezb[iter] skopowski
W[ielebny] o[jciec] Jan Mieleszkiewicz, prezb[iter] rogowski
W[ielebny] o[jciec] Józef Ilkiewicz, prezb[iter] sokołowski
W[ielebny] o[jciec] Maciej Przybyszewicz, prezb[iter] grodziski biskupi
W[ielebny] o[jciec] Jan Bańkowski, prezb[iter] kosowski
W[ielebny] o[jciec] Łukasz Hładyszewicz, prezb[iter] soroczyński
W[ielebny] o[jciec] Piotr Bonicki, prezb[iter] łazowski
W[ielebny] o[jciec] Florian Gołowicki, prezb[iter] grodecki
W[ielebny] o[jciec] Alexander Bokowski, prezb[iter] wirowski
W[ielebny] o[jciec] Stefan Kozłowski, prezb[iter] narojski
W[ielebny] o[jciec] Roman Baliński, prezb[iter] czekanowski
W[ielebny] o[jciec] Maciej Fedorowicz, coadjutor ciechanowiecki
W[ielebny] o[jciec] Teodor Czudowski, prezb[iter] ciechanowiecki
W[ielebny] o[jciec] Bazyli Grocikowski, prezb[iter] Grodziska Butleskiego
W[ielebny] o[jciec] Stefan Jabłąski, prezb[iter] czarnski
W[ielebny] o[jciec] Jan Jabłąski, prezb[iter] żurobycki
W[ielebny] o[jciec] Prokopi Czalicki, prezb[iter] żerczycki

Faci[un]t wszy[s]tkich n[umer]o

23

[k. 69 v.]

Dekanat bielski

W[ielebny] o[jciec] Józef Markiewicz, dziekan bielski, prezb[iter] rajski
W[ielebny] o[jciec] Jan Kamiński, wikaryusz
W[ielebny] o[jciec] Sylwester Reckiewicz, prezb[iter] bielski soborzęski
W[ielebny] o[jciec] Gabryel Mieleszkiewicz, prezb[iter] ś[wię]to-przeczycki bielski
W[ielebny] o[jciec] Mateusz Koczewski, prezb[iter] woskreszeń[ski] bielski
W[ielebny] o[jciec] ś[wię]totrojecki bielski, vacat
W[ielebny] o[jciec] Roman Roszczyc, hojniewicki prezb[iter]
W[ielebny] o[jciec] Jan Sieckiewicz, prezb[iter] paseńkowski
W[ielebny] o[jciec] Mateusz Michniakiewicz, prezb[iter] klenicki
W[ielebny] o[jciec] Stefan Przybytek, prezb[iter] narewski
W[ielebny] o[jciec] Hieronim Kowalewski, prezb[iter] lew[k]owski
W[ielebny] o[jciec] Jerzy Hryniewski, prezb[iter] berezowski

W[ielebny] o[jciec] Teodor Olifierowicz, prezb[iter] czyżewski
 Tamże drugi stary Kiersnowski
 W[ielebny] o[jciec] Grzegorz Symonowicz, prezb[iter] kozniński
 W[ielebny] o[jciec] Mikołaj Daniłowicz, coadjutor jego
 W[ielebny] o[jciec] Ignacy Michniakiewicz, prezb[iter] dubicki
 W[ielebny] o[jciec] Bazyli Kiersnowski, [prezbiter] ś[wię]tomikolski kleszczel-
 w[ski]
 W[ielebny] o[jciec] Jakub Swiderski, prezb[iter] ś[wię]tojureński kleszczelw[ski]
 W[ielebny] o[jciec] kosi[e]ński prezbiter
 W[ielebny] o[jciec] Leon Jabłoczewski, prezb[iter] hruziński
 W[ielebny] o[jciec] Połczewski, prezb[iter] woliński
 W[ielebny] o[jciec] Bazyli Połczewski, vagus
 W[ielebny] o[jciec] Marcin Kiwaczycki, prezb[iter] podbielski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Odolski, prezb[iter] bockowski
 W[ielebny] o[jciec] Marcin Hryniewicz, prezb[iter] andryański
 W[ielebny] o[jciec] Jakub Wanikowski, prezb[iter] brański
 W[ielebny] o[jciec] Stefan Szumikowski, prezb[iter] maliszewski
 W[ielebny] o[jciec] Antoni Bańkowski, prezb[iter] hodyszewski
 W[ielebny] o[jciec] Stefan Kosiński, prezb[iter] Wysokiego Mazowieckiego
 W[ielebny] o[jciec] Grzegorz Andruszkiewicz, prezb[iter] orleński

---

Faci[un]t totum n[umer]o 27

Dekanat kamieniecki

P[rzewielebny] o[jciec] Jan Duchnowski, dziekan kamien[iecki], prezb[iter] troscie-
 nicki
 W[ielebny] o[jciec] Józef Duchnowski, prezb[iter] wysocki
 W[ielebny] o[jciec] Abraam Majewski, prezb[iter] wahanowski
 W[ielebny] o[jciec] Doroteusz Jewkiewicz, prezb[iter] zwodzki
 W[ielebny] o[jciec] wikary troscienicki
 W[ielebny] o[jciec] Symeon Budziłowicz, prezb[iter] wołczyński
 [k. 70] W[ielebny] o[jciec] Sosnowski⁸, prezb[iter] kryniecki
 W[ielebny] o[jciec] Teodorowicz⁹, prezb[iter] puzycki
 W[ielebny] o[jciec] Jan Szalicki, prezb[iter] tokarzewski
 W[ielebny] o[jciec] Bazyli Budziłowicz, prezb[iter] telatycki
 W[ielebny] o[jciec] Michał Panasowicz, prezb[iter] rohacki
 W[ielebny] o[jciec] Jan Pietrzykowski, prezb[iter] połowiecki
 W[ielebny] o[jciec] Michał Michałowski, prezb[iter] maliniecki
 W[ielebny] o[jciec] Bazyli Teodorowicz, prezb[iter] rasiński

⁸ Ім'я священика в реєстрі опущено.

⁹ Ім'я священика в реєстрі опущено.

W[ielebny] o[jciec] Andrzej Pajewski, prezb[iter] cerkiewnicki
 W[ielebny] o[jciec] Grzegorz Tokarzewski, prezb[iter] radeski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Tokarzewski, prezb[iter] Jelnej Wielkiej
 W[ielebny] o[jciec] Michał Wegierzyński, prezb[iter] czemerowski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Antyporowicz, administrator rzeczycki
 W[ielebny] o[jciec] Dominik Gontarzewski, prezb[iter] wieźniański
 W[ielebny] o[jciec] Tomasz Czumajłowicz, prezb[iter] orepiczki
 W[ielebny] o[jciec] Andrzej Teodorowicz, prezb[iter] życzyński
 W[ielebny] o[jciec] Mateusz Makowelski, [prezbiter] ś[wię]to-rożewski kamieniecki
 W[ielebny] o[jciec] Antoni Szulżyc, [prezbiter] ś[wię]to-semenowski kamieniecki
 W[ielebny] o[jciec] Jan Budziłowicz, prezb[iter] barszewski
 W[ielebny] o[jciec] Grzegorz Korytyński, prezb[iter] ś[wię]to-barbareński milejczycki
 W[ielebny] o[jciec] ś[wię]to-mikolski milejczycki
 W[ielebny] o[jciec] Hradyonowicz¹⁰, prezb[iter] sasinowski
 W[ielebny] o[jciec] Cyrił Smoleński, prezb[iter] wolski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Tokarzewski, prezb[iter] kruhelski
 W[ielebny] o[jciec] Tomasz Mołmotowicz, prezb[iter] Małej Jelnej
 W[ielebny] o[jciec] horodyski prezbiter
 W[ielebny] o[jciec] prezbiter suzinowski
 W[ielebny] o[jciec] Hrehory Łukaszewicz, prezb[iter] paszucki
 W[ielebny] o[jciec] prezb[iter] szyszowski, vacat
 W[ielebny] o[jciec] Andrzej Budziłowicz, prezb[iter] lubaszkowski

Faci[un]t totum n[umer]o

35

Dekanat kobryński

Przew[ielebny] o[jciec] dziekan kobryński
 W[ielebny] o[jciec] Teodor Zdanowicz, prezb[iter] oziacki?
 W[ielebny] o[jciec] Jan Zdanowicz, prezb[iter] zditowski
 W[ielebny] o[jciec] Samuel Narokiewicz, prezb[iter] matijewski
 W[ielebny] o[jciec] Omelian Jusiewicz, prezb[iter] wieżecki
 W[ielebny] o[jciec] Krzysztof Grzybowicz, prezb[iter] tewelowski
 W[ielebny] o[jciec] Jerzy Teodorowicz, prezb[iter] bereziński
 W[ielebny] o[jciec] Łukasz Charłampowicz, prezb[iter] Kamienia Szlacheckiego
 [k. 70 v.] W[ielebny] o[jciec] Teodor Pleszkaczewicz, prezb[iter] tegoż Kamienia
 Szlacheckie[g]o
 W[ielebny] o[jciec] Jan Oleszkiewicz, prezb[iter] hruszewski
 W[ielebny] o[jciec] Marcin Hruszewski, prezb[iter] hruszewski
 W[ielebny] o[jciec] Stefan Szczytnoszycki, prezb[iter] horodecki
 W[ielebny] o[jciec] Stefan Szczytnoszycki, prezb[iter] drugi horodecki

¹⁰ Им'я священника в реєстрі опущено.

W[ielebny] o[jciec] Bazyli Grudziński, prezb[iter] stryhowski
 W[ielebny] o[jciec] Kiwaczycki¹¹, prezb[iter] błocki
 W[ielebny] o[jciec] Maxim Taraniewicz, prezb[iter] chabowiecki
 W[ielebny] o[jciec] Antoni Taraniewicz, coadjutor jego
 W[ielebny] o[jciec] Michał Prokopowicz, prezb[iter] ś[wię]to-piotrowski kobry-
 ń[ski]
 W[ielebny] o[jciec] Michał Korytyński, prezb[iter] ś[wię]to-przeczycki kobryń[ski]
 W[ielebny] o[jciec] Piotr Kobecki, wikary ś[wię]to-mikolski kobryń[ski]
 W[ielebny] o[jciec] Stefan Karpowicz, prezb[iter] andronowski
 W[ielebny] o[jciec] Klementy Szyjanowski, prezb[iter] czerewaczycki
 W[ielebny] o[jciec] Michał Grudziński, prezb[iter] czerewaczycki
 W[ielebny] o[jciec] Roman Zeleszkiewicz, prezb[iter] czerewaczycki
 W[ielebny] o[jciec] Paweł Budziłowicz, prezb[iter] niełojewski
 W[ielebny] o[jciec] Hrehory Oleszkiewicz, prezb[iter] rohoźniański
 W[ielebny] o[jciec] Marcin Pieluchowski, prezb[iter] horbański
 W[ielebny] o[jciec] Piluchowski¹², coadjutor
 W[ielebny] o[jciec] prezb[iter] błocki szlachecki, vacat

Faci[un]t totum n[umer]o

28

Dekanat prużański

W[ielebny] o[jciec] Jakub Korytyński, prezb[iter] malecki, dziekan prużań[ski]
 W[ielebny] o[jciec] Ignacy Miedzianowski, [prezbiter] ś[wię]to-roźdeński pruża-
 ń[ski]
 W[ielebny] o[jciec] Paweł Chocianowski, [prezbiter] dereczyński prużań[ski]
 W[ielebny] o[jciec] Antoni Prokopowicz, prezb[iter] ś[wię]to-spaski prużań[ski]
 W[ielebny] o[jciec] zasimowski¹³ prezb[iter], vacat
 W[ielebny] o[jciec] Michał Kalistratowicz, prezb[iter] szereszewski
 W[ielebny] o[jciec] Stanisław¹⁴, prezb[iter] suchopolski
 W[ielebny] o[jciec] Piotr Oladecki, prezb[iter] czarnołożki
 W[ielebny] o[jciec] Sańkowski¹⁵, prezb[iter] mokrzański
 W[ielebny] o[jciec] Hieronim Wasilewski, prezb[iter] chorewski
 W[ielebny] o[jciec] Jerzy Sieckiewicz, prezb[iter] drugi chorewski
 W[ielebny] o[jciec] Marcin Chocianowski, prezb[iter] kupliński
 W[ielebny] o[jciec] Stefan Nowicki, [prezbiter] ś[wię]to-uspeński sielecki rynkowy
 W[ielebny] o[jciec] Konstany Sieckiewicz, [prezbiter] ś[wię]to-pokrowski sielecki

¹¹ Ім'я священика в реєстрі опущено.

¹² Ім'я священика в реєстрі опущено.

¹³ В оригіналі помилково „zaimowski”.

¹⁴ Прізвище священика в реєстрі опущено.

¹⁵ Ім'я священика в реєстрі опущено.

W[ielebny] o[jciec] Stefan Drużyłowski, prezb[iter] bereżyński
 W[ielebny] o[jciec] Jan Rafałowicz, prezb[iter] błudeński
 W[ielebny] o[jciec] Jan Pruszewski, prezb[iter] rewiatycki
 W[ielebny] o[jciec] prezb[iter] czerniakowski
 [k. 71] W[ielebny] o[jciec] Bazyli Chocianowski, prezb[iter] orańczycki
 W[ielebny] o[jciec] Kucewicz¹⁶, prezb[iter] murawski

Faci[un]t totum n[umer]o

20

Dekanat poleski

W[ielebny] o[jciec] Mateusz Pawłowicz, prezb[iter] wielkorycki, dziekan poleski
 W[ielebny] o[jciec] Bazyli Pawłowicz, prezb[iter] wielkorycki
 W[ielebny] o[jciec] Stefan Budziłowicz, prezb[iter] radwanicki
 W[ielebny] o[jciec] Jan Ihnatowicz, prezb[iter] bulkowski
 W[ielebny] o[jciec] Adam Kalinowski, prezb[iter] wierzcholeski, i administrator
 kaplicy chodynickiej
 W[ielebny] o[jciec] Joachim Szudrewicz, prezb[iter] nowosielski
 W[ielebny] o[jciec] Paweł Kucewicz, [prezbiter] ś[wię]to-piatnicki dywiński
 W[ielebny] o[jciec] Symeon Sieckiewicz, [prezbiter] ś[wię]to-przeczyski dywiński
 W[ielebny] o[jciec] Teodor Taraniewicz, prezb[iter] doropiejewski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Żeszkwicz, coadjutor tegoż
 W[ielebny] o[jciec] Roman Alexandrowicz, prezb[iter] czerniań[ski]
 W[ielebny] o[jciec] Jan Grudziński, prezb[iter] łukiewski
 W[ielebny] o[jciec] Alexander Grudziński, drugi [prezbiter] łukiewski
 W[ielebny] o[jciec] Stefan Korytyński, prezb[iter] mokrański
 W[ielebny] o[jciec] Andrzej Grudziński, prezb[iter] lachowiecki
 W[ielebny] o[jciec] Bazyli Kotowicz, prezb[iter] zamszański
 W[ielebny] o[jciec] Michał Charłampowicz, prezb[iter] małorycki
 W[ielebny] o[jciec] Jakub Miliński, prezb[iter] chotysławski
 W[ielebny] o[jciec] Jan Paszkowski, prezb[iter] zboraski
 W[ielebny] o[jciec] Niceta Ihnatowicz, prezb[iter] hożnicki
 Tamże drugi wikary Zieleńkiewicz¹⁷
 W[ielebny] o[jciec] Michał Kapiniewicz, prezb[iter] pozerzyński

Faci[un]t totum n[umer]o

20

Komput generalny kapłan[ów] n[umer]o

277

BNW, BOZ, sygn. 930, k. 67 v.-71. Оригінал. Рукопис.

¹⁶ Ім'я священика в реєстрі опущено.

¹⁷ Ім'я священика в реєстрі опущено.

Regestr Kapłanow wszytskich' Diecezji Brestkiej
 Sporządzony a° 1729 r. 26. dnia.

Dekanat Brestki.

- P. B. Michal Potkowski, Dziekan Brestki Prozb. Lubelski y wicerektor
 Ma Wikarę w wicerektorach, a drugiego w Lubelskach.
- W Dikrom Anandziowicz Prozb. Gostyniowski Kapitulny.
- W Matheusz Maridowski Prozb. Trzecki Brestki Kapitulny.
- W Stefan Pirucki Prozb. Sobartowski Kapitulny.
- W Maceta Proszkiewicz Prozb. S. Spasdi Brestki Kapitulny.
- W Maximian Loykowski Prozb. St. Michalski Brestki Kapitulny.
- W Laurenty Rudzowski Prozb. Kamienicy Synowiicki.
- W Hieronim Jachowicz Prozb. Kuchynski.
- W Gregor Dabinski Prozb. Dabrowski.
- W Laurenty Jacewicz Prozb. Kitycki.
- C. W Bazyli Fabianowski Wajns, by wsiy Hutowicki.
- W Jan Batarowski Prozb. Lubiński.
- W Theodor Zawadzki Prozb. St. Michalski Koders.
- W Gregor Widowski Prozb. St. Dusi Koders. Pisan konsystorj.
- W Jan Koncewicz Prozb. Dobrycki.
- W Adam Jurawicz Prozb. Kopyzynski.
- W Antoni Widowski Prozb. Kobyliński.
- W Thomasz Hulicki Prozb. Dobryński.
- W Piste Pirucki Prozb. Zalkowski. W Jan wicerektor Prozb. w
 Koders.
- W Jan alexandrowicz Prozb. Kitykowski.
- W Maier Kityczynski Prozb. Nepelski.
- W Jan Dzierkowski Prozb. Teczkowski.
- W alexander oladowski Prozb. Krawski.
- W andrzej Gulinski Prozb. Janowski.
- W Hieronim Kestelowski Prozb. Hrenowski.
- W Jan Krukowski Prozb. Czernawicki.
- W Theodor Krukowski Podjator.
- W Theodorowicz Prozb. Koberowski.
- W Fuchowicz Prozb. Gostyniowski.
- W Daniel Haniewicz Prozb. Gostyniowski.
- W Piste Stechowski Prozb. Kopykowski.
- W Jachub Zelenowski Prozb. drugi Kopykowski.
- W Bazyli Bielewicz Prozb. Czernawicki.
- W Jachub Gryncki Prozb. Mykowsicki.

W. by meo

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК*

Перелік скорочень

архиеп.	→	архиепископ	перекл.	→	перекладач
вел.	→	великий	Пр	→	Пресвятої
вч.	→	вчений	Пр Бці	→	Пресвятої Богородиці
еп.	→	єпископ	с.	→	село
єрмн.	→	єромонах	св.	→	святого (святої)
кн.	→	княгиня, князь, князі	свв.	→	святих
м.	→	місто	свщ.	→	священик, священичий
митр.	→	митрополит	ц-ви	→	церкви
м-ко	→	містечко	шл.	→	шляхтич, шляхтянка, шляхетський
мон-р	→	монастир			

Абрам-Авраам, свщ. вогинський 144
Абрамович Д., вч. 15

Август II (August Wtory, Augustus II),
король Речі Посполитої 98, 183, 201

Август III, король Речі Посполитої 61

Алексій, митр. київський 16

Альвар Е. (Alvarez Emmanuel, Alwar), вч.,
автор підручника 81, 115-116, 221

Альтеріо, кардинал 51

Анацкевич Атанасій (Anackiewicz Atha-
nazjusz), свщ. гершоновський Берес-
тейської протопопії 30

Анацкевич Никодим (Anackiewicz Ni-
kodem (Nikodum)), свщ. гершоновсь-
кий Берестейської протопопії, кри-
лошанин берестейський 30, 195, 197,
223

Андріяшев А. М., вч. 13

Андрусяк М. (Andrusiak M.), вч. 27, 44

Анна, королева польська 22

Антоній, митр. галицький 17

Антоній Адам (Млодовський), еп. во-
лодимирський 24, 30

Антоній (Винницький), еп. перемишль-
ський 51

Антоній (Жолкевський), ігумен дер-
манський 52

Антоній (Селява), митр. київський 73

Аристотель 116

Артамонов Ю. А., вч. 15

Атаманенко В., вч. 19

Атанасій, еп. володимирський 16

Атанасій (Пузина), еп. луцький 125-126

Атанасій (Шептицький), еп. львівський,
митр. київський 94

Баковецький див. Йосиф (Мокосій-Ба-
ковецький)

Балик Б. І., вч. 35, 44, 49, 62-64, 78, 80-82,
105-106

Барберіні Кароль, кардинал 52, 63

Батий, хан Золотої Орди 14, 33

---

* Упорядкування Соломії Скочиляс.

- Батюшков П. (Батюшковъ П. М.),* вч. 13, 19, 28, 37, 58, 138
Баўтовіч М., вч. 104
 Бельський Мартин, хроніст 123
Бербецький З., вч. 121
 Биковський Ян, шл. 61
Біла С., вч. 44
Блажейовський Д. (Blażejovskyj D.), вч. 48, 52, 82
Бобровський О., вч. 121, 124
Бучинський Б., вч. 18
Быцева І. М., вч. 47, 135

Ваврик М. М. (Wawryk M.), вч. 46, 94, 100, 111, 132
Варонін В. А., вч. 7
 Василій, свщ. у Сокалі 125
 Василій (Василѣи), еп. володимирський 15
 Василь (Процевич), ермн., ігумен Віленського монастиря Пр Тройці 101
 Василько Романович (Василко Романовичь), кн. володимирський, король Русі 15, 33
 Вассіан, еп. володимирський 33, 36
Великий А. Г. (Welykyj A. G.), вч. 13, 48, 73, 95, 104, 112
 Венедикт (Баковецький), архимандрит жидичинський 73
 Венедикт (Корчак-Глинський) (Венедикт Глинський, Benedictus Glinski, Benedictus Gliński), еп. володимирський 16, 49-50, 73, 95, 111
Вереда Д. (Wereda D.), вч. 8, 24, 139
 Вирозуб Іван, візитатор генеральний, протопоп кам'янецький 80, 82
 Високинський Павло (Wysokiński Paweł), свщ. вогинський 145
 Вишневецькі, кн., шл. рід 21
 – Євгенія-Катерина, шл. 26
 – Януш, кн. 26
 Вітвицький Станіслав, еп. римо-католицький познанський 52

Власовський І., вч. 67
 Войшелк (Войшелк Міндовгович), вел. кн. литовський 41
 Войшнарівич Сумовал, писар візитаційний 70
 Володимир Василькович, кн. володимирський 32, 37-38, 41, 136, 141
 Володимир Великий, вел. кн. київський 13
 Володислав IV, король Речі Посполитої 27
 Волоссович Олексій (Wołossowicz Aleksy), писар Новгородського крилосу-капітули 74
 Вота Мауріціо, єзуїт 53

Габлевич М., перекл. 66
Габрусь Т. В., вч. 47, 134-135
 Гавріїл (Коленда), митр. київський 73, 95, 132
Гаврилюк С., вч. 32, 36
 Ганна, попадя у Вогині 144
 Гарлинський Андрій, шл. 62
 Гедеон (Балабан), еп. львівський 20
 Гедеон (Война-Оранський) (Gedeon Ogański), еп. холмський 23, 76
 Глинська Анна (Ганна), шл. 49
Гнатюк Л., вч. 83
Головацький Р., вч. 109
Голубевъ С., вч. 67
Голубець М., вч. 124, 129, 131-132
Голубінський Є. (Голубинский Е.), вч. 13
 Гораїн див. Стефан (Гораїн)
Горін С., вч. 8, 31, 42, 70, 83-84
 Горновські, шл. рід 24
 Городиський (Жаба-Городиський) Григорій, протопоп ковельський 29, 38
 Григорій, свщ. вогинський 144
 Григорій (Болгаринович), митр. київський 18
 Григорій (Цамблак) (Цамблак), митр. київський (західноруський, литовський) 17-18

- Григорій III Мамма, патріарх царгородський 18
- Грицько, свщ. вогинський 144
- Грушевський М. С., вч. 13, 69
- Гуцуляк Л. Д., вч. 54, 101-102, 104
- Галадза П., вч. 100, 115
- Гельцер Г. (Gelzer H.), вч. 14, 16
- Гіль А. (Gil A.), вч. 8, 22-26, 28, 84, 91, 105, 121, 123-124, 126, 130, 137, 143
- Грімальді Еронім, нунцій папський у Речі Посполитій 100
- Гудзяк Б., вч. 47, 66, 100
- Давіа Джованні Антоніо, нунцій папський у Речі Посполитій 57, 62-63
- Даніїл (Данило), єп. володимирський 18
- Даніїл Копистинський, візитатор 90
- Даніїл (Коритинський) (Даніїл, Даніиль Корытынський, Daniel Korytynski, Daniel Korytuński), візитатор генеральний, генеральний намісник володимирський 78-80, 82-83, 89, 125
- Данило Романович (Данило Романовичь), кн. галицько-волинський, король Русі 15, 37, 39
- Данилович І., вч. 18
- Дверницький (Дверницькій Е. Н.), вч. 32, 39, 41
- Диковський М., вч. 93, 94
- Димид М., вч. 97
- Діонісій (Балабан), митр. київський 127
- Діонісій (Жабокрицький) (Dyonyzi Zabokrzycki, Żabokrzycki), єп. луцький 28, 58-60, 82, 89, 94
- Діонісій (Збируйський), єп. холмський 123
- Діонісій (Чорнолуцький) (Dyonysio Czarnołuцьky), єрмн., префект і викладач Володимирської семінарії 110
- Дмитриев М. В., вч. 9, 46
- Доброхотов П., єп., колекціонер 49, 93
- Добрянській А., вч. 44
- Довбищенко М. В. (Dowbyszczenko M.), вч. 8, 19, 21-22, 26-27, 29-31, 34, 36-37, 42, 70-72, 83-84, 105
- Довга Л., вч. 108
- Домбровські, шл. рід 142
- Дрогишевський Германій, писар візитаційний 80, 82
- Дубницький Федір (Флавіан), генеральний намісник Кременецького крилосу-офіціалату, крилошанин володимирський 22, 27, 38, 72
- Дурбак Р., вч. 48
- Ефремъ (Ефремъ Переяславський), єп. переяславський 15
- Євлович Костянтин, свщ. Успенського храму у Володимирі 38
- Євстафій Івановський, свщ. Успенського собору у Володимирі 38
- Єзекиїл-Йосиф (Коріатович-Курцевич), кн., єп. володимирський 20
- Ело-Малинські, шл. рід 21
– Данило, шл. 26
- Жигимонт I, король польський 20, 142-143
- Жигимонт II Август, вел. кн. литовський, король польський 142-143
- Жигимонт III, король Речі Посполитої 37
- Забжезинські, шл. рід 143
- Заблоцький Ян, шл. 37
- Загоровський Василь, крилошанин володимирський 38
- Заленський див. Лев (Шлюбич-Заленський)
- Заленський Іван, свщ. кобринський, крилошанин смоленський 49
- Заленські, шл. рід 48
– Анджей (Андрій) Василевич, земський суддя володимирський 48

- Лев-Франц, хорунжий підляський 48, 50
 – Лука 49
 – Станіслав 49
 – Франциск, земський суддя володимирський 49
 – Ян (Іван), земський суддя володимирський, підстароста луцький 48
- Залуський Василій, свщ. Успенської катедри у Володимирі 38
- Замойська, шл., каштелянова віленська 57
- Замойські, шл. рід 142
- Заранок Мартин, шл. 142
- Заславський, кн. 21
- Заславські, кн., шл. рід 21, 36
- Захарій Атанасій (Фурс), ермн., візитатор 70
- Зашкільняк Л., вч. 127
- Заяць А., вч. 42
- Збараські, шл. рід 143
- Земовит, кн. мазовецький 122
- Зноско К., вч. 45
- Иона, еп. луцький 33
- Іван, еп. холмський 37
- Іван-Михайло (Потій) (Joannes Michael Rosiey), еп. володимирський 16, 72, 95, 123
- Іван (Олешевський) (Ольшевський), ермн., ігумен борунський, укладач життеписів василіян 55, 101-102, 111
- Іван Русовецький, свщ. Успенського собору у Володимирі 38
- Іван (Яцкович Борзобогатий) (Іван Борзобогатий-Красенський), еп. володимирський 19, 34
- Ігнатій (Кульчинський), прокуратор Василіянського чину в Римі 64
- Інокентій XII (Піньятеллі, Піньятеллі дель Растрелло Антоніо), нунцій папський у Речі Посполитій, папа римський 52, 54, 59, 63
- Іоань Черниговський, еп. чернігівський 15
- Іпатій (Потій) (Hypatius Rosiey), еп. володимирський, митр. київський 16, 20, 34, 37, 61, 67, 69-70, 72-73, 94
- Ісаєвич Я. Д., вч. 34, 45, 115-117
- Ісидор, митр. київський 18
- Йоаким (Мороховський) (Joachimus Morochowski), еп. володимирський 16, 26, 34, 36, 70
- Йоан (Гоголь), еп. володимирський 17
- Йоан VI Кантакузен, імператор візантійський 16
- Йоасаф (Асафъ), еп. володимирський 15
- Йов (Залізо), ермн., ігумен Почаївського монастиря 22
- Йойко Максиміліан (Йойкович, Jojko-wicz, Maximian Jojko), свщ. ц-ви Св. Михаїла у Бересті, крилошанин берестейський 30, 183, 192, 194-195, 223
- Йона, еп. володимирський 17
- Йона, митр. московський 18
- Йосафат (Гуторович), ермн., ігумен полоцький 51, 64
- Йосафат (Кунцевич) (Josaphat Martyris), св., архієп. полоцький 68, 99, 104-106, 119, 126
- Йосафат (Огурцевич), ермн., архимандрит Гродненського монастиря 82
- Йосиф (Велямин Рутський), митр. київський 68
- Йосиф (Левицький), еп. холмський 75
- Йосиф (Мокосій-Баковецький) (Баковецький, Josephus Bakowiecki), еп. володимирський 16, 26-27, 34, 70-73
- Йосиф Сліпий, митр. галицький, глава Української Греко-Католицької Церкви 109
- Йосиф (Шумлянський), еп. львівський 25, 27, 108

- Казимир Великий (Казимир III), король польський 17, 137
- Казимир Ягйлович (Казимир Ягеллончик, Казимир IV), вел. кн. литовський, король польський 18, 142
- Казуля С., вч. 48
- Каргер М., вч. 39, 41
- Касіян (Сакович), ермн., полеміст 68-69
- Квітницька Є. Д. (*Квитницкая Е. Д.*), вч. 135
- Кизиковський Олександр (Kizikowski Alexander), свц. городищенський Ковельської протопопії, протонотарій апостольський, писар Володимирського крилосу-капітули, протопоп Ковельський 80, 83, 97-98, 201-204, 210
- Кипріан, митр. київський 17
- Кипріан (Жоховський) (Сурґіан Żochowski), митр. київський 47, 50-51, 62, 100-101, 104-105, 194
- Кирил (Терлецький), еп. луцький 69
- Климент XI (Clemens XI), папа римський 57, 98, 201
- Книш Я., вч. 121, 125
- Когут З. (*Kohut Z.*), вч. 43
- Козловській И., вч. 47
- Козьма (Коузма), еп. володимирський 15
- Колачинський, ермн. 80
- Колбук В. (*Koľbuk W.*), вч. 124, 132, 134
- Корзо М., вч. 48, 106
- Корончевський Антоній, свц., намісник генеральний (офіціал) берестейський 139
- Котков С. И., вч. 15
- Кошар-Сангушки, кн. рід 36, 83
- Красний П. (*Krasny P.*), вч. 135
- Крип'якевич І., вч. 127
- Крощенко Л., вч. 83
- Кузьмин А. В., вч. 7
- Кулаковський П., вч. 70
- Куракин Ю. Н., вч. 7
- Кургановичь С. В., вч. 27-28, 44, 93
- Кучинко М. (*Kuczinko M.*), вч. 33-35, 38-42, 82, 111
- Лавровська І. (*Лавровская И. Б., Лаўровская I.*), вч. 135-136
- Лев Данилович, кн. галицько-волинський, король Русі 41, 141
- Лев (Кишка) (Leo Kiszka, Leon, Leon Kiszka, Leonis Kiszka), митр. київський 15-16, 20, 23, 35, 44, 47-48, 50, 63, 70, 81-82, 84, 91, 93-100, 104, 109-111, 113, 116-118, 128, 140, 183, 189, 191, 194, 199-201
- Лев (Шлюбич-Заленський) (Заленський, Лев, Лев (Заленський), Шлюбич-Заленський, Leo Zalenski, Leon Szlubic Załęski, Leon Załęski, Załęski), еп. володимирський, митр. київський 16, 25, 28, 35, 43, 46-64, 74-84, 90, 92, 111, 189, 191, 193, 196-197
- Левонувич Мартин, свц. руднівський 144
- Лешко Чорний, кн. краківський і сандомирський 141
- Левицький О. (*Левицкий О. И.*), вч. 32, 35
- Левицький П. (*Левицкий П.*), вч. 66
- Леонтъ, митр. київський 13
- Лісейчыкаў Д. В., вч. 74
- Логвин Г. Н., вч. 121
- Луц В. Д., вч. 36
- Любарт Гедимінович, кн. луцький, вел. кн. волинський 16-17, 19
- Макарий (Булгаков), вч. 13, 20
- Макевич І., вч. 121
- Максим, митр. київський 16
- Максиміліан (Рило), еп. холмський, еп. перемишльський 130
- Маланчук В. Ю., вч. 68
- Малишевський Н. (*Мальшевский Н.*), вч. 73, 75, 77

- Мануїл I Комнин, імператор візантійський 14
- Маньковський Матвій (Mańkowski Matheus), свщ. ц-ви Пр Тройці в Бересті, крилошанин берестейський 30, 183, 187, 189, 223
- Маринь Гурьгевський, еп. юріївський 15
- Маркіян (Білозор), еп. пинський, архиеп. полоцький 51-52, 80-81
- Маркіян (Мартин) (Кульчицький) (Kulczycki, Marcjań Kulczycki), ермн., візитатор генеральний 80-81, 89
- Марозава С.*, вч. 104
- Марте Й.*, вч. 21
- Мартинюк А. І.*, вч. 34
- Марцэлеў С. В.*, вч. 135
- Маслюх А.*, перекл. 54
- Махновець Л.*, перекл. 39
- Мелетій (Дорошковський) (Мелетій Дорошкович), архимандрит лещинський 51-52
- Меншиков Олександр (Menzik), кн., генерал-фельдмаршал 57
- Методій (Терлецький), еп. холмський 125
- Микола I, цар російський 134
- Миколаєнко М. А.*, перекл. 13
- Михайл VIII Палеолог, імператор візантійський 14
- Михайло Корибут Вишневецький, король Речі Посполитої 56, 80, 145
- Михайло (Рагоза), митр. київський 20
- Міронович А. (Mironowicz A.)*, вч. 25, 61, 126, 132, 137, 143
- Мороз В. С.*, вч. 13
- Мстислав Данилович, кн. луцький, володимирський і берестейський 39
- Мстислав Ізяславич, кн. володимирський, вел. кн. київський 23, 32-33
- Назаренко А. В.*, вч. 14, 16, 23
- Назарко І.*, вч. 48-50, 57-58
- Наумов А. (Naumow A.)*, вч. 53
- Наця, староста берестейський 142
- Недѣльскій С. (Недельський С.)*, вч. 47-48, 113, 116, 118
- Неофит, еп. чернігівський 13
- Несецький К. (Niesiecki K.)*, вч. 48-49
- Никита, еп. білгородський 13
- Никифор (Заленський), ермн., архіваріус 72
- Никифор (Лосовський), еп. титулярний вітебський 27
- Никифор (Микифоръ), еп. володимирський 15
- Новаковський Леон, шл. 143
- Огурцевич див. Януарій (Огурцевич)
- Огурцевич Анна, міщанка м. Вільно 82
- Огурцевич Іван, бурмістр Вільна 82
- Огурцевич Микола, міщанин м. Вільно 82
- Олександр (Дениско), ігумен кременецький 22
- Олександр (Йойко), ермн., візитатор генеральний 139
- Олексюк М. М.*, вч. 68
- Острозькі, кн., шл. рід 21
– Костянтин, кн. 34
- Охріменко Г.*, вч. 33-35, 38-40, 42, 82, 111
- Павло (Овлочимський), еп. титулярний самбірський 27
- Паєвський Л. (Паевскій Л. О.)*, вч. 137-139
- Паєвський Симеон, свщ. у парафіях Луково, Осингородок, Сороки й Хотислав 138
- Паллавічіні Опітіо, нунцій папський у Речі Посполитій 63
- Пануцэвіч В.*, вч. 104
- Паолюццо Альг'єрі, префект Конгрегації поширення віри 52
- Патрило І.*, ермн., вч. 46
- Патритій (Більський) (Patritius Bielski), ермн., генеральний намісник (офіці-

- ал) володимирський, ректор Володимирської семінарії 97, 110, 201, 204
- Пахнутій (Пафнутій), єп. володимирський 19-20
- Пахомій (Оранський), єп. пинський 42, 68-69
- Пашкоў Г. П., вч. 136
- Пекар А., вч. 67, 69
- Пескова А. А., вч. 38
- Петро (Камінський), ермн., генеральний прокуратор Василянського чину в Римі 54, 101
- Петро І Олексійович Романов (Петро, Piotr Aleksiejewicz), цар московський, імператор російський 57-59
- Петров Н. И., вч. 20, 35, 37, 48, 63
- Петрович В., вч. 33-35, 38-42, 82, 111
- Петрович Мартин (Piotrowicz Marcin), комісар єпископський 74
- Петрушевичъ А. С., вч. 16, 50-51, 63, 81
- Петрушко В., вч. 58-59, 84
- Пилипович В., вч. 8
- Пилип-Феліціан (Володкович), єп. холмський, єп. володимирський, митр. київський 34, 96, 110, 129, 139
- Пироцький Стефан (Pirocki Stefan), свщ. лобачевський Берестейської протопопії, крилошанин берестейський 30, 183, 198, 200, 223
- Підлипчак-Маєрович М. (Pidłupczak-Majerowicz M.), вч. 109, 111, 115-116
- Підручний П. В., вч. 47, 94, 115
- Пій II, папа римський 18
- Піньятеллі (Піньятеллі дель Растрелло Антоніо) див. Інокентій XII
- Плигузов А. И., вч. 18
- Плохий С. (Plochy S.), вч. 9-10, 46, 66
- Покровский Ф. И., вч. 94
- Полубінський (Полубінський Александр Гілярій), маршалок Великого князівства Литовського 145
- Поплавський Миколай, єп. римо-католицький лівонський 52
- Попов П. М., вч. 20
- Попович Мисько, мешканець м-ка Вогинь 144
- Порфирій (Важинський), єп. холмський 95
- Порфирій (Кульчицький), єп. пинський 58
- Посохова Л. Ю., вч. 115
- Потоцькі, графи, шл. рід 25
– Юзеф 89
- Приселков М. (Приселков М. Д.), вч. 13
- Прокон'юк О., вч. 7
- Пшездецька, шл., підсудкова берестейська 62
- Радзивил Миколай, кн., староста берестейський 143
- Радзивил Ян-Миколай, кн., маршалок, староста дрогобицький і слонімський 20
- Раппопорт П. А., вч. 35, 41
- Ричков П. А., вч. 36
- Ріхенталь У., вч. 17
- Рожко В., вч. 13, 36, 42
- Роман, митр. литовський 17
- Роман Мстиславич, кн. галицько-волинський 19
- Романовичі, династія правителів Галицько-Волинського князівства 16-17, 137
- Рудович І., вч. 8, 44
- Рункевич С. Г., вч. 30, 51-52, 55-57, 61-62, 64, 76, 80, 84, 109, 112
- Савич А., вч. 55, 111
- Сакович Йоан, свщ. вогинський 145
- Сангушки, кн., шл. рід 21
- Сангушко-Кошарський Адам, кн., воевода волинський 37
- Сантакроче Антоніо, нунцій папський у Речі Посполитій 51
- Сапіги, кн., шл. рід 143
– Дмитро (Sapieha Dymitr), староста берестейський 137, 144

- Іван (Sapieha Iwan, Sapieha Jan) 144, 193
- Казимир (Казимир-Ян), вел. гетьман литовський, воєвода віленський 51, 62, 76
- Лев, воєвода віленський 145-146
- Свидригайло Ольгердович (Свидригайло), вел. кн. литовський 14, 19
- Северин (Клепацький) (Sewerian Klepaski), ігумен Лавришівського монастиря 75
- Сеник С. (*Senyk S.*), вч. 13, 45, 66-68, 104, 108
- Сенюк Б. (*Seniuk B.*), вч. 24, 140
- Серапіон (Полховський), архимандрит случький 61
- Сиговський П. (*Sygowski P.*), вч. 24, 26, 75, 129, 140
- Сила, свщ., протопоп ковельський 29
- Сильвестр (Пешкевич), генеральний прокуратор Василянського чину 53, 59
- Симанович Тимофій, архидиякон Володимирського Успенського собору 70
- Симеон, еп. холмський 33
- Симеон Гордий, вел. кн. московський 16
- Симеон Марушкевич, свщ. у Сокалі 84
- Симеон (Млоцький), еп. володимирський 35
- Симеон (Огурцевич), ігумен березвицький 76
- Сисин Ф. (*Sysyn F. E.*), вч. 9-11
- Скибич Миколай, свщ. Володимирського Успенського собору 38
- Скінэр Б., вч. 48
- Скочиляс І. (*Skoczylas I.*), вч. 7, 23, 27, 38, 43-44, 56, 74-75, 96, 103, 106, 108, 118, 121, 138
- Скочиляс Ірина, вч. 121
- Скрутень Й. (*Скрутень*), вч. 23, 70, 72
- Сливка Ю. Ю., вч. 68
- Слободян В., вч. 121, 124-125, 130, 134
- Слуцкий С. С., вч. 138
- Слюнькова І. (*Слюнькова И. Н.*), вч. 47, 136
- Смоленський Самуїл, писар візитаційний 80
- Собчук В., вч. 39, 41, 70, 83
- Соколінський (Лаврентій (Друцький-Соколинський)), ермн., архиеп. смоленський 97
- Сопощьки, свщ. рід 144-146
- Василій, свщ. вогинський 145
- Миколай, свщ. вогинський 146
- Олександр, свщ. руднівський, протопоп берестейський 145
- Теодор, свщ. вогинський і руднівський 144-145
- Сосна Г. (*Sosna G.*), вч. 70, 73
- Спиридон (Яхимович) (*Spirydion Jachimowicz, Spirydionis Jachimowicz*), ермн., генеральний намісник володимирський 110, 117
- Срезневский В. И., вч. 94
- Станило, еп. володимирський 15
- Станіслав Лещинський, король Речі Посполитої 58
- Сташевський Я. (*Staszewski J.*), вч. 43
- Стефан Баторій, король Речі Посполитої 144
- Стефан (Гораїн) (Гораїн, Stefan Horain), ігумен Милецького монастиря 22-23
- Стефан (Литвинко), ігумен Берестейського монастиря 140
- Стефан (Стефанъ Володимирський), еп. володимирський 13-15
- Столяров Л. В., вч. 15
- Страшко В. В., вч. 22
- Стрільбицький Григорій, свщ. у Дрогобичі 105-106
- Строїнський С., художник 130
- Суарес Франциск, єзуїт, іспанський богослов-філософ 116
- Сухих Л. А., вч. 22
- Таирова-Яковлева Т. Г. (*Таїрова*) див. Яковлева Т.
- Теодозій, еп. турівський 17

- Теодор (Баховський) (Theodorus Bachowski), ермн., еклезіарх Володимирського крилосу-капітули 97
Теодоровичъ Н. И., вч. 13-14, 20, 29, 33, 39-41, 48, 145-146
Теофан, патріарх ерусалимський 20
Теofil-Теодозій (Годобський), еп. володимирський 35, 139
Терський С., вч. 14, 32-33, 35-36, 38-41, 80
Тимошенко Л., вч. 20, 37, 69, 95
Тишкевичівна Євгенія-Катерина (Вишневецька), шл. 22, 26
Толочко П., вч. 15
Тома Аквінський, св., учитель Католицької Церкви 114
Торрес Джованні де, нунцій папський у Речі Посполитій 68
Турилов А. А., вч. 14, 16, 23
Турій О., вч. 21, 47, 66, 100
Турянський-Турський Федір (Туранський-Турский Теодор, Турський Федір), намісник кременецький 22, 27
Уваров, вч. 138
Ульяновський В. І., вч. 93
Уманцев С. С., вч. 36
Урбан VIII (Urbanus VIII), папа римський 36, 53, 104, 203
Феодор, еп. ростовський 13
Феодосій Волинець, ігумен Загорівського монастиря 84
Феодосій (Лазовський), еп. володимирський 34
Феодосій Печерський (Феодосій), ігумен Києво-Печерського монастиря 14, 15
Філотей, патріарх царгородський 17
Флоріан (Гребницький) (Hrebnicki), митр. київський 72, 94
Флоря Б. Н., вч. 8, 14, 16, 18, 23, 46
Фотій, митр. київський (у Москві) 18
Франциск, архітектор 34
Хадька А. Ю., вч. 104
Хадька Ю. В. (Chadyka J.), вч. 45, 47, 135
Хмелевська Катерина, шл. 34, 36
Хмельницький Богдан, гетьман Війська Запорозького 126
Хойнацький А., вч. 45
Хорошкевич Микита (Choroszkiewicz Niceta), свщ. ц-ви Преображення Господнього у Бересті («спаський»), крилошанин берестейський 30, 190-192, 223
Цамблак див. Григорій (Цамблак)
Цеклинські, шл. рід 142
Цилінкс Методій (Cylinx Methodius), свщ., викладач і префект Володимирської семінарії 110, 201, 204
Чантурья Ю., вч. 134-135
Чернецький В., вч. 127
Чорнолуцький Діонісій (Czarnołuцьky Dionysio), свщ., префект Володимирської семінарії 98, 201
Чубатий М., вч. 16
Шараневич І., вч. 131
Шевченко Т., вч. 25, 110, 116
Шереметьєв (Шереметьєв Борис), граф, генерал-фельдмаршал 57
Шиманович Тимофій (Szymanowicz Tymoteusz), писар Володимирського крилосу-офіціалату 37
Шлюбич-Заленський див. Лев (Шлюбич-Заленський)
Шлюбич-Заленський Якуб (Яків), шл., війський володимирський 48
Шматау В. Ф., вч. 47
Шпак О., вч. 47
Шпилевський П. (Шпилевский П. М.), вч. 134
Шчакаціхін М., вч. 135
Щапов Я. Н., вч. 13

Щурат В. В., вч. 54, 101

Юрій (Винницький), еп. перемишльський, митр. київський 47, 63

Юсупович А., вч. 15

Ягайло (Володислав II Ягайло), вел. кн. литовський, король польський 17, 122

Ядвіґа (Ядвіґа Анжуйська), королева польська 122

Яків, еп. володимирський 16

Яків (Карасинський), ермн., ігумен берестейський 56

Яків (Кизиковський), ермн., ігумен Віленського і Полоцького монастирів 83

Яків (Суша) (Яків, Susza J.), еп. холмський 21, 23, 26, 28, 68, 80, 123

Яковенко Н. (Yakovenko N.), вч. 10, 43, 46, 108-109, 115

Яковенко С. Г., вч. 46

Яковлева Т. (Таїрова, Таурова-Яковлева Т. Г.), вч. 43

Ян-Казимир II (Jan Kazimierz), король Речі Посполитої 144, 197

Ян III Собеський (Joannes III), король Речі Посполитої 50-51, 56, 145

Янчек А. (Janeczek A.), вч. 122-125

Януарій (Огурцевич) (Огурцевич, Januarius Ohurcewicz), ермн., візитатор генеральний 26, 80, 82

Яременко М., вч. 7

Яромовскій Лукашъ, ктитор ц-ви Св. Миколая в Сокалі 131

Ярополк Ізяславич, кн. володимирський 15, 136-137

Яроцька Я. В., вч. 111

Ясиновський Ю., вч. 115

Alexandrowicz Jan, свщ. кричевський Берестейської протопопії 223

Alexandrowicz Roman, свщ. чернянський Поліської протопопії 231

Alexandrowicz Thomasz, свщ. збирівський Берестейської протопопії 224

Alwar (*Alvarez Emmanuel*) див. Альвар Е.

Anackiewicz Athanazjusz (*Athanaszusz*)

див. Анацкевич Атанасій

Anackiewicz Nikodem (*Nikodum*) див.

Анацкевич Никодим

Andrusiak M. див. Андрусак М.

Andruszkiewicz Grzegorz, свщ. орлянський Більської протопопії 228

Andrzejowicz Helias, свщ. корчинський Тартаківської протопопії 218

Andrzej, свщ. радецький Влодавської протопопії 225

Antonius, еп. володимирський 15-16

Antonowicz Joannes, свщ. бужковицький Володимирської протопопії 209

Antyporowicz Jan, свщ. річицький Кам'янецької протопопії 229

Anythi, еп. володимирський 15

Artecki Jan, свщ. піщацький Білецької протопопії 226

August Wtory (*Augustus II*) див. Август II

Awdyiewicz Joannes, свщ. ворчинський

Локачинської протопопії 202, 213

Bachowski Joannes, свщ. грушівський Порицької протопопії 212

Bachowski Theodorus, свщ., еклезіарх Володимирського крилосу-капітули 208

Baliński Roman, свщ. чеканівський Дорогичинської протопопії 227

Bałanda Joannes, свщ. кам'янецький (ц-ви Св. Миколая й ц-ви Св. Іллі) Кам'янецької протопопії 203, 215

Bałanda Theodorus, свщ. кам'янецький (ц-ви Св. Миколая) Кам'янецької протопопії 215

Baładowicz Laurentius, свщ. воєговський Кам'янецької протопопії 214

Baładowicz Mathias, свщ. ворокомльський Кам'янецької протопопії 214

- Bańdowicz Paulus, свщ. кам'янецький (ц-ви Різдва Пр Бці) Кам'янецької протопопії 215
- Bańkowski Antoni, свщ. годишівський Більської протопопії 228
- Bańkowski Jan, свщ. косовський Дорогичинської протопопії 227
- Basilus, еп. володимирський 16
- Batczuk, міщанин м. Берестя 191
- Bazyli, свщ. 35
- Bazylewicz Alexander, свщ. войковицький Локачинської протопопії 213
- Bażański Joannes, свщ. лучицький Тартаківської протопопії 218
- Bendza M.*, вч. 15, 44
- Benedictus Gliniski (Benedictus Gliński) див. Венедикт (Корчак-Глинський)
- Bereznikowicz Constantius, свщ. літинський Киселинської протопопії 216
- Bereznikowicz Eustaphius, свщ. вербичнівський Киселинської протопопії 215
- Bereznikowicz Joannes, свщ. осекрівський Киселинської протопопії 216
- Bielakiewicz Basilius, свщ. передміської ц-ви Локачина Локачинської протопопії, протопоп локачинський 202, 213
- Bielecki Teodor, свщ. Ортеля Королівського Білецької протопопії 226
- Bielewicz Bazyli, свщ. тихновицький Берестейської протопопії 224
- Bielewicz Jan, свщ. костеневицький Білецької протопопії 226
- Bieńkowski L.*, вч. 11, 24, 26, 28, 46, 66-67, 79, 109, 111, 116, 118
- Bilański Andreas, свщ. кристиямпольський Сокальської протопопії 219
- Birugiewicz Stephanus, свщ. хлопівський Тартаківської протопопії 203, 218
- Blažejovskyj D.* див. *Блажейовський Д.*
- Bobryk W.*, вч. 126
- Bobrykiewicz Lawrentius, свщ. ц-ви Св. Михаїла у Володимирі 208
- Bobrykowicz Symeon, свщ. селецький Володимирської протопопії 209
- Bodenka Joannes, свщ. воронівський Киселинської протопопії 216
- Bohdanowicz Joannes, свщ. карасинський Кам'янецької протопопії 214
- Bohuszewicz Jan, свщ. савицький Дорогичинської протопопії 227
- Bokowski Alexander, свщ. вирівський Дорогичинської протопопії 227
- Bonicki Piotr, свщ. лазівський Дорогичинської протопопії 227
- Borahowski Gregorius, свщ. вишівський (міської ц-ви) Ковельської протопопії 211
- Buchacki Andreas, свщ. бубнівський Торчинської протопопії 217
- Budkiewicz Maximus, свщ. бузаківський Кам'янецької протопопії 215
- Budrawicz Teodor, свщ. мельницький (ц-ви Воскресіння Христового) Мельницької протопопії 226
- Budziłowicz Andrzej, свщ. любашківський Кам'янецької протопопії 229
- Budziłowicz Bazyli, свщ. телятицький Кам'янецької протопопії 228
- Budziłowicz Jan, свщ. барщевський Кам'янецької протопопії 229
- Budziłowicz Ławrenty, свщ. Кам'яниці Жировицької Берестейської протопопії 223
- Budziłowicz Paweł, свщ. нелоевський Кобринської протопопії 230
- Budziłowicz Stefan, свщ. радваницький Поліської протопопії 231
- Budziłowicz Symeon, свщ. вовчинський Кам'янецької протопопії 228
- Bujny Mikołaj Jan, шл., ловчий Лімської землі 193
- Burkacki Eustaphius, свщ. линівський Торчинської протопопії 217
- Burke P.*, вч. 11

- Buszyński Basilius, свщ. городищенський Торчинської протопопії 216
- Chadyka J.* див. *Хадька Ю. В.*
- Charłampowicz Łukasz, свщ. Каменя Шляхетського Кобринської протопопії 229
- Charłampowicz Michał, свщ. малоричський Поліської протопопії 231
- Charłampowicz Parteni, свщ. черський Влодавської протопопії 225
- Chocianowski Bazyli, свщ. оранчицький Пружанської протопопії 231
- Chocianowski Marcin, свщ. куплинський Пружанської протопопії 230
- Chocianowski Paweł, свщ. пружанський деречинський Пружанської протопопії 230
- Choroszkiewicz Niceta див. Хорошкевич Микита
- Chrehorowicz Piotr, свщ. степанківський Берестейської протопопії 224
- Clemens XI див. Климент XI
- Codello A.*, вч. 48, 94
- Codrius, еп. володимирський 15
- Cosmas, еп. володимирський 16
- Cubrzyńska-Leonarczyk M.*, вч. 47, 94
- Cylinx Methodius див. Цилінкс Методій
- Cyntyło Alexius, свщ. перв'ятицький Тартаківської протопопії 218
- Cyntyło Basilius, свщ. князівський Тартаківської протопопії 218
- Cyntyło Nicolaus, свщ. спасівський Тартаківської протопопії 218
- Cyrgian Żochowski див. Кипріан (Жоховський)
- Czalicki Prokopi, свщ. жерчицький Дорогичинської протопопії 227
- Czarnołuцьку Dionysio див. Чернолуцький Діонисій
- Czechowicz Urban, свщ., канонік луцький 193
- Czeczkowski Theodorus, свщ. ц-ви Св. Прокопія у Володимирі 201, 208
- Czernikowicz Andreas, свщ. ц-ви Св. Миколая в Сокалі 126
- Czudowski Eustafi, свщ. сворський Білецької протопопії 225
- Czudowski Teodor, свщ. цехановицький Дорогичинської протопопії 227
- Czumajłowicz Tomasz, свщ. орепицький Кам'янецької протопопії 229
- Czuryłowicz Stefan, свщ. довгобрідський Влодавської протопопії 225
- Czynkowski Jakub, свщ. мордівський Дорогичинської протопопії 227
- Daleszycki Romanus, свщ. довгівський (?) Турійської протопопії 214
- Damianus, еп. володимирський 16
- Daniel, еп. володимирський 16
- Daniel Korytuński (Daniel Korytynski) див. Даниїл (Коритинський)
- Danilewicz Eustaphius, свщ. турійський (ц-ви Св. Миколая) Турійської протопопії 203, 214
- Danilewicz Joannes, свщ. ц-ви Св. Параскеви у Володимирі 208
- Daniłowicz Mikołaj, свщ. кознинський Більської протопопії 228
- Darrouzes J.*, вч. 14
- Daszkiewicz Jan, свщ. мотвицький Влодавської протопопії 225
- Dąbrowski Basilius, свщ. ц-ви Преображення Господнього у Володимирі 208
- Dąbrowski Basilius, свщ. ц-ви Св. Апостолів у Володимирі 202, 208
- Demetrius, еп. володимирський 16
- Demidowicz T.*, вч. 140, 142
- Deruga A.*, вч. 48, 58, 97
- Doliński Grzegorz, свщ. павлівський Берестейської протопопії 223
- Doliński Mateusz, свщ. макарівський Білецької протопопії 225

- Doreszewicz Petrus, свщ. мокрецький Володимирської протопопії 210
- Dorofiejowa Dorota, шл. 193
- Dowbyszczenko M.* див. *Довбищенко М. В.*
- Drużyłowski Stefan, свщ. березівський Пружанської протопопії 231
- Duchnowski Gabryel, свщ. сем'ятицький Дорогичинської протопопії, протопоп дорогичинський 227
- Duchnowski Jan, свщ. тростянецький Кам'янецької протопопії, протопоп кам'янецький 228
- Duchnowski Józef, свщ. висоцький Кам'янецької протопопії 228
- Dumanowski J.*, вч. 43
- Duzinkiewicz J.*, вч. 13
- Dyonysio Czarnołucky див. Діонісій (Чорнолуцький)
- Dyonuzi Zabokrzycki див. Діонісій (Жабокрицький)
- Dzegielewski J.*, вч. 126
- Dziczkowski Jan, свщ. теребунський Берестейської протопопії 224
- Eliaszewicz Bazyli, свщ. костомлоцький Берестейської протопопії 224
- Emelanowski Stephanus, свщ. половецький Сокальської протопопії 219
- Eusignius, еп. володимирський 16
- Fabiański Bazyli, свщ. головинський і страдецький Берестейської протопопії 223-224
- Fabrycu, свщ., візитатор 189, 191, 194, 197, 200
- Fedorowicz Andreas, свщ. кричевицький Ковельської протопопії 211
- Fedorowicz Maciej, свщ. цехановицький Дорогичинської протопопії 227
- Fedorowicz Mathias, свщ. миляновицький (ц-ви Вознесення Господнього) Ковельської протопопії 211
- Fijałek J.*, вч. 14
- Filipowicz Eustaphius, свщ. горбківський Сокальської протопопії 219
- Filipowicz Nicolaus, свщ. пнівський Кам'янецької протопопії 215
- Flisiński J.*, вч. 140, 142
- Futasewicz Paweł, свщ. сичинський Білецької протопопії 225
- Gabryelewicz Andreas, свщ. шклинський Торчинської протопопії 217
- Gabryelewicz Antoni, свщ. городищенський Мельницької протопопії 226
- Gajek S.*, вч. 45
- Gawurski Joannes, свщ. радовицький Киселинської протопопії 215
- Gedeon Orański див. Гедеон (Война-Оранський)
- Gelzer H.* див. *Гельцер Г.*
- Gennadius, еп. володимирський 16
- Giemza J.*, вч. 140
- Gil A.* див. *Гіль А.*
- Gilewicz Joannes, свщ. заболотівський Порицької протопопії 213
- Gilewicz Protasius, свщ. іваничівський Порицької протопопії 202, 212
- Gilewicz Simeon, свщ. у Сокалі 126
- Glińscy, свщ. рід 54
- Gładkowski Daniel, ктитор ц-ви с. Гнійне Володимирської протопопії 210
- Gładkowski Theodorus, свщ. могильнівський Володимирської протопопії 210
- Godebski, еп. володимирський 72
- Gołowicki Florian, свщ. городиський Дорогичинської протопопії 227
- Gołuchowski Abraham Konstanty, шл., стольник мельницький 193
- Gontarzewski Dominik, свщ. вижнянський Кам'янецької протопопії 229
- Gregorius, еп. володимирський 16
- Grocikowski Bazyli, свщ. Городища Булгерського Дорогичинської протопопії 227

- Groszkowski Gregorius, свщ. скірченський Торчинської протопопії 217
- Grudziński Alexander, свщ. лувківський Поліської протопопії 231
- Grudziński Andrzej, свщ. ляховицький Поліської протопопії 231
- Grudziński Bazyli, свщ. стригівський Кобринської протопопії 230
- Grudziński Jan, свщ. луковецький Поліської протопопії 231
- Grudziński Michał, свщ. черевачицький Кобринської протопопії 230
- Grzybowicz Krzysztof, свщ. тевелівський Кобринської протопопії 229
- Guliński Andrzej, свщ. янівський Берестейської протопопії 224
- Hagen M.*, вч. 9
- Hajewski Mikołaj, свщ. пашенківський Мельницької протопопії 226
- Hancewicz Paweł, свщ. хмелівський Берестейської протопопії 224
- Harasym I.*, вч. 46
- Haraszkiewicz Michael, свщ. козлицький Ковельської протопопії 211
- Hariczewski Michael, свщ. кошарівський (ц-ви Свв. Бориса і Гліба) Ковельської протопопії 211
- Hawryluk J.*, вч. 136
- Hayko Basilius, свщ. обенижівський Турійської протопопії 214
- Heliash, еп. володимирський 15
- Hinterberger M.*, вч. 17
- Hitkiewicz Gregorius, свщ. скоморохівський Сокальської протопопії 219
- Hładyszewicz Łukasz, свщ. сорочинський Дорогичинської протопопії 227
- Hładyszewski Petrus, свщ. гойшинський Ковельської протопопії 211
- Hodana T.*, вч. 21
- Horbaczewski Stephanus, свщ. ц-ви Св. Іллі у Володимирі 202, 208
- Horbaczewski Timothaeus, свщ. растівський Турійської протопопії 214
- Hozewicz Romanus, свщ. ляхівський Полицької протопопії 212
- Hradyonowicz, свщ. сасинівський Кам'янецької протопопії 229
- Hrebnicki див. Флоріан (Гребницький)
- Hrehorowicz Joannes, свщ. окорськівський Торчинської протопопії 217
- Hruszewski Marcin, свщ. грушовецький Кобринської протопопії 229
- Hryniewicz Antoni, свщ. грудський Білецької протопопії 225
- Hryniewicz Jan, свщ. Ортеля Шляхетського Білецької протопопії 226
- Hryniewicz Joannes, свщ. несухоїжівський (ц-ва міська) Ковельської протопопії 212
- Hryniewicz Marcin, свщ. андріянський Більської протопопії 228
- Hryniewski Jerzy, свщ. березівський Більської протопопії 227
- Hryniewski Phylippus, свщ. туминський Локачинської протопопії 213
- Hryńkiewicz Daniel, свщ. оранський Володимирської протопопії 210
- Hulicki Thomasz, свщ. добринський Берестейської протопопії 223
- Hulunicki Joannes, свщ. жуковецький Торчинської протопопії 217
- Husakiewicz Martinus, свщ. павловицький Локачинської протопопії 213
- Hurpatius Pocięy див. Іпатій (Потій)
- Ihnatowicz Jan, свщ. булківський Поліської протопопії 231
- Ihnatowicz Niceta, свщ. гоґнівський Поліської протопопії 231
- Ilijn A.*, вч. 138
- Ikiewicz Józef, свщ. соколівський Дорогичинської протопопії 227
- Iwacewicz Adam, свщ. короцинський Берестейської протопопії 223

- Iwanowski Parteni, свщ. скопівський Дорогичинської протопопії 227
- Jabłaski Jan, свщ. журобицький Дорогичинської протопопії 227
- Jabłaski Mikołaj, свщ. дорогичинський Дорогичинської протопопії 227
- Jabłaski Stefan, свщ. чорнівський Дорогичинської протопопії 227
- Jabłoczewski Leon, свщ. грузинський Більської протопопії 228
- Jacewicz Ławrenty, свщ. прилуцький Берестейської протопопії 223
- Jakowski Petrus, свщ. стобухівський Кам'янецької протопопії 203, 215
- Jakubowicz Hrehory, свщ. кустинський Берестейської протопопії 223
- Jan Kazimierz див. Ян-Казимир II
- Janeczek A. див. Янечек А.
- Janiewicz Joannes, свщ. нойнівський Ковельської протопопії 212
- Janiewicz Zenobius, свщ. нойнівський Ковельської протопопії 212
- Januarius Ohurcewicz див. Януарій (Огурцевич)
- Jaroszewicz-Peresławcew Z., вч. 140
- Jaskiewicz Demetrius, свщ. тагачинський Турійської протопопії 203, 214
- Jewkiewicz Doroteusz, свщ. зводівський Кам'янецької протопопії 228
- Jeżewscy, шл. рід 197
- Jędułowicz Kazimierz, свщ. безволівський і вогинський Білецької протопопії 225
- Joachimus Morochowski див. Йоаким (Мороховський)
- Joannes, еп. володимирський (*перший*) 15
- Joannes, еп. володимирський (*другий*) 16
- Joannes III див. Ян III Собеський
- Joannes Michael Pocięy див. Іван-Михайло (Потій)
- Joiko Maximian (Jojkowicz) див. Йойко Максиміліан
- Jona, еп. володимирський 16
- Jonathan, еп. володимирський 16
- Josaphat Martyris див. Йосафат (Кунцевич)
- Josephus, еп. володимирський 16
- Josephus Wakowiecki див. Йосиф (Мокосій-Баковецький)
- Jusiewicz Omelian, свщ. вежецький Кобринської протопопії 229
- Kalichowicz Michał, свщ. любенський Влодавської протопопії 224
- Kalinowski Adam, свщ. верхоліський Поліської протопопії 231
- Kalistratowicz Michał, свщ. шерешівський Пружанської протопопії 230
- Kamiński Jan, свщ. Більської протопопії 227
- Kania J., вч. 109, 111-112, 114
- Karpińiewicz Michał, свщ. пожежинський Поліської протопопії 231
- Kappeler A., вч. 9
- Karduszewicz Jacobus, свщ. садівський Торчинської протопопії 217
- Karłowicz Demetry, свщ. оріхівський Влодавської протопопії 225
- Karłowicz Stefan, свщ. андронівський Кобринської протопопії 230
- Kasianov G., вч. 10
- Kaznowski Trophymus, свщ. ц-ви Св. Теодора у Володимирі 202, 208
- Kętra T., вч. 105
- Kielechiewicz Symeon, свщ. тартаківський Тартаківської протопопії 203, 218
- Kielichowicz Jan, свщ. тартаківський Тартаківської протопопії 78
- Kierdanowicz Helias, свщ. раймістівський Киселинської протопопії 216
- Kiersnowski, свщ. чижівський Більської протопопії 227

- Kiersnowski Bazylі, свщ. клещелівський (ц-ви Св. Миколая) Більської протопопії 228
- Kiszczyc Clemens, свщ. турійський (ц-ви Св. Євстафія) Турійської протопопії 214
- Kiwaczyski, свщ. болотівський Кобринської протопопії 230
- Kiwaczyski Marcin, свщ. підбільський Більської протопопії 228
- Kizikowski Alexander див. Кизиковський Олександр
- Klimowicz, свщ. рожанецький Влодавської протопопії 225
- Klimowicz Jan, свщ. влодавський Влодавської протопопії 225
- Kłoczowski J., вч. 11, 24, 45-46, 66
- Kłopotowicz Josephus, свщ. мишівський Порицької протопопії 213
- Knihauka Iwan, ктитор ц-ви лобачевської 199
- Kobecki Piotr, свщ. кобринський (ц-ви Св. Миколая) Кобринської протопопії 230
- Koczewski Mateusz, свщ. більський (ц-ви Воскресення Христового) Більської протопопії 227
- Koder J., вч. 17
- Kohut Z. E. див. Козут З.
- Kołbuk W. див. Колбук В.
- Konsewicz Jan, свщ. добратицький Берестейської протопопії 223
- Kondratowicz Mathaeus, свщ. хотяшівський Ковельської протопопії 212
- Kondratowicz Michael, свщ. хотяшівський Ковельської протопопії 212
- Konsowicz Daniel, свщ. білицький Порицької протопопії 212
- Кореука Jacobus, свщ. бискупичський Торчинської протопопії 217
- Kordowicz Leon, свщ. харсівський Влодавської протопопії 225
- Koroscielewicz Stephanus, свщ. березовицький Локачинської протопопії 213
- Korytuński Grzegorz, свщ. милецький (ц-ви Св. Варвари) Кам'янецької протопопії 229
- Korytuński Jakub, свщ. малецький Пружанської протопопії, протопоп пружанський 230
- Korytuński Michał, свщ. кобринський (ц-ви Різдва Пр Бці) Кобринської протопопії 230
- Korytuński Stefan, свщ. мокранський Поліської протопопії 231
- Korzeniewicz Theodorus, свщ. ковельський (ц-ви Воздвиження Чесного Хреста) Ковельської протопопії 210
- Kosiński Stefan, свщ. Високого Мазовецького Більської протопопії 228
- Kosowicz Paulus, свщ. доросинський Киселинської протопопії 216
- Kostiakiewicz Hrehory, свщ. гожнівський Берестейської протопопії 224
- Kotkiewicz Jan, свщ. щебринський Берестейської протопопії 224
- Kotowicz Bazylі, свщ. замшанський Поліської протопопії 231
- Kowalczyk J., вч. 45
- Kowalewicz Josephus, свщ. сикунський Ковельської протопопії 211
- Kowalewski Hieronim, свщ. левовішівський Більської протопопії 227
- Kowalewski Symeon, свщ. саківський Берестейської протопопії 224
- Kozicki Joannes, свщ. поздимирський Сокальської протопопії 219
- Koziński Gregorius, свщ. варищенський Локачинської протопопії 213
- Koziński Jacobus, свщ. стянтинський Порицької протопопії 212
- Kozłowski Andreas, свщ. марковицький Локачинської протопопії 213
- Kozłowski Jacobus, свщ. завишенський Сокальської протопопії 219
- Kozłowski Jan, свщ. пониквівський Мельницької протопопії 226

- Kozłowski Stefan, свщ. нароїський Дорогичинської протопопії 227
- Kraiewski Mathaeus, свщ. цевеличівський Локачинської протопопії 213
- Kraiewski Petrus, свщ. заячицівський Торчинської протопопії 217
- Krajcar J.*, вч. 8
- Krasny P.* див. *Красний П.*
- Krasowski Michael, свщ. свинюхівський Торчинської протопопії 217
- Krasowski Theodorus, свщ. коритницький Торчинської протопопії 217
- Kratysecwicz Paulus, свщ. хорівський Володимирської протопопії 209
- Kresten O.*, вч. 17
- Królik L.*, вч. 25, 143
- Krukowski Jan, свщ. чернавчицький Берестейської протопопії 224
- Krukowski Theodor, свщ. Берестейської протопопії 224
- Krynicky Joannes, свщ. смідинський Ковельської протопопії 211
- Krzywicki Stephanus, свщ. ц-ви Св. Онуфрія у Володимирі 202, 208
- Kucwicz, свщ. муравський Пружанської протопопії 231
- Kucwicz Paweł, свщ. дивінський (ц-ви Св. Параскеви) Поліської протопопії 231
- Kucharewicz Demetriusz, свщ. цициборський Білецької протопопії 225
- Kuczinko M.* див. *Кучинко М.*
- Kulczycki див. Маркіян (Мартин) (Кульчицький)
- Kulczycki Joannes, свщ. мощенський Ковельської протопопії 202, 211
- Kulczycki Petrus, свщ. мосорівський Киселинської протопопії 215
- Kulczynski I.*, вч. 64
- Kulczyński Gabriel, свщ. суходольський Володимирської протопопії 210
- Kulczyński Georgius, свщ. новосільський Володимирської протопопії 210
- Kulczyński Symeon, свщ. радовицький Порицької протопопії 212
- Kuligowski J.*, вч. 141
- Kułakiewicz Theodorus, свщ. грибовицький Володимирської протопопії 209
- Kumor B.*, вч. 66
- Kuncwicz Gregorius, свщ. новодвірський Киселинської протопопії 215
- Kurieczowski Damianus, свщ. полицький (?) Кам'янецької протопопії 215
- Kurieczowski Nypatius, свщ. глушанський Кам'янецької протопопії 214
- Kuraszewicz Procopius, свщ. сірницький Торчинської протопопії 217
- Kuraś S.*, вч. 122
- Kurkowski Theodorus, свщ. несухоїжівський Ковельської протопопії 212
- Kuzmicki Jan, свщ. боковицький Мельницької протопопії 226
- Kuzeliński Jacobus, свщ. блаженицький Володимирської протопопії 210
- Lang B.*, вч. 65
- Lang P. T.*, вч. 65
- Lavrentius, еп. володимирський 16
- Lemtowicz Theodorus, свщ. сереховицький Ковельської протопопії 211
- Leo Kiszka (Leon, Leon Kiszka, Leonis Kiszka) див. Лев (Кишка)
- Leo Zalenski (Leon Szlubic Załęski, Leon Załęski) див. Лев (Шлюбич-Заленський)
- Leszyński Gregorius, свщ. шайнівський Ковельської протопопії 211
- Leszyński Joannes, свщ. мизівський Ковельської протопопії 211
- Lewicki Andreas, свщ. дорогиничівський Локачинської протопопії 213
- Lewicki Basilius, свщ. гоголівський Сокальської протопопії 219
- Lewicki Joannes, свщ. сілецький Тартаківської протопопії 218
- Lewicki Michael, свщ. витківський Сокальської протопопії 219

- Liberalli G.*, вч. 110
 Lipczuk Gregorius, свщ. телязький Сокальської протопопії 219
Litak S., вч. 66
 Litynowicz Theodorus, свщ. білинський Ковельської протопопії 211
 Łankiewicz Synclus, свщ. вербівський Володимирської протопопії 210
 Łankiewicz Joannes, свщ. охнівський Володимирської протопопії 202, 210
Łaskiewicz H., вч. 46
 Łazorowicz, свщ. ц-ви Св. Михаїла у Бересті 194
 Łobaczewski Mikołaj, свщ. косицький Берестейської протопопії 224
 Łobodowicz Stephanus, свщ. ульгівський Сокальської протопопії 203
 Łokaczewski Andreas, свщ. чепельський (?) Торчинської протопопії 217
 Łolnowicz Stephanus, свщ. ульгівський Сокальської протопопії 219
Łopatecki K., вч. 109
 Łukaszewicz Basilius, свщ. коїльнівський Володимирської протопопії 209
 Łukaszewicz Hrehory, свщ. пашуківський Кам'янецької протопопії 229
 Łutkowski Mikołaj, свщ. гусівський Мельницької протопопії 226
 Łutkowski Teodor, свщ. коденецький Влодавської протопопії 225
 Maciewicz Joannes, свщ. тишковицький Володимирської протопопії 202, 209
 Majewski Abraam, свщ. вагановський Кам'янецької протопопії 228
 Makowelski Mateusz, свщ. кам'янецький (ц-ви Різдва Пр Бці) Кам'янецької протопопії 229
 Malewicz Jacobus, свщ. скалинський (скулинський) Ковельської протопопії 211
 Malewicz Symeon, свщ. вербківський Ковельської протопопії 211
 Malijewski Jan, свщ. лисівський Дорогичинської протопопії 227
 Maliweńscy, шл. рід 197
 Malski Constantius, свщ. тусівський (?) Тартаківської протопопії 218
 Malski Symeon, свщ. шпиколосівський Тартаківської протопопії 218
 Mańkowski Mateusz, свщ. мельницький (ц-ви Різдва Пр Бці) Мельницької протопопії 226
 Mańkowski Matheus dив. Маньковський Матвій
 Mańkowski Michał, свщ. корницький Мельницької протопопії 226
 Mańkowski Teodor, свщ. хотичівський Мельницької протопопії 226
 Marcjan Kulczyski див. Маркіян (Мартин) (Кульчицький)
 Markiewicz Elias, свщ. голешівський Влодавської протопопії 225
 Markiewicz Joannes, свщ. задибівський Турійської протопопії 214
 Markiewicz Joannes, свщ. оваднівський Володимирської протопопії 210
 Markiewicz Józef, свщ. райський Більської протопопії, протопоп Більський 227
 Markiewicz Paweł, свщ. козирадський Мельницької протопопії 226
 Matkowski Petrus, свщ. угринівський Торчинської протопопії 217
 Maximianus, свщ. ц-ви Введення у храм Пр Бці у Володимирі 208
 Maximowicz Joannes, свщ. черніївський Локачинської протопопії 213
Mazal O., вч. 94
 Mazanowski Antoni, свщ. яблонський Мельницької протопопії 226
 Mazanowski Konstanty, свщ. славатицький Влодавської протопопії 225
 Meletius Chrebtowicz, еп. володимирський 16
 Menzik див. Меншиков Олександр

- Michajłowicz Maximian, свщ. збирівський Берестейської протопопії 224
- Michalewicz Maximus, свщ. сушичанський Кам'янецької протопопії 214
- Michaluk D.*, вч. 141-143
- Michałowicz Symeon, свщ. боровнівський Кам'янецької протопопії 215
- Michałowski Michał, свщ. малиницький Кам'янецької протопопії 228
- Michniakiewicz Ignacy, свщ. дубицький Більської протопопії 228
- Michniakiewicz Mateusz, свщ. клейницький Більської протопопії 227
- Michniewicz Alexander, свщ. киселинський Киселинської протопопії 216
- Michniewicz Paulus, свщ. холопицький Киселинської протопопії 216
- Miedzianowski Ignacy, свщ. пружанський (ц-ви Різдва Пр Бці) Пружанської протопопії 230
- Mieszkwicz Gabryel, свщ. більський (ц-ви Різдва Пр Бці) Більської протопопії 227
- Mieszkwicz Jan, свщ. рогівський Дорогичинської протопопії 227
- Mihuniewicz Józef, свщ., проповідник катедральний 197
- Miklosich F.*, вч. 17
- Mikulski K.*, вч. 105
- Miliński, свщ. довгівський Мельницької протопопії 226
- Miliński Jakub, свщ. хотиславський Поліської протопопії 231
- Miliński Jan, свщ. межирицький (ц-ви Св. Миколая) Мельницької протопопії 226
- Miłowczowski Gregorius, свщ. річицький Кам'янецької протопопії 214
- Mironowicz A.* див. *Міронович А.*
- Mitkiewicz Elias, свщ. воскреницький Білецької протопопії 226
- Mitkiewicz Jan, свщ. зещинський (?) Білецької протопопії 226
- Mitrophan Zemdiowski, ермн. Тороканського монастиря 49
- Młyński Daniel, свщ. волосківський Ковельської протопопії 212
- Mogilnicki Michael, свщ. лішнівський і літовизький Володимирської протопопії 209
- Mołmowicz Tomasz, свщ. Малої Єльни Кам'янецької протопопії 229
- Müller I.*, вч. 17
- Nabywaniec S.*, вч. 7-8, 45, 124
- Naliwayko Gregorius, свщ. яструбицький Сокальської протопопії 219
- Narokiewicz Samuel, свщ. матіївський Кобринської протопопії 229
- Naumow A.* див. *Наумов А.*
- Nazarkiewicz Theodorus, свщ. березолуцький Киселинської протопопії 215
- Nemstowicz Symeon, свщ. копитівський Тартаківської протопопії 218
- Nestorowicz Jan, свщ. шостківський Мельницької протопопії 226
- Niciphorus, еп. володимирський 16
- Niedzielski Jan, свщ. головнівський Влодавської протопопії 225
- Niesiecki K.* див. *Несецький К.*
- Nogacki Georgius, свщ. старопорицький Порицької протопопії 212
- Nowicka-Jeżowa A.*, вч. 46
- Nowicki Stefan, свщ. сілецький (ц-ви Успення Пр Бці «Ринкова») Пружанської протопопії 230
- Nuserphorus, еп. володимирський 16
- Obertyński Z.*, вч. 66
- Odolski Jan, свщ. боцьківський Більської протопопії 228
- Ohurewicz Petrus, свщ. затурцівський Торчинської протопопії 217
- Oladecki Piotr, свщ. чорнолазівський Пружанської протопопії 230

- Oladowski Alexander, свщ. ставецький Берестейської протопопії 224
- Oleszkiewicz Hrehory, свщ. рогожнянський Кобринської протопопії 230
- Oleszkiewicz Jan, свщ. грушівецький Кобринської протопопії 229
- Olgebrand S.*, видавець 48
- Olifierowicz Teodor, свщ. чижівський Більської протопопії 228
- Olifirowicz Stefan, свщ. гнойнівський Мельницької протопопії, протопоп мельницький 226
- Omelanowicz Cyrillus, свщ. олблівський Кам'янецької протопопії 215
- Onisiforowicz Thomas, свщ. видертенський Кам'янецької протопопії 214
- Oreyko Basilius, свщ. голобський Киселинської протопопії 216
- Osiński Jakub, свщ. мищицький Берестейської протопопії 224
- Osowski Theodorus, свщ. пустомитівський Торчинської протопопії 217
- Ostrowski Samuel, свщ. хоростівський Володимирської протопопії 209
- Rajewski Andrzej, свщ. церковницький Кам'янецької протопопії 229
- Paliżycki Nicolaus, свщ. смолигівський Торчинської протопопії 217
- Panasowicz Michał, свщ. рогачівський Кам'янецької протопопії 228
- Paphnutius, еп. володимирський 16
- Paszkowski Carpus, свщ. хотячівський Володимирської протопопії 209
- Paszkowski Jan, свщ. зборазький Поліської протопопії 231
- Paszkowski Stephanus, свщ. паридубівський Ковельської протопопії 211
- Patritius Bielski див. Патритій (Більський)
- Pawłowicz Atanazy, свщ. олтуський Влодавської протопопії 225
- Pawłowicz Bazyli, свщ. великоричський Поліської протопопії 231
- Pawłowicz Bazyli, свщ. ганський Влодавської протопопії 225
- Pawłowicz Joannes, свщ. літовизький (ц-ви Введення у храм Пр Бці) Володимирської протопопії 209
- Pawłowicz Mateusz, свщ. великоричський Поліської протопопії, протопоп поліський 231
- Pawłowicz Tomasz, свщ. остромечівський Берестейської протопопії 224
- Pdjił Theodor, мешканець с. Бубнів 31
- Pelesz J.*, вч. 48
- Petelski Roman, свщ. розвадівський Влодавської протопопії 225
- Petrowycz W.*, вч. 42
- Pidlypczak-Majerowicz M.* див. Підлипчак-Маєрович М.
- Piechnik L.*, вч. 110
- Piehowicz Andreas, свщ. квасівський Тартаківської протопопії, протопоп тартаківський 203, 218
- Pieluchowski Marcin, свщ. горбанецький Кобринської протопопії 230
- Pietrzykowski Jan, свщ. половецький Кам'янецької протопопії 228
- Piluchowski, свщ. Кобринської протопопії 230
- Piotr Aleksiejewicz див. Петро І Олексійович Романов
- Piotrowicz Marcin див. Петрович Мартин
- Pirocki Piotr, свщ. заболоцький Берестейської протопопії 223
- Pirocki Stefan див. Пироцький Стефан
- Pleszkaczewicz Teodor, свщ. Каменя Шляхетського Кобринської протопопії 229
- Plochy S.* див. *Плохій С.*
- Pocieł Ludwik, шл., воєвода віленський, гетьман Великого князівства Литовського 198-199
- Pociełowna Barbara, шл. 194
- Podlaski Macarius, свщ. осноговський (?) Киселинської протопопії 215

- Podleski Macarius, свщ. оздютицький Киселинської протопопії 216
- Podskalsky G.*, вч. 137
- Politowicz Joannes, свщ. любитівський Ковельської протопопії 212
- Pończewski, свщ. волянський Більської протопопії 228
- Pończewski Bazyli, свщ. Більської протопопії 228
- Pończewski Michał, свщ. зубацький і верхівський Берестейської протопопії, протопоп берестейський 223
- Polćwiartek J.*, вч. 127
- Połowski Demetry, свщ. чоломийський Дорогичинської протопопії 227
- Porpe A.*, вч. 13, 137
- Porecki Theodorus, свщ. витківський Сокальської протопопії 219
- Porphyrus, еп. володимирський 16
- Poryewicz Callistratus Calenicus (Poryewicz Calenicus), свщ. ц-ви Св. Йона Хрестителя у Володимирі 202, 208
- Prochnicki Symeon, свщ. сокальський (ц-ви Св. Михаїла) Сокальської протопопії 219
- Prokorowicz Antoni, свщ. пружанський (ц-ви Преображення Господнього) Пружанської протопопії 230
- Prokorowicz Michał, свщ. кобринський (ц-ви Покрову Пр Бці) Кобринської протопопії 230
- Proniewicz Stephanus, свщ. обжирський (?) Кам'янецької протопопії 215
- Pruszak, шл. 191
- Pruszewski Jan, свщ. рев'ятицький Пружанської протопопії 231
- Przewieski Basilius, свщ. ц-ви Св. Василя у Володимирі 208
- Przybyszewicz Maciej, свщ. городисько-єпископський Дорогичинської протопопії 227
- Przybytek Stefan, свщ. наревський Більської протопопії 227
- Radkiewicz Jakub, свщ. зецинківський Берестейської протопопії 224
- Radkiewicz Joannes, свщ. волицький Тартаківської протопопії 218
- Rafałowicz Jan, свщ. блуденський Пружанської протопопії 231
- Reckiewicz Sylwester, свщ. більський (ц-ви «Соборної») Більської протопопії 227
- Reinhard W.*, вч. 46
- Reka Conradus, свщ. стоянівський (ц-ви Св. Параскеви) Тартаківської протопопії 218
- Remenowicz Basilius, свщ. войтичівський Торчинської протопопії 202, 217
- Remezowski Daniel, свщ. блудівський Торчинської протопопії 217
- Roszczyc Roman, свщ. гойневицький Більської протопопії 227
- Rotkiewicz Petrus, свщ. качинський Кам'янецької протопопії 215
- Rusowiecki Andreas, свщ. буянівський Торчинської протопопії 202, 216
- Rylski Piotr, канонік познанський 193
- Sacewicz Jakub, свщ. лицидький Берестейської протопопії 224
- Sadowska, шл., каштелянова берестейська 194
- Sakiewicz Grzegorz, свщ. опольський Влодавської протопопії, протопоп влодавський 224
- Sakiewicz Joannes, свщ. ковельський (ц-ви Введення у храм Пр Бці) Ковельської протопопії 202, 210
- Sakowicz Joannes, свщ. торський Тартаківської протопопії 218
- Sakowicz Josephus, свщ. барано-перетоцький Порицької протопопії 212
- Sakowicz Macarius, свщ. колонненський Порицької протопопії 212
- Salitryński Procorius, свщ. воцатинський Володимирської протопопії 210

- Sańkowski, свщ. мокрівський Пружанської протопопії 230
- Sapieha Dumitr див. Сапіга Дмитро
- Sapieha Iwan (Sapieha Jan) див. Сапіга Іван
- Sawczyc Jan, шл. 194
- Sawicki Grzegorz, свщ. лосицький (ц-ви Св. Михаїла) Мельницької протопопії 226
- Sawicz Calistratus, свщ. миляновицький (ц-ви Покрову Пр Бці) Ковельської протопопії 211
- Sawicz Cornelius, свщ. косарський (ц-ви Різдва Пр Бці) Ковельської протопопії 211
- Saykiewicz Jacobus, свщ. устилузький Володимирської протопопії 210
- Saykiewicz Stephanus, свщ. бубнівський Володимирської протопопії 209
- Saykowicz Stephanus, свщ. менчицький Володимирської протопопії 209
- Schilling H., вч. 46, 108
- Schmidt H. R., вч. 108
- Schulze W., вч. 108
- Sczynoszycki Stefan, свщ. городецький (*перший*) Кобринської протопопії 229
- Sczynoszycki Stefan, свщ. городецький (*другий*) Кобринської протопопії 229
- Seniuk B. див. Сенюк Б.
- Senyuk S. див. Сенюк С.
- Sewerian Klepacki див. Северин (Клепацький)
- Sieckiewicz Jan, свщ. пасинківський Більської протопопії 227
- Sieckiewicz Jerzy, свщ. хорівський Пружанської протопопії 230
- Sieckiewicz Konstanty, свщ. сілецький (ц-ви Покрову Пр Бці) Пружанської протопопії 230
- Sieckiewicz Symeon, свщ. дивінський (ц-ви Різдва Пр Бці) Поліської протопопії 231
- Siedina G., вч. 10, 43
- Siehieniewicz Jan, свщ. полосківський Білецької протопопії 226
- Siemiańczuk H., вч. 139
- Silkiewicz Jacobus, свщ. сокальський (ц-ви Св. Миколая) Сокальської протопопії, протопоп сокальський 203, 218
- Siłocki Basilius, свщ. городинський Торчинської протопопії 217
- Skinner B., вч. 7
- Skoczylas I. див. Скочиляс І.
- Skulski Georgius, свщ. свинаринський Локачинської протопопії 202, 213
- Skulski Paulus, свщ. моковичівський Киселинської протопопії 216
- Słabniewicz Antoni, свщ. вишницький Берестейської протопопії 224
- Słabniewicz Stephanus, свщ. лудинський Володимирської протопопії 209
- Służkowie, шл. рід 198
- Smoleński Cyrił, свщ. вольський Кам'янецької протопопії 229
- Snitka Dionizy, свщ. луківський Білецької протопопії 225
- Sokalski B., вч. 121, 125, 132
- Sokołowski Jacobus, свщ. хмелівський Володимирської протопопії 209
- Sołtanowicz Andrzej, свщ. сичівський (шичівський) Берестейської протопопії 224
- Soronowicz Gregorius, дякон турійський Турійської протопопії 214
- Sosicki Joannes, свщ. загорівський Володимирської протопопії 209
- Sosna G. див. Сосна Г.
- Sosnowski, свщ. криницький Кам'янецької протопопії 228
- Sosnowski Grzegorz, свщ. холопківський Мельницької протопопії 226
- Sosnowski Stefan, свщ. ломазівський Білецької протопопії 225
- Spyrydion (Spyrydionis) Jachimowicz див. Спиридон (Яхимович)

- Sraka J.*, вч. 48
Stanislaus, „ректор” ц-ви в Сокалі 122
Stanisław, свщ. сухопольський Пружанської протопопії 230
Staszewski J. див. *Сташевський Я.*
Stefan Horain див. Стефан (Горайн)
Stefanowicz Mathaeus, свщ. турійський (ц-ви Преображення Господнього) Турійської протопопії 213
Stephanus, еп. володимирський 16
Stępień S., вч. 44
Stępkowski Paulus, свщ. бискупицько-шляхетський Володимирської протопопії 209
Strazkiewicz Basilius, свщ. соминський (суминський) Ковельської протопопії 211
Suchocki, свщ. чернівський Берестейської протопопії 224
Sułkowska-Kuraś I., вч. 122
Surdacki M., вч. 8
Susza J. див. Яків (Суша)
Swiderski Jakub, свщ. клещелівський (ц-ви Св. Юрія) Більської протопопії 228
Swieżawski A., вч. 122, 124
Sygowski P. див. *Сиговський П.*
Symeon, еп. володимирський 16
Symonowicz Grzegorz, свщ. кознівський Більської протопопії 228
Sysyn F. E. див. *Сисин Ф.*
Szady B., вч. 44
Szafranowicz Niceta, свщ. ц-ви Преображення Господнього у Бересті 183
Szalicki Jan, свщ. токарівський Кам'янецької протопопії 228
Szaszkiewicz Gabriel, свщ. михлинський Торчинської протопопії 217
Szatałowicz Jan, свщ. клоновицький Білецької протопопії, протопоп білецький 225
Szatarowicz Jan, свщ. збунинський Берестейської протопопії 223
Szczebetowicz Joannes, свщ. торчинський Торчинської протопопії, протопоп торчинський 202, 216
Szegda M., вч. 109
Szerechowicz Andreas, свщ. войковицький Локачинської протопопії 213
Szostakiewicz Athanasius, свщ. конюхівський Торчинської протопопії 217
Szudrewicz Joachim, свщ. новосільський Поліської протопопії 231
Szulżyc Antoni, свщ. кам'янецький (ц-ви Св. Симеона) Кам'янецької протопопії 229
Szumikowski Stefan, свщ. малешівський Більської протопопії 228
Szumowski Antoni, свщ. рокитнівський Білецької протопопії 225
Szyjanowski Klementy, свщ. черевачицький Кобринської протопопії 230
Szymanowicz Tymoteusz див. Шиманович Тимофій
Szyryrkiewicz Alexander, свщ. пузівський Володимирської протопопії 210
Szyryrkiewicz Stephanus, свщ. рогожанський Володимирської протопопії 209
Szyszkowski Andreas, свщ. вітонізький Киселинської протопопії 216
Szyszkowski Joachim, свщ. ружинський Турійської протопопії 214
Szyszkowski Joannes, свщ. ключський Турійської протопопії 214
Szyszkowski Joannes, свщ. тристинський (?) Киселинської протопопії 216
Śliwa T., вч. 47, 66
Taraniewicz Antoni, свщ. Кобринської протопопії 230
Taraniewicz Maxim, свщ. хабовицький (хобовицький) Кобринської протопопії 230
Taraniewicz Teodor, свщ. доропієвицький Поліської протопопії 231

- Tatarski Alexander, свщ. кошолівський Білецької протопопії 226
- Teodorowicz, свщ. пужицький Кам'янецької протопопії 228
- Teodorowicz Andrzej, свщ. жичинський Кам'янецької протопопії 229
- Teodorowicz Bazyli, свщ. віторозький Білецької протопопії 225
- Teodorowicz Bazyli, свщ. раснівський Кам'янецької протопопії 228
- Teodorowicz Jerzy, свщ. березівський Кобринської протопопії 229
- Theodorowicz, свщ. ц-ви Покрову Пр Бці у Бересті 224
- Theodorowicz Basilius, свщ. микулицький Володимирської протопопії 209
- Theodorus Bachowski див. Теодор (Баховський)
- Theodosius, еп. володимирський 16
- Ther Ph.*, вч. 10
- Tokarzewski Grzegorz, свщ. радіський Кам'янецької протопопії 229
- Tokarzewski Jan, свщ. Єльні Великої Кам'янецької протопопії 229
- Tokarzewski Jan, свщ. кругельський Кам'янецької протопопії 229
- Tołoczko Alexius, свщ. радванський Сокальської протопопії 219
- Tomaszewski Joannes, свщ. шельвівський Торчинської протопопії 217
- Traczyński Basilius, свщ. зджарський Порицької протопопії 212
- Troszkiewicz Joannes, свщ. хоболтівський Володимирської протопопії 209
- Trylikowicz Filip, свщ. горбівський Білецької протопопії 226
- Turkowicz Joannes, свщ. тарговицький Турійської протопопії 214
- Turowicz Georgius, свщ. ковельський (ц-ви Воскресення Христового) Турійської протопопії, протопоп турійський 202-203, 213
- Turowicz Joannes, свщ. жашковицький Володимирської протопопії, протопоп володимирський 201-202, 208
- Turowski Harasim, свщ. довголіський Влодавської протопопії 225
- Turowski K. J.*, вч. 123
- Tylczewski Jacobus, свщ. туричанський Володимирської протопопії 210
- Tyszkiewicz Daniel (Tyszkowicz), свщ. локачинський (ц-ви Преображення Господнього) Порицької протопопії, протопоп порицький, 202, 212
- Tyszkiewicz Nicolaus, свщ. гриковицький Порицької протопопії 202, 212
- Unterkircher F.*, вч. 94
- Urbanus VIII див. Урбан VIII
- Utowicz Alexander, свщ. облапівський Ковельської протопопії 211
- Utowicz Michael, свщ. кругельський Ковельської протопопії 211
- Utowicz Symeon, свщ. косарський (ц-ви Пр Тройці) Ковельської протопопії 211
- Walczak W.*, вч. 7, 109
- Wanikowski Jakub, свщ. бранський Більської протопопії 228
- Wasik Jan, свщ. ц-ви Св. Миколая в Сокалі 79
- Wasilewicz Romanus, свщ. поторицький Сокальської протопопії 203, 219
- Wasilewski Hieronim, свщ. хоревський Пружанської протопопії 230
- Wasilkiewicz Joannes, свщ. литовизький (ц-ви Св. Параскеви) Володимирської протопопії 209
- Wasilkiewicz Josephus, свщ. бискупицько-єпископський Володимирської протопопії 209
- Wasilkiewicz Michael, свщ. калюсівський Володимирської протопопії 210
- Wasilkiewicz Theodorus, свщ. ежівський Володимирської протопопії 210

- Wasiukiewicz Basilius, свщ. завидівський
Порицької протопопії 212
- Waszczatyński Paulus, свщ. микулиць-
кий Володимирської протопопії 210
- Waszyński Mikołaj, свщ. дрелівський
Мельницької протопопії 226
- Wawryk M. див. *Ваврик М. М.*
- Wawzeniuk P., вч. 7, 108
- Wawrzyńczyk A., вч. 141-142
- Wąsowicz Stefan, свщ. корчівський Бі-
лецької протопопії 225
- Wegierzyński Michał, свщ. чемерський
Кам'янецької протопопії 229
- Welickowicz Basilius, свщ. ковельський
(ц-ви Благовіщення Пр Бці) Камінь-
Кошарської протопопії, протопоп
камінь-кошарський 202-203, 214
- Welykyj A. G. див. *Великий А. Г.*
- Wereda D. див. *Вереда Д.*
- Wichor Alexander, свщ. шарпанський
Тартаківської протопопії 218
- Wichrcziski Felicjan, комісар королів-
ський 193
- Widzowski Antoni, свщ. кобилянський
Берестейської протопопії 223
- Widzowski Grzegorz, свщ. коденський
(ц-ви Св. Духа) Берестейської про-
топопії, писар консисторський 223
- Wierozub Jan (Wirozub), свщ. вістиць-
кий Берестейської протопопії 199-
200, 223
- Wierzbicki Grzegorz, свщ. докудівський
Білецької протопопії 225
- Wierzbicki Jan, свщ. докудівський Бі-
лецької протопопії 225
- Wilecki Stephanus, свщ. боб'ятинський
Тартаківської протопопії 218
- Wilkiewicz Basilius, свщ. свитезівський
Сокальської протопопії 219
- Wiszniewski Demetrius, свщ. овлочим-
ський Володимирської протопопії 210
- Wojnar M. M., вч. 47-48, 94, 111
- Wolski M., вч. 48
- Wołkowicz Jacobus, свщ. стоянівський
(ц-ви Св. Іллі) Тартаківської прото-
попії 218
- Wołkowicz Nestor, свщ. ц-ви Пр Тройці
в Бересті 189
- Wołossowicz Aleksy див. Волоссович
Олексій
- Wołyniak (Giżycki J. M.), вч. 111
- Worowski Stefan, свщ. теребелівський
Білецької протопопії 225
- Wrasław, свщ., пробощ люблінський, се-
кретар королівський 193
- Wyrzykowicz Alexander, свщ. коломб-
родський Білецької протопопії 225
- Wyrzykowicz Jan, свщ. прохінський
Мельницької протопопії 226
- Wyrzykowicz Marcin, свщ. мшанський
Мельницької протопопії 226
- Wysiekierski Mateusz, свщ. прегалинсь-
кий Білецької протопопії 225
- Wysiekierski Paweł, свщ. вогинський
(ц-ви «Міської») Білецької протопо-
пії 225
- Wysokiński Paweł див. Високинський
Павло
- Wyżewski Petrus, свщ. любецький (?)
Киселинської протопопії 216
- Wyżewski Samuel, свщ. рокитницький
Киселинської протопопії, протопоп
киселинський 203, 215
- Wyżewski Stephanus, свщ. боблівський
Турійської протопопії 214
- Wyżykowicz Paweł, свщ. лосицький
(ц-ви Успення Пр Бці) Мельницької
протопопії 226
- Yakovenko N. див. *Яковенко Н.*
- Zacharias Łukaszewicz, свщ. боб'ятинсь-
кий Володимирської протопопії 209
- Zacharias Pawłowicz, свщ. вишівський
«сільський» Ковельської протопопії
211

- Zalewski Antonius, свщ. городищенський Торчинської протопопії 217
- Załęski див. Лев (Шлюбич-Заленський)
- Załuski Gregorius, свщ. ц-ви Св. Миколая у Володимирі 208
- Zasiadkiewicz Gregorius, свщ. чеконський (?) Торчинської протопопії 217
- Zawadzki Theodor, свщ. коденський (ц-ви Св. Михаїла) Берестейської протопопії 223
- Zdanowicz Jan, свщ. здитівський Кобринської протопопії 229
- Zdanowicz Teodor, свщ. озяцький (?) Кобринської протопопії 229
- Zdanowski Michael, свщ. порицький Порицької протопопії 212
- Zeeden E. W., вч. 65
- Zeleszkiewicz Roman, свщ. черевачицький Кобринської протопопії 230
- Zeieżowski Jakub, свщ. степенківський Берестейської протопопії 224
- Zieleńkiewicz, свщ. гожницький Поліської протопопії 231
- Zielińska-Nowicka A.*, вч. 105
- Zieliński Józef, свщ. київецький Білецької протопопії 226
- Zmiowski Januarius, шл. 194
- Zubczewski Theodorus, свщ. замлицький Володимирської протопопії 209
- Zwański Jan, свщ. вітулинський Мельницької протопопії 226
- Żaba, шл. 197
- Żabokrzycki див. Діонисій (Жабокрицький)
- Żeszkowicz Jan, свщ. дорофіївський Поліської протопопії 231
- Żukowiecki Gregorius, свщ. яковицький Локачинської протопопії 213
- Żurawińska Z., вч. 140
- Żyrowski Korneli, свщ. руднівський Берестейської протопопії 224
- Żywicki Conradus, свщ. твердинський Киселинської протопопії 216

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК*

Перелік скорочень

вул.	→	вулиця	Пр Бці	→	Пресвятої Богородиці
м.	→	місто	р.	→	ріка
м-ко	→	містечко	с.	→	село
о.	→	острів	св.	→	святого, святої
Пр	→	Пресвятої	свв.	→	святих

Апостольський престол див. Римський
Апостольський престол
Ассирія 65

Бабинецька протопопія 75
Бабичі (Бабинець), с. 132
Барані Перетоки, с. 25
Безволя див. Вогинь
Белз, м. 84
Белзьке воєводство 122, 124-125
Белзьке князівство 122-123
Белзький монастир (обитель) 84, 132
Белзький повіт (Белзький округ) 122
Березвицький монастир 57
Березовичі, с. 79
Берестейська волость 23
Берестейська економія 24, 136
Берестейська протопопія (Берестейське
намісництво, Берестейський дека-
нат, Brzeski dekanat) 30, 95, 139-140,
224
Берестейське воєводство (Берестейсько-
Литовське воєводство) 52, 62, 136
Берестейське генеральне намісництво
(Берестейський крилос, Берестей-
ський крилос-офіціалат, Берестей-

ський округ, Берестейський офіці-
алат) 8, 19, 23-24, 27, 29-30, 77, 95, 97,
118, 138-141, 223

Берестейське староство 142, 144
Берестейщина 10-11, 21, 25, 31, 71, 77,
81, 137, 140-141, 144-145, 183
Берестя (Берестя-Литовське, Брест,
Brestia, Brześć), м. 23-24, 52, 54, 57,
61, 94-96, 134, 136-138, 140-141, 183,
189-192, 195, 223
– вул. Wielka 194
– вул. Wojtowa 24, 187, 189
– дільниця Na Piaskach 24, 194
– дільниця Za Miastem Zawryńskim
189, 191
– дільниця Za Muchawcem (Mucha-
wies) 24, 183, 190-192
– дільниця Zawguncze 189
– монастир 80
– церква Воздвиження Чесного Хрес-
та 139
– церква катедральна (конкатедра)
Св. Миколая (Миколаївська кате-
дральна церква, Св. Миколая, Свя-
томиколаївський собор, Świętego
Mikołaja) 24, 61, 137-140, 183

* Упорядкування Соломії Скочиляс.

- церква Преображення Господнього (Св. Спаса, *Świętego Spasa, Świętospaska*) 24, 139, 189, 191-192
- церква Пр Троїці (Святотроїцька, *Przenajświętszej Trojcy, Świętej Trojcy*) 24, 139, 187, 189-190
- церква Свв. Косми і Дем'яна 24, 61
- церква Св. Михаїла (*Świętego Michała, Świętomichalska*) 24, 139, 192-195
- церква Св. Параскеви (*Świętopiatnicka*) 194
- церква Св. Петра 136
- Бискупичі, с. 96
- Битенський монастир (Битенська обитель, *monasterio Bithenensis*) 49, 57, 80
- Бихівська протопопія 75
- Бишківська протопопія 75
- Біла Русь 57, 61
- Білгородська єпархія (катедра) 14
- Білецька протопопія (Білецький деканат, *Bialski dekanat*) 30, 225
- Билицька протопопія 75
- Биличі, с. 85
- Білі Береги, с. 40
- Білорусь (Республіка Білорусь) 10, 56, 59
- Більськ, м. 21, 71, 73
  - монастир 56
  - церква Різдва Пр Бці (Пречистенська) 71
- Більська протопопія (Більський деканат, *Bielski dekanat*) 30, 140, 227
- Блаженицький Св. Миколая монастир 31
- Блонська протопопія 75
- Бобровська протопопія 75
- Бобруйська протопопія 74-75
- Боб'ятин, с. 79
- Борисівська протопопія 75
- Браниця, с. 145
- Браславська протопопія 75
- Браунсберг, м. 81
- Брацлавське воєводство 44
- Брест див. Берестя
- Брестська область 10
- Бубнів, с. 31
- Буянів, с. 79
- Б'їлградъ, м. 13
- Варшава, м. 23, 28-29, 52, 55, 81
- Варшавське князівство 143
- Вележківська протопопія 75
- Велике князівство Литовське (Литва, *Lituania, Wielkie Księstwo Litewskie*) 9-10, 18, 51, 56-57, 59-60, 76, 80, 118, 127, 136-137, 141, 145, 194, 198-200
- Велізька протопопія 75
- Велнянка, р. 23
- Вербне, с. 31
- Вербський Пр Троїці монастир 31
- Веселка, с. 143
- Високе Литовське, с. 77, 91
- Вишгородка, с. 27
- Відень, м. 94
- Вільно (*Wilno*), м. 18, 51, 54, 56, 72, 81
  - Святотроїцький монастир (*Monastyr Wileński Cerkwi Przenajświętszej Trójcy*) 56, 80-81, 83, 101
  - Успенська катедра 62
- Вістичі, с. 139
- Вітебська протопопія 75
- Вітуліні, с. 138
- Влодавська протопопія (Влодавський деканат, *Włodawski dekanat*) 30, 95, 139, 224
- Вогинська округа 143
- Вогинсько-ломазький тракт 142
- Вогинь, м. 140-146
  - костел Св. Анни 143
  - передмістя Безволя (с. Вогинь) 142-145
  - церква Св. Димитрія Мученика 144
- Вогинь (Безволя), с. 142-145

- церква Св. Микити (Świętego Nicety) 144, 146
- Войсичі, с. 79
- Волинська область 10
- Волинське воєводство 19, 25, 27, 30, 44, 52, 72, 84
- Волинське (Володимирське) князівство (Волинська Русь) 10, 17
- Волинь (Волинська земля, Wołyń, Wołyńskie kraje) 8, 10-11, 14, 17-18, 21, 23, 36, 48, 55-57, 59, 62, 65, 69, 72-73, 81, 83-84, 137
- Волковиська протопопія 74
- Володимир (Володимер-Волынський, Володимерь, Володимир-на-Лузі, Vladimiria, Włodzimierz, Wołodimier), м. 11, 13-16, 18, 20, 23, 29-30, 32, 35-38, 40-42, 50-51, 54-55, 58, 62, 73-74, 80, 93, 95-97, 101, 104, 107, 109-111, 118, 137, 201-202, 205, 222
  - вул. Броварна 40
  - вул. Василівська 38
  - вул. Гайдамацька 39
  - вул. Князя Романа 42
  - вул. Ковельська 40
  - вул. Островецька 39
  - вул. Садова 38, 40
  - вул. 20 липня 39
  - дільниця Вали 39
  - дільниця Київські Ворота 39
  - дільниця Острівок 39-40
  - дільниця Підзамче 38
  - дільниця Подол 39-40
  - дільниця Ринок 40
  - замок 39
  - костел Божого Тіла 42
  - костел Пр Троїці 42
  - костел Свв. Йоакима та Анни 42
  - костел Серця Ісусового 42
  - монастир Архистратига Михаїла (Михайлівський) 41-42
  - монастир Преображення Господнього (Св. Спаса) 37, 42
  - монастир Пр Троїці 42
  - монастир Різдва св. Йоана Хрестителя 42
  - монастир Св. Василя 42
  - монастир Св. Іллі 42
  - монастир Св. Йосафата (Різдва Богородиці) 111
  - монастир Св. Онуфрія 31, 42
  - монастир Св. Теодора 41
  - монастир Успення Пр Бці 42, 84
  - передмістя Заріччя 40
  - передмістя Засмочя 42
  - передмістя Іванівщина 39, 42
  - передмістя Іллінщина 42
  - передмістя Михайловець 42
  - передмістя Північне (П'ятницьке) 39
  - середмістя Окольний грод (Великий окольний грод) 32, 39
  - тракт Луцький 40
  - урочище Апостольщина 39
  - урочище Лозівщина 39-40
  - урочище (маєтність) Онуфріївщина (Велесовщина, Onofriousczyzna) 38, 117
  - урочище Поїздники 40
  - урочище Прокопівщина 40
  - урочище Стара Катедра 41
  - урочище Шкартані 39
  - церква Введення у храм Пр Бці 40
  - церква катедральна Успення Пр Бці (Велика церковь, Володимирська катедрa, єпископія, Мстиславів храм, Свята Богородица, Успенська катедрa, Успенський собор, Assumptae Mariae) 16, 19, 32, 34-37, 39, 42, 63, 71-73, 75, 96, 98, 101, 110-111, 113, 117, 137, 201
  - церква Преображення Господнього (Св. Спаса, Святого Спасителя) 40, 42
  - церква Різдва св. Йоана Хрестителя (Предтечі) 39-40

- церква Свв. Йоакима й Анни 39
- церква Свв. Косми і Дем'яна 40
- церква Свв. 40 Апостолів (Апостольська обитель, Свв. Апостолів, Святої Апостоли) 38, 40-41
- церква Св. Василя (Василівська ротонда) 21, 40
- церква Св. Димитрія (Дмитрівська) 38, 40
- церква Св. Іллі 40
- церква Св. Йоана Богослова (Св. Йоана Євангеліста, Sancti Joannis Evangelistae) 40, 208
- церква Св. Йоана Золотоустого 39-40
- церква Св. Йоана Хрестителя 40
- церква Св. Луки Євангеліста 40
- церква Св. Миколая (Миколаївська) 39-40, 42, 54
- церква Св. Михаїла (Михайлівська ротонда) 38-41
- церква Св. Онуфрія 38, 40, 117
- церква Св. Параскеви (П'ятницька, Св. П'ятниці) 39-40
- церква Св. Прокопія (Св. Прокопія, Sancti Procopii) 40, 201
- церква Св. Теодора (Св. Федора, Теодорівська, Федорівська) 40-41
- церква Св. Юрія (Святоюріївська) 39
- юридика Oranszczyzna 117
- юридика Святомикільська 24
- Володимиро-Берестейщина див. Володимирсько-Берестейська єпархія
- Володимирська протопопія (Володимирський деканат, Vladimiriensis decanatus) 29, 76, 85-86, 88, 90, 202, 208
- Володимирське генеральне намісництво (Володимирський крилос, Володимирський крилос-офіціалат) 20, 23, 25, 27-29, 40, 73, 76-77, 80, 83, 88-89, 91, 93, 110
- Володимирський повіт 10, 19, 25, 28, 30, 52
- Володимирсько-Берестейська єпархія (Владимерська єпископія, Володимирське єпископство, Володимиро-Берестейщина, Володимирська єпархія, Володимирська єпископія, Володимирська катедра, Володимирське владичтво, Володимирсько-Берестейське владичтво, Володимирська оболость, Успенська катедра, Brzeska i Włodzimierska diecezja; Vladimiriensis, dioecesis; Vladimiriensis, episcopatus; Włodzimierska dyecezya; Włodzimierska episkopia; Włodzimierska i Brzeska diecezja, Владіміроу, Владіміорі) 7-11, 13-29, 31, 35-37, 50, 53, 56, 61, 65, 69, 71-74, 76-79, 83, 87-89, 91-93, 95-101, 104, 107, 112-113, 117-118, 121, 123, 136-137, 139-141, 144, 204-206, 220, 223
- Волощина 45
- Ворищі, с. 31
- Ворочин, с. 85
- Всеволож, м. 122
- Всеволозька волость 122, 123
- Галицька єпархія (Галицьке владичтво) див. Львівська єпархія
- Галицька митрополія (Мала Русь, Мікрὰ Ῥωσία) 14, 16-17
- Галицько-Волинське князівство (Галицька Русь, Галицько-Волинська Русь, Королівство Русі) 10, 14, 16-18, 123, 137, 141
- Галичина (Червона Русь) 10-11, 17-18, 71
- Ганна, м. 95-96
- Глузька протопопія 75
- Голоби, с. 85
- Голубицька протопопія 75
- Горецька протопопія 75
- Горинь, р. 23
- Городецька протопопія 75
- Городин, с. 79

- Городище, с. Ковельської протопопії 83
 – церква Успення Пр Бці (Успенська) 83
- Городище, с. на Підляшшю 143
- Городло, м. 23
- Грубешів, м. 23, 103
- Грушова (Крушево), фільварок 62
- Гершоновичі (Gierszonowice), с. 24, 193, 197-198
 – церква Різдва Пр Бці (Пречистої Диви Марії, Narodzenia Najświętszej Panny) 24, 139, 195
- Гродненська протопопія 74
- Гродно, м. 93
- Давньоруська держава див. Київська Русь
- Дерманський монастир (Дерманська архимандрія) 21, 51
- Дисненський повіт 138
- Дніпро, р. 20
- Докудів, с. 139
- Долгинівська протопопія 75
- Дольськ, с. 31
- Дорогиничі, с. 31
- Дорогицький повіт 20
- Дорогичин (Дрогичин), м. 23
 – монастир 56
 – церква Пр Тройці 72
 – церква Св. Михаїла 72
- Дорогичинська протопопія (Дорогичинське намісництво, Дорогичинський деканат, Drogicki dekanat) 30, 95, 227
- Доросин (Доросині), с. 85
- Дрогобич, м. 105-106
 – церква Преображення Господнього (Преображенська) 106
 – церква Св. Юрія 106
- Дубнівська архимандрія 51
- Європа 9
- Жашковичі, с. 88
- Жировичі (Żyrowice), м. 50, 81
 – монастир (Жировицька обитель, monasterio Zyrovicensis) 49-50, 57, 63, 80-81
- Загорів, с. 79
- Загорівський монастир (обитель) 28, 31, 84
- Закарпаття 58
- Заленжа, маєток 49
- Залужжя, с. 40
- Замостя, м. 118
- Заріччя, с. 40
- Західна Волинь 20, 22, 25, 31-32, 77, 83, 92, 119
- Західна Галичина 143
- Західна Європа 46, 74
- Західний Буг (Буг, Bug), р. 23, 122-123, 128, 136, 191, 194
- Західноруська митрополія див. Литовська митрополія
- Збараж, м. 27
- Збаражчина 27
- Збаразька волость 89
- Збаразька протопопія (Збаразьке намісництво) 27-28, 76, 83, 85-87, 89
- Зимненський монастир (обитель, Zimno monaster) 28, 31-32, 80-81, 83-84
- Кадильниця, с. 117
- Камінь-Кошарська протопопія (Камінь-Кошарське намісництво; Кам'янський деканат; Camenensis, decanatus) 29, 76, 85-88, 91, 203, 214
- Кам'янецька протопопія (Кам'янецьке намісництво, Кам'янецький деканат, Kamieniecki dekanat) 30, 77, 91, 95, 139, 228
- Кам'янець Литовський, м. 138
 – монастир 56
- Кашоградська протопопія 28
- Квасів, м-ко 19
- Київ, м. 15, 17, 136

- монастир Влахернської Бці 15
- монастир Києво-Печерський (Печерський монастир, *Święta Ławra*) 14-15, 49
- Київська митрополіча архієпархія (Київське митрополіче владичтво, *Kijowska diecesia*) 7, 44, 74, 76
- Київська митрополія (митрополія Русі; Русь; Руська митрополія; Українсько-білоруські землі Речі Посполитої; *Kioviensis, metropolia; Russia, metropolia; Rus*) 7, 9-11, 13-14, 16-19, 24, 28, 43-46, 50-51, 53-59, 62-63, 65-68, 72, 75, 78, 96-97, 100-102, 104, 106-107, 109-110, 113, 118-119, 122-123, 141, 183, 194, 201
- Київська Русь (Давньоруська держава, Русь) 9-10, 13-14, 16, 136, 143
- Київське воєводство (*Kijowskie województwo*) 44
- Київщина 10, 44
- Киселин, с. 79
- Киселинська протопопія (Киселинське намісництво; Киселинський деканат; *Kisielinensis, decanatus*) 29, 85-87, 89, 91, 203, 215
- Клецька протопопія 74
- Клюск, с. 31
- Княже, с. 85
- Княжниці, с. 61
- Кобрин, м. 21
  - монастир (обитель, *archimandria Kobrinensis*) 31, 50, 54
  - церква Різдва Пр Бці 21
- Кобринська протопопія (Кобринське намісництво, Кобринський деканат, *Kobryński dekanat*) 30, 95, 139, 229
- Ковель, м. 19
- Ковельська протопопія (Ковельський деканат; *Kowlensis, decanatus*) 29, 77, 83, 85-87, 90, 202, 210
- Коденка, с. 143
- Козячий Ринок (Радзина), с. 143
- Коїльно, маєток 62-63
- Колодязі, с. 105
- Колосів, с. 85
- Констанц, м. 17
- Копина, с. 145
- Копитів, с. 25
- Королівство Русі див. Галицько-Волинське князівство
- Корона (Корона Польська) див. Польське королівство
- Корчин, с. 85
- Костянтинів, м-ко 138
- Котівка, с. 117
- Кошара, м. 23
- Краків (Kraów), м. 58
- Красне Село, с. 74
- Кременець, м. 22, 26
  - монастир Преображення Господнього 26
  - церква Воскресення Христового (Воскресенська) 22
  - церква Преображення Господнього 26
- Кременецька протопопія 28
- Кременецьке генеральне намісництво (Кременецька дієцезія, Кременецький крилос-офіціалат, Кременецький офіціалат, Кременецькоя деоцезія) 22, 27
- Кременецький повіт 25-26, 28
- Кременеччина 26
- Кристиямпіль, м., с. 83, 91
  - каплиця Св. Миколая 83
- Крушево див. Грушова
- Ксавниця, с. 61
- Купичів, с. 31, 85
- Купичівська волость 19
- Лавришівський монастир 75
- Лепельська протопопія 75
- Лепесівський монастир 31
- Линево, с. 31, 87
  - церква Св. Михаїла 31

- Литва див. Велике князівство Литовське
- Литовеж (Літовиж), м-ко 83, 122
 – каплиця Св. Миколая 83
 – монастир Св. Миколая 31
- Литовська митрополія (Західноруська митрополія, митрополія Литви) 17
- Литовська провінція Василянського чину 118
- Лівобережна Україна 45, 115
- Літин, с. 85
- Лобачев (Łobaczewo), с. 24, 200
 – ґрунт Jakimowszczyzna 199
 – сіножать Niedorzyskowa 199
 – церква Св. Йоана Богослова 139, 198
 – церква Св. Йоана Золотоустого 24
- Логойська протопопія 75
- Локачинська протопопія (Локачинський деканат; Łokacensis, decanatus) 28-29, 77, 85-86, 202, 213
- Локачі, м-ко 85
- Локачі, с. 31
 – церква Преображення Господнього (Святого Спасителя, Sancti Salvatoris) 202
- Ломазі, с. 142, 143
- Луб'янки, с. 27
- Луга (Lug), р. 38, 40, 117
- Луково, с. 138
- Луцьк, м. 27
- Луцька римо-католицька дієцезія 24, 60
- Луцький повіт 19, 25, 28, 105
- Луцько-Острозька єпархія (Луцька єпархія, Луцьке владичтво, Луцьке єпископство) 8, 14, 20-21, 27-28, 44, 59, 76, 89
- Львів (Lwów), м. 18, 29, 44, 94, 131
- Львівська єпархія (Галицька єпархія, Галицьке владичтво, Львівська єпископія, Львівське владичтво, Святоюрська катедра) 7, 14, 16, 20, 25, 27, 44, 59, 103, 107-108
- Львівська область 10
- Люблін, м. 44, 49, 80, 121, 140
- Люблінське воєводство 10
- Любомль, м. 23
- Любче, с. 85
- Мазовецьке воєводство 10
- Мазури, маєток 62
- Мала Русь див. Галицька митрополія
- Марковичі, с. 31
- Маркостав, м-ко 116
- Межирець (Międzyrzec), маєток 143
- Мельник, м. 23
- Мельницька протопопія (Мельницький деканат, Mielnicki dekanat) 30, 226
- Менежичі, м-ко 116
- Мизів, с. 31
- Милецький монастир (Milecki monaster) 22-23, 31-32, 84
- Михавець, р. 136
- Михайловець, с. 31
- Мишів, с. 31
- Мінська протопопія 74, 75
- Мінське воєводство 61
- Мінський крилос-офіціалат 75
- Мінський монастир 57
- Могилівське (Білоруське) владичтво 7, 61
- Молдавія 45
- Моравія 50
- Москва, м. 17-18, 21, 58
- Московська держава (Московщина, Російська держава, Росія) 21, 45, 58, 127
- Мстиславська протопопія 75
- Мусор (Mosor), с. 85
- М'ядзельська протопопія 75
- Несвізька протопопія (Несвізьке намісництво) 74-75
- Несухойже, м-ко 85
 – церква Преображення Господнього 85

- Низкиницький монастир 25, 28, 31, 84
 Новгородок (Nowogródek), м. 81
 Новгородоцька протопопія 74
 Новгородоцьке воєводство 62
 Новгородоцький крилос-офіціалат 74-75
 Новгородська єпархія (катедра) 14

 Обеніжі, с. 31
 Обзир, с. 31, 87, 91
 Оздютічі, с. 87
 Озеряни, с. (м-ко), маєток 19, 31, 85
 Олеське намісництво 27
 Оломоуц, м. 50
 Ополя, с. 143
 Орани, с. 31, 79
 Освейська протопопія 75
 Осингородок, с. 138
 Оснухів, с. 85

 Папський престол див. Римський Апостольський престол
 Парчев, м. 143
 Парчевське староство 142, 143
 Перв'ятичі, с. 25
 Перегалини, с. 144
 Перемишль, м. 105, 121
 Перемишльська єпархія (Перемишльське владичтво; Premyslensis, diocesis) 8, 14, 44, 59, 98, 100, 105, 119, 124, 201
 Перковичі, с. 31
 Персія 65
 Печурани, маєток 62
 Пинська єпархія див. Турово-Пинська єпархія
 Пинське Полісся 10, 11
 Південна Волинь 27
 Північно-Східна Русь 16
 Підгайці, с. 37
 Підгір'я 80
 Підгороденці, с. 31
 Підкарпаття 80
 Підляська протопопія 30
 Підляське воєводство 10
 Підляшшя 10, 11, 48, 71, 140
 Пісочне, с. 31, 85
 Поділля 10, 112
 Подністров'я 23
 Полісся 11
 Поліська протопопія (Поліський деканат, Poleski dekanat) 30, 95, 139, 231
 Полоцьк, м. 105
   – монастир 83
   – Софіївська катедра (Полоцька архикафедра) 59, 105
 Полоцька архієпархія (Полоцька катедра) 7, 14, 51-52, 61, 74-75, 97, 111-112
 Полоцька протопопія 75
 Польське королівство (Корона, Корона Польська, Польща, Korona, Polonia) 9, 10, 17, 23, 44, 59-60, 118, 122, 127, 136-137, 142-143, 201
 Польсько-Литовська держава (Польсько-Литовська конфедерація) див. Річ Посполита 10, 43-45, 118, 121
 Полюбичі, с. 142
 Попів Млин, с. 31
 Поповицький монастир 28
 Порицька протопопія (Порицьке намісництво; Порицький деканат; Porycensis, decanatus) 29, 77, 85, 87-88, 91, 212
 Порта див. Туреччина
 Почаївський монастир 22
 Прага, м. 53, 80
 Прилепи, маєток 61
 Прип'ять, р. 23, 137
 Пружанська протопопія (Пружанське намісництво, Пружанський деканат, Prużański dekanat) 30, 95, 139, 230
 Пузів, с. 31
 Пуховицька протопопія 74-75

 Равське воєводство 49
 Радзина див. Козячий Ринок
 Радочижі, с. 37
 Радянський Союз 7

- Раймісто, с. 87
- Ратне, м. 23
- Республіка Білорусь див. Білорусь
- Рим, м. 19-21, 26, 36, 43, 46, 49-50, 52-59, 62-64, 66, 75, 92, 94, 99-101, 104, 109, 118, 123
- Римський Апостольський престол (Апостольський престол, Папський престол, Римська Апостольська столиця, Римський престол, *Stolica Święta Apostolska*) 28, 51, 53-54, 59-60, 63, 67, 69, 89, 96, 100, 118-119, 205
- Річ Посполита (Польсько-Литовська держава, Польсько-Литовська конфедерація) 10, 20, 23, 34, 43-46, 51-53, 56, 58, 61, 63, 67, 77, 93, 102, 106-107, 111, 118-119, 121-123, 137, 140, 142-143
- Рогачевська протопопія 75
- Рогожани, с. 79
- Рокитно, с. 140
- Росія (Російська держава) див. Московська держава
- Ростовъ, м. 13
- Рудно (*Rudno*), с. 140
– церква Преображення Господнього 140
- Рудня, с. 143
– церква Св. Спаса (Преображення Господнього) 143-144
- Ружин, с. 31
- Русь див. Київська Русь
- Руська митрополія (Русь) див. Київська митрополія
- Руськоволя, с. 143
- Санкт-Петербург, м. 49
- Свитазів, с. 79
- Святотроїцька провінція Василянського чину 51, 60, 82, 84
- Святохрестська архимандрія 51
- Святоюрська катедра див. Львівська єпархія
- Священная Римская империя 58
- Себезька протопопія 75
- Селець, с. 31
- Слонімська протопопія 74
- Слонімський повіт 57
- Смоленська архієпархія 7
- Смоленщина 45
- Смолянська протопопія 75
- Смоч, р.
- Сокаль (*Sokal*), м. 23, 25, 79, 85, 91, 121-127, 131-132
– монастир 84-85, 132
– церква Св. Миколая (Миколаївська церква, Миколаївський храм, Св. Миколая, *Sancti Nicolaji, Sancto Mikula, Ś. Mikołaja*) 79, 91, 124-125, 127, 129-132
– церква Св. Михаїла (*S. Michaelis*) 25, 91, 124, 132-134
– церква Св. Параскеви (П'ятницька, *Sancta Patnycza*) 124
– церква Успення Пр Бці (Успенська, *Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny*) 84-85, 87, 124, 130-132
- Сокальська протопопія (Сокальське намісництво; Сокальський деканат; *Sokaliensis (Sokalensis), decanatus*) 25, 29, 77, 85, 87, 89, 91, 123-124, 126, 203, 218
- Сокальський повіт (*Sokaliensis districtus*) 122-123
- Сокольнянська протопопія 75
- Соловки, о. 58
- Сороки, с. 138
- Сосновиця, с. 143
- Спасів, с. 79-80
- Старгород, м. 122
- Старозбаразький монастир 84
- Старопорицький монастир 31
- Стенятин, с. 88
- Стир, р. 23
- Стожецький монастир 26
- Стоянів, маєток 87
– монастир 84

- Стрижів, с. 31
 Струні, маєток 112
 Супрасль, м. 47, 132
 – архимандрія 50
 Сушично, с. 19
 Східна Волинь 27
 Східна Європа 9, 46, 141
- Тартаків, м. 78
 Тартаківська протопопія (Тартаківське
 намісництво; Тартаківський деканат;
 Tartakowiensis, decanatus) 25, 29, 77,
 85, 87-88, 91, 203, 218
 Татаринів (Татаринівка), с. 26
 Твердині, с. 79
 Тилявецький маєтковий ключ 26
 Тилявка, с. 26
 Тинецький монастир 58
 Тифліс, м. 138
 Тихостів, с. 143
 Тишковичі, с. 31
 Торокани, маєток 51, 73
 Торське, с. 85
 Торунь, м. 142
 Торчин, м. 78
 Торчинська протопопія (Торчинське
 намісництво; Торчинський деканат;
 Torczynensis, decanatus) 28-29, 77, 85,
 87-88, 91, 202, 216
 Трахтемирівський монастир 20
 Тришин, маєток 62
 Туличів, с. 85
 Туреччина (Порта) 45, 127
 Туричани, с. 85
 Турійськ, с. 31
 Турійська протопопія (Турійський де-
 канат; Turzysensis, decanatus) 28-29,
 77, 85, 87, 203, 213
 Турово-Пинська єпархія (Пинська єпар-
 хія, Турівська єпархія, Турово-Пин-
 ське владичтво) 7, 23, 57, 137
 Туропин, с. 31
 – монастир 28, 31
- Угорщина 23
 Угрівське єпископство (Угрівське вла-
 дицтво) див. Холмсько-Белзька єпар-
 хія
 Україна 10, 116
 Українсько-білоруські землі Речі Поспо-
 литої див. Київська митрополія
- Фалимичі, с. 31
 Філонівський монастир 31
 Фусів, с. 85
- Хворостів, с. 79
 Хоболтів, с. 85
 Холм, м. 14, 123
 – катедра Різдва Пр Бці 123
 Холмсько-Белзька єпархія (Угрівське
 єпископство, Угрівське владичтво,
 Холмська єпархія, Холмське влади-
 цтво, Холмсько-Белзьке владичтво)
 7, 14, 23, 25-26, 28, 75, 102-103, 107,
 117, 119, 121, 123-124, 137, 143
 Холмщина 10-11, 80
 Хорів, с. 79
 Хотислав, с. 138
- Царгород, м. 16, 19
 Царгородський патріархат 16
 Центральна Європа 46
 Центрально-Східна Європа 9
 Церковна, с. 85
 Цирицька протопопія 74
 Цицеринська протопопія 75
- Часницька протопопія 75
 Червона Русь див. Галичина
 Черейська протопопія 75
 Чернігів, м. 13
 Чернігівська єпархія (катедра) 14
 Чернігово-Сіверщина 10
 Черніїв, с. 73
 Черчичі, с. 25
 – церква Св. Миколая 25

- Чесний Хрест, с. 31
 – монастир Хрестовоздвиженський 31
- Шистів, с. 38, 117
 Шпиколоси, с. 85
 Шістка, с. 143
 Шумськ, м. 26
 – монастир Пр Троїці 26
 Шумська волость 26
- Щитники, с. 138
- Яблонь, с. 143
 Яблочинський монастир 56
 Ямпіль, м. Кременецького повіту 26
 Ямпільський маєтковий ключ 26
 Яневичі, с. 31
 Янів, с. 37
 Янівський римо-католицький деканат 24
 Яструбичі, с. 85
- Berezowy Kał, с. 140
 Bernety, с. 197
 Bialski dekanat див. Білецький деканат
 Biała, м. 50
 Bielski dekanat див. Більський деканат
 Błotkowo, с. 200
 Boruny, церковний маєток 81
 Brzeska i Włodzimierska diecezja див. Володимирсько-Берестейська єпархія
 Brzeski dekanat див. Берестейська протопопія
 Brześć (Brestia) див. Берестя
 Bug див. Західний Буг
- Camenensis, decanatus див. Камінь-Кошарська протопопія
- Derewiczna, с. 140
 Drogicki dekanat див. Дорогичинська протопопія
 Dubinniki, с. 197
- Galizja Zachodnia 95
 Gierszonowice див. Гершоновичі
 Grodzisko Butleskie, с. 227
- Hruszawiec, с. 191
- Jelnia Wielka, с. 229
- Kamienica Żyrowicka, с. 223
 Kamieniecki dekanat див. Кам'янецька протопопія
 Kamień Szlachecki, с. 229
 Karty alias Arkadia, с. 197
 Kijowska diecesia див. Київська митрополіча архиєпархія
 Kijowskie województwo див. Київське воєводство
 Kiowiensis, metropolia див. Київська митрополія
 Kisielinensis, decanatus див. Киселинська протопопія
 Kobryński dekanat див. Кобринська протопопія
 Kołowicze, с. 195
 Korona див. Польське королівство
 Kotelnia Biskupia, с. 197
 Kotelnia Jezuicka, с. 197
 Kowlensis, decanatus див. Ковельська протопопія
 Kraków див. Краків
- Lebiedziew, с. 191
 Lehuty, с. 200
 Lituania див. Велике князівство Литовське
 Lug див. Луга
 Lwów див. Львів
- Łobaczewo див. Лобачев
 Łokacensis, decanatus див. Локачинська протопопія
 Łozki, с. 189

- Mała Jelnia, с. 229
 Michalkowo, с. 197
 Mielnicki dekanat див. Мельницька протопопія
 Międzyrzec див. Межирець
 Milecki monaster див. Милецький монастир
 Mitki, с. 197
 Monasterio Bithenensis див. Битенський монастир
 Nowogródek див. Новгородок
 Ortel Królewski, с. 226
 Ortel Szlachecki, с. 226
 Owrucki powiat 44
 Pianowice, с. 197
 Płoska, с. 195
 Poleski dekanat див. Поліська протопопія
 Polonia див. Польське королівство
 Połock, м. 58
 Porycensis, decanatus див. Порицька протопопія
 Premyslensis, dioecesis див. Перемишльська єпархія
 Prużański dekanat див. Пружанська протопопія
 Rudno див. Рудно
 Russiae metropolia див. Київська митрополія
 Ruś див. Руська митрополія
 Rzeczycа Królewska, с. 195
 Skoki, с. 191
 Sokal див. Сокаль
 Sokaliensis (Sokalensis) decanatus див. Сокальська протопопія
 Sokaliensis, districtus див. Сокальський повіт
 Sokalskie starostwo 130, 132
 Stolica Święta Apostolska див. Римський Апостольський престол
 Szczepanowicze, с. 189
 Tartakowiensis, decanatus див. Тартаківська протопопія
 Terespol, м. 199-200
 Topolów, с. 189
 Torczynensis, decanatus див. Торчинська протопопія
 Tryszyn, с. 189
 Turzysensis, decanatus див. Турійська протопопія
 Tynieć, м. 58
 Ukrainne kraje 73
 Vladimiria див. Володимир
 Vladimiriensis, decanatus див. Володимирська протопопія
 Vladimiriensis, dioecesis (Vladzimiriensis, dioecesis; Vladzimiriensis, episcopatus) див. Володимирсько-Берестейська єпархія
 Wielkie Księstwo Litewskie див. Велике князівство Литовське
 Wierzchowicze, с. 223
 Wilno див. Вільно
 Wiski, с. 140
 Wistycz, с. 200
 Włodawski dekanat див. Влодавська протопопія
 Włodzimierska dyecezya (episkopia) див. Володимирсько-Берестейська єпархія
 Włodzimierska i Brzeska diecezja див. Володимирсько-Берестейська єпархія
 Włodzimierz (Wołodimier) див. Володимир
 Wołyń див. Волинь
 Wołyńskie kraje див. Волинь
 Wysokie Mazowieckie, с. 228

Zagrodniki, с. 200

Zimno, с. 81

Zimno monaster див. Зимненський мо-
настир

Zubacze, с. 223

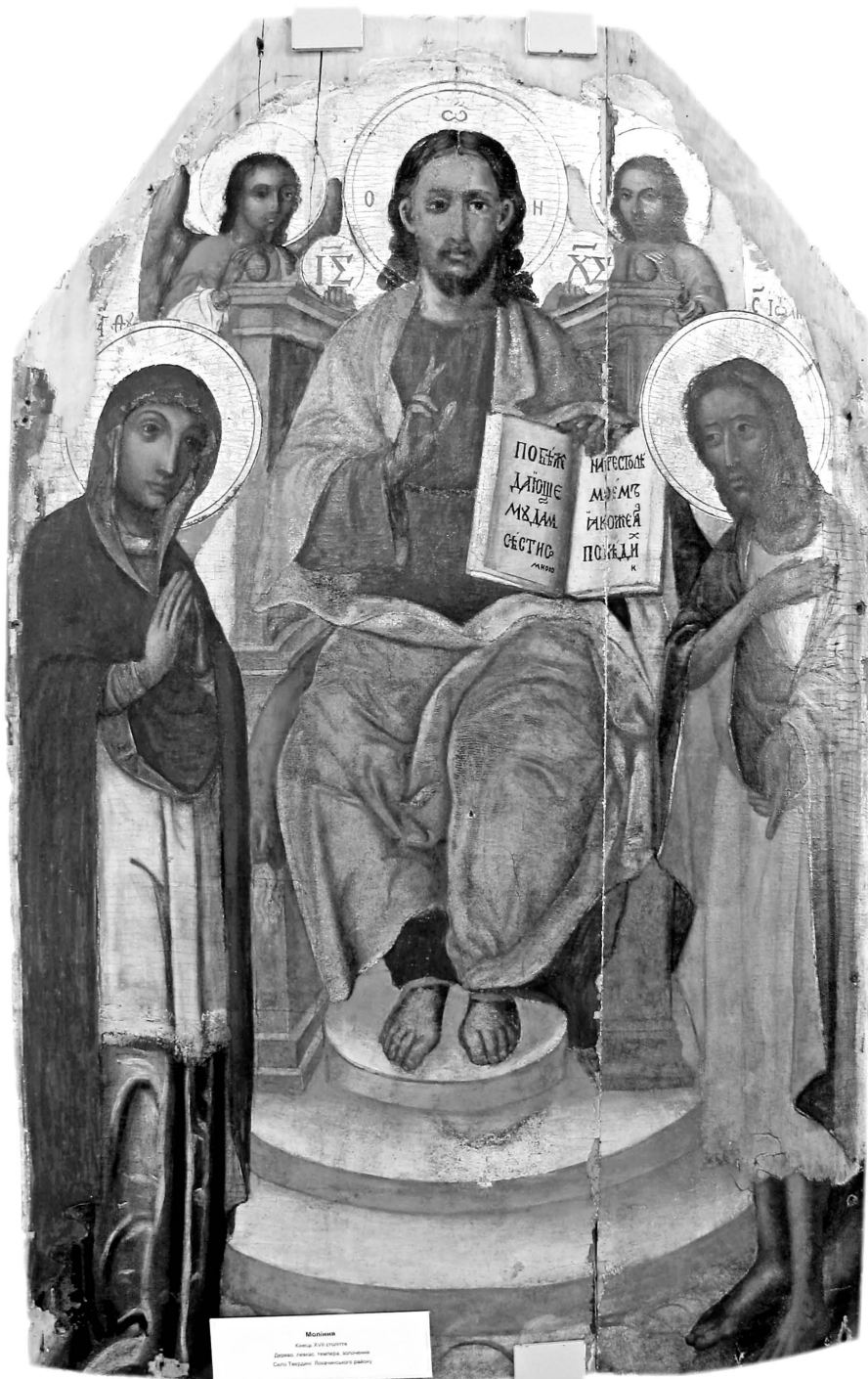
Żyrowice див. Жировичі

Żytomierski powiat 44

Μικρὰ Ῥωσία див. Галицька митропо-
лія

Βλαδιμοιρου див. Володимирсько-Бе-
рестейська єпархія

Βλαντιμοίρη див. Володимирсько-Бе-
рестейська єпархія

Моління
кінець XVII століття
Дерево, глина, темпера, золочення
Село, Твердині, Волинського району

Ікона Моління з Успенської церкви в с. Твердині.
Кінець XVII ст. (Волинський краєзнавчий музей)

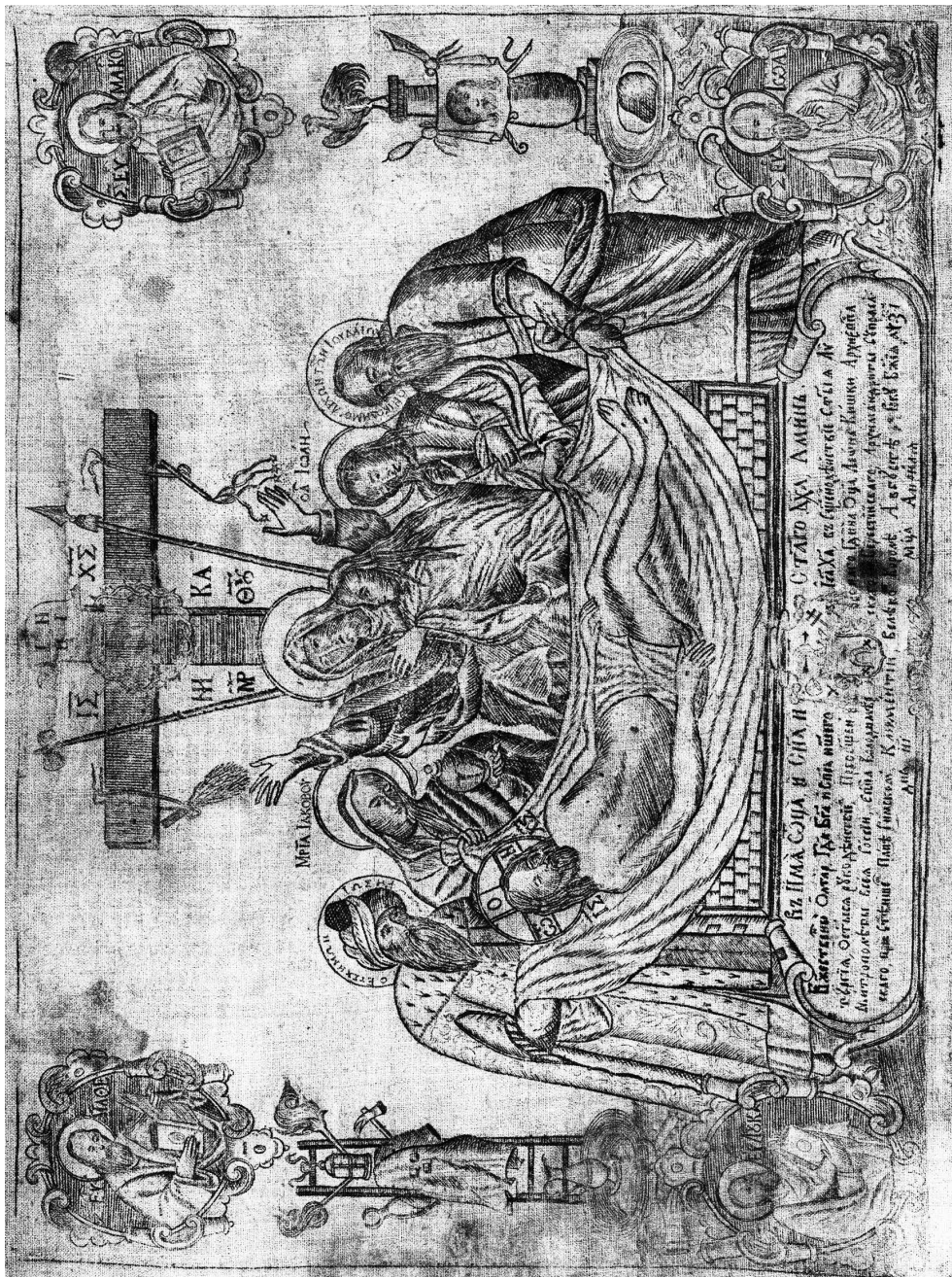
Wies Somin Protopopia Kowelska
 Ziedzistwo Sm'w P.P. Migozynskich

Przemnie tegoz Generalnego Wizytatora przy tymze Duchowenshwa tegoz
 roku 1696 mca Februdnia, 8. Byla Wizyta Duchowna Moralna Generalna
 w Parafiey y cerkwi Sominskiej y Spaskiej w Protopopiey Kowelskiej w
 Kollatery w Sm. P. Athanazey Migozynskiego Podskarbiiego nadwor-
 nego Króla Sm'a, przy obecności Dworu Parafian y onych Parocho w
 O. Bazylego Anaszkiewiczza rukołotozenca terazmieszcego Pastera
 zostajacego woz lat. 6. przy swey cerkwi doktorey ieszczenie samnie
 sprawil iednak zaięgo powodem przytworzonu przy budowaniu polkoneg
 powiedzi, s. y naszych Liturgiach 58. Widzieli smy P. Boga w Puscedze
 wianey nalitonie, Antymiz, X. Slinckiego, Kielich cynowy, zpatymy y
 gwiazdq z yzecklamozymia potocista, Ewangelia Ludowka podmarcnu iu
 zebnik namoniczowki, Sacra Oleana oz yriiu slabym Szklanym
 metryku hylko znaq y pominiaka takze dichterow 5. moziznych y kadzi-
 nica, Dzwonek spirowy, Oltarz bez obrusow, Tektowuik ma putms
 seklaszany ymiedzke cynowu y Anpulske ynozyk humeratury paski sq.
 Alb. z. Ryz z. Siciowe Krumrasowe y prostey roboty zeusz ytkim, Nad-
 Dziwiami Sarkiem zawiasy niemasz. Deyusa niemasz. Obrazy namies-
 ne mierne Tabliczka iedna srebrna za stonka y anty pendium harasowe
 Obraskow 8. modkiewskich yrdnych, Szangwi 8. bez Krzyza procehynego.
 Xiggi: zasownik Psalterz, Ochtan, Trystod pro na Zamstoyczyk y
 Trebnik Ohtski resq dnickowane ainsze sq pisane stare, Cerkiew stara
 iednak oknyta dobrze bez opasania y ddwornica nowa na ktorey dzwono-
 3. y klepadlo.
 Fundusz Sapiezynski.
 Pola wetryny rze powtoce niwek z. nadwre macy, Item niwanomacz
 takze y lanozeci. Opród gozie Plebania stara y nowa terazmieszca
 Szkola y Diak iest nagromadzkiim grunac z ktorego robi panszczyzne
 Innymch wlotosci Kapitanowi Dworzabrania
 Parafia: Wies Somin Item Wyduat w ktorey gospodarzow 150. opród
 Komornikow.

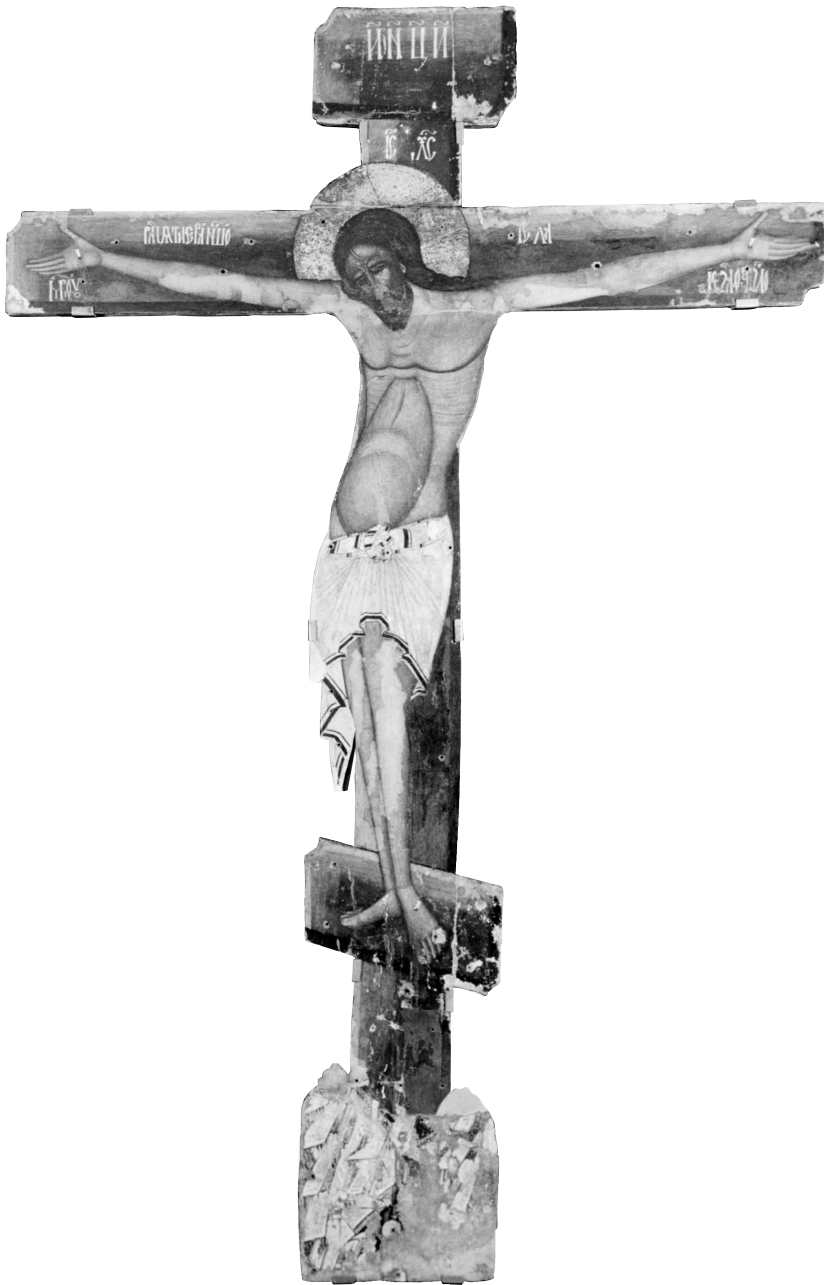
Визитаційний опис церкви
 с. Сомин Ковельської протопопії. 1696 р. (ХДНБ)

Церква Св. Миколая Чудотворця в с. Лудин. 1601 р. (сучасна світлина)

Антифінс кійського митрополита і володимирського владки Лева (Кишки). 1720 р. (НМЛ)

Хрест св. Йосафата (Кунцевича) з катедрального собору
Успення Пресвятої Богородиці у Володимирі. Друга половина XVI ст.

38.

Wł. J. Potowoiu

Wojmianu wojny...
Wizita powloyna wż mianowany
cerkwi

Wies Potowoi. R. 1703. Xowembra 29.
Za N. Januara Churcowoza byta wizita w tej cerkwi
Juz za kaptana Anreya (pustary odpułt napsade) Hrehoreya e Mianowicwa
Juzko podbruce z d. Leona Zatozkiego Metropolity satey Ruzi przyktorey cerkwi
Zafarced lat dwuch. Zktoreygo pokazato zewszey tutey nady (skicow ne wofore
Stey kizicie opisane Znadu ugwacato sie. Ze wrom adrey Dyzy w d. k. i. d. e. y.
Pamiy ktorz wbiot pusty kaptan Kapdole i. d. e. c. Przybyty zas po pusty
Wizyci Zewszey Zozyz synowij Stuzey. Dyzy d. r. e. p. o. w. e. p. e. r. w. o. n. e. w. p. a.
sta zewszey skin. e. t. h. a. r. e. o. a. s. Zafarceda Zafaryczanu W. J. B. u. k. a.
Peghita

Przemiescie Witkowskie Roku 1703 Mca Xowembra
30 Mca Za brzezony Januara Churcowoza Officata Namiesnika
Generalnego w Pzeczku Witkowskiej Przemieskiej z d. Genia z. Spada z. y. n. i. o. n. a.
Wizyta. Zktoreygo pokazato Znadu by pokazato w pnyestey Wizyta co opisane Znadu =
owizyt wofatosei Znadu z. e. s. z. p. u. s. t. i. Dyzy D. o. c. i. a. n. e. z. y. z. i. c. o. n. e. z. a. b. i. z. z. u. t. o. k. u. c. h. o. b.
Znadu z. u. t. o. k. u. c. h. o. b. Znadu z. u. t. o. k. u. c. h. o. b. Znadu z. u. t. o. k. u. c. h. o. b. Znadu z. u. t. o. k. u. c. h. o. b.
Znadu z. u. t. o. k. u. c. h. o. b. Znadu z. u. t. o. k. u. c. h. o. b. Znadu z. u. t. o. k. u. c. h. o. b. Znadu z. u. t. o. k. u. c. h. o. b.

Miasto Witkow. Wł. J. Potowoi. Roku 1703 Mca Xowembra 17 da
Z nad Januara Churcowoza Officata Namiesnika Generalnego w Pzeczku Witkowskiej z d. Genia z. Spada z. y. n. i. o. n. a.
Zktoreygo pokazato zewszey tutey nady (skicow ne wofore) Stey kizicie opisane Znadu ugwacato sie.
Ze wrom adrey Dyzy w d. k. i. d. e. y. Pamiy ktorz wbiot pusty kaptan Kapdole i. d. e. c. Przybyty zas po pusty
Wizyci Zewszey Zozyz synowij Stuzey. Dyzy d. r. e. p. o. w. e. p. e. r. w. o. n. e. w. p. a. sta zewszey skin. e. t. h. a. r. e. o. a. s.

Wł. J. Potowoi. Roku 1703 Mca Xowembra 17 da
Z nad Januara Churcowoza Officata Namiesnika Generalnego w Pzeczku Witkowskiej z d. Genia z. Spada z. y. n. i. o. n. a.
Zktoreygo pokazato zewszey tutey nady (skicow ne wofore) Stey kizicie opisane Znadu ugwacato sie.
Ze wrom adrey Dyzy w d. k. i. d. e. y. Pamiy ktorz wbiot pusty kaptan Kapdole i. d. e. c. Przybyty zas po pusty
Wizyci Zewszey Zozyz synowij Stuzey. Dyzy d. r. e. p. o. w. e. p. e. r. w. o. n. e. w. p. a. sta zewszey skin. e. t. h. a. r. e. o. a. s.

Візитаційні описи церков
у м. Витків та с. Полове Сокальської протопопії. 1703 р. (ХДНБ)

Дзвін Загорівського монастиря. XVI ст.
(сучасна світлина)

Ікона Спаса на престоли з ангелами з Покровської церкви в Дорогиничах.
Перша половина XVII ст. (Волинський краєзнавчий музей)

Постать Адама Кисіля з надгробка в Покровській церкві
с. Низкиничі. 1650-ті рр. (сучасна світлина)

Ікона Преображення Господнього з церкви Св. Іллі Пророка в с. Садів. Початок XVIII ст. (Волинський краєзнавчий музей)

С. М. С. 1780

Антимінс володимирського владки Симеона (Млоцького). 1780-ті рр. (НМЛ)

Вграчена црква Св. Симеона Стовпника у с. Суходоли. XVI ст. (сви́глина 1930-х рр.)

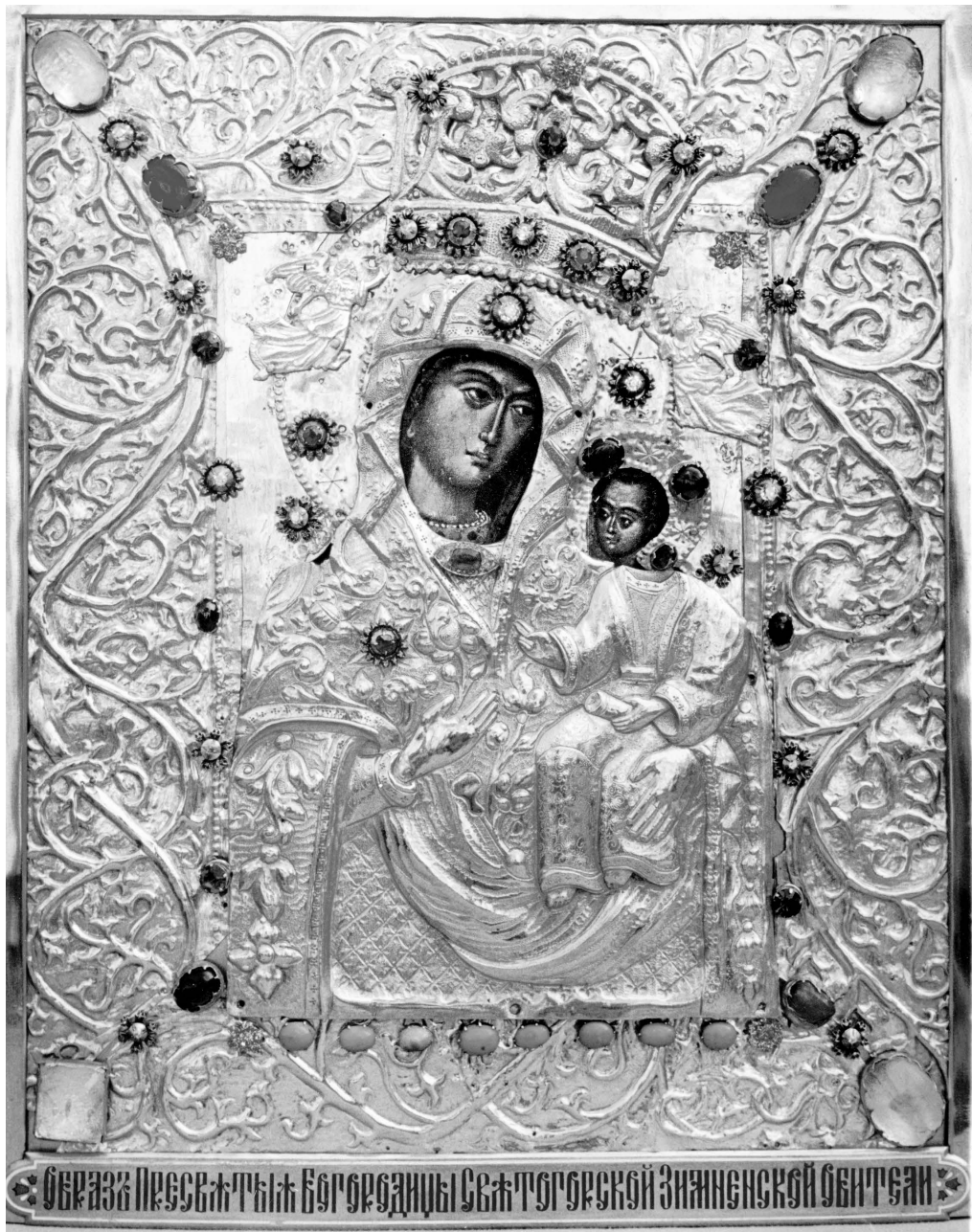
Антимінс київського митрополита і володимирського владика
Лева (Шлюбича-Заленського). 1695 р. (НКШКЗ)

Василівська ротонда у Володимирі.
Кінець XIII ст. (сучасна світлина)

Портрет київського митрополита і володимирського владики
Пилипа-Феліціана (Володковича). Копія 1930-х рр. (НМЛ)

Чудотворна ікона Богородиці із Зимненського монастиря
(сучасна світлина)

Наукове видання

Анджей Гіль, Ігор Скочиляс
Володимирсько-Берестейська
єпархія XI–XVIII століть:
історичні нариси

Науково-технічна редакція:

Ірина Скочиляс

Літературна редакція:

Наталія Кім

Верстка:

Юрій Пелех

Опрацювання карт-схем:

Анджей Гіль, Ігор Скочиляс

Технічне оформлення карт-схем:

Анджей Козловський

Підписано до друку 03.12.2013. Формат 70x100/16
Папір книжковий StoraEnso Lux. Гарнітура «Minion Pro».
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 23,2.
Наклад 500 прим.

Друк:

Поліграфічний центр
Видавництва Львівської політехніки
вул. Ф. Колесси, 2, 79000 Львів